
TÜRKİYE İHRACATÇILAR MECLİSİ

TARIM RAPORU

2016

Türkiye İhracatçılar Meclisi

Dış Ticaret Kompleksi Çobançeşme Mevkii
Sanayi Cad. B Blok Kat:9 (34196) Yenibosna-İstanbul

Tel: 0212 454 04 90 / 454 04 91

Faks: 0212 454 04 13 / 454 04 83

tim@tim.org.tr

Yapım

TİM adına, Küçük Mucizeler Yayıncılık ve İletişim Hizmetleri tarafından yayına hazırlanmıştır.

www.kucukmucizeler.com

MEHMET BÜYÜKEKŐİ
TİM YÖNETİM KURULU BAŞKANI

“ Hazırlamış bulunduğumuz raporun, tarım-gıda sektöründeki gelişmelere ışık tutması bakımından yararlı olacağını düşünüyoruz. Çalışmamızın sektörün paydaşlarına küresel ve yerel düzeyde detaylı bilgi sunarak ihracatımızı artıracak hamlelerin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesinde fayda sağlayacağına inanıyoruz. ”

Dünya genelinde yaşanmakta olan sosyal, ekonomik ve teknolojik gelişmelerin sonuçlarını en rahat görebileceğimiz mecraların biri hiç kuşkusuz dış ticaret verileridir. Son 40 yılda, dünya toplam dış ticaretinde yaklaşık 60 kat artış yaşandığı görülmektedir. Ulaşım maliyetlerinin düşmesinin, araçlarının çeşitlenmesinin ve hızlanmasının yanı sıra ülkeler arasında imzalanan ticaret antlaşmalarının da küresel ticaretin gelişiminde etkili olduğu değerlendirilmektedir.

Son yıllarda yaşanan değişimlerden tarım sektörü de kendine düşen payı almıştır. Her ne kadar, mal grupları içinde en fazla kısıtlamaya maruz kalan sektörlerden biri durumunda olsa da, son 40 yılda tarım dış ticareti küresel bazda 25 kat artış göstermiştir. Benzer gelişmeler ülkemiz ihracatında da yaşanmıştır. 2002 yılında 3,6 milyar dolar olan tarım ve gıda ürünleri ihracatımız, 2015 yılına gelindiğinde 16 milyar dolar seviyesine ulaşmıştır.

Geçmiş dönemde elde edilen veriler, tarım-gıda dış ticaretinde önemli gelişmelerin yaşandığını, ülkelerin tarım-gıda ürünlerinde birbirlerine giderek bağımlı hale geldiğini göstermektedir. Önümüzdeki dönemde ise, bu eğilimin daha da üst seviyelere ulaşması beklenmektedir. Zira 2050'de insan nüfusunun 7,6 milyardan 9 milyara çıkacağı öngörülmektedir. Öte yandan, ekilebilir arazi miktarı ise iklim ve şehirleşme nedeniyle hızla gerilemektedir.

Bu durum, tarım-gıda ürünleri ihtiyacının son derece kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmasının doğal olduğunu bizlere işaret etmektedir. Daha az alan kullanarak daha fazla ürün elde edilmesinin önümüzdeki dönemde en çok tartışılacak konulardan biri olacağı tahmin edilmektedir.

Küresel tarım ticaretindeki ağırlığımızın artması için hiç şüphesiz çağın gereklerine uygun hamleleri gerçekleştirmek durumundayız. Günümüzün popüler konusu olan üretimin dijitalleşmesi, yeni ürünlerin ortaya çıkarılması, müşteri ihtiyaçlarına hızlı cevap verilmesi gibi hususlarda etkin adımların atılması gerekmektedir. Bu bağlamda, hammadde, üretici, kooperatifler ve perakende satış noktaları arasında veri alışverişini mümkün kılan bir yapıyı inşa etme gerekliliğinin farkındayız. Ayrıca, üniversite, sanayi ve devlet altın üçgenini çalıştırmak zorundayız.

Atılacak doğru adımlarla, 2023 hedeflerimize ulaşılması konusunda önemli mesafe kat edileceğini düşünüyoruz. Türkiye İhracatçılar Meclisi olarak, üzerimize düşen görevi yapmaya hazırız. Hazırlamış bulunduğumuz raporun, tarım-gıda sektöründeki gelişmelere ışık tutması bakımından yararlı olacağını düşünüyoruz. Çalışmamızın sektörün paydaşlarına küresel ve yerel düzeyde detaylı bilgi sunarak ihracatımızı artıracak hamlelerin daha etkin bir biçimde gerçekleştirilmesinde fayda sağlayacağına inanıyoruz.

MUSTAFA SATICI
TİM TARIM KOMİSYONU BAŞKANI
TİM YÖNETİM KURULU ÜYESİ

“ Tarım-gıda sektörünün paydaşlarına rehber olması amacıyla güncel veriler ışığında hazırladığımız raporumuz, dünyada ve Türkiye’de tarım gündemini, dış ticaretini, sektör sorun ve politikalarını detaylı bir biçimde incelemektedir. ”

Küresel bazda karşılaşılan ekonomik ve sosyal değişimler tarım-gıda sektörünü de yakından etkilemektedir. Sanayi sektörlerinde karşılaştığımız yüksek verim kaygısı, tarım-gıda ürünlerinde de kendini göstermektedir. Dünya nüfusunun her geçen gün artması ile tarım ürünlerine olan ihtiyacın sürekli arttığı gözlemlenmektedir. Bilhassa, su kaynaklarında gerçekleşmesi tahmin edilen daralma ve gıda üretimini sınırlandırabilecek olan iklim değişikliği, tarım-gıda sektörünü son derece kritik bir noktaya çekmektedir. Bu gelişmeler, tarımda yeni teknolojik atılımlar için araştırma ve geliştirme çalışmaları ile bilgi-iletişim teknolojilerinin önemini giderek yükseltmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir tarım, kadın işgücünün daha etkin kullanımı gibi hususlar, tarımda verimliliğin artışı ile ilgili sıkça vurgulanmaktadır.

Öte yandan, insanların tarım ürünlerine bakışı açısı da değişmektedir. Gıda ürünleri konusunda bilinçlenmenin artmasıyla güvenilir, yaşam kalitesini artırıcı ve besleyici özellikleri yüksek ürünlere yönelik talep her geçen gün artmaktadır. Yeşil tarım, organik tarım gibi uygulamalar her geçen gün tüketicinin gündeminde daha yoğun bir biçimde yer almaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, tarımsal katma değerde dünyanın 7. sırasında bulunan bir ülke olarak küresel değişimleri ve eğilimleri yakından takip etmemiz gerektiğinin bilincindeyiz. Bu nedenle, ihracatımızda ivme yakalayabilmek için teknolojik ürünleri tarım-gıda sektö-

ründe daha etkin bir biçimde kullanmak durumundayız.

Bir taraftan verimi artırma çabalarını devam ettirirken, diğer yandan gıda güvenliği hususunda çok daha etkin bir stratejiye ihtiyaç duyulmaktadır. Biliyoruz ki, gıda güvenilirliği ve tarımsal sağlık standartları özellikle bizim de arasında bulunduğumuz gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına ket vurabilir. Yaşanabilecek çeşitli sorunlar, bizi ithalat yasaklarıyla karşı karşıya bırakabilir. O nedenle, küresel arenada rekabet edebilmek için, kendi standartlarımızı dünyanın talep ettiği seviyeye çıkarmak durumundayız.

Türkiye İhracatçılar Meclisi olarak, tarım-gıda sektöründeki gelişmeleri ve atılması gereken adımları yakından takip ediyoruz. Gerek verimlilik artışı, gerekse güvenlik konularında doğru adımların atılması için ihracatçılarımızla ve hükümetimizle yakın temas içindeyiz. Ortak bir platformda buluşarak, ülkemizin tarım-gıda ihracatını 2023 hedeflerine çıkarmak için durmadan çalışıyoruz.

Tarım-gıda sektörünün paydaşlarına rehber olması amacıyla güncel veriler ışığında hazırladığımız raporumuz, dünyada ve Türkiye'de tarım gündemini, dış ticaretini, sektör sorun ve politikalarını detaylı bir biçimde incelemektedir. Raporumuzun tarım-gıda sektöründe önemli kaynaklar arasına gireceğine ve tarım-gıda sektörü ile ilgili hedeflere ulaşılmasına katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Prof. Dr. Erol H. ÇAKMAK

1955 yılında Safranbolu'da doğdu. Lise öğrenimini Galatasaray'da tamamladıktan sonra, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nden 1979 yılında lisans, 1981 yılında yüksek lisans derecelerini aldı. Doktora çalışmalarını Stanford Üniversitesi'nde sürdüren Dr. Çakmak, 1987'de Uygulamalı İktisat dalında doktora derecesini aldı.

Halen TED Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı ve Ekonomi Bölümü öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Daha önce Orta Doğu Teknik Üniversitesi İktisat Bölümünde öğretim üyesi iken bir dönem Bölüm Başkanlığı yapmıştır. Üniversitede Mikro İktisat, Araştırma Yöntemleri, İstatistik, Matematiksel İktisat, Uluslararası Ticaret, Tarım ve Endüstri Ekonomisi dersleri vermiştir. Yurt dışında misafir öğretim üyesi olarak ders vermiştir. Tarım Reformu Uygulama Projesi'ne danışmanlık yapmıştır. AB Komisyonu'nun Çerçeve Araştırma Programlarına araştırmacı olarak katılmıştır.

Araştırmaları iklim değişikliğinin etkileri, tarım politikaları analizi, su politika ve yönetimi, AB ve DTÖ'de tarım, etkinlik, hesaplanabilir genel denge ve tarım sektör modellemesi üzerinde yoğunlaşan Dr. Çakmak'ın ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış, bilimsel toplantılarda sunulmuş çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Prof. Dr. Haluk KASNAKOĞLU

1947 yılında Ankara'da doğdu. Lise öğrenimini İzmir Bornova Anadolu Lisesi'nde tamamladıktan sonra, 1970 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi Ekonomi ve İstatistik Bölümü'nden mezun oldu. 1972 yılında Wisconsin Üniversitesi'nden Ekonomi dalında Master derecesini ve yine aynı üniversiteden 1975 yılında Ekonomi dalında Doktorasını aldı.

1976 yılında ODTÜ'de İktisat Bölümü öğretim üyesi olarak göreve başlayan Dr. Kasnaoğlu, ODTÜ'de Bölüm Başkanlığı, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekan Yardımcılığı ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü görevlerinde bulunmuştur. Devlet İstatistik Enstitüsünde Başkan Yardımcılığı yapmıştır. 2002-2008 yılları arasında Birleşmiş Milletler, Gıda ve Tarım Örgütü'nde İstatistik Direktörü olarak Roma'da görev yaptıktan sonra 2010-2012 yılları arasında Toros Üniversitesi'nde İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi Dekanı olarak görev almıştır.

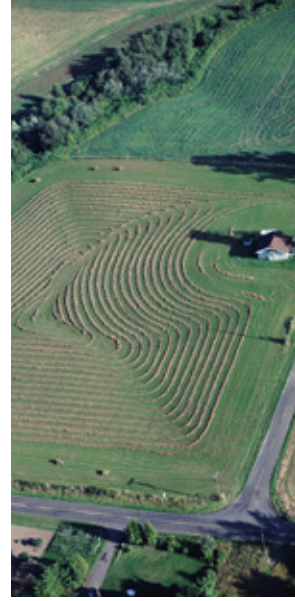
Üniversitede Matematiksel Programlama, Araştırma Yöntemleri, Mikro İktisat, Deneysel İktisat dersleri veren Dr. Kasnaoğlu'nun araştırmaları tarım sektör modelleri, tarım politikaları, istatistik veri tabanları, ücretler, gıda güvenliği ve tarımda etkinlik konularında yoğunlaşmış olup, ulusal ve uluslararası dergilerde yayınlanmış, bilimsel toplantılarda sunulmuş çok sayıda çalışması bulunmaktadır.

Küreselleşen Dünyada Tarım-Gıda İlişkileri, Dış Ticareti ve Politikaları

Prof. Dr. Erol H. Çakmak ve Prof. Dr. Haluk Kasnakoğlu
Aralık 2016, Ankara

"Eserin Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK uyarınca yazarlarından yazılı izin alınmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz, yayınlanamaz, satılamaz."

İçindekiler

14

Yönetici Özeti

- Tarım-Gıda Sektöründe Değişim ve Türkiye
- Dünyada Tarım ve Gıda
- Dünyada Tarım-Gıda Gündemi
- Dünyada Tarım-Gıda Dış Ticaretinin Gündemi
- Tarım-Gıdaya Yön Verenler: Ülkeler, Kuruluşlar ve Şirketler
- Türkiye'de Tarım-Gıda
- Tarım Politikaları ve Destekler
- Tarım-Gıda Sektörünün Dış Ticareti
- Tarım-Gıda Dış Ticaretinde Sorunlar
- Tarım-Gıdanın Yenilenen Konumu

30

2. Dünyada Tarım ve Türkiye

- 2.1. Üretim/Katma Değer**
- 2.2. Nüfus/İstihdam**
- 2.3. Dış Ticaret**
 - 2.3.1. Uluslararası Sınıflamalara Genel Bakış
 - 2.3.2. Dış Ticaret Sınıflamaları
 - 2.3.3. Tarımsal ve Toplam Dış Ticaret
- 2.4. Gıda Güvenliği (Food Security)**

24

1. Giriş

- 1.1 Tarım Gıda Değer Zinciri Kârlılık Matrisi**
- 1.2 Tarım ve Gıda Değer Zinciri Şeması**
- 1.3 TGDZ'de Katmanlar Arası İşbirliği Örnekleri**
- 1.4 Tarım-Gıda-Tarım Dışı Yatay ve Dikey Etkileşim**

42

3. Dünyada Tarım ve Dış Ticaret Gündemi

- 3.1. Tarımın Gündemi**
 - 3.1.1. Tarımın Kalkınmada Rolü ve Tarım Politikaları
 - 3.1.2. Gıda Güvenliği (Food Security)
 - 3.1.3. Aile İşletmeleri
 - 3.1.4. İklim Değişikliği
 - 3.1.5. Biyoyakıt
 - 3.1.6. Gıda Güvenilirliği (Food Safety)
 - 3.1.7. Biyoteknoloji, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Organik Tarım

68

4. Dünya Tarımına Yön Verenler

4.1. Ülkeler

4.2. Kurumlar

- 4.2.1. Birleşmiş Milletler Hükümetler Arası Örgütler
- 4.2.2. Birleşmiş Milletler Dışı Sınırlı Üyeli Hükümetlerarası Örgütler
- 4.2.3. Uluslararası Araştırma Kurumları
- 4.2.4. Vakıflar ve Sivil Toplum Kuruluşları

4.3. Şirketler

3.2. Dünya Tarım-Gıda Dış Ticaretinin Gündemi

- 3.2.1. Tarım Ticareti Neden Gündemde?
- 3.2.2. DTÖ-Tarım Anlaşması "Out" Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmaları "In"
- 3.2.3. Tercihli Ticarete Mega Bölgesel Anlaşmalar
- 3.2.4. Doğrudan Gelir Desteği Üretimden Bağımsız Tarım Desteği
- 3.2.5. Uluslararası Standartlar
- 3.2.6. Tarım-Gıda Ürünlerinde Fiyat Seviyesi ve Oynaklık
- 3.2.7. Güney-Güney Tarım Ticareti
- 3.2.8. Tarife-Dışı Engeller

İçindekiler

78

5. Türkiye’de Tarım Sektörü ve Politikaları

- 5.1 Tarımın Ekonomiye Katkısı Üzerine
- 5.2 Makro Göstergeler ve Tarım
- 5.3 Tarımsal Üretim, İşgücü ve Arazi Kullanımı
- 5.4 Tarımsal Verimlilik ve Ülkeler Arası Karşılaştırmalar
- 5.5 Tarımın Rekabet Gücü
- 5.6 Tarım-Gıda Dış Ticaretinde Eğilimler
- 5.7 Seçilmiş Ürünlerde Türkiye ve Dünya Fiyatları
- 5.8 Tarım Politikaları ve Destekler
 - 5.8.1 Amaçlar ve Araçlar
 - 5.8.2 Tarımsal Destekleme Reformu Projesi
 - 5.8.3 Tarıma Transferler
 - 5.8.4 Tarım-Gıda Ürünlerinde Dış Ticaret Politikaları
- 5.9 Türkiye’de Tarım-Gıda Sektörü ve Dünyada Değişim

106

6. Türkiye’de Gıda Sanayii ve Gelişimi

- 6.1 Katma Değer ve Ciro
- 6.2 İstihdam
- 6.3 Alt-Sektörlerde Büyüme
- 6.4 Verimlilik
- 6.5 Gıda Sanayiinde Ölçek

118

7. Türkiye’nin Tarım ve Gıda Dış Ticareti

- 7.1 Tarımın Dış Ticaret İçindeki Payı
- 7.2 Tarımın Dış Ticaretinin Genel Yapısı
 - 7.2.1 Dış Ticarete İşlenmişlik Düzeyi
 - 7.2.2 Ham Madde, Ara Malı ve Tüketim Malı
 - 7.2.3 Katma Değer
 - 7.2.4 İşletme Büyüklüklerine Göre Dış Ticaret: Türkiye ve AB
- 7.3 Fasıllara Göre Tarım Dış Ticareti
 - 7.3.1 Fasıllara Göre Tarıma Dayalı Dış Ticaret
 - 7.3.2 Fasıllara Göre Tarım-Gıda Dış Ticareti (DTÖ Tanımı)
 - 7.3.3 Tarım-Gıda Dış Ticaretinde Ortaklar
 - 7.3.4 Tarım-Gıda Fasıllarında Değişim

142

8. Tarım-Gıda İhracatçıları Ne Diyor?

- 8.1. Tarım ve Gıda Malları İhracatında Karşılaşılan Sorunlar Envanteri**
 - 8.1.1. Genel Dünya Tarım Piyasalarındaki Sorunlar
 - 8.1.2. İhraç-İthal Edilen Ülkelerle İlgili Sorunlar
 - 8.1.3. Dış Gümrükler ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.4. İç Gümrükler ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.5. Taşıma ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.6. Rekabet Gücü ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.7. Pazarlama Sorunları
 - 8.1.8. Ulusal Ekonomi ve Tarım Politikası ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.9. Dış Ticaret Politikaları
 - 8.1.10. İç Piyasalarla ve Sektör ile İlgili Sorunlar
 - 8.1.11. Finansman Sorunları
 - 8.1.12. İç Piyasalarda Üretim Sorunları
- 8.2. Sorun Envanterinin Özet ve Analizi**

148

9. Tarım-Gıda ve Dış Ticaret: 25 Gözlem - 25 Öneri

- 9.1. Tarım-Gıda Sektörüne Yaklaşım
- 9.2. 25 Gözlem - 25 Öneri

154

Kaynaklar

156

Ekler

- Ek A:** Dış Ticaret Sınıflamaları
- Ek B:** İşlenmemiş, Az İşlenmiş ve Çok İşlenmiş HS2012 Tarifeleri

YÖNETİCİ ÖZETİ

Tarım-Gıda Sektöründe Değişim ve Türkiye

Türkiye’de son yirmi yılda tarım-gıda ile diğer sektörlerin ihracat ve ithalatları birbirlerine yakın oranlarda büyümüştür. Tarım-gıda dışı sektörlerin faydalandığı ticaret serbestisinden faydalanma imkanı olmayan sektörün ihracat başarısı gelecek için ümit vericidir. Sektör bir yandan geleneksel ihracat ürünlerinden meyve, sebze ve sert kabukluların ihracatını artırırken, işlenmiş gıda sanayii ürünleri ihracatını da küçük adımlarla da olsa artırmayı başarmıştır. Küçük adımların büyümesi gerekmektedir, aksi durumda Türkiye hızla değişen dünya tarım-gıda dışı ticaretinde bulunduğu pozisyonu kaybedebilir.

Eski “tarım”, artık “tarım-gıda” haline gelmiştir ve sektör, diğer sektörlerle benzer şekilde, ulusal sınırları aşan kurumsal ağ desteği ile dünya piyasasına mal ve ürün arz eden, “ticaretin uluslararasılaşmasının” hızla arttığı bir görünümde. Bu değişim, çiftçileri, imalatçıları, pazarlamacıları, perakendecileri, tüketicileri, mal ve ürün akışına müdahale eden hükümetleri etkilemektedir.

Tarımsal üretimde, imalat ve dağıtım düzeylerinde teknik gelişmeler iş ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır. Tarım ve gıda politikaları yeni teknolojilerin geliştirilmesinde ve uygulamaya konulmasında etkili olmaktadır. Rekabetçi tarım ve gıdanın gelişmesi için, önce tarım mallarında, kullanılan üretim faktörlerinde ve tarım politikalarında anlayış değişikliklerinin yerleşmesi gerekmektedir. Artık tarım-dışı sektörlerde olduğu gibi tedarik zincirinde sadece girmek değil, kalıcılık sağlamak ve hatta değer zincirinde yer edinmek zorunlu hale gelmiştir. Parçal ve geçici tedbirlerle sektörde rekabetçi kalmanın olanağı yoktur.

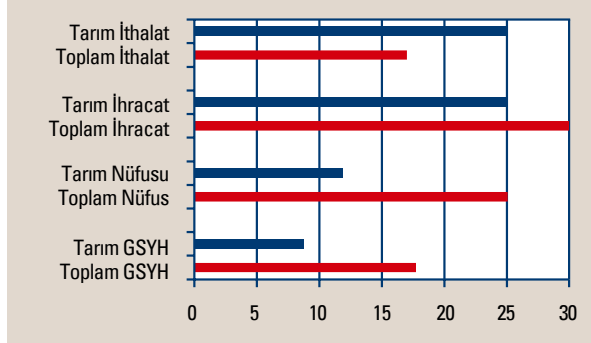
Dünya tarım-gıda sektöründe Türkiye’nin konumunu tartışmaya açmak bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Türkiye’nin, kaynaklarını daha iyi kullanmayı

amaç edinerek, bir yandan tarım-gıda sektörünün ekonomiye katkısını artırması, diğer yandan dış piyasalarda belirli mal ve ürünler ve sorunlu piyasalar dışında varlığını sürdürülebilir bir yapıda kabul ettirmesi mümkündür.

Tarım emtia fiyatlarının otuz yıllık ataletten silkinmesi sektördeki değişim dalgasını görünür hale getirmiştir. 2000’li yıllarda toplam ve kişi başına dünya tarımsal üretimindeki artışlar 1990’ların üstünde gerçekleşmiştir. Üretim artışındaki bölgesel farklılıklar tarım malları dışı ticaret akımlarında değişimi beraberinde getirmiştir. Üretim artışında Güney Doğu Asya ve özellikle Güney Amerika öne çıkmakta, üretim artışı daha düşük seyreden Kuzey Amerika ve Avrupa’nın üretim ve dünya dışı ticaretindeki payları azalmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler yüksek oranda büyümenin hem ihracat hem de ithalat tarafında yer almaktadır. Güney Amerika ülkeleri ihracat, artan gelirleriyle özellikle Afrika ülkeleri ithalat tarafında önde yer almaktadır.

Çok sayıda ürün, çeşit, yöntem ve çevresel faktörler

► DÜNYA SIRALAMASI

nedeniyle zaten karmaşık olan tarım-gıda değer zinciri daha da karmaşık hale gelmektedir. Besin, yem ve giyecek hammaddesi üretmesi beklenen tarıma yeni görevler (biyoyakıt, ekosistemi koruma, sağlıklı yaşam) yükleniyor. Teknolojik gelişmeler yeni olanaklar (biyoteknoloji, IT teknolojisindeki gelişmeler) yaratıyor. Yeni açılan piyasalar (Afrika, BDT ve Asya) gıda talebini yılda % 1.1 artırıyor. Çok taraflı ticaret anlaşmalarından ikili veya bölgesel ticaret anlaşmalarına kayış, dış ticaret ortamını daha zorlaştırarak, belirsizliği artırmaktadır. Zincirin son halkası olan gıda tüketicileri artık yalnızca tüketebilecekleri ürünün içerik ve güvenilirliğini merak etmemele kalmıyor; aynı zamanda nasıl üretildiği, çevresel ve sosyal etkileri ile de ilgilenmektedir. Bu durum yeni standartlar, sertifikalar, çevresel ayak izi, organik yiyecekler, GDO gibi konuları gündeme getirmektedir.

Dünyada Tarım ve Gıda

Tarımsal katma değer değişik tanımlara göre dünya GSYH'sının % 3-% 6'sını oluşturmaktadır. Türkiye'de de 1970'lerde % 30 olan bu oran günümüzde % 8'e düşmüştür. Toplam GSYH'nın % 78'ini üreten 20 ülke, tarımsal GSYH'nın da % 56'sını oluşturmaktadır. Dünyanın 18'inci büyük ekonomisi olan Türkiye, tarımsal katma değerde 9'uncu sıraya yükselmektedir.

Dünyada 800 milyonun üzerinde nüfus yaşamını idame ettirebilmek için gerekli enerjiyi sağlayacak düzeyde bile beslenememektedir. Enerji gereksinimini çalışabilecek düzeye yükseltirsek bu sayı dünya nüfusunun % 17.5'ine karşılık gelen 1.25 milyar kişiye varmaktadır. Gıda güvenliği olmayan nüfusun büyük bir bölümü gelişmekte olan ülkelerde, onun da büyük bir kısmı Asya ve Afrika'da yaşamaktadır. Dünyada yetersiz beslenenlerin % 40'tan fazlası Çin ve Hindistan'dadır. Türkiye'de yetersiz beslenenlerin oranı istatistiksel açıdan anlamlı sınırların altındadır.

Son 40 yılda dünyada toplam dış ticaret yaklaşık 60 kat artarken, tüm kısıtlara rağmen tarımsal dış ticaret 25 kat artmıştır. Tarımın, dış ticaret içindeki öneminde azalma yönündeki görünümü, aslında dış ticaretin ve katma değer tarım ihracatı olarak sınıflandırılan işlenmemiş tarım ürünlerinden işlenmiş tarım ürünlerine kayışından kaynaklanmaktadır. Nitekim son 25 yılda tarım ürünleri ihracatı 5.5 kat artarken, gıda ürünleri ihracatı 7 kat, giyim ihracatı 10 kat artış göstermiştir.

ABD, Hollanda, Almanya, Brezilya ve Çin dünyanın en büyük tarım ürünü ihracatçılarıdır. Bu 5 ülkenin toplam tarım ürünleri ihracatı içindeki payı % 30'u aşmaktadır. Dünyanın en büyük ithalatçıları Çin, ABD, Almanya, Japonya ve Fransa'dır. Bu 5 ülke dünya toplam ithalatının % 40'ını gerçekleştirmektedir.

Dünyada Tarım-Gıda Gündemi

Son on yılda tarımın gündeminde olan konular arasında, yüksek verim kaygısı içinde unutulmuş aile işletmeciliği, tarımda kadın, sürdürülebilir ve yeşil tarım gibi konular; besin arzı odaklı gıda güvenliğinin su ve gıda güvenilirliği, sağlık gibi yaşam kalitesini artırıcı unsurlar ile besleyici özelliklerinin zenginleştirilmesine ilişkin konular; uzun dönemde gıda üretimini sınırlayabilecek olan iklim değişikliği, biyoyakıt gibi gelişmeler, tarım ve tarım dışında gelişen ekonomik kriz ve fiyat istikrarsızlığı gibi küresel gelişmeler ve son olarak tarımda yeni teknolojik atılımlar için araştırma ve geliştirme, bilgi ve iletişim teknolojilerinin önemi vurgulanmaktadır. Gıda güvenliğinde, sorunun üretimde değil, üretilenin dağılımında olduğu vurgulanırken, doğal kaynakların hızla sınırına geldiği dünyamızda hoyratça entansif kaynak kullanmak yerine sürdürülebilir ve besin değeri yüksek tarım hedeflenmesi gerektiği söyleniyor ve yüksek arz ve verimlilik önünde engel olarak görülen küçük ölçekli aile işletmelerinin bazı durumlarda desteklenmesi gerektiğine işaret ediliyor. Bu bağlamda kendine yeterlilik politikalarının terk edilmesi ve küresel dış ticaret ile azami faydanın sağlanması önerilirken, dış ticaret pazarlarında yeni oyuncuların ortaya çıktığına dikkat çekiliyor.

Dünyada Tarım-Gıda Dış Ticaretinin Gündemi

Dünya mal ve hizmet ticaretinde tarım mallarının düşük payına rağmen, tarım her türlü dış ticaret müzakerelerinde başköşeyi kapmakta, tarım mallarında verilecek tercihlerde anlaşmak zaman ve gayret istemektedir. Dünya Ticaret Örgütü'nün kuruluşunu ve tarım dahil birçok alanda anlaşmayı içeren Uruguay Turu, tarım ve gıda konusunda uzlaşmada zorlanılması nedeniyle on yıl sürmüştür. İkili veya çok taraflı dış ticaret müzakerelerinde tarım-gıda tarafının zorlu geçmesinin arkasında birbiriyle etkileşen üç ana unsur yatmaktadır.

İlk neden, ülkelerin gıda güvenliğini sağlamak konusunda kararlılıklarıdır. İkinci neden, gelişmekte olan ülkelerde tarım malları ihracatının kırsal ve genel ekonomik gelişmeye etkisi yıllar geçtikçe azalmasına rağmen, önemini uzun süre muhafaza edecek olmasıdır. Son yıllarda, gıda ve içecek endüstrisinde ivme kazanan küreselleşme üçüncü neden olarak belirlemektedir.

Ticareti geliştirmek amacıyla ikili veya bölgesel tercihli ticaret anlaşmaları (TTA) eskiden beri yaygın bir şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu anlaşmaların bir kısmı yakın coğrafyadaki bölgesel ticareti geliştirmeye yönelik olarak yapılırken, diğerleri ise gelişmiş ülkeler tarafından gelişmekte olan ülkelere genellikle ürün temelinde verilmiş tek taraflı tercihlerden oluşmaktadır. Her iki türden tercihli ticaret anlaşmaları, üçüncü ülkelerin ihracatını etkileyebilir. Mega Bölgesel TTA'lar

içinde en büyüğü olan TTIP, hassas mal ve hizmetler dışında her türlü mal ve hizmet ticareti, yatırım ve devlet alımlarında karşılıklı olarak piyasaya erişiminin artırılmasını hedeflemektedir. Anlaşmanın en can alıcı olması beklenen parçası ise her türlü "düzenlemelerde yeni ve yenilikçi yaklaşımda" yatmaktadır. Bu kapsamda dış ticarete her türlü tarife dışı önlemlerin kaldırılması ve ticaret maliyetlerinin sıfıra yaklaştırılması hedeflenmektedir. TTIP'in uygulamaya koyulması durumunda,

► DÜNYA SIRALAMASINDA TÜRKİYE

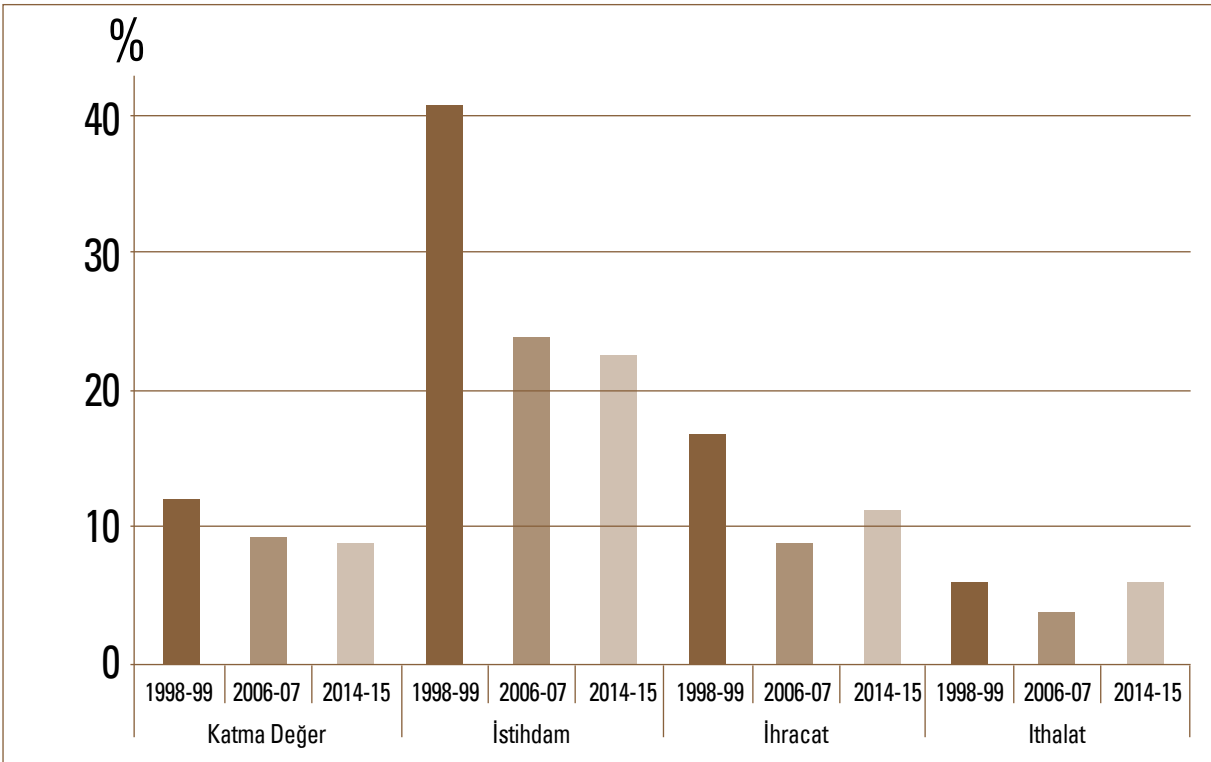
	1997	2005	2014
Tarımsal Katma Değer	5	5	9
İşgücü Verimliliği (Tarımsal KD/istihdam)	36	38	30
Arazi Verimliliği (Tarımsal KD/hektar)	17	23	21

AB ile gümrük birliği kurmuş olan Türkiye'nin dış ticaretini ve ticaret maliyetini etkilemesi kaçınılmazdır.

Gıda güvenilirliği ve tarımsal sağlık standartları özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına ket vurabilir. Makul düzeyleri aşan ve çok sayıda standartlar ihracatın maliyetini artırabildiği gibi doğrudan ithalat yasaklarını beraberinde getirebilir ve rekabet etme imkanını ortadan kaldırabilir.

Tarife-dışı engeller özellikle gelişmekte olan ülkelerin

► TARIMIN EKONOMİYE KATKISI, 1998-2015 (DÖNEM ORTALAMALARI %)

dış ticaret maliyetlerinin artmasında önemli rol oynamaktadır. Bu artış hem ihracat hem de ithalat için geçerlidir. İthalattaki tarife-dışı engeller malların sınırdan geçerken artan maliyetler sonucunda ülke içinde tüketici fiyatına yansımaktadır. İhracatta ise tarife-dışı engellerdeki oynaklık ve bilgi eksikliği nedeniyle artan maliyetler, yeni pazarlara girişi önlemekte veya pazar kaybına neden olabilmektedir.

Tarım-Gıdaya Yön Verenler: Ülkeler, Kuruluşlar ve Şirketler

Tarımda dünyaya hükmeden ülkeler ABD, eğer bir bütün olarak ele alınırsa AB (Almanya, Hollanda ve Fransa), Çin, Hindistan ve Brezilya'dır. Bunları Endonezya, Türkiye, Kanada ve Rusya izliyor. Doğal olarak, tarımda dünya piyasasının büyük oyuncularını piyasasının arz veya talep tarafında farklılaşabiliyor. ABD ve Çin arz tarafında dünya tarımsal GSYH'sının % 26'sını, tarımsal istihdamın % 35'ini (yalnız Çin), talep tarafında toplam dünya GSYH'sının % 32'sini, nüfusun % 23'ü, ithalatın % 19'u ve yetersiz beslenen nüfusun % 19'u (yalnız Çin) bu ülkelerdedir. ABD ve Çin'e diğer 6 ülkeyi eklediğimizde dünyada tarımsal arzın ve talebin yarısına yakınının bu 8 ülke tarafından oluşturulduğunu görüyoruz.

Dünya tarımına araştırma, bilgi, tartışma ve anlaşma forumu görevleriyle yön veren BM kurumları arasında FAO, WFP, IFAD, WTO, WHO, WBG, IMF, BM dışında AB, OECD, araştırma kurumları olarak CGIAR, ve özellikle üyesi IFPRI, sivil toplum kuruluşu olarak da OXFAM ve BMGF sayılabilir.

ADM Co, Bunge, Cargill ve Louis Dreyfus (ABCD Grubu) dörtlününün dünya tahıl ticaretinin % 75-90'ını yaptıkları tahmin edilmektedir. ABCD grubu yalnızca fiziki olarak tarım ürünleri ticareti ile kalmamakta, gıda zincirinin her aşamasında, girdi sağlayıcı, toprak sahibi, hayvan yetiştiricisi, gıda üreticisi, finansör, nakliyecisi, altyapı sağlayıcı, olarak faaliyet göstermektedir. Bu firmalar giderek tarım ürünlerini girdi olarak kullanan sanayi ürünlerin üretim ve ticareti yönünde genişlemektedirler.

Gıda zincirinin diğer ucundaki, yani tüketiciye sunulan gıda ürünlerinde dünya devlerine gelince, içeceklerde PepsiCo, Coca Cola, Nestle, Danone, Cadbury öne çıkarken, paketlenmiş gıda ürünlerinde Tyson Foods, JBS, Kraft Foods, Unilever, Mars, General Mills, Kellogg gibi tüketicilerin de iyi bildiği firmalar öne çıkmaktadır. Bu firmaların yıllık gıda ve alkolsüz içecek ciroları firma başına 10-40 milyar dolar arasında değişmektedir. Dünyada en büyük 10 paketlenmiş gıda firmasının toplam içindeki payı % 15, Nestle'nin tek başına payı ise % 3'tür. Dünyada en büyük 10 alkolsüz içecek firmasının piyasa payı 2009 yılında % 52, Coca Cola ve PepsiCo ikilisinin payı ise % 37'dir.

Uluslararası devlerin dünya tarımını etkilemesi yalnız üretim, işleme, depolama, pazarlama ve ticaret aşamasında olmamakta aynı zamanda tohum, gübre, ilaç, makine gibi önemli girdilerin temini aşamasında olmaktadır. Sınırlı sayıda firma, tarım ve gıda piyasaları gibi tarımsal girdi piyasalarının da önemli bir bölümünü kontrol etmektedir.

Türkiye'de Tarım-Gıda

Tarımın GSYH'ya katkısı beklendiği gibi 1970'lerin başında % 30'lardan 2014 yılında % 8'lere düşmüştür. 1980'ler ve 1990'ların başlarında yavaşlayan düşüşle

TİM TARIM RAPORU

% 15-20 aralığında kalmış ve 2000'li yıllarda % 10'unun altına inmiştir. İstihdam tarafında mutlak çalışan sayısı ve toplam içindeki pay düşüş göstermiş, ancak ivme kazanamamıştır. Son on yılda tarım-gıda ihracatının toplam ihracat içindeki payı % 10'larda, ithalatınki ise % 5'lerde seyretmektedir.

Tarımda bitkisel üretimin her açıdan ağır basmaktadır. Hayvancılık ürünlerinin toplam üretim değeri içindeki payı üçte biri ancak bulmaktadır. Üretimin yapısı politikaların ağırlığını yansıtmaktan uzaktır. İç sübvansiyonlar genelde tarla ürünlerine yoğunlaşmaktadır. Üretim değerinde yaklaşık % 40 paya sahip sebze ve meyvelerin, fındık dışında politika uygulamalarında ağırlıkları zayıftır. Tahıllardaki yüksek koruma ve iç piyasaya müdahale sonucunda hayvancılık üretimi etkilenmektedir. Hayvancılıktaki yüksek korumalar, yüksek girdi maliyetleri nedeniyle, tüketiciler çoğu hayvancılık ürününe AB ortalaması üstünde fiyat ödemek durumunda kalmaktadırlar.

Dünya Bankası'nın yayınladığı istatistiklere göre 2014 öncesi tarımsal üretimde dünyada beşinci sırada olan Türkiye, 2014 yılında dokuzuncu sırayı almaktadır. Geçtiğimiz on yıldaki olumlu gelişmelere rağmen Türkiye işgücü verimliliğinde 30'lu, arazi verimliliğinde ise 20'li sıralardadır.

Gıda sektörü, imalat sektöründe yaratılan katma de-

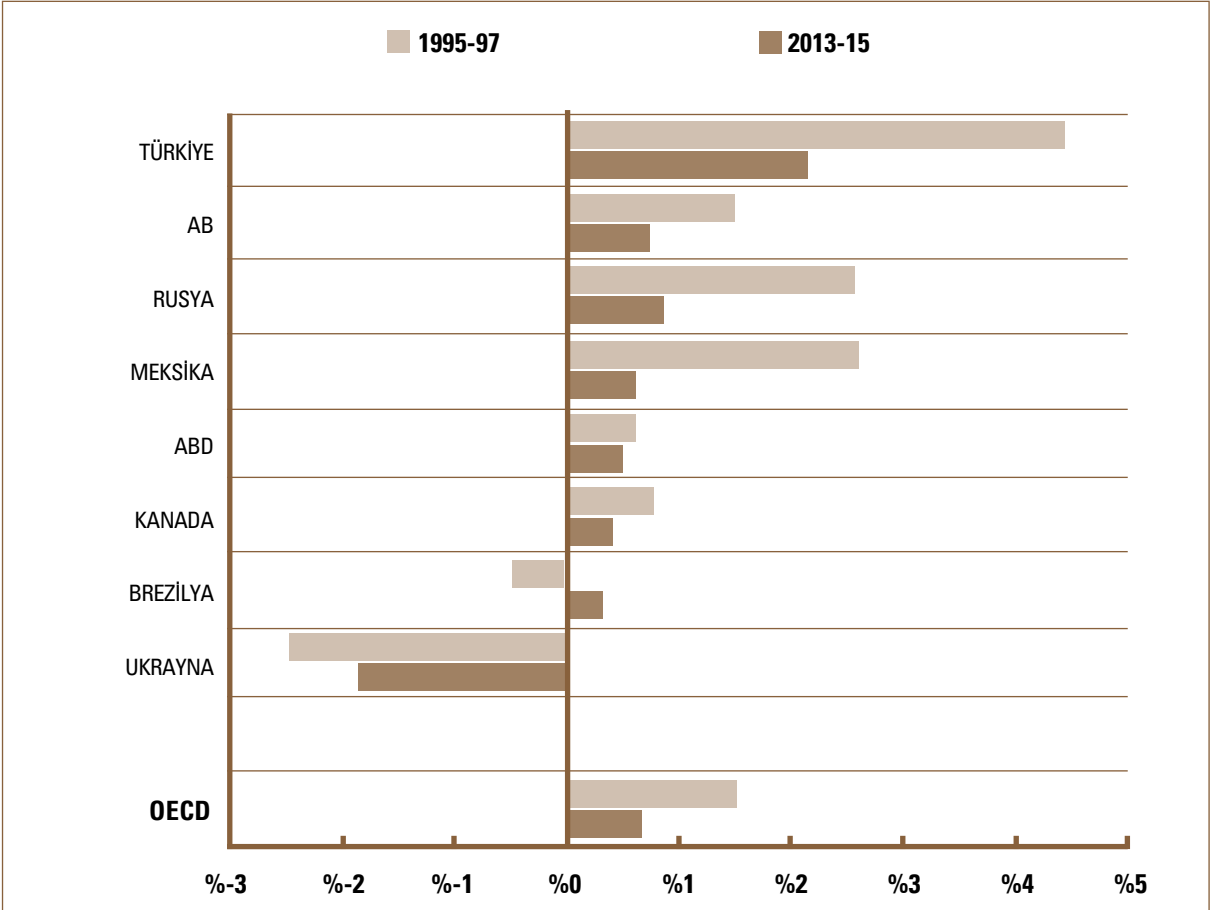
ğerin yaklaşık % 11'ini, gayrisafi yurt içi hasılanın ise yaklaşık % 3'ünü oluşturmaktadır. Sektörün istihdam ve yatırımlar içindeki payı da aşağı yukarı aynı seviyelerdedir. 2003-2012 yılları arasında sektörün katma değer, istihdam ve yatırımlar içindeki payında çok belirgin değişimler olmamıştır. Gıda sektörü yatırımları ise sanayi ve hizmet sektörü yatırımları içindeki payını genel olarak korumuştur. Gıda sektörünün ekonomi içindeki payı küçülüyor gibi görünse de reel olarak gıda sektörü katma değeri, özellikle 2005 yılından bu yana, sürekli bir artış eğilimine girmiştir.

Tarım Politikaları ve Destekler

1990'ların ortalarında toplam tarıma transferlerin GSMH'ya oranı % 4'ü aşmıştır. 2015 yılında bu oranın % 2'ye düşmesine rağmen, OECD üyelerine (% 0.8) kıyasla hala yüksektir. Üreticiye destekler piyasa fiyat desteği ve bütçeden yapılan desteklerden oluşmaktadır. Türkiye'de piyasa fiyat desteğinin üreticilere transfer içindeki payı % 65-80 bandında hareket etmeye devam ederken, bu oranlar AB'de ortalama % 20'ye düşmüştür. Yapılan reformlar sonrası üreticilerin desteklerinin yükü tüketicilerden vergi verenlere kaydırılmıştır.

Piyasa fiyat desteği iç müdahaleden ziyade sınır korumalarıyla sağlanmaktadır. Türkiye'de üreticilere transferlerin büyük oranda piyasa fiyatlarından kaynaklan-

TOPLAM DESTEK TAHMİNİNİN GSYH'YA ORANI

ması sonucunda transferlerin faturası büyük oranda yükselen iç fiyatlar sonucu tüketicilere çıkmaktadır. Tarıma transferlerden piyasa fiyat desteği dışında kalanlar (toplam transferlerin yaklaşık % 20'si) bütçeden karşılanmaktadır. Bütçeden üreticilere doğrudan yapılan sübvansiyonların menüsünün 2007'den sonra çeşitliliği artmıştır. Menüde beş ana grupta 120 civarında kalem bulunmaktadır. 2015 yılında üreticilere bütçeden doğrudan ödenen miktar yaklaşık 10 milyar TL, yaklaşık 3.7 milyar dolardır. Çiftçilerin % 55'e yakını bin liranın altında destek almaktadır. Bu çiftçilerin toplam destek içindeki payları sadece % 10'dur. Buna karşın 10,000 liranın üstünde destek alanların çiftçiler içindeki payı % 4'ü bulmamasına rağmen desteklerin % 40'ını almaktadırlar.

Türkiye'nin ithalat rejimi 1990'ların ortalarından bu yana değişmemiştir. Sadece gerektiğinde gümrük vergilerinde DTÖ-Tarım Anlaşması gereği verilen azami gümrük vergisi indirimleri uygulamaya konulmuştur. Türkiye gümrük vergilerinde tarım mallarının tümünü DTÖ'ye bağlamış, fakat tam anlamıyla bir tarifelenme yapmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'nin dış ticaretinin daha önceki yıllarda önemli ölçüde liberalleşmiş olması, diğeri dış ticarete mal sınıflandırılmasında harmonize sisteme geçişle birlikte 1986'da tanımlanmamış yeni malların ortaya çıkmış olmasıdır. İhracat tarafında ise tarım diğer sektörlerden DTÖ-Tarım Anlaşması nedeniyle bağlayıcı olan ihracat sübvansiyonları açısından ayrılmaktadır. Türkiye, 44 ürün ve ürün grubu için ihracat sübvansiyonlarını sınırlandıran taahhütte bulunmuştur. Türkiye'de zaten kısıtlı kaynakla sürdürülmeye çalışılan ihracat sübvansiyonlarının, tarım ürünleri ihracatına etkisi sınırlıdır.

Değişen pazar koşullarına rağmen Türkiye, tarım politikalarında büyük oranda maziden gelen alışkanlıklarını sürdürmektedir. Verimliliği artırmaya, kötü iklim koşullarının sonuçlarına karşı korumaya yönelik araçların kullanımının ümit vermesine rağmen, kaynakların dağıtımını kendine yeterlilik odaklılıktan kurtulamamaktadır. Tüm üreticilerin benzer olduğu varsayımından hareketle politikalarda "her boya uyar" yaklaşımı devam etmektedir. Oysa Türkiye'de üreticiler, üretim faktörleri, kullandıkları teknikler açısından çeşitlilik göstermektedir. Destekler en azından büyük ölçekli, ticari çiftçi-

ler ve küçük çiftçiler arasında farklılık göstermelidir. Bağlantılı olarak, tarımda iktisadi ve sosyal destekler birbirinden ayrıştırılmalıdır.

Yüksek koruma oranlarının neden olduğu iç-dış fiyat farklılığı sonucunda yükünü tüketiciler çekmektedir. Diğer taraftan gıda ihracatçıları da bu durumdan etkilenmektedirler. Dış piyasalardaki rakipleri ara mallarına dış fiyat düzeyinde ülke içinden temin etmektedirler. Ürün maliyetlerindeki belirsizlik Türkiye'dekilerden çok düşüktür.

Tarım-Gıda Sektörünün Dış Ticareti

Genelde tarım dış ticaretinin sınırlarını, su ürünleri hariç, tüm gıda ürünleri ile işlenmemiş bitkisel ve hayvansal ürünler belirlemektedir. Tarım kapsamının tanımına göre tarımın GSYH ve dış ticaret içindeki önemi değişmektedir. Değişik tanımlara göre tarıma dayalı ihracat 17 milyar ile 51 milyar dolar, ithalat ise 13 milyar ile 34 milyar dolar arasında değişmektedir. Bu değerler 2014 yılında toplam ihracat değerinin % 11-% 33'üne, toplam ithalat değerinin ise % 5-% 14'üne karşılık gelmektedir. Tarıma dayalı ihracatın % 35'ini gıda, % 61'ini gıda dışı bitkisel ve hayvansal ürünler ve % 4'ünü tarımsal girdiler oluşturmaktadır. İthalatta ise bu oranlar sırasıyla % 36, % 44 ve % 20'dir. İthalat içinde tarım girdileri önemli yer tutmakta ve ilk iki grupta dış ticaretimiz fazla verirken bu kalemde açık vermektedir. Gıda ürünleri ihracatı içinde bitkisel ürünler % 86 ile ilk sırayı alırken, hayvansal ürünler % 10 ile ikinci sırayı, su ürünleri ise % 4 ile üçüncü sırayı almaktadır. İthalatta da sıralama değişmemekte, paylar sırasıyla % 86, % 6 ve % 2 olurken, her üçünde de ihracat, ithalattan fazladır. İhracatımızın işlenmişlik düzeyine, yani katma değeri yüksek ürün ihracatına yönelimine bakıldığında, tarımsal girdileri dışarıda tutarsak, % 70 çok işlenmiş, % 15 az işlenmiş ve % 15 işlenmemiş olduğunu ve değer zincirinin sonlarında ihracat yapıldığını görüyoruz. İthalatta ise işlenmemiş, az ve çok işlenmiş ürün oranları yaklaşık aynıdır. Yani katma değeri düşük işlenmemiş ve az işlenmiş tarım ürünleri ithal edilirken, işlenmiş tarım ürünleri ihraç edilmektedir.

2014 yılında girdiler hariç, 47 milyar dolarlık tarıma dayalı ihracatın % 91'i, ithalatın ise % 58'i tüketim mallarından oluşmaktadır. Tarıma dayalı ihracatın % 9'dan azı ham madde ve ara malından oluşurken, ithalatın % 40'dan fazlası ham madde ve ara malından oluşmaktadır. Bu bir taraftan olumlu bir resimdir. Türkiye tarım

sektörü ve tarım sanayii yüksek oranda katma değeri düşük tarım ham madde ve ara malları ithal etmekte ve katma değeri yüksek tüketim malları ihraç etmektedir. Kapsam sadece tarım ve gıda ürünlerine daraltıldığında resim pek fazla değişmemektedir. Türkiye büyük oranda tüketim ürünleri ihraç etmekte, ithalat yüksek oranda işlenmemiş ham maddeden oluşmaktadır. İhracatın içinde işlenmiş gıda ürünleri oranı artmaktadır. İthalatta yüksek korumalar, ihracatta atılğan ve dinamik gıda sanayiinin gayretleriyle Türkiye hala net ihracatçı konumunu korumaktadır.

Türkiye genelinde ihracatla yaratılan katma değerinin % 74'ü yurtiçi, % 26'sı ise yurtdışı kaynaklıdır. Tarım ihracatındaki yurtdışı katma değer oranları Türkiye'de tarım ve tarım sanayinde AB ortalaması altında, tarım dışı sanayide ise AB ortalamasının üzerindedir. Hem Türkiye'de hem AB ülkelerinde ithalat içindeki yerli katma değer (toplam ihracata) oranı tarım sektöründe tarım-dışı sektörlerle göre çok düşüktür.

Tarım-gıda ihracatımız içinde en önemli paya sahip ülkelerden ilki Irak'tır. Toplam 34 fasıl/tarifeden 11'inde en büyük, 5'inde ikinci en büyük ve 3'ünde en büyük 3, 4 veya 5'inci büyük ithalatçı arasındadır. Toplamda 19 fasıl/tarifede Irak ilk 5 ithalatçımız arasındadır. Bu, tabloda kapsanan toplam tarım ticareti içinde % 17 üzerinde bir pay demektir. İhracat içinde ikinci önemli ülke Almanya'dır. Almanya'yı, BDT'den üç ülke, Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan, Rusya, İtalya, Suudi Arabistan ve İran izlemektedir.

Tarım ithalatımız içinde en önemli paya sahip ülkelerden ilki Almanya'dır. İthalat içinde ikinci önemli ülke olan ABD'den sonra İtalya, Hollanda, Çin, Rusya ve İtalya yer almaktadır.

Tarım-Gıda Dış Ticaretinde Sorunlar

Tarım ürünleri dış ticareti ile uğraşan işletmeler, çeşitli ortamlarda çok çeşitli sorunları gündeme getirmektedirler. Sorun olarak öne sürülenlerin bir bölümü ihracatın ya da daha genel olarak ticaretin doğasında olan yüksek maliyet, düşük getiri gibi kar denkleminin değişkenleri, bir bölümü işletmelerin kendi kontrolünde olan, bir bölümü ise kendileri dışında gelişen

faktörlerdir. Yine sorun olarak ortaya atılanların bir bölümü ulusal kaynaklı bir bölümü ise uluslararası kaynaklı, dolayısıyla çözümleri de ulusal ya da dış kaynaklı olabilmektedir. Sorunlar işletmeler arası farklılık gösterebilmekte ve her sorun her işletme için aynı oranda önemli olmayabilmektedir.

Genel olarak gündeme getirilen sorunlar arasında, dünya piyasalarındaki belirsizlik ve istikrarsızlık, haksız rekabet, tarife dışı engeller, yüksek nakliye, işlem ve vergi maliyeti, yüksek ham madde ve ara mal maliyeti, talebe uygun ve rekabetçi fiyattan ürün sunamama (kalite, zamanlama, standart, tüketim alışkanlığı), pazarlama sorunları, finansman sorunları ve son olarak teşviklerin yetersizliği sayılabilir. Bunların hepsinde bir gerçek payı vardır. Kaynakları ve çözümlerinin ise bir bölümü dış ticaretle uğraşan işletmelerin, bir bölümü genelde tarım sektörünün, bir bölümü uluslararası piyasaların, bir bölümü tarım ve dış ticaret politikalarının etki ve sorumluluk alanlarına girmektedir.

Var olan koşullarda sorunların bir bölümü Türkiye'nin tarım-gıda ihracatının özellikleri dikkate alınarak kısa dönemde çözülebilir. Genelden özele bu özellikler şöyle sıralanabilir: Tarım-gıda dış pazarlarında rekabet sert, kar oranları sıkışık; herhangi bir ihracat pazarına girmenin maliyetini karşılamak için kalıcılığı sağlamak şarttır; Türkiye'nin ihracatının yarısından fazlası jeopolitik

riski yüksek ülkelere yapılmaktadır; işlenmiş gıda ihracatı için Dahilde İşleme Rejiminden (DİR) faydalanmak kaçınılmazdır. Bu özellikler nedeniyle ihracatın işlem maliyetinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Örneğin, iç piyasalardaki koşullar DİR uygulamalarında belirsizliğe yol açmamalıdır. Ayrıca, "kötü" ihracatçıya göre kurgulanan kural ve işlemlerin tüm ihracatçıların maliyetlerini artırdığı ve rekabet gücünü etkilediği dikkate alınmalıdır.

Tarım-Gıdanın Yenilenen Konumu

Esas sorun değişen dünyada tarım ve gıda sektörünün ekonomideki konumunun ve kalkınmada alacağı rolün belirlenmesine ilişkindir. Nedeni ne olursa olsun artık eskisi gibi tarım ve gıdayı istisna sektör olarak dış etkenlerden soyutlamak mümkün değildir. Tarım sektörü 60'lar öncesi klasik kalkınma yaklaşımında, sanayileşmenin ve ekonomide yapısal değişimin kaynağı olarak düşünülmekte ve desteklenmekteydi. 1970'lerde ve 80'li yılların başında, sanayileşme yolunda tarım karşıtı ithal ikamesinin tercih edilmesi, tarımsal kalkınma ile entegre kırsal kalkınma stratejilerinin, fakirlik ve gelir dağılımının düzeltilmesi yönünde başarılı olamaması, tarımın sanayileşmenin motoru olma işlevini de yitirmesini beraberinde getirdi. Daha sonra küreselleşme, değer zincirleriyle bütünleşme, hızlı teknolojik ve kurumsal yenilikler ve çevresel kısıtlar tarımın kalkınma içindeki rolünün başka yaklaşımlar lehine terk edilmesine neden oldu. Tarımın kalkınma içindeki yeni rolünün yeniden kavramsallaştırılmasının yetersiz olması ve tarımın kalkınmanın değişik boyutlarına etkin katkısı için kullanılacak yaklaşımların yeniden tasarımlarındaki yetersizlikler tarımın kalkınmaya katkısının beklenenden ve potansiyelden az olmasına neden olmuştur. Tarımın bu şekilde ihmal edilmesinin çok önemli ekonomik, sosyal ve çevresel maliyetleri daha sonraki yıllarda ortaya çıkmış ve gözlerin tekrar, ancak bu sefer klasik kalkınma içinden, farklı bir misyon yüklenecek olan tarıma çevrilmiştir.

Kalkınma amaçlarının ve kapsamının daha genişlediği günümüzde, tarımın yeni paradigması kalkınmanın farklı hedeflerine ulaşmada yüklenebileceği görevler olmalıdır. Bu görevler arasında kalkınmanın erken aşamalarında milli gelir artışını hızlandırmak, fakirliğin ve açlığın azaltılması, kır-kent gelir farklılıklarının daraltılması, kit toprak ve su kaynaklarının diğer sektörler

lehine açığa çıkarılması ve çeşitli çevresel hizmetlerin verilmesi sayılabilir.

Dünyada tarım gündemindeki en önemli değişiklik tarımın arz yönünü ön plana çıkararak üretici ağırlıklı yaklaşımdan talep yönünü öne çıkararak tüketici odaklı bir yaklaşıma doğru kaymaktadır. Bu durum amaç belirlerken üretici refahının en çoklaştırılması olan tarım ve tüketici refahının en çoklaştırılması olan gıda politikalarının birlikte düşünülmesini gerektiriyor. Politikalar her zaman bu iki hedefi aynı yönde etkilemiyor ve bu durumlarda siyasi olarak hassas tercihlerin yapılması ve dengelerin gözetilmesi gerekiyor. Son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde ve tarım üreticilerinin tüketicilerin önemli bir oranını oluşturduğu az gelişmiş ülkelerde tüketici refahı daha ön plana çıkıyor. Buna bir de gelecek nesillerin refahını hesaba katan çevre koruma politikalarını ekleniyor. Aslında bu gelişmeler uzunca bir süredir tarım sektörünün giderek azalan ilginin yeniden canlanmasına katkıda bulundu. Ama açık olan bir şey var ki o da tarımın artık aile işletmesi, küçük çiftçi ile özdeşleşen bir sektör olmayacağı; herkese yetecek arz ile dünya nüfusunu doyurma işlevini tamamladığı, bu nedenle arz artışının desteklenmeyeceği, yeni işlevler yükleneceği, bu işlevlerde de geleneksel tarım üreticisinin ve ticareti ile uğraşanların rollerinin değişmesi kaçınılmazdır.

TARIMA DAYALI İHRACAT VE İTHALAT, 2014 (MİLYAR \$)

Kapsam\İşlenmişlik Düzeyi	İşlenmemiş		(Az) İşlenmiş		(Çok) İşlenmiş		Toplam	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
a. Gıda (Su ürünleri Hariç)	5.5	5.1	4.7	3.5	5.5	1.2	15.8	9.9
b. Diğer Bitkisel ve Hayvansal Ürünler	0.9	2.6	1.6	3.1	26.4	6.8	29.0	12.5
c. Su Ürünleri	0.3	0.07	0.3	0.2	0.05	0.01	0.7	0.3
d. Orman Ürünleri	0.9	1.5	0.04	0.7	1.3	3.4	2.2	5.6
e. Tarım Girdileri					2.0	5.5	3.0	5.7
Toplam	7.0	9.3	6.7	7.5	36.3	17.2	50.7	34.0

GİRİŞ

TİM TARIM RAPORU

Dünya tarım piyasalarında değişim taşları yerinden oynatıyor. Bir yandan tarım emtia fiyatları otuz yıllık ataletten silkinirken, diğer yandan 2000'li yıllarda toplam ve kişi başına dünya tarımsal üretimindeki artışlar 1990'ların üstünde gerçekleşmektedir. Üretim artışındaki bölgesel farklılıklar tarım mallarında dış ticaret akımlarında değişimi beraberinde getirmektedir. Üretim artışının en yüksek olduğu Güney Doğu Asya ve özellikle Güney Amerika öne çıkmakta, üretim artışı daha düşük seyreden Kuzey Amerika ve Avrupa'nın üretim ve dünya dış ticaretindeki payları azalmaktadır. Son çeyrek yüzyılda, tarım-gıda dış ticaretinde, iki gelişme dikkati çekmektedir. Dünya tarım-gıda dış ticareti 1990'ların ortalarından bu yana reel olarak yılda ortalama % 5 büyümektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu yüksek oranda büyümenin hem ihracat hem de ithalat tarafında yer almaktadır. Hızla artan üretimleriyle Güney Amerika ülkeleri ihracat, artan gelirleriyle özellikle Afrika ülkeleri ithalat tarafında önde yer almaktadır. Tarım-gıda dünyasında Türkiye'nin durumunu tartışmaya açmak bu çalışmanın ana amacını oluşturmaktadır. Türkiye'nin kaynaklarını daha iyi kullanmayı amaç edinerek, bir yandan tarım-gıda sektörünün ekono-

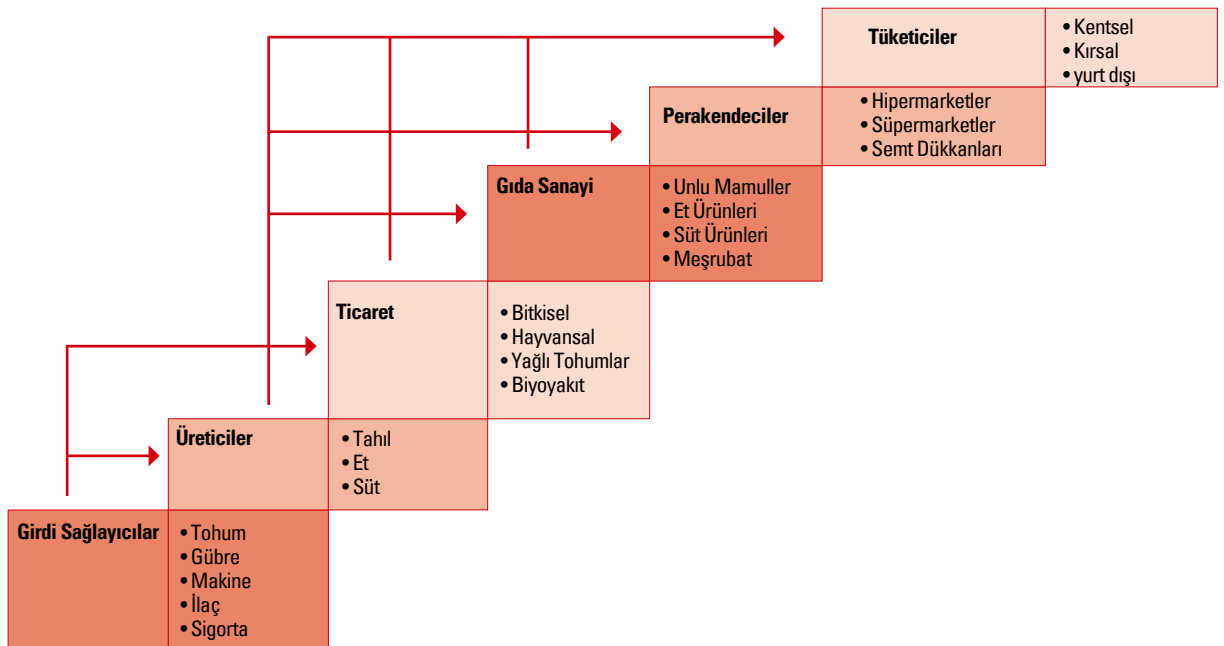

► TABLO 1.1 TARIM GIDA DEĞER ZİNCİRİ KARLILIK MATRİSİ

Sektör	Girdi	Üretici	Ticaret	Gıda Sanayi	Perakende
Satış (Milyar \$)	400	3,000	1,000	3,500	5,400
İşletme Sayısı	Yüzlerce	Yarım Milyon	Onlarca	Binlerce	Milyonlarca
Kar (FVÖK) %	%15	Değişken	%2-%5	%10-%20	%5

KAYNAK: KPMG (2013).

► ŞEKİL 1.1 TARIM VE GIDA DEĞER ZİNCİRİ ŞEMASI

KAYNAK: KPMG (2013).

TABLO 1.2 TGDZ'DE KATMANLAR ARASI İŞBİRLİĞİ ÖRNEKLERİ

	Girdi Sanayii	Üreticiler	Ticaret	Gıda Sanayii	Perakende	Kamu Sektörü
Girdi Sanayii	Bayer/AgraQuest BASF/Becker Underwood (Kırma Ü.) Monsanto/BASF (GDO) Vilmorin/ KWS (mısır t.) Syngenta/Deere (Plene)	Monsanto'nun Entegre Çiftçilik Sistemleri	DuPont/Cargill (Plenish)DuPont/ ADM (Plenish) BASF/Cargill (Kanola yağı)	DSM/Poet (Selülozik etanol) Dupont/Briom (Biyoenjerji) BASF/Pronova Biopharma Syngenta/Bonanza Bioenergy Bayer Taze sebze ortaklıklar DuPont/Japan Tobacco		SAGCOT Syngenta/CGIAR (Ug99) Syngenta/ EMPRAPA Arca- dia/USAID
Üreticiler		Çiftçi kooperatifleri	'Sözleşmeli üretim' Marubeni/ Sinograin Oila/ Shandong Liuha Group (Hayvan yemi)	Unilever'in arz zincirinde 3 milyon çiftçi var		
Ticaret			ADM/Wilmar Marubeni/Gavilon ADM/GrainCorp	Cargill/Provimi Olam/Rusmolco Unilever/Cargill (sürdürülebilir onaylı kolza yağı)		Olam Kamu-Özel İşb. Cargill Kamu-Özel İşb.
Gıda Sanayii				PepsiCo/Unilever Ardent Mills (Cargill, ConAgra/ CHS)	ASDA/Forza Mor- risons/Farmer's Boy	Unilever'in Fairtrade/ Rainforest Alliance gibi belgelendirme kuruluşlarıyla ortaklıklar
Perakende						USAID

Not: Tablodaki Renk Kodları: Birleşme ve Satın Alma - Kooperatif - Ortak Girişim - Dışlayıcı Ortaklık - Dışlamayan Ortaklık - Sözleşme

miye her türlü katkısını artırması, diğer yandan dış piyasalarda belirli mal ve ürünler ve sorunlu piyasalar dışında varlığını sürdürülebilir bir yapıda kabul ettirmesi mümkündür. Bu çalışmada, Türkiye tarım ve gıda sektörleri ve bunların dış ticareti, gerek yurtiçi gerekse küreselleşen dünyadaki yatay ve dikey bağlantıları ile ele alınmaktadır. Tarım ve Gıda Değer Zinciri (TGDZ) tarım ürünlerinin tarladan tüketiciye ulaşana kadar geçirdiği aşamaları ve bu aşamalarda kaydettiği değer artışlarını içerir.

Dünyadaki TGDZ'nin 5 trilyon dolarlık değer ve 600 milyar dolar kar yarattığı tahmin edilmektedir (KPMG, 2013). Bu büyüklüğü anlayabilmek için dünyanın toplam GSYH'sinin 76 trilyon dolar, Türkiye'nin ise 800 milyar dolar olduğunu belirtelim. Bu zincir içinde elde edilen 600 milyar dolar kar tüm dünyadaki tarımsal GSYH'nin yaklaşık % 15'ine, Türkiye'nin toplam GSYH'sinin % 75'ine, tarımsal GSYH'sinin ise 3 katına karşılık gelmektedir. Tipik bir TGDZ şeması Şekil 1.1'de verilmektedir.

Tablo 1.1'de ise TGDZ'nin karlılık matrisi verilmektedir. Bu tablodan da görülebileceği gibi en ciddi kar payı (Faiz, Vergi Öncesi Kar-FVÖK) % 15 ile girdi ve % 10-% 20 ile gıda sanayiinde gerçekleştirilmektedir.

Arz ve talebi etkileyen unsurların değişmesi ve diğer

sektörlerle geçişkenliğin artması sonucu geçen yüzyıla oranla tarım-gıda sektöründe öngörülebilir bulunmak daha zorlaşmaktadır. Bir taraftan sorun ama diğer taraftan fırsat anlamına gelen bu değişkenlik ve dalgalanmaların başlıca nedenleri arasında iklim (küresel ısınma, sera gazı), politika müdahaleleri (biyoyakıt, üretim destekleri, Doha görüşmelerinde açmazlık, Çin'in

kendine yeterlilik politikalarında gevşeme), finans piyasalarında (vadeli ve türev) ağırlık artışı ve sosyal değişim (sağlıksız gıdadan kaçış) sayılabilir. Ancak, tüm bu oynaklığa rağmen, genelde gıda fiyatlarının yüksek olması ve tarihi ortalamaların üzerinde kalması kaçınılmaz gibi görünmektedir.

Çok sayıda ürün, çeşit, yöntem ve çevresel faktör nedeniyle zaten karmaşık olan TGDZ daha da karmaşık hale gelmektedir. Besin, yem ve giyecek hammaddesi üretmesi beklenen tarıma yeni görevler (biyoyakıt, eko sistemi koruma, sağlıklı yaşam) yükleniyor. Teknolojik gelişmeler yeni olanaklar (biyoteknoloji, IT teknolojisindeki gelişmeler) yaratıyor. Yeni açılan piyasalar (Afrika, Bağımsız Devletler Topluluğu ve Asya) gıda talebeni yılda % 1.1 artırıyor. Çok taraflı ticaret anlaşmalarından ikili veya bölgesel ticaret anlaşmalarına kayış, dış ticareti ortamını daha zor ve karmaşık bir hale getirmektedir.

Zincirin son halkası olan gıda tüketicileri artık yalnızca tüketecekleri ürünün içerik ve güvenilirliğini merak etmiyor. Aynı zamanda nasıl üretildiği, çevresel ve sosyal etkileri ile de ilgileniyor. Bu da yeni standartlar, sertifikalar, çevresel ayak izi, organik yiyecekler, GDO gibi konuları gündeme ve/veya ön plana getiriyor.

TGDZ zincirindeki bu gelişmeler, bu zinciri oluşturan katmanlarda değişik etkiler yaparken, bazı yeni sorunların yanı sıra bazı yeni fırsatları da ortaya çıkarmaktadır. TGDZ zincirindeki gelişmelerin bir diğer sonucu da zincirin birbirine bağlı katmanların yanı sıra özel ve kamu sektörleri ve birbirine uzak katmanlar arasında da bir işbirliğine yol açmasıdır. Bu işbirliği birleşme, satın alma, kooperatifleşme, ortak girişim, başkalarını dışlayan ortaklık, başkalarını dışlamayan ortaklık, sözleşme gibi sıklıkla gevşeye uzanan biçimlerde olabilmektedir. Tablo 1.2'de TGDZ'de katmanlar içi ve katmanlar arası işbirliklerine örnekler verilmektedir. Du Pont, Monsanto, Unilever, Syngenta, Cargill gibi gıda sektörünün küresel devlerinin farklı işbirliği biçimleri ile TGDZ'nin her katmanında faaliyet gösterdiği gözleniyor (KPMG, 2013).

Tarım sektörünün diğer sektörlerle ve ekonominin genelinde ilişkisi Şekil 1.2'de görüldüğü gibi TGDZ'den daha geniştir. Tarım sektörü ileri ve geri bağlantılar ile doğrudan ve dolaylı olarak ticaret, ulaşım, finans, sanayi sektörleri ile etkileşim içinde faaliyet göstermekte, faiz, döviz kuru, enflasyon, ücret, vergi gibi birçok makro parametreden etkilenmektedir.

Altan vd. (2015), 2002 yılı yurtiçi üretim girdi - çıktı tablosunu, buna bağlı sektörel ileri ve geri bağlantı katsayılarını ve Hirschman kilit sektör sınıflamasını kullanarak Türkiye'nin kilit sektörlerini araştırmaktadır. Sektörel bağlantı etkileri, sektörün, ekonominin üretim yapısı içindeki, öneminin bir göstergesidir. Bir sektörün ileri bağlantı etkisi, o sektörün çıktısının diğer sektörlerde ara girdi olarak ne ölçüde önemli olduğunun; geri bağlantı etkisi de, diğer sektörlerin üretimlerinin ne ölçüde kullanıcısı olduğunun nicel göstergesi olarak yorumlanabilir. Hem geri, hem de ileri bağlantısı etkisi yüksek olan sektörler ekonominin lokomotif (kilit) sektörleri olarak düşünülebilir ve en yüksek yatırım önceliğine adaydır.

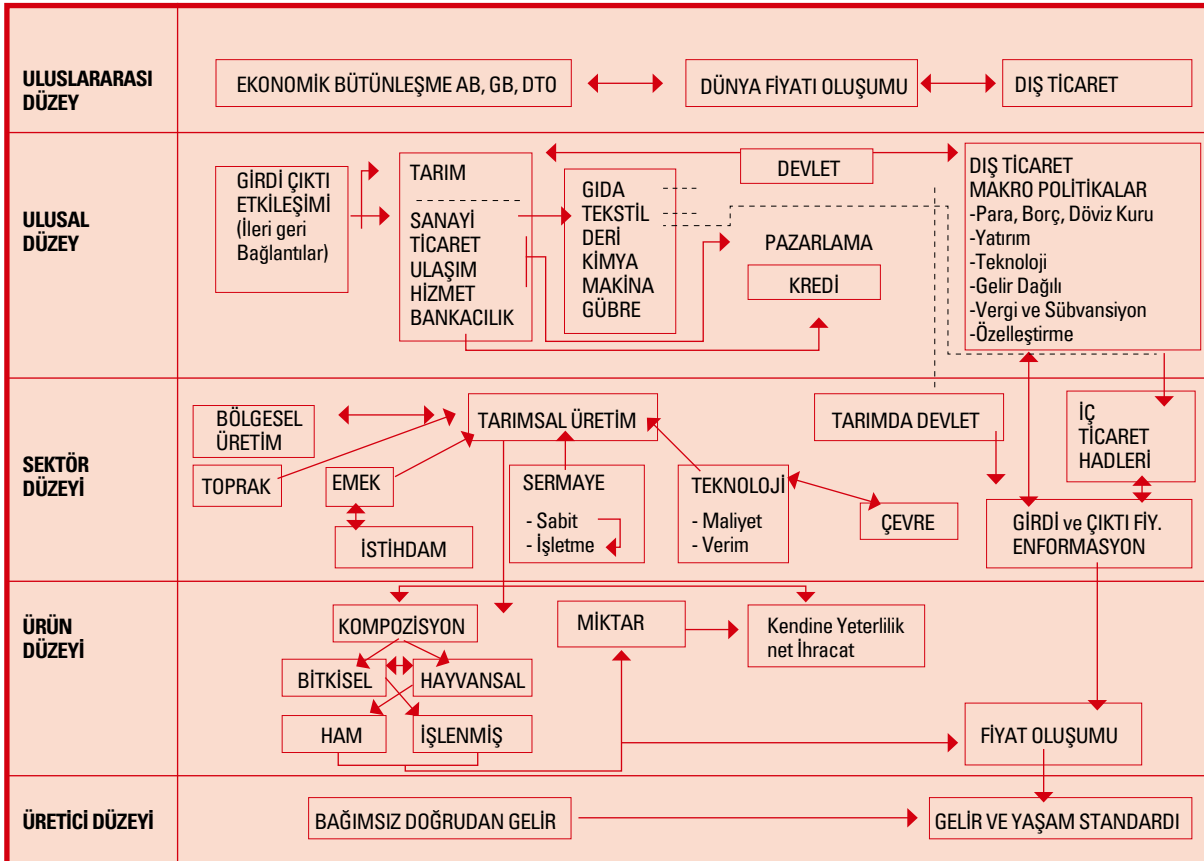

Altan vd. (2015) çalışmalarında analiz ettikleri 55 sektör içinde 10 sektörü kilit sektör olarak belirlemektedir. Gıda ürünleri ve içecek imalatı ile tekstil ürünleri imalatı en yüksek geri bağlantı etkileriyle bu 10 kilit sektör içinde yer almaktadır. Tekstil ürünleri imalatının ileri bağlantı etkisi oldukça yüksek, gıda ürünleri ve içecek imalatının ileri bağlantı etkisi ise daha mütevazidir. Çalışmada yer alan diğer tarıma dayalı sektörlerden tarım ve hayvancılık, ormancılık, balıkçılık, tütün, giyim ve deri ürünleri imalatı ise ileri veya geri bağlantı etkilerinden birinin veya her ikisinin de düşük olması nedeniyle kilit sektörler arasında yer almamaktadır. Tarım politikası denince akla hemen tarım ürünü üreticileri ve kırsal kesim geliyor. Nitekim dünyada olduğu gibi ülkemizde de son yıllara gelene kadar tarım politikalarını düzenlemekten sorumlu kurumların faaliyet alanı kırsal alanda gerçekleşen birincil tarımsal üretim ile sınırlı olmuştur. Son yıllarda gıda değer zincirinin ilk halkası olan üreticilerin yanı sıra son halkası olan gıda tüketicileri de önem kazanmıştır. Nitekim 2002’de Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ismi değişerek Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı olmuştur. Önceki yıllarda da bakanlığın ismi sürekli değişmiştir: 1974 öncesi Tarım Bakanlığı, 1974: Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, 1981: Tarım ve Orman Bakanlığı, 1983: Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı, 1991: Tarım ve Köyişleri Bakanlığı. Tarım ve gıda zincirinin bu ilk ve son halkası dışında

katma değer payının en yüksek olduğu (taşıyıcı, depolayıcı, satıcı, işleyici, sanayici, ihracatçı gibi) ara katmanlar da tarım üretim ve tüketimine katkıda bulunurlar veya bundan etkilenirler. O nedenle tarımsal değerlendirmelerin ve politikaların tarafı kabul edilmelidirler.

ŞEKİL 1.2 TARIM-GIDA-TARIM DIŞI YATAY VE DİKEY ETKİLEŞİM

KAYNAK: Çakmak vd. (1999).

**DÜNYADA
TARIM VE
TÜRKİYE**

2. DÜNYADA TARIM VE TÜRKİYE

Bu bölümde tarımda uluslararası büyüklük karşılaştırmaları ve Türkiye'nin dünyadaki yeri irdelenecektir. Analizler, bazı temel göstergeler itibarıyla ülkelerin ve Türkiye'nin yerini belirlemeye yöneliktir. Bu göstergeler bu biçimleriyle performans ölçütü olarak kullanılmamalıdır. Örneğin, daha sonrada değinileceği gibi tarımsal katma değer büyüklüğünde dokuzuncu sırada yer alan Türkiye'nin sıralaması çalışan veya alan başına tarımsal katma değer göstergelerine göre otuzlara inmektedir.

2.1. ÜRETİM/KATMA DEĞER

2015 yılında toplam dünya GSYH'sı cari fiyatlarla yaklaşık 73 trilyon dolardır. Bunun % 80'i Türkiye'nin de 18. olarak içinde bulunduğu 20 ülke, % 66'sı ise 10 ülke tarafından gerçekleştiriliyor (Tablo 2.1). Dünya katma değer üretiminin % 24'ü ABD, % 22'si AB, % 15'i Çin, % 1'i de Türkiye'de gerçekleşiyor. Katma değer Satın Alma Gücü Paritesi ile düzeltildiğinde dünya GSYH'sı 114 trilyon dolara çıkmakta ancak dağılım fazla değişmemek-

tedir. Katma değer % 75'i yine genelde aynı 20 ülke, % 60'ı ise 10 ülke tarafından, üretilirken sırasıyla Çin, AB, ABD ve Türkiye'nin payları % 17, % 17, % 16 ve % 1.4 olmaktadır. Türkiye sıralamada 17. olarak bir basamak atlamakta, Hindistan ise ABD ve Çin'den sonra dünyanın 3'üncü büyük ekonomisi olarak ortaya çıkmaktadır. Tarımsal katma değer, dünya GSYH'sının % 4.3'ünü oluşturmaktadır (Tablo 2.2). Sektörün tanımına göre tarımın GSYH içindeki payı bazı kaynaklarda % 6'ya kadar çıkabilmektedir. Bu oran tarımda katma değer

► TABLO 2.2 TARIMSAL KATMA DEĞER VE GSYH İÇİNDEKİ PAYI, 2014

Sıra	Ülke	Tarımsal Katma Değer Milyon ABD\$	Tarımsal KD/ Toplam GSYH %	Dünya Tarımsal KD içinde Payı %
1	Çin	949,574	%9.2	%28.3
2	Hindistan	326,322	%16.0	%9.7
3	ABD	223,860	%1.3	%6.7
4	Endonezya	118,806	%13.3	%3.5
5	Nijerya	113,644	%20.0	%3.4
6	Brezilya	108,270	%4.5	%3.2
7	Rusya	74,142	%3.7	%2.2
8	Pakistan	58,098	%23.9	%1.7
9	Türkiye	56,928	%7.1	%1.7
10	Japonya	53,481	%1.2	%1.6
	Top 10	2,083,124	%5.0	%62.2
	Top 20	2,464,654	%4.8	%73.6
	Dünya	3,350,830	%4.3	%100.0

Kaynak: Dünya Bankası (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

► TABLO 2.1 DÜNYADA GSYH, 2015

Sıra	Ülke	Milyar ABD\$	Dünya Payı %	Sıra	Ülke	Milyar ABD\$ ppp	Dünya Payı %
1	ABD	17,947	%24.4	1	Çin	19,524	%17.2
2	Çin	10,866	%14.8	2	ABD	17,947	%15.8
3	Japonya	4,123	%5.6	3	Hindistan	7,983	%7.0
4	Almanya	3,356	%4.6	4	Japonya	4,738	%4.2
5	Birleşik Krallık	2,849	%3.9	5	Almanya	3,848	%3.4
6	Fransa	2,422	%3.3	6	Rusya	3,580	%3.2
7	Hindistan	2,074	%2.8	7	Brezilya	3,192	%2.8
8	İtalya	1,815	%2.5	8	Endonezya	2,842	%2.5
9	Brezilya	1,775	%2.4	9	Birleşik Krallık	2,692	%2.4
10	Kanada	1,551	%2.1	10	Fransa	2,651	%2.3
18	Türkiye	718	%1.0	17	Türkiye	1,543	%1.4
	Top 10	48,776	%66.4		Top 10	68,998	%60.7
	Top 20	58,807	%80.1		Top 20	85,100	%74.9
	Avro Alanı	16,229	%22.1		Avro Alanı	19,203	%16.9
	Dünya	73,434	%100.0		Dünya	113,613	%100.0

Kaynak: Dünya Bankası (2016).

azalmasından değil, diğer sektörlerde katma değer in daha hızlı artmasından ve tarım ürünlerinin giderek daha fazla işlenerek tüketilmesi nedeniyle GSYH hesaplamalarında tarımsal katma değer yerine sanayi katma değeri olarak tasnif edilmesinden dolayı giderek azalıyor. Toplam GSYH'nın % 80'ini üreten ilk 20 ülke, tarımsal GSYH'nın da % 66'sını oluşturuyor. Yine ilk

ondaki ülkeler toplam tarımsal KD'nin % 55'ini üretiyor. GSYH sıralamasında ilk 20'ye girmeyen Nijerya, Pakistan, Tayland, İran, Arjantin, Mısır, Vietnam, Filipinler tarımsal GSYH sıralamasında ilk 20'ye girerken Almanya, Kanada, Kore, İsviçre, Suudi Arabistan, Hollanda ve İngiltere liste dışı kalıyorlar. Dünyanın 18'inci büyük ekonomisi olan Türkiye, tarım kaynaklı katma değerde 9. sıraya yükseliyor.

► TABLO 2.3 TOPLAM VE KIRSAL NÜFUS, 2015

Sıra	Ülke	Toplam Nüfus (.000)	Kırsal Nüfus (.000)	Dünya Kırsal Nüfus Payı %	Kırsal/Toplam Nüfus%
1	Hindistan	1,311,051	881,721	%26.1	%67
2	Çin	1,371,220	608,630	%18.0	%44
3	Endonezya	257,564	119,144	%3.5	%46
4	Pakistan	188,925	115,701	%3.4	%61
5	Bangladeş	160,996	105,811	%3.1	%66
6	Nijerya	182,202	95,153	%2.8	%52
7	Etiyopya	99,391	80,037	%2.4	%81
8	Vietnam	91,704	60,898	%1.8	%66
9	ABD	321,419	59,086	%1.7	%18
10	Filipinler	100,699	56,016	%1.7	%56
25	Türkiye	78,666	20,927	%0.6	%27
	Top 10	3,970,070	2,182,198	%64.6	%53
	Top 20	4,837,290	2,545,316	%75.3	%52
	AB	509,668	128,438	%3.8	%25
	Dünya	7,346,633	3,378,269	%100.0	%46

Not: Ülkeler kırsal nüfusa göre sıralanmıştır.
Kaynak: Dünya Bankası (2016).

2.2. NÜFUS/İSTİHDAM

7.1 milyar dünya nüfusunun % 47'sini oluşturan 3.4 milyar kişi kırsal kesimde yaşamaktadır. Bu oran AB'de % 25, Türkiye'de ise % 27'dir (Tablo 2.3). Dünya kırsal nüfusunun % 65'i 10, % 75'i ise 20 ülkede yaşamaktadır. Çin ve Hindistan dünya kırsal nüfusunun yaklaşık % 45'ine ev sahipliği yapmaktadır. Türkiye dünya kırsal nüfusuna katkıda 25'inci sırada yer almakta ve dünya kırsal nüfusunun binde 6'sını oluşturmaktadır.

Dünyada 664 milyon kişi tarımda istihdam edilmektedir. Bu yaklaşık 2.5 milyar toplam istihdamın % 30'una karşılık gelmektedir. Tarımda istihdamın % 60'ı 2 ülke (Çin ve Hindistan), % 88'i 10 ülke ve % 94'ü Türkiye'nin de içinde bulunduğu 20 ülkede yoğunlaşmaktadır. (Tablo 2.4)

Dünya nüfusunun yarısından fazlasının yaşadığı bu 20 ülke toplam dünya istihdamın da % 77'ini sağlamaktadır. Tarımsal istihdamın toplam istihdam içinde % 21 pay aldığı Türkiye kırsal istihdam büyüklüğünde dünyada 12'nci sırada yer almaktadır. AB ülkelerinde tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı % 5'de kalmaktadır.

2.3. DIŞ TİCARET

Dünyada ve Türkiye'de toplam ve tarımsal dış ticaret durumunu özetlemeden önce yaygın olarak kullanılan uluslararası sınıflamalara değineceğiz. Tarım ve gıda sektörlerinin toplam dış ticaret içindeki önemini ve zaman içindeki gelişimini doğru yorumlayabilmek, bu

konuda kullanılan verilerin farklılaşmasını anlayabilmek için dış ticarete konu olan ürünlerin tarım, gıda, tekstil, vb. alt sektörler bazında nasıl tasnif edildiği bilmek gerekiyor.

2.3.1. Uluslararası Sınıflamalara Genel Bakış

“Ülkelerin ekonomik ve sosyal yapı özelliklerinin incelenmesinde istatistikî bilgilere ihtiyaç vardır. Bu bilgilerin gerek kullanıcılar arasında, gerekse uluslararası alanda anlaşılabilir olması ortak sınıflamalara uygun üretilmelerine bağlıdır. Küreselleşmenin her geçen gün etkilerinin arttığı günümüzde ve içinde bulunduğumuz bilgi çağında, farklı dilleri konuşan, ya da, farklı amaçlara sahip bilgi kullanıcılarının sağlıklı iletişimi ancak, ortak bir dil olan sınıflamalar ve kodlama sistemleri aracılığıyla mümkün olabilmektedir” (TÜİK, 2015g) Uluslararası sınıflamalar konularına ve sınıflama hiyerarşisi içindeki yerine göre tasnif edilebilirler.

Konularına göre Faaliyet (ISIC), Ürün (CPC), Dış Ticaret (SITC), Amaca Göre (COFOC), Coğrafi (NUTS), Çevre (CEPA), Eğitim (ISCED), Sağlık (ICF), Meslek (ISCO) ve Ulusal Hesaplar (BOP) sınıflamaları en yoğun kullanılan uluslararası sınıflamalardır.

Sınıflamaların kendi içinde hiyerarşik bir yapısı vardır, buna göre sınıflamalar referans, türev ve ilişkili sınıflama olarak üç grupta toplanırlar. Adından da anlaşılacağı gibi referans sınıflamalar ana sınıflamalardır ve ilgili konudaki diğer sınıflamalar bunlardan türetilir (türev sınıflama) veya bunlarla bir biçimde ilişkilidir (ilişkili sınıflama).

Bu çalışmada tarım ve gıda ürünlerinin üretim ve dış ticaret faaliyetleri üzerine yoğunlaşacağımızdan Faaliyet, Ürün ve Dış Ticaret sınıflamalarını kullanacağız. Faaliyet sınıflamasının referansı Tüm Ekonomik Faaliyetlerin Uluslararası Standart Sanayi Sınıflaması (International Standard Industrial Classification of All Economic Activities), kısaca ISIC. Ürünler için referans ise Merkezi Ürün Sınıflaması (Central Product Classification), kısaca CPC. Dış ticarete konu olan ürünlerin referansı ise Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System), kısaca HS. Bu sınıflamalar konu içinde, hiyerarşi içinde, konu ve hiyerarşi arasında ve ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde birbiri ile temelde referans sınıflama yoluyla ilişkilendirilir (Şekil 2.1).

2.3.2. Dış Ticaret Sınıflamaları

Ülkelerin dış ticaret hareketlerini izlemek ve bunların uluslararası karşılaştırmalarını sağlamak için geliştirilmiş sınıflamalardır. Bu sınıflamalar aşağıda özetleyeceğimiz uluslararası sınıflamalar SITC, HS, AB HS ilişkili veri toplama sınıflamaları CN, SITC türevi analiz sınıflaması BEC, AB tarife sınıflaması TARIC, Türkiye türev tarife sınıflaması GTIP.

Uluslararası Standard Ticaret Sınıflaması (Standard International Trade Classification, SITC):

HS kabul edilinceye kadar uluslararası dış ticaret verilerinin karşılaştırılmasında ve ulusal düzeyde veri toplanmasında kullanılmaktaydı. 1996’da HS in devreye girmesinden

► TABLO 2.4 TOPLAM VE KIRSAL İSTİHDAM, 2014

Sıra	Ülke	Tarım İstihdam (.000)	Toplam İstihdam (.000)	Tarım/Toplam İstihdam %	Dünya Tarım İstihdamı Payı %
1	Çin	228,444	776,667	% 29	34%
2	Hindistan	186,516	395,648	% 47	% 28
3	Endonezya	38,973	114,628	% 34	% 6
4	Etiyopya	30,817	42,404	% 73	% 5
5	Bangladeş	25,679	54,084	% 47	% 4
6	Vietnam	24,428	52,745	% 46	% 4
7	Brezilya	14,466	99,448	% 15	% 2
8	Tayland	13,516	38,421	% 35	% 2
9	Filipinler	11,801	38,651	% 31	% 2
10	Uganda	9,960	13,896	% 72	% 2
12	Türkiye	5,468	25,931	% 21	% 1
	Top 10	584,601	1,626,591	% 36	% 88
	Top 20	626,831	1,886,923	% 33	% 94
	AB	9,357	177,065	% 5	% 1
	Dünya	663,890	2,465,278	% 27	% 100

Not: Hindistan 2012, Bangladeş 2010, Uganda 2013 verileridir.
Kaynak: ILOSTAT (2016), Dünya Bankası (2016), yazarların hesaplamaları.
*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

sonra önemi azalmıştır, veri toplamada yerini HS' e bırakırken daha çok ekonomik analiz ve uluslararası karşılaştırmalar için toplulaştırılmış büyüklüklerin elde edilmesinde kullanılmaya başlamıştır. 1950'de kullanılmaya başlanan SITC 4 kez revize edilmiştir (1960, 1976, 1985, 2006). Bu sınıflama BM İstatistik Bölümü tarafından güncellenip yönetilmektedir.

Uyumlaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi (Harmonized Commodity Description and Coding System, HS): Dünya Gümrük Organizasyonu (WCO) tarafından geliştirilen, dış ticaret verilerinin karşılaştırılması için kullanılan uluslararası gümrük ürün sınıflamasıdır. 1988'de uygulamaya konulan (HS88)'in 1993'de Birleşmiş Milletler İstatistik Komitesi (UNSC) tarafından ülkelerde dış ticaret istatistiklerinin derlenmesi ve yayınlanması için kullanılması önerilmiştir. 1992, 1996, 2002, 2007, 2012 yıllarında güncellenen HS'yi yönetmek ve güncellemekle WCO yükümlüdür. HS 2012, dört farklı detay düzeyinde toplulaştırılmakta ve sunulmaktadır.

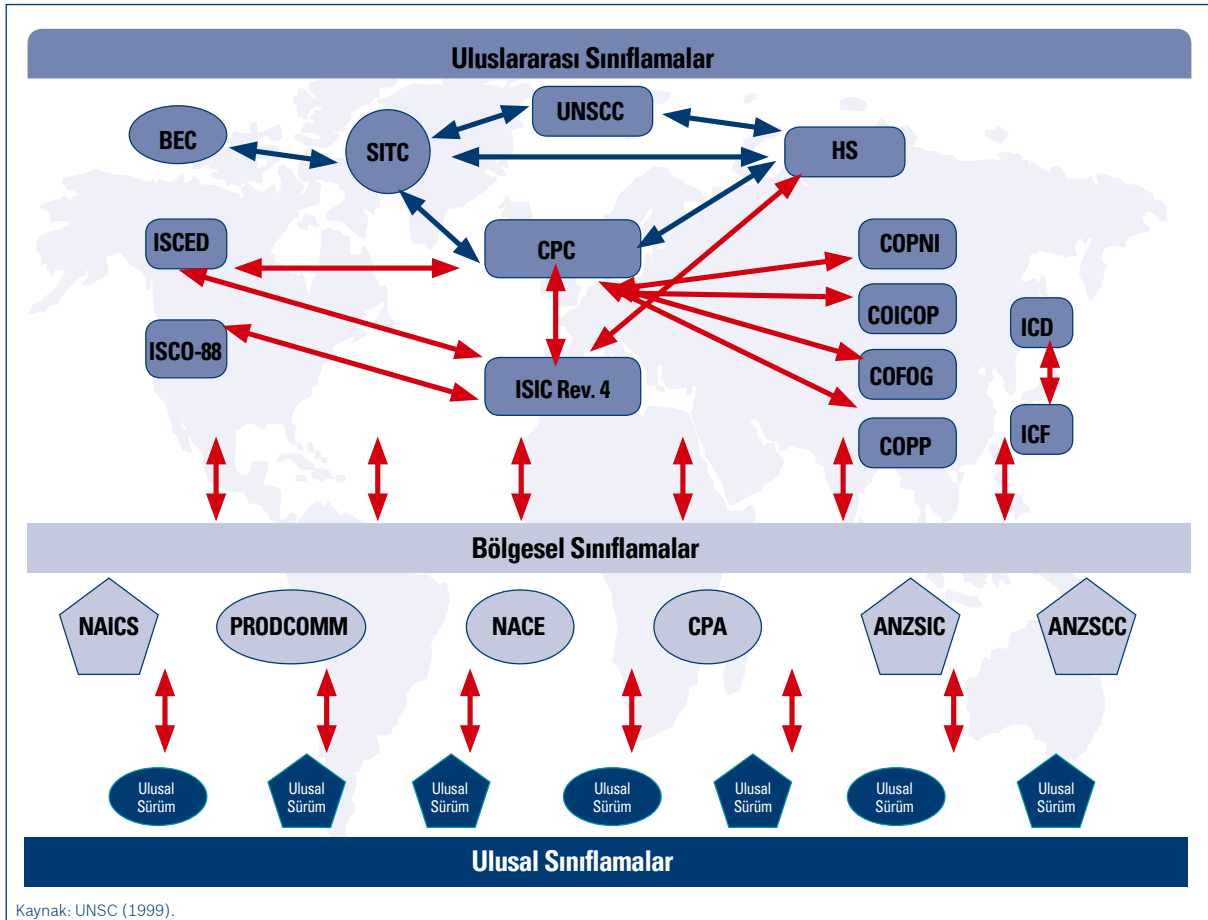
Birleştirilmiş Mal Sınıflaması (Combined Nomenclature, CN): AB ülkelerinin dış ticaret verilerinin derlenmesi ve Ortak Gümrük Tarifelerinin belirlenmesi amaçlarına birlikte hizmet etmek için 1987 yılında kabul edilmiştir. İlk 6 basmağı 5209 adet HS ile aynı olan bu sınıflama, HS'ye 2 basamak daha ekleyerek toplam

madde detayını 9379'a çıkarmaktadır. HS'ye eklenen 2 basamak, alt başlıklar olarak eklendiğinden 8 basamaklı CN kolaylıkla 6 basamaklı HS'ye indirgenebilmektedir. CN Eurostat tarafından yönetilmekte ve güncellenmektedir.

Avrupa Birliği Birleştirilmiş Tarife Kodları (Integrated Tariff Codes of the European Union, TARIC Code): AB'nin ithal edeceği ürünlere ilişkin farklı uygulamaları (tarife kotaları, tarife tercihleri, tarife indirimleri, tarife sıfırlanması vb.) göstermek üzere (6 ba-

➤ **ŞEKİL 2.1 ULUSLARARASI-BÖLGESEL VE ULUSAL EKONOMİK VE SOSYAL SINIFLAMALAR AİLESİ**

samaklı HS+2 basamaklı CN+2 basamak TARIC olmak üzere) CN'ye 2 basamak eklenerek 10 basamaklı olarak düzenlenmektedir. Üçüncü ülkelerle ticaretle bu 10 basamaklı kod gümrük ve istatistik beyannamelerinde kullanılmak zorundadır.

Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP): CN sınıflamasına bağlı kalınarak TÜİK ve Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından CN sınıflamasına 4 basamak eklenerek geliştirilen ulusal düzeydeki 12 basamaklı ürün sınıflamasıdır. GTİP 2014'de 21 Kısım/98 Fasıl/1230 Tarife/5222 HS 2012 Madde/9396 CN2014 Madde/16565 GTİP 2014 madde bulunmaktadır.

Geniş Ekonomik Kategoriler (The Broad Economic Categories, BEC): SITC'nin bölüm, grup, alt grup ve temel başlıkları için tanımlanmış 3 basamaklı taşınabilir malları son kullanımlarına göre gruplayan bir sınıflama sistemidir. 1971 yılında kullanılmaya başlayan bu sınıflama dört kez revize edilmiştir. Halen BEC Rev4 olarak son sürümü kullanımdadır. BEC BM İstatistik Bölümü tarafından dış ticaret verilerini geniş ekonomik sınıflarda özetlemek ve SITC ile toplanmış dış ticaret verilerini Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA) için anlamlı son kullanım kategorileri olan sermaye malları, ara mallar ve tüketim mallarına dönüştürmek üzere geliştirilmiştir. Böylece dış ticaret, ulusal hesaplar ve sanayi istatistiklerini ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde birlikte analiz etme imkanı doğmuştur.

DTÖ Tarım Anlaşması Ürün Kapsamı (WTO Agreement on Agriculture): Dış ticaret analizlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. HS üzerine kurulu bu kapsamda temelde balıkçılık ve ormancılık hariç işlenmemiş ve işlenmiş tüm tarım ve hayvancılık fasılları (HS 01-24) ile işlenmemiş (ham madde) veya az işlenmiş (ara mal) gıda dışı tarım ürünleri (pamuk, yün, ipek, deri) kapsamaktadır. Tarım anlaşması ürün kapsamı 7'nci Bölümde HS ile birlikte, dış ticaret yapısının değerlendirilmesinde kullanılmaktadır.

Dış ticaret sınıflamaları ile ilgili daha ayrıntılı bilgi EK A'da verilmektedir.

2.3.3. Tarımsal ve Toplam Dış Ticaret

2014 yılında toplam dünya dış ticareti 19 trilyon dolardır. Tarım kaynaklı ihracat (tarım, gıda ve tekstil) 2.5 trilyon doların üzerinde bir değer ile toplam küresel dış ticaret içinde % 15'e yakın bir paya sahiptir. Tarımsal dış ticaret değeri içinde gıda ürünlerinin payı % 85'dir.

2.3.3.1. İhracat: Çin, ABD, Almanya, Japonya ve Hol-

► TABLO 2.5 DÜNYA TOPLAM İHRACATI, 2014

Sıra	Ülke	Toplam İhracat	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	Çin	2,868	%15.1
2	ABD	1,621	%8.5
3	Almanya	1,495	%7.9
4	Japonya	690	%3.6
5	Hollanda	673	%3.5
6	Fransa	580	%3.1
7	Kore	573	%3.0
8	İtalya	530	%2.8
9	Birleşik Krallık	505	%2.7
10	Rusya	498	%2.6
30	Türkiye	158	% 0.8
	Top10	10,032	%53
	Top 20	13,781	%73
	Dünya	18,995	%100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

landa dünyanın en büyük ihracatçılarıdır. Yaklaşık 19 trilyon doları bulan dünya toplam ihracatının % 40'ı bu beş ülke tarafından, yarısından fazlası 10 ve % 75'e yaklaşan bölümü 20 ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Türkiye toplam dünya ihracatı içinde % 1'lik bir pay ile

► TABLO 2.6 DÜNYA TÜM TARIM-GIDA MAL VE ÜRÜNLERİ İHRACATI, 2014

Sıra	Ülke	Tarımsal İhracat	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	ABD	182	% 10.3
2	Hollanda	112	% 6.3
3	Almanya	101	% 5.7
4	Brezilya	88	% 5.0
5	Çin	85	% 4.8
6	Fransa	81	% 4.6
7	Kanada	68	% 3.9
8	İspanya	55	% 3.1
9	Belçika	50	% 2.9
10	Hindistan	47	% 2.7
26	Türkiye	18	% 1.0
	Top 10	870	% 49.3
	Top 20	1,231	% 69.7
	Dünya	1,765	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

30. sırada yer almaktadır (Tablo 2.5).

ABD, Hollanda, Almanya ve Çin dünyanın en büyük tarım ürünü ihracatçıları arasında da yer almaktadır. İlk beşte Japonya'nın yerini Brezilya almaktadır. Bu beş

► TABLO 2.7 DÜNYA YENİLEBİLİR TARIM-GIDA MAL VE ÜRÜNLERİ İHRACATI 2014

	Ülke	Gıda Ürünleri İhracatı	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	ABD	149	% 10.0
2	Hollanda	93	% 6.2
3	Almanya	87	% 5.8
4	Brezilya	79	% 5.3
5	Fransa	74	% 5.0
6	Çin	72	% 4.9
7	İspanya	51	% 3.4
8	Kanada	49	% 3.3
9	Belçika	44	% 3.0
10	İtalya	44	% 2.9
24	Türkiye	18	% 1.2
	Top 10	742	% 49.9
	Top 20	1,050	% 70.6
	Dünya	1,486	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

► TABLO 2.8 DÜNYA TEKSTİL VE GİYİM EŞYASI İHRACATI 2014

	Ülke	Tekstil ve Giyim İhracatı	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	Çin	329	% 41.2
2	İtalya	39	% 4.9
3	Hindistan	36	% 4.5
4	Almanya	35	% 4.4
5	Türkiye	29	% 3.7
6	Bengladeş	27	% 3.4
7	Vietnam	25	% 3.1
8	ABD	20	% 2.6
9	Fransa	17	% 2.2
10	İspanya	17	% 2.2
	Top 10	574	% 72.0
	Top 20	691	% 86.6
	Dünya	797	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

ülkenin toplam tarım ürünleri ihracatı içindeki payı % 32'dir. En büyük tarım ürünleri ihracatçısı 10 ülkenin payı % 50, 20 ülkenin payı ise % 70'e ulaşmaktadır. Türkiye tarım ihracatçıları arasında % 1'lik bir payla 25. sırada yer almaktadır (Tablo 2.6).

Tarım ürünleri ihracatının önemli bir kısmını oluşturan yenilebilir tarım ve gıda ürünleri ihracatında ilk beşte Fransa ve Çin yer değiştirmektedir. 1.5 trilyon dolarlık gıda ürünleri ihracatının üçte birinden fazlasını 5, yarısını 10 ve % 70'ini 20 ülke gerçekleştirmektedir. Türkiye 17 milyar dolar ihracat ve % 1'lik bir dünya ticareti payı ile 24'üncü sıradadır (Tablo 2.7).

Tekstil ve giyim eşyaları ihracatında Çin, Hindistan, Almanya, İtalya ile Türkiye ilk 5'e girerken, bu 5 ülkenin dünya payı % 59'dur. Türkiye 29 milyar dolarlık dünya piyasalarında % 4 pay almaktadır. En büyük tekstil ve giyim eşyası ihracatçısı 10 ülkenin dünya ticaretindeki

► TABLO 2.9 DÜNYA TOPLAM İTHALATI, 2014

Sıra	Ülke	Toplam İthalat	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	Çin	2,571	% 13.5
2	ABD	2,413	% 12.6
3	Almanya	1,207	% 6.3
4	Japonya	812	% 4.3
5	Birleşik Krallık	690	% 3.6
6	Fransa	677	% 3.5
7	Hollanda	589	% 3.1
8	Kore	526	% 2.8
9	Kanada	480	% 2.5
10	İtalya	474	% 2.5
17	Türkiye	242	% 1.3
	Top 10	10,439	% 54.6
	Top 20	13,851	% 72.5
	Dünya	19,104	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

¹ Tarım dış ticaret rakamları kullanılan sınıflamaya göre ve bunlara yapılan eklemelere göre farklılık gösterebilmektedir.

► TABLO 2.10 DÜNYA TÜM TARIM-GIDA ÜRÜNLERİ İTHALATI, 2014

Sıra	Ülke	Tarımsal İthalat	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	Çin	201	% 10.7
2	ABD	157	% 8.4
3	Almanya	119	% 6.3
4	Japonya	82	% 4.4
5	Hollanda	76	% 4.0
6	Birleşik Krallık	75	% 4.0
7	Fransa	71	% 3.8
8	İtalya	63	% 3.4
9	Belçika	47	% 2.5
10	Rusya	43	% 2.3
23	Türkiye	18	% 1.0
	Top 10	933	% 49.8
	Top 20	1,225	% 65.4
	Dünya	1,873	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

payı % 72, 20 ülkenin payı ise % 87'dir. Çin'in bu sektörde kendi başına payı % 40'ı aşmaktadır (Tablo 2.8).

2.3.3.2.İthalat: Dünyanın en büyük ithalatçıları Çin,

► TABLO 2.11 DÜNYA YENİLEBİLİR TARIM-GIDA ÜRÜNLERİ İTHALATI, 2014

Sıra	Ülke	Gıda Ürünleri İthalatı	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	Çin	134	% 8.5
2	ABD	133	% 8.4
3	Almanya	99	% 6.3
4	Japonya	69	% 4.4
5	Birleşik Krallık	67	% 4.2
6	Hollanda	64	% 4.1
7	Fransa	62	% 4.0
8	İtalya	51	% 3.3
9	Belçika	41	% 2.6
10	Rusya	39	% 2.4
33	Türkiye	12	% 0.8
	Top 10	759	% 48.2
	Top 20	1,008	% 64.0
	Dünya	1,575	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

► TABLO 2.12 DÜNYA TEKSTİL VE GİYİM EŞYASI İTHALATI, 2014

Sıra	Ülke	Tekstil ve Giyim İthalatı	
		Milyar \$	Dünya Payı
1	ABD	121	% 14.1
2	Çin	52	% 6.1
3	Almanya	52	% 6.0
4	Japonya	40	% 4.7
5	Fransa	33	% 3.8
6	Birleşik Krallık	32	% 3.7
7	İtalya	26	% 3.0
8	İspanya	22	% 2.5
9	Hollanda	19	% 2.2
10	Kanada	15	% 1.7
15	Türkiye	10	% 1.2
	Top 10	412	% 47.8
	Top 20	522	% 60.6
	Dünya	861	% 100

Kaynak: WTO (2016).

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

ABD, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık'tan oluşmaktadır. Bu beş ülke dünya toplam ithalatının % 40'ına yaklaşılmaktadır. Aynı 5 ülke dünya ihracatının da bu kadarını gerçekleştirmektedir. En büyük ithalatçı 10 ve 20 ülkenin de toplu olarak ithalatları yaklaşık ihracatlarına eşittir. En büyük ithalatçı 10 ülkenin toplam ithalattaki payı % 55, en büyük 20 ülkenin payı ise % 73'tür. Türkiye dünya ithalatçıları arasında yine % 1.3 payla 17'nci sıradadır. (Tablo 2.9).

En büyük tarımsal ürün ithalatçıları sırasıyla Çin, ABD, Almanya, Japonya ve Birleşik Krallık'tır. Bu beş ülke toplam tarımsal ithalatının % 35'ini yaklaşılmaktadır. En büyük ithalatçı 10 ve 20 ülkelerin tarım ithalatı içindeki payları sırasıyla % 50 ve % 65'tir. Türkiye % 1'lik payla tarımsal ithalat sıralamasında 25'inci sırada yer almaktadır (Tablo 2.10).

Önemli gıda ürünleri ithalatçıları tarımsal ürün ithalatçıları ile aynı ülkelerdir. Türkiye'nin sıralaması ise tarım ürünlerindeki 25'inci sıradan gıda ürünlerinde 33'üncü

sıraya düşüyor. Dünya payı yine % 0,8 (Tablo 2.11). Önemli tekstil ve giyim eşyası ithalatçıları yine % 35'e varan dünya payı ile ABD, Çin, Almanya, Japonya ve Fransa'dır. Türkiye bu alanda yine % 1.2'lik pay ile 15'inci sıradadır. Dünya tekstil ve giyim eşyası ithalatının % 61'ini 20 ülke gerçekleştirirken, en büyük 10 ithalatçı ülkenin 4'ü (Çin, Almanya, İtalya, İspanya) aynı zamanda en büyük 10 ihracatçı içinde yer almaktadır (Tablo 2.12).

Tarım ürünlerinde en büyük 5 ihracatçı ülke olan ABD, Çin, Brezilya, Almanya ve Hollanda'nın ihracat ve ithalat rakamlarına baktığımızda bu ülkeler aynı zamanda büyük tarım ürünü ithalatçıları içinde yer almaktadırlar. Örneğin Çin'in 85 milyar dolarlık tarım ihracatına karşılık, 201 milyar dolarlık tarım ithalatı olduğu, aynı şekilde en büyük 5 tarım ihracatçısının toplam 579 milyar dolarlık ihracatına karşılık neredeyse aynı büyüklükte tarım ürünü ithal ettiği görülmektedir. Bu durum Türkiye için de aynıdır. Türkiye, 18 milyar dolarlık tarımsal ihracata karşılık 18 milyar dolar tarım ürünleri ithalatı ile çok az bir farkla tarım ihracatçısı konumundadır. Aynı şekilde büyük tekstil ihracatçı ülkelerin de diğer tarım sektörleri kadar olmasa da önemli oranda tekstil hammaddesi ithal ettikleri görülmektedir (Tablo 2.13).

Zaman içinde bakıldığında, son 40 yılda toplam dış ticaret yaklaşık 60 kat artarken, tarımsal dış ticaret 25

kat artmıştır. Tarımın toplam dış ticaret içindeki payı ise 1970'lerde % 16 iken bugün % 7 dolaylarındadır. Tarımın dış ticaret içindeki öneminde azalma yönündeki görünümü, aslında dış ticareti ve katma değeri tarım ihracatı olarak sınıflandırılan işlenmemiş tarım ürünlerinden işlenmiş tarım ürünlerine kayışından kaynaklanmaktadır. Nitekim son 25 yılda tarım ürünleri ihracatı 5.5 kat artarken, gıda ürünleri ihracatı 7 kat, giyim ihracatı 10 kat artış göstermiştir. Yine bu dönemde ham ve işlenmiş tarım ürünleri ihracatı değeri içinde işlenmiş ürün ihracat payı % 50'den % 55'e yükselmiştir (WTO, 2015).

2.4. GIDA GÜVENLİĞİ (FOOD SECURITY)

Birleşmiş Milletler - Gıda ve Tarım Örgütü'ne (FAO) göre gıda güvenliği tüm insanların, tüm zamanlarda, aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli besin ihtiyaçları ve gıda tercihlerini sağlayacak yeterli, sağlıklı ve besleyici gıdaya fiziki ve ekonomik erişiminin olması durumudur (FAO, 1996). Gıda güvenliğinin sağlanması için gıdanın var olması (availability), erişilebilir (accessibility) olması, istikrarlı olması (stability) ve faydalanılması (utilization) gerekmektedir. Gıda güvenliğini ölçmek için farklı göstergeler ve alt göstergeler hesaplanmaktadır. Bunlardan birincisi gıda güvenliğinin temel ögesi olan tüketilebilecek besin maddesi varlığının ve gereksinimin ka-

► TABLO 2.13 ÖZET DIŞ TİCARET, 2014 (MİLYAR \$)

	Toplam İhracat	Toplam İthalat	Tarım İhracat	Tarım İthalat	Gıda İhracat	Gıda İthalat	Textil İhracat	Textil İthalat
Türkiye	158	242	18	18	18	12	29	10
Çin	2,868	2,571	85	201	72	134	329	52
Top 5	6,881	7,019	579	565	480	441	400	252
Dünya	18,995	19,104	1,765	1,873	1,486	1,575	797	861

Not: Top 5: ABD, Çin, Hollanda, Brezilya, Almanya.
Kaynak: Tablo 2.5-2.12.

lori (enerji) cinsinden ölçülmüş dengesine bakmaktır. Bu göstergenin adı besin enerjisi arzı yeterliliği (dietary energy supply adequacy) = (tüketilebilir besin enerjisi arzı - besin enerjisi gereksinimi)/besin enerjisi gereksinimi). Bu gösterge tüketimin ülke içindeki dağılımını hesaba katmaz ve potansiyel gıda güvenliği hakkında bir fikir verir. Yine besin gereksinimleri hesaplanırken iyimser bir yaklaşımla insanların yalnızca yaşamlarını sürdürmeleri için gerekli olan enerji kullanılır. Ülkelerdeki tüketim dağılımlarındaki eşitsizlik hesaba katılarak hesaplanan gıda güvenliği (ya da gıda güvensizliği) ölçütüne ise Yetersiz Beslenme Oranı (Prevalence of Undernourishment) denilmektedir. Son zamanlarda bir de Gıda Yetersizliği Oranı (Prevalance of Food Inadequacy) denilen Yetersiz Beslenme Oranına benzer ancak beslenme gereksiniminin hesaplanmasında kullanılan günlük enerji ihtiyacının sadece yaşam sürdürmek için gerekli olan minimal değere sınırlı, normal, yüksek düzeyde fiziksel faaliyet için gerekli enerji düzeylerinin kullanıldığı bir ölçüt de kullanılmaktadır.

Dünyada besin enerjisi arzı ve yaşamak için gerekli besin enerjisi talebi oranına bakıldığında arzın talebin % 22 üzerinde olduğu görülüyor. Bu oran 90'ların başında % 15'den, 2012 de % 22'ye yükselmiştir (FAO, 2014). Başka bir deyişle dünya üzerinde açlık ve gıda güvensizliğini gıda arzı ile açıklamak mümkün değildir. Yukarıda da değindiğimiz gibi, beslenme gereksinimleri sadece yaşam için gerekli olan yerine, daha yüksek düzeyde fiziksel faaliyet için gerekli enerji düzeyleri ile hesaplandığında da arz fazlası marjı azalmakta fakat sonuç değişmemektedir. Diğer tarafta dünyanın birçok ülkesinde önemli sayıda yeterli beslenmeyen nüfus ve gıda güvenliği sorunu vardır. Öyleyse sorunu gıda güvenliğinin diğer öğeleri olan gıdaya erişim, gıda arzı istikrarı ve özellikle bölüşüm sorunlarında aramak gerekmektedir. Bölüşüm sorununa iki düzeyde bakılabilir. Birincisi ülkelerarası bölüşüm, ikincisi ise ülke içi bölüşümdür.

Tablo 2.14 den görüldüğü gibi besin arzı yeterliliği tüm bölgelerde % 100'ün üzerindedir. Ancak bölge ve ülke grupları arasında % 148 ile % 110 arasında değişmektedir.

Ülke düzeyine inildiğinde bu oran % 87 ile % 161 arasında değişmektedir. Bölüşüm eşitsizliği ve arz istikrarsızlığı nedeniyle bazı ülkelerde gıda güvenliği sağlanamamaktadır. Ülkeler içindeki gıda tüketimindeki dağılımı hesaba katan Yetersiz Beslenme Oranı dünya nüfusunun % 11'inin yeterli beslenme sınırı altında olduğunu, gelişmiş ülkelerde % 5'in altında olan yetersiz beslenen nüfusun, gelişmekte olan ülkelerde % 13 olduğunu göstermektedir (Tablo 2.15). Bölgelere bakıldığında bu oranın gelişmekte olan ülkelerde % 5 ile % 24 arasında değiştiği gözlenmekte ve az gelişmiş ülkelerde ise bu oran % 27'ye çıkmaktadır.

Ülkelere baktığımızda nüfusun yetersiz beslenen oranı daha büyük farklılıklar göstermekte ve en yüksek oran % 52'e kadar çıkmaktadır. Gıda yetersizliğinin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Haiti (% 53), Zambiya (% 48), Orta Afrika Cumhuriyeti (% 48), Kuzey Kore (% 42), Namibya (% 42) ve Çad'dır (% 34). Türkiye'de bu oran daha azı hesaplanmayan % 5'ten küçük dilimine düşmektedir. Dış ticaret verilerini irdelerken öne çıkan Çin'de bu oran % 9, Hindistan'da % 15'e çıkmaktadır. Yetersiz beslenme oranı sorunun boyutunu tam olarak göstermemektedir. Yetersiz beslenen nüfus sayılarına baktığımızda düşük gibi görünen oranlar (özellikle Çin

► TABLO 2. 14 BESİN ENERJİSİ ARZI YETERLİLİĞİ, 2014-2016 (%)

Bölgeler ve Alt Bölgeler	2014-16
Dünya	123
Gelişmekte Olan Ülkeler	120
Afrika	117
Kuzey Afrika	148
Sahra altı Afrika	111
Asya	120
Kafkasya ve Orta Asya	123
Doğu Asya	129
Çin Hariç Doğu Asya	123
Güney Asya	110
Hindistan hariç Güney Asya	113
Güney Doğu Asya	120
Batı Asya	135
Latin Amerika ve Karayipler	129
Karayipler	115
Latin Amerika	130
Okyanusya	114
Gelişmiş Ülkeler	136

Kaynak: FAO (2016).

➤ **TABLO 2.15 YETERSİZ BESLENME ORANI,
2014-2016 (%)**

Bölgeler ve Alt Bölgeler	2014-16
Dünya	10.8
Gelişmekte Olan Ülkeler	12.9
Afrika	19.8
Kuzey Afrika	<5.0
Sahra altı Afrika	23.0
Asya	12.1
Kafkasya ve Orta Asya	7.0
Doğu Asya	9.6
Çin Hariç Doğu Asya	14.6
Güney Asya	15.7
Hindistan Hariç Güney Asya	17.0
Güney Doğu Asya	9.6
Batı Asya	8.4
Latin Amerika ve Karayipler	5.5
Karayipler	19.8
Latin Amerika	<5.0
Okyanusya	14.2
Gelişmiş Ülkeler	<5.0

Kaynak: FAO (2016).

ve Hindistan gibi nüfusu büyük ülkelerde) büyük kitlelere karşılık gelmektedir. Tablo 2.16'da dünya, bölgeler ve alt bölgeler itibarıyla Yetersiz Beslenen Nüfus sayıları verilmektedir. Dünyada 800 milyona yakın nüfus yaşamını idame ettirebilmek için gerekli enerjiyi sağlayacak düzeyde bile beslenememektedir. Enerji gereksinimini karşılayabilecek düzeyde alırsak bu dünya nüfusunun % 17.5'ine karşılık gelen 1.25 milyar kişiye varmaktadır. Gıda güvenliği olmayan nüfusun büyük bir bölümü (790 milyon) gelişmekte olan ülkelerde, onun da büyük bir kısmı Asya (526 milyon) ve Afrika'da (227 milyon) yaşamaktadır. Dünyada yetersiz beslenenlerin % 40'tan fazlası (342 milyon) Çin ve Hindistan'dadır. Dünyada ye-

➤ **TABLO 2.16 YETERSİZ BESLENEN NÜFUS,
2014-2016 (MİLYON)**

Bölgeler ve Alt Bölgeler	2014-16
Dünya	805.3
Gelişmekte Olan Ülkeler	790.7
Afrika	226.7
Kuzey Afrika	12.6
Sahra altı Afrika	214.1
Asya	525.6
Kafkasya ve Orta Asya	6.0
Doğu Asya	161.2
Çin Hariç Doğu Asya	10.4
Güney Asya	276.4
Hindistan Hariç Güney Asya	85.8
Güney Doğu Asya	63.5
Batı Asya	18.5
Latin Amerika ve Karayipler	37.0
Karayipler	7.5
Latin Amerika	29.5
Okyanusya	1.4
Gelişmiş Ülkeler	14.6

Kaynak: FAO (2016).

tersiz beslenen nüfusun en yüksek olduğu ülkeler Tablo 2.17'de verilmektedir. Dünyada yeterli beslenmeyen nüfusun yarısından fazlası 6 ülkede yaşamaktadır. Bu altı ülkenin beşi Güney ve Doğu Asya'da yer almaktadır ve geleceğin potansiyel gıda talep odakları olarak öne çıkmaktadırlar. Bunları izleyen Sahra Altı Afrika ülkeleri ise birkaçı ve belirli ürünler dışında, kısa dönemde dış ticaret açısından büyük pazarlar oluşturmaktan uzaktır.

➤ **TABLO 2.17 EN FAZLA YETERSİZ BESLENEN
NÜFUSLU 6 ÜLKE, 2014-2016**

Ülkeler	Yetersiz Beslenen Nüfus (Milyon)	Dünya Payı
Hindistan	194.6	24.6
Çin	133.8	16.9
Pakistan	41.4	5.2
Etiyopya	31.6	4.0
Bengladeş	26.3	3.3
Endonezya	19.4	2.4
6 Ülke Toplam	447.1	56.4
Dünya	792.5	100.0

Kaynak: FAO (2016).

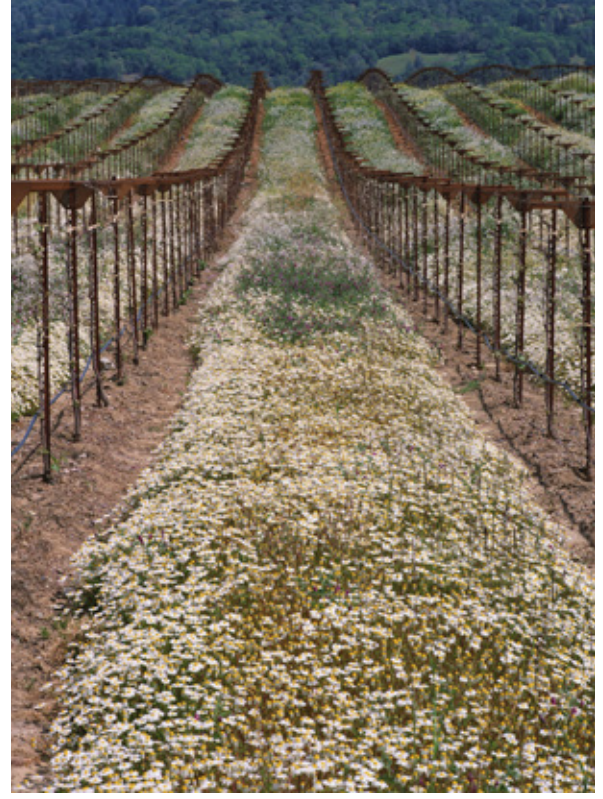

**DÜNYADA
TARIM VE
DIŞ
TİCARETİNİN
GÜNDEMİ**

3.1. TARIMIN GÜNDEMİ

Dünya tarımının gündemindeki konular hakkında bir fikir edinmek için her yıl tarımla ilgili bir durum raporu hazırlayan OECD, FAO ve IFPRI gibi uluslararası kuruluşların bu raporlarında alışlagelmiş üretim, dış ticaret, girdi kullanımı, fiyat gibi değişkenlere ek olarak gündeme getirdikleri özel konular Tablo 3.1'de özetlenmektedir. Son 5-6 yılda tarımın gündeminde olan konular arasında yüksek verim kaygısı içinde unutulmuş aile işletmeciliği, tarımda kadın, sürdürülebilir ve yeşil tarım, besin arz odaklı gıda güvenliği, su ve gıda güvenilirliği, sağlık gibi yaşam kalitesini artırıcı unsurlar ile zenginleştirilmesine ilişkin konular, uzun dönemde gıda üretimini sınırlayabilecek olan iklim değişikliği, biyoyakıt gibi gelişmeler, tarım ve tarım dışında gelişen ekonomik kriz, fiyat istikrarsızlığı gibi küresel gelişmeler ve son olarak tarımda yeni teknolojik atılımlar için Ar-Ge ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) önemi vurgulanmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu ve buna benzer gündem maddelerini ve Türk tarımı açısından ne anlama geldiklerini daha kapsamlı tartışacağız. 4. Bölümde dünya tarımına yön verenler arasında tekrar bahsedeceğimiz, tarımsal arz ve talep açısından dünya piyasalarında yüksek öneme sahip Çin ve Hindistan'ın özel olarak gündeme getirildiğini görüyoruz. IFPRI (International Food Policy Research Institute) genel direktörü Shenggen Fan 20 Eylül 2014'de yaptığı, küresel gıda sistemlerini yeniden düşünmek konulu bir

► TABLO 3.1 ULUSLARARASI TARIM RAPORU GÜNDEMLERİ

YıRapor	FAO-SOFA	OECD-FAO Outlook	IFPRI Food Policy
2014	Aile tarım işletmeciliği	Hindistan'ı doyurmak-Biyoyakıt	Temiz ve sağlıklı su ve Gıda
2013	Daha iyi beslenme için gıda sistemleri	Çin'i, doyurmak-Biyoyakıt	Hindistan- Sürdürülebilir tarım - AR&GE - BİT
2012	Tarıma yatırım	Sürdürülebilir tarımsal büyüme-Biyoyakıt	Yeşil tarım- İstihdam-AB/ABD tarım politikaları
2011	Tarımda kadın	Fiyat istikrarsızlığı-Biyoyakıt	Gıda fiyatları-İklim değişikliği- Biyoyakıt-Beslenme ve sağlık- Toprak fakirleşmesi
2008-2010	Tarımda kadın-Hayvancılık-Biyoyakıt	Fiyat istikrarsızlığı- Küresel kriz-Tarım üretimi dünyayı besleyebilir mi?	

Kaynaklar: FAO (2015a), OECD (2015a), IFPRI (2015a).

► TABLO 3.2 KÜRESEL GIDA SİSTEMİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

ESKİ	YENİ
Gıda güvenliği temelde bir arz sorunudur.	Gıda güvenliğinde erişim sorunları önemlidir.
Tarımsal verim ve üretim artışı.	Sürdürülebilir ve besin değeri yüksek tarım.
Küçük üreticilik hep iyidir.	Küçük mü büyük mü iyi duruma göre değişir.
Kendine yeterlilik faydalıdır.	Açık, saydam, adil küresel ticaret daha çok fayda sağlar.
Gıda sistemleri sağlıklıdır.	Gıda sistemlerinin sağlıklılıklarını artarak riske girmektedir.
Dünya gıda sistemlerini Kuzey ülkeleri ve Birleşmiş Milletler kontrol etmektedir.	Yeni oyuncular günümüzde daha büyük bir rol oynamaktadır.

Kaynak: Fan (2014).

► TABLO 3.3 ULUSLARARASI KURULUŞLARIN GÜNDEMİNDEKİ KONULAR

Kurum	Gündem
FAO	Gıda Güvenliği, Gıda Güvenilirliği, Biyoyakıt, Sürdürülebilir Tarım, İklim Değişikliği, Olumsuzluklara Direnç, Sınırlar arası Hayvan Hastalıkları, Aile İşletmeciliği, Gıda Zinciri, Genetik Kaynaklar, Tarım Ticareti, Küçük Üretici Piyasalarının Entegrasyonu, Tarımda Yabancı Yatırım, Tarımda Kadın, Tarım İstatistikleri,
WFP	Gıda Yardımı, Kadının Güçlendirilmesi, İklim Değişikliği, Felaket Riski Azaltılması, Gıda Taşınması,
IFAD	Risk Yönetimi, İklim ve Çevre, Çölleşme, Su, Güney-Güney Ticareti- Gıda Fiyatları, Piyasaya Erişim, Gıda Güvenliği ve Güvenilirliği, Kırsal Gelir ve Finansman
IFPRI	Su Politikası, Kadın, Biyoenerji, İklim Değişikliği, Gıda Kriz, Tarımsal Kurum ve Yönetim, Risk Yönetimi, Küçük İşletmeler,
DB	Su, Mikro Finans, Kadın, Gelir Dağılımı, Tarımsal Yatırımlar, Düşük Karbon Teknolojileri, Sağlıklı Gıda, Çiftçilerin Piyasaya Erişimi, Tarım Dışı Kırsal Gelir, Risk Yönetimi, Cinsiyet Eşitsizliği, BİT, Tarım Piyasaları Bilgi Sistemi, Gıda Fiyatları, Yeşil ve Sürdürülebilir Tarım.
OECD	Tarım Politikaları, Üretici ve Tüketici Destekleri, Tarımda Yeşil Büyüme, Biyo-Çeşitlilik ve Ekosistemler, Standartlar, Sürdürülebilir Tarım, İklim, Su, Çevre
AB	Sağlıklı Gıda, Sağlıklı Yem, Hayvan, Bitki Sağlığı, Gıda Etiketleme, Doğrudan Destek, Çevre, Biyoenerji, İklim, Organik Tarım, Biyo Teknoloji, Araştırma ve Geliştirme, Kırsal Kalkınma

Kaynaklar: İlgili Kurum Web Sayfaları.

sunumda eski ve yeni bakış açılarını Tablo 3.2'deki gibi özetliyor: Fan gıda güvenliğinde sorunun üretimde değil üretilenin dağılımında olduğuna dikkat çekerken doğal kaynakların hızla sınırına geldiği dünyamızda hoyratça kaynak kullanmak yerine sürdürülebilir ve besin değeri yüksek tarımın hedeflenmesi gerektiğini belirtmektedir. Yüksek arz ve verimlilik önünde engel olarak görülen küçük ölçekli aile işletmelerinin bazı durumlarda desteklenmesi gerektiğine işaret etmektedir. Fan, kendine yeterlilik politikalarının terk edilmesi ve küresel dış ticaret ile azami faydanın sağlanmasını önerirken, bu pazarlarda yeni oyuncuların ortaya çıktığına dikkat çekmektedir. Son olarak o da gıda güvenliğinin yanı sıra gıda güvenilirliğinin giderek daha önem kazandığını belirtmektedir. IFPRI bu çerçevede stratejik araştırma alanlarını sürdürülebilir gıda üretimi, sağlıklı gıda sistemleri, piyasa ve ticaretin geliştirilmesi, tarımsal yapı dönüşümü, olumsuzluklara direnç, kurumsal ve yönetsel gelişme olarak belirliyor. IFPRI'nin parçası olduğu konsorsiyum CGIAR'da (Consultative Group on International Agricultural Research) kendisine hedef olarak, kırsal fakirliğin azaltılması, gıda güvenliğinin artırılması, iyi beslenme ve sağlık ile sürdürülebilir doğal kaynak kullanımını seçmiştir.

Kasım 2015'te Türkiye'de toplanan G20 zirvesi kapsamında düzenlenen, F20 Tarım ve Gıda Zirvesi'nde dünyanın en büyük, tarım ve ilgili sanayi üzerine uzmanlaşmış bankalarından Rabobank'ın belirlediği küresel gıda gündeminin beş önceliği şunlardır: Değer zincirinin değişik aşamaları arasında işbirliği; var olan bilginin daha iyi kullanılması; daha fazla Ar-Ge yatırımı; gıda zincirindeki kayıpların azaltılması ve insanların tarım ve gıda konusunda eğitim ve bilinç düzeylerinin geliştirilmesi (Rabobank, 2015).

FAO, WFP, IFAD, IFPRI, DB, OECD, AB gibi dünya tarım ve gıda gündemini belirlemede etkili uluslararası kuruluşların şu anda gündemlerinde olan ve üzerine araştırma yaptıkları, toplantı düzenledikleri güncel konuların bir özeti Tablo 3.3'de verilmektedir. Yukarıda saydıklarımıza ek olarak bu listeden de su, tarımda risk yönetimi, tarım-

da piyasaya erişim, tarım istatistikleri ve bilgi sistemi, kırsal kalkınma, tarımsal standartları, biyoteknoloji ve organik tarım gibi konular ön plana çıkmaktadır.

Bir sonraki bölümde yukarıdaki taramadan öne çıkan gündem maddelerinin bir bölümünü daha kapsamlı, özellikle Türkiye tarımı ve ihracatına olası etkileri açısından inceleyeceğiz.

3.1.1. Tarımın Kalkınmada Rolü ve Tarım Politikaları

Tarım sektörü 60'lar öncesi klasik kalkınma yaklaşımında, sanayileşmenin ve ekonomide yapısal değişimin kaynağı olarak düşünülmekte ve desteklenmekteydi. 1970'lerde ve 80'li yılların başında, sanayileşme yolunda tarım karşıtı ithal ikamesinin tercih edilmesi, tarımsal kalkınma ile entegre kırsal kalkınma stratejilerinin, fakirlik ve gelir dağılımının düzeltilmesi yönünde başarılı olamaması, tarımın sanayileşmenin motoru olma işlevini de yitirmesine neden oldu. Daha sonra küreselleşme, entegre değer zincirleri, hızlı teknolojik ve kurumsal yenilikler ve

çevresel kısıtlar nedeniyle tarımın kalkınma içindeki rolü başka yaklaşımlar lehine terk edildi. Tarımın bu şekilde ihmal edilmesinin çok önemli ekonomik, sosyal ve çevresel maliyetleri daha sonraki yıllarda ortaya çıktı ve gözler tekrar, ancak bu sefer klasik kalkınma içindekinden, farklı bir misyon yüklenecek olan tarıma çevrildi.

Kalkınma amaçlarının ve kapsamının genişlediği günümüzde, tarımın yeni paradigması kalkınmanın farklı hedeflerine ulaşmada yüklenebileceği görevler olmalıdır. Bu görevler arasında kalkınmanın erken aşamalarında milli gelir artışını hızlandırmak, fakirliğin ve açlığın azaltılması, kırsal gelir farklılıklarının daraltılması, kıt toprak ve su kaynaklarının diğer sektörler lehine açığa çıkarılması ve çeşitli çevresel hizmetlerin verilmesi sayılabilir (de Janvry, 2009).

Alain de Janvry günümüzde tarımın kalkınmaya katkısının beklenenden az olmasını iki nedene bağlıyor. Birincisi tarımın kalkınma içindeki yeni rolünün yeniden kavramsallaştırılmasının yetersiz olması. İkincisi ise tarımın kalkınmanın değişik boyutlarına etkin katkısı için kullanılacak yaklaşımların yeniden tasarımlarındaki yetersizlikler.

Tarım politikalarının zaman içindeki gelişimi, doğal olarak tarımın ekonomik ve sosyal kalkınma içindeki işlevi ile ilgili olmuştur. 1950'li yıllarda tarımsal kalkınmanın motoru makineleşme olmuş, tarıma destekler de mekanize tarımın geliştirilmesi yönünde olmuştur. 1960'lı yıllarda makineli tarıma geçiş ile verimli arazi kullanımı da sınırına ulaşmış, 1970'li yıllara kimyasal gübreler ve sulama yatırımları damgasını vurmuştur. Bu yıllarda verim ve üretim artışı için kimyasal gübre kullanımının artırılmasına yönelik desteklere dönülmüştür. Yeşil devrim ile bu potansiyel de tüketildikten sonra 1980'li yıllarda girdi desteklerinden ürün deseni, münavebe, bir yılda birden fazla ürün ekilmesi, nadasın azaltılması gibi tarımsal işletmenin etkinleştirilmesine yönelinmiştir. 1990'lı yıllarda küreselleşme ve serbest piyasa yaklaşımları tarımsal politikalarda yapısal bir değişime neden olmuş, göreceli piyasa fiyatlarını bozacak girdi, çıktı fiyatı ve üretim ve dış ticaret müdahalelerinden doğrudan gelir, bölgesel, kırsal

kalkınma, altyapı, sosyal kalkınma vb. destekleme politikalarına yönelme ve tüm ülkeleri buna zorlama yolunda çabalar başlamıştır. 90'lı yılların ortası içinde Türkiye'nin de bulunduğu birçok ülkede finansal kriz dönemi yaşanmış, IMF ve Dünya Bankası zorlamalı, tarıma destekleri ve korumaları büyük ölçüde azaltan istikrar dönemleri başlamıştır. 2000'li yıllarda tarımın ve dolayısıyla politikaların günde-

➤ TABLO 3.4 DÜNYA GIDA PROGRAMI (WFP) ALIM KAYNAKLARI, 2012

	Değer (milyon dolar)	Pay (%)
Hindistan	104	% 9.43
Endonezya	91	% 8.28
Pakistan	69	% 6.25
Türkiye	69	% 6.25
İtalya	59	% 5.33
Belçika	57	% 5.16
Fransa	53	% 4.82
Etiyopya	47	% 4.24
Güney Afrika	38	% 3.47
Rusya	37	% 3.35
Yemen	25	% 2.28
Myanmar	25	% 2.25
Tanzanya	24	% 2.16
Kazakistan	22	% 2.02
Sudan	21	% 1.99
TOPLAM	742	% 67.28

Kaynak: WFP (2015).

minde, bir taraftan tarımsal ürünlerin genleri ile oynanarak gerçekleştirilen verimlilik artışları, bir taraftan da iklim değişikliği, çevre kirlenmesi, su kıtlığı gibi sürdürülebilir tarım sorunlarına yönelik politikaların geliştirildiğini görüyoruz. 2000'li yılların ortası ve yakın geçmiş dışında 2010'lu yıllarda petrol fiyatlarındaki yükselme ve istikrarsızlık, tarımsal üretim ve işleme maliyetinin önemli bir bölümünü oluşturan enerji sorunu ve politikalarını gündeme getirmiştir. İşte tam bu sıralarda alternatif enerji kaynağı olarak biyoyakıtların önemi artmış ve tarım için bazılarının yeni açılım, bazılarının ise felaket olarak değerlendirdiği, belki de tarımın paradigmasının yeniden, enerji sağlama işlevini de üslenerek, revize edilmesine neden olabilecek gelişmeler ortaya çıkmıştır.

Dünyada tarım gündemindeki en önemli değişiklik tarımın arz yönünü ön plana çıkaran üretici ağırlıklı yaklaşımdan talep yönünü öne çıkaran tüketici odaklı bir yaklaşıma doğru kayıştır. Bu gelişme, amacı üretici refahının en çoklaştırılması olan tarım ve tüketici refahının en çoklaştırılması olan gıda politikalarının birlikte düşünülmesini gerektirmektedir. Politikalar her zaman bu iki hedefi aynı yönde etkilememekte ve siyasi olarak hassas tercihlerin yapılmasını ve dengelerin gözetilmesini gerektirmektedir. Son yıllarda özellikle gelişmiş ülkelerde ve tarım üreticilerinin, tüketicilerin önemli bir oranını oluşturduğu az gelişmiş ülkelerde, tüketici refahı daha ön plana çıkmıştır. Buna bir de gelecek nesillerin refahını hesaba katan çevre koruma politikalarını eklemek gerekmektedir.

Gelinen noktayı özetlersek: tarım politikalarının, tarımsal üretim ve çiftçi odaklı olmanın yanı sıra gıda üretimi, tüketici, kırsal ve doğa gibi çok odaklı olmaya doğru yöneldiğini görüyoruz. Bunun sonucu olarak da geçmişin klasik girdi, fiyat, üretim, tarife, kota vb. desteklerin terk edilip, yerine doğrudan gelir, çevre, gıda ve su sağlığı, bölgesel kalkınma vb. gibi piyasa dışı destekler tercih edilmektedir. Doğal olarak küresel politikalar ancak küresel işbirliği ve disiplin ile gerçekleşebiliyor. Kısa dönemde bu politikaların meyvelerini almak dışsal faydalarından yararlanmak ancak küresel maliyete katlanmamak için kaçamakların yaşandığı, dolaylı yöntemlerle kuralların etrafında dönülmeye çabalandığı, tarafların birbirlerini kontrol için uluslararası denetim mekanizmalarının kurulduğu bir dönem yaşanıyor.

Sonuç olarak bu gelişmeler belki de Alain de Janvry'nin önerdiği tarımın misyonunun değişmesi yönünde olumlu adımlar olarak değerlendirilebilir. Yine bu gelişmeler uzunca bir süredir tarım sektörüne giderek azalan ilginin

yeniden canlanmasına katkıda bulunabilir. Ama açık olan bir şey var ki o da tarımın artık aile işletmesi küçük çiftçi ile özdeşleşen bir sektör olmayacağı, herkese yetecek arzı ile dünya nüfusunu doyurma işlevini tamamladığı, bu nedenle arz artışının desteklenmeyeceği, yeni işlevler yükleneceği, bu işlevlerde de geleneksel tarım üreticisinin ve ticareti ile uğraşanların rollerinin değişmesinin kaçınılmazlığıdır.

3.1.2. Gıda Güvenliği (Food Security)

İnsanların, tüm zamanlarda, aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli besin ihtiyaçları ve gıda tercihlerini sağlayacak yeterli, sağlıklı ve besleyici gıdaya fiziki ve ekonomik erişiminin olması durumu olarak tanımlanan Gıda Güvenliği sorununa kapsamlı olarak bölüm 2.4 de değinmiştik. Burada özetlersek gıda güvenliği sorununun temelinde arz, erişim ve istikrar olduğunu, dünya genelinde toplam arzın gıda güvenliği için yeterli olduğu ancak ülkelerin içinde olduğu gibi arasında da bu arza erişimin eşit olmamasından dolayı gıda güvensizliği bulunduğunu söyleyebiliriz.

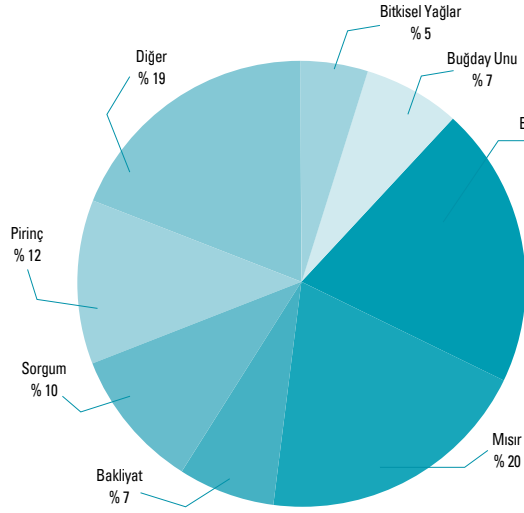
Türkiye için uluslararası düzeyde bakıldığında görece olarak önemli bir sorun teşkil etmeyen gıda güvensizliği ya da yetersiz beslenen nüfusun yarısından fazlası aralarında Hindistan, Çin gibi tarım devlerinin de bulunduğu 6 ülkede geri kalanı da alım gücü sınırlı olan Afrika ülkelerindedir. Türkiye için bu alanda fırsat nispeten alım gücü olan ve gıda açığı olan ülkeler (Çin, Hindistan, Pakistan, Endonezya) ve Dünya Gıda Programı (WFP) gibi uluslararası kuruluşların alım gücü olmayan bölgeler için yardım amacıyla satın aldığı gıda maddelerinde görülüyor.

2012 yılında toplam gıda yardımı 5 milyon ton civarındadır. Kısmen gıda yardımı yapılan ülkeden veya üçüncü ülkelerden piyasa alımları ve kısmen doğrudan ürün transferi biçimde gerçekleşen gıda yardımlarının piyasa değeri 2 milyar dolar olarak tahmin edilmektedir. WFP gıda yardımlarının yaklaşık % 60'ını (2.9 milyon ton ve 1.9 milyar dolar) üçüncü ülkelerden satın alma yoluyla gerçekleştirmektedir.

Tablo 3.4 de WFP'nin gıda yardımı amacıyla 2012 yılında gerçekleştirdiği alımların gerçekleştirildiği en önemli 15 ülke ve payları gösterilmektedir.

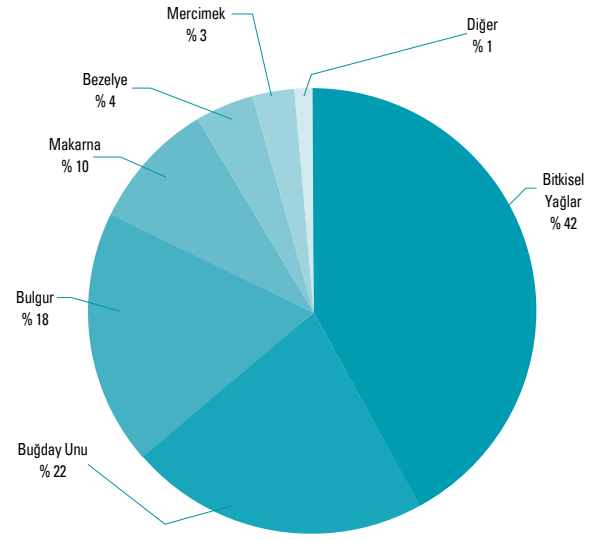
Alımların % 68'i 15 ülkeden, % 36'sı ise Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 5 ülkeden yapılmaktadır. Türkiye % 6.5'lik pay ile WFP'nin gıda yardımı amaçlı alımlarında 4'üncü sırayı almaktadır. Burada dikkati çeken alımların

➤ ŞEKİL 3.1 WFP TOPLAM GIDA ALIMLARI (2012)
MİKTAR %

Kaynak: WFP (2015).

➤ ŞEKİL 3.2 WFP TÜRKİYE'DEN GIDA ALIMLARI (2012)
DEĞER %

Kaynak: WFP (2015).

en yüksek olduğu ilk üç ülke olan Hindistan, Endonezya, Pakistan ve 8. ülke olan Etiyopya dünyada yetersiz beslenen nüfusun en yüksek olduğu 6 ülke arasında yer almaktadır.

WFP'nin 2012 yılında Türkiye'den alımı olan 69 milyon dolar, gıda ürünleri ihracatımızın içinde % 0.5'lik bir paya sahiptir. Gıda yardımı pastasının ihracatımıza oranı ise % 10'un üzerindedir. Şekil 3.1 WFP alımlarının ürünlere göre dağılımını vermektedir. Buğday ve un alımların (miktar olarak) % 27'sini, pirinç % 12'sini, mısır % 20'sini, bakliyat ise % 7'sini oluşturmaktadır.

Şekil 3.2 Türkiye'den alımların dağılımını göstermektedir. Türkiye'den alımların % 42'sini bitkisel yağlar, % 22'sini buğday unu, % 18'ini bulgur, % 10'unu makarna ve % 7'sini bakliyat oluşturmaktadır. Türkiye'den 2012'de WFP tarafından alınan gıda ürünleri genellikle Filistin, Irak, Suriye, Afganistan dışında Afrika ülkelerine

gitmiştir.

WFP alımlarında dikkati çeken bir nokta başka ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de net ithalatçı olduğu bazı gıda ürünlerini, gıda yardımında kullanılmak üzere WFP'ye satmıştır. Çok büyük olmasa da gıda yardımı piyasasına tarımsal ve gıda ürünleri ihracatında Türkiye açısından özellikle tahıl ve bakliyatla değerlendirilebilecek bir potansiyel görülmektedir. Öyle görülüyor ki gıda yardımları ve bu amaçla üçüncü bölgeden alımlar önümüzdeki yıllarda da giderek artan ölçüde devam edecektir. Türkiye'nin coğrafi konumu nedeniyle bu konuda Asya'daki rakiplerine göre avantajlı olduğu düşünülmektedir.

3.1.3. Aile İşletmeleri

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO)'nün önerisi üzerine 2014 yılı, BM tarafından Uluslararası Aile Çiftçiliği Yılı olarak ilan edilmiştir. Yılın temel amacı, açlık

ve yoksullukla mücadele ve doğal kaynakların korunması açısından aile çiftçiliğinin öneminin vurgulanması ve aile çiftçiliğinin teşvik edilerek ve sorunlarının çözümü yolunda adımlar atılmasını sağlamaktır.

Aile çiftçiliği teriminin ne yazık ki düzgün bir tanımı yoktur. Bu kampanya ile mümkün olduğu kadar geniş bir tarımsal işletme kapsamına çalışılmıştır. Aile tarafından tarım ile bağlantılı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin tamamı aile çiftçiliği olarak tanımlanır. Aile çiftçiliği, aile-temelli tüm tarımsal faaliyetleri kapsar ve kırsal kalkınmanın birçok alanı ile bağlantılıdır. Bir aile tarafından yönetilen ve gerçekleştirilen, çoğunlukla kadın ve erkek dahil, aile işgücüne dayalı tarım, ormancılık, balıkçılık, mera ve su ürünlerine yönelik üretim faaliyetlerini kapsamaktadır. (GTHB, 2015).

Bu kampanya ile asıl tarımsal büyümenin önünde engel olarak görülen küçük ölçekli tarım işletmeleri hedeflenmiş, bunların büyütülmesi yönündeki çabalar sonuç vermeyince aile boyutu ile zenginleştirilmiş ancak küçüklük boyutu daha serbest bırakılan işletmeler hedeflenmiştir. Kampanya "aile çiftçiliği" ve "küçük işletme" iyidir ve bunlar her ne pahasına olursa olsun desteklenmesi gerekir anlamına gelmemektedir. Ancak dünya tarımsal üretim faaliyetinde önemli bir yere sahip olan küçük ve aile işletmeleri gerçeğini ve kalıcılığını kabul etmek anlamına gelmektedir.

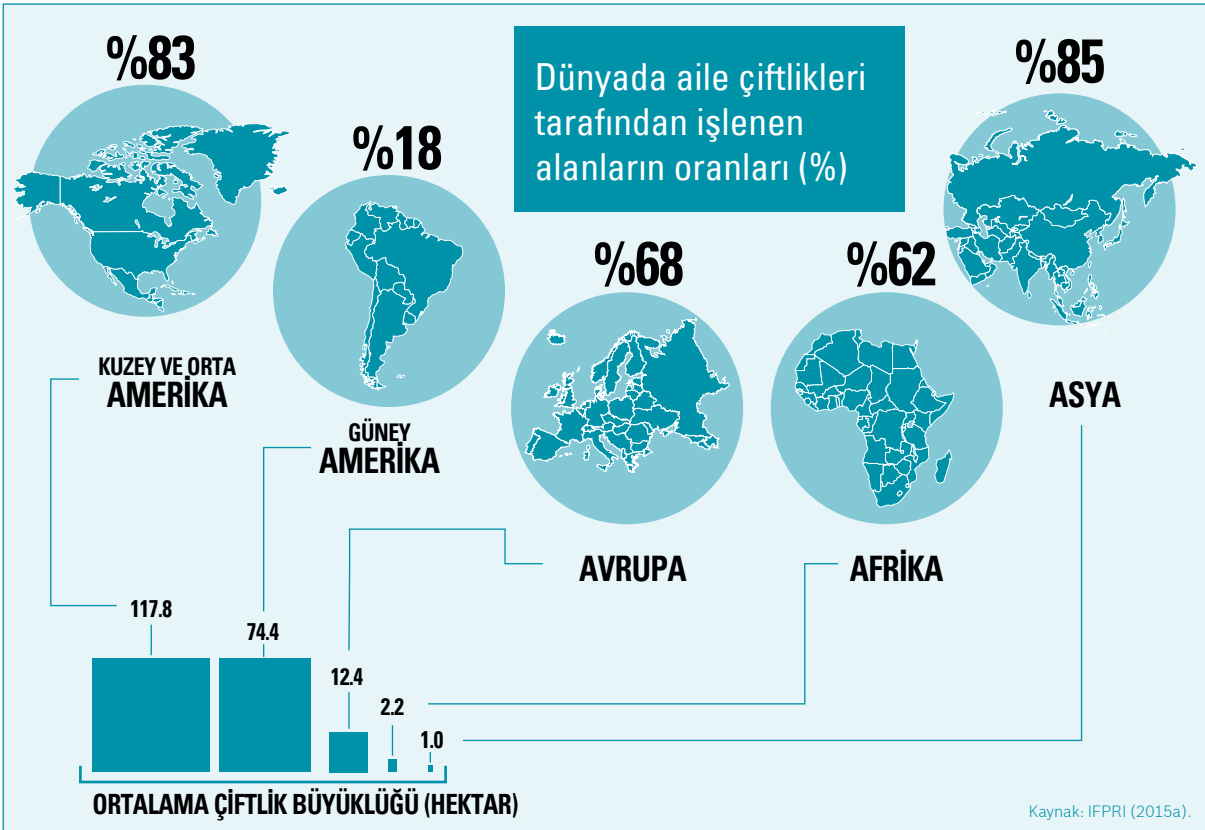
Dünyada yaklaşık 570 milyon tarım işletmesi vardır. Bunların, % 90'ı küçük aile işletmeleridir ve % 60'ı sadece iki ülkede, Çin ve Hindistan'da bulunmaktadır. Aile işletmeleri dünya tarımsal alanının % 75'ini işlemekte ve

dünya gıda üretiminin % 80'ini gerçekleştirmektedir IFPRI (2015). Şekil 3.3 de bölgeler itibariyle aile çiftçiliğinin işlenen alan içindeki payları ve ortalama işlenen alan büyüklükleri verilmektedir. Asya, Kuzey ve Orta Amerika'da işlenen alanın % 80'den fazlası aile çiftlikleri tarafından işlenmektedir. Bu oran Avrupa ve Afrika'da % 60'ın üzerinde, Güney Amerika'da ise % 18 ile en düşük düzeydedir. Ortalama aile işletmesi büyüklüğü Kuzey ve Orta Amerika'da 118 hektar, Güney Amerika'da 74 hektar, Avrupa, Afrika ve Asya'da sırasıyla 12, 2 ve 1 hektardır.

GTHB Çiftçi Kayıt Sistemi 2012 verilerine göre Türkiye'de geçimini çiftçilikle kazanan 2.214.390 çiftçi vardır (GTHB, 2015). Tarım İstatistiklerinde aile işletmeciliği diye bir kavram ölçülmemekte, bunun yerine hem aile hem işletme yerine kullanılan hane halkı tanımı kullanılmaktadır. 2001 tarım sayımına göre Türkiye'de ortalama işletme büyüklüğü 6 hektardır (TÜİK, 2015f). Tablo 3.5 de işletme büyüklüğüne ve işlenen arazinin tasarrufuna göre tarım işletmelerinin dağılımı verilmektedir. Beş hektarın altındaki işletmelerin % 90'ından fazlası yalnız kendi arazisini kullanırken, 50 hektarın üzerindeki işletmelerin bile en fazla % 40'ı başkasının arazisini işlemektedir. Başka bir deyişle Türkiye'de tarım işletmelerinin neredeyse tümü BM'nin geniş tarım çiftçisi tanımına uymaktadır. 90'lı yıllara kıyaslandığında özellikle 10 hektarın üzerindeki işletmelerde aile dışından arazi kullanımı ciddi oranda artmıştır.

IFPRI 2014-2015 Küresel Gıda Politikası raporunda tarımda küçük aile işletmelerin homojen bir grup olmadığına, değişik ekonomik ortamlarda yaşayan ve üretim

➤ **ŞEKİL 3.3 DÜNYADA AİLE ÇİFTLİK ALANLARI ORANLARI VE ORTALAMA İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜ**

yapan farklı hane halkları olduğuna ve ne pahasına olursa olsun desteklenmelerinin gerekmediğine dikkat çekilmektedir. Bu hanelerin bazen desteklenerek tarımda kalmaları ve büyümeleri bazen de tarım dışına taşınmalarının kendilerine ve ülke ekonomilerine daha yararlı olacağı vurgulanmaktadır.

Türkiye tarım ekonomisi yazını küçük işletmelerin tarımsal büyüme için bir engel olduğu ve işletme büyüklüklerinin özellikle miras hukukunda yapılacak değişikliklerle ve arazi toplulaştırılması yöntemleriyle artırılması yönünde önerilerle doludur. Ancak uzun yıllar "toptancı" yaklaşım sonucu bu yönde önemli bir adım atılmamış, başka da alternatif öneri üretilmediğinden sorunlar artarak devam etmiştir. Türkiye tarımı için özellikle geçimlik, iç pazar ve dış pazara yönelik üretim yapan işletmeler ve ürünler arasında da bir ayırım yaparak, çok boyutlu bir çalışmanın yapılması yararlı olacaktır. Örneğin, yalnız geçimlik tahıl üreten bir aile işletmesi ile iç ve dış piyasalara üretim yapan işletmeler için optimal ölçeğin aynı olmayacağı açıktır. Aynı şekilde serada sebze üreten aile işletmeleri için optimal büyüklük açık alanda üretim yapanlarla aynı olmayacaktır. "Tüm küçük işletmeler iyidir" diyen popülist yaklaşım ile "tarımsal büyümenin önündeki engel küçük işletmelerdir" diyen basit ve kolaycı yaklaşım arasında daha gerçekçi, yapılabilir bir çözüme ihtiyaç vardır.

3.1.4. İklim Değişikliği

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (Intergovernmental Panel on Climate Change, IPCC) iklim değişikliğini, iklim özelliklerinin ortalama ve değişkenliğinin kendi dinamikleri, dış etkenler ve doğrudan veya dolaylı insan faaliyetlerine bağlı olarak uzun sürelerde değişiklik göstermesi olarak tanımlamaktadır.

İklim değişikliğini günümüzde, sıcaklıkların yükselmesi, yağışların kayması, buzullar ve karların erimesi ve küresel ortalama deniz seviyesinin yükselmesi olarak gözlemliyoruz. Bu değişikliklerin devam etmesi, seller ve kuraklıklar gibi tehlikelere yol açacak aşırı hava olaylarının daha sık ve daha şiddetli meydana gelmesi beklenmektedir.

20. yüzyılın ortalarından bu yana süregelen gelen ısınmanın büyük bir bölümünün ağırlıklı olarak insan faaliyetlerine dayalı emisyonların bir sonucu olarak sera gazı (GHG) konsantrasyonlarında gözlenen artıştan kaynaklandığı düşünülmektedir. Küresel sıcaklık son 150 yıl içerisinde yaklaşık 0,8°C yükselmiş ve yükselmeye de devam etmektedir. Endüstrileşme öncesi sıcaklıklara göre 2°C'lik artışın geçilmesi küresel ölçekte insan ve doğa sistemleri açısından tehlikeli değişim riskini artırmaktadır. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) küresel ortalama sıcaklık artışını endüstrileşme öncesi sıcaklık değerine göre 2° C'nin altında tutmayı hedeflemektedir (EEA, 2015).

Güneş ışınımı, ısı ve yağış, bitki büyümesinin temel unsurları olduğundan, tarım her zaman iklim düzen ve değişikliklerine bağımlı olmuştur. Endüstri devriminden bu yana insanlar atmosfere yüksek oranda sera gazı yayarak, küresel ısınma, hidrolojik rejim değişiklikleri ve artan iklim değişkenliği gibi sonuçlara yol açmaktadır. Bu da doğal olarak gıda arzı ve dolayısıyla gıda güvenliği üzerine önemli etki yapabilecektir.

İklim değişikliğinin tarım üzerine etkilerine geçmeden, tarımın iklim değişikliğinin üçte birinden sorumlu olduğunun tahmin edildiğini belirtelim. Karbondioksit yayımının % 25'inin, ormanların yok edilmesi, fosil yakıt

► TABLO 3.5 İŞLETME BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE ARAZİ TASARRUF ŞEKLİNİN DAĞILIMI (%)

İşletme Büyüklüğü (Hektar)	1991		2001		2006	
	Yalnız Kendi Arazisini İşleten1	Hem Kendi Arazisini Hem de Başkasının Arazisini İşleten	Yalnız Kendi Arazisini İşleten1	Hem Kendi Arazisini Hem de Başkasının Arazisini İşleten	Yalnız Kendi Arazisini İşleten	Hem Kendi Arazisini Hem de Başkasının Arazisini İşleten
<0,5	95,8	1,5	96,0	1,1	95,2	2,1
0,5-0,9	94,8	2,7	92,9	3,9	96,2	2,2
1,0-1,9	93,1	3,8	90,8	5,3	94,2	4,1
2,0-4,9	93,7	5,4	87,4	8,9	89,9	8,0
5,0-9,9	91,7	7,3	82,3	14,6	82,7	14,6
10,0-19,9	89,1	9,8	77,1	19,1	72,7	24,7
20,0-49,9	85,7	13,5	70,4	25,7	64,7	33,4
>50	84,7	14,8	64,7	30,4	57,8	41,7

Kaynak: Sönmez (2012).

kaynaklı gübre kullanımı, biyokütle yakma gibi tarım faaliyetlerinden kaynaklandığı kabul edilmektedir. IPCC (2014)'e göre son 250 yılda sera gazı yayılımındaki artışın en önemli kaynakları fosil yakıtlar, toprak kullanımı ve tarımdır. Geçtiğimiz yüzyıllarda teknolojik gelişmeler tarımda önemli verim artışı sağlarken aynı zamanda çevreyi olumsuz etkilemiştir.

İklim değişikliği tarımı değişik yönlerden etkilemektedir. Bu etkiler biyofiziksel, ekolojik ve ekonomik olabilir:

- İklim ve tarım kuşaklarının kutuplara doğru kayması
- Yükselen ısı nedeniyle üretim desenlerinin değişmesi
- Atmosfere artan karbon dioksit salınımı nedeniyle verimlilik değişimleri
- Değişen yağış düzenleri
- Gıda güvenliği sorunları
- Buğday, pirinç ve mısır gibi temel ürün verimlerinde 2°C ısı artışı sonunda (bazı yöreler dışında) düşüşler
- Gıdaya erişim, kullanım ve fiyat istikrarının olumsuz etkilenmesi
- Su sağlığı ve arzı üzerine etkiler

Türkiye iklim değişikliğinin olumsuz etkileyeceği riskli ülkeler arasında görülmektedir. Türkiye'nin karasal iç ve doğu bölgelerinin önemli bir bölümü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi çölleşmeye eğilimli kurak araziler olarak değerlendirilmektedir. (Türkeş, 2007).

Küresel iklim değişikliğinin ülkemizdeki olası sonuçları üzerine, IPCC'nin İklim Modelleri ile yapılan tahminlere göre, 2030 yılına kadar Türkiye'nin büyük bir kısmının oldukça kuru ve sıcak bir iklimin etkisine gireceği, sıcaklıkların kışın 2 °C, yazın ise 2 °C-3 °C artacağı öngörülmektedir. Yağışların ise kışın az bir artış gösterirken yazın % 5-% 15 azalacağı tahmin edilmektedir. Nitekim Türkiye'nin gece ve gündüz sıcaklıkları analizinde özellikle gece sıcaklıklarında istatistiksel anlamda önemli artışların olduğu belirlenmiştir. Ülkemiz akarsularının 1941-2002 yılları arasındaki gözlenmiş akımları incelendiğinde, Karadeniz Bölgesi dışında kalan bölgelerin bazılarında farklı düzeylerde de olsa azalma yönünde bir eğilimden söz etmek mümkündür. Azalma eğilimi, özellikle Ege, Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinde oldukça belirgindir (TMMOB, 2015).

İklim değişikliğinin ülkemizde neden olabileceği çevresel ve sosyoekonomik sorunlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir:

- Sıcak ve kurak devrelerin süresindeki ve şiddetindeki artış, kuraklık ve çölleşme ile tuzlanma ve erozyon gibi olayları hızlandıracaktır.
- İklim kuşaklarının kuzeye kayması sonucu Türkiye, daha sıcak ve kurak iklim koşullarının etkisinde kalabilecektir.
- Türkiye'nin mevcut su kaynakları sorununa yeni sorunlar eklenecek, içme ve kullanma suyunda büyük sıkıntılar yaşanacaktır.
- Tarımsal üretim potansiyeli değişebilecektir. (Bu değişiklik bölgesel ve mevsimsel farklılıklarla birlikte, türlere göre bir artış ya da azalış biçiminde olabilir).
- Karasal ekosistemler ve tarımsal üretim sistemleri, zararlılardaki ve hastalıklardaki artıştan zarar görebilecektir.
- Sıcaklıktaki artış insan ve hayvan sağlığı üzerinde olumsuz etkiler yapacak, aşırı sıcaktan kaynaklanan hastalık

ve ölüm oranları artacaktır.

- Deniz seviyesi yükselmesine bağlı olarak Türkiye'nin yoğun yerleşme, turizm ve tarım alanlarının yer aldığı alçak alanlar su altında kalacaktır.
- Mevsimlik kar ve kalıcı kar-buz örtüsünün kapladığı alanlarda, erimelere bağlı olarak kar çığları, sel ve taşkın olaylarında artış olacaktır.
- Deniz akıntılarındaki değişimler, deniz ekosistemleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacak, deniz ürünleri azalacaktır.

Şüphesiz küresel iklimde görülebilecek bir değişiklik, Türkiye'nin değişik bölgelerini farklı biçimde etkileyecektir. Türkiye'nin özellikle çölleşme tehdidi altındaki yarı kurak ve yarı nemli özelliğe sahip İç Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Ege ve Akdeniz bölgelerinde tarım, ormancılık ve su kaynakları açısından daha olumsuz sonuçlar görülecektir. Son yıllarda Türkiye ormanlarında toplu ağaç kurumalarının, zararlı böcek salgınlığının ve yangınların arttığı bilinmektedir. İklim değişikliğine bağlı olarak kuraklık derecesinin artması, bu olayları daha da hızlandıracaktır (Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2015).

İklim değişikliği Türkiye'de ortalama sıcaklık ve yağış miktarları (Durdu, 2010; Kadioğlu, 2008), büyüme derece günleri (growing degree days) (Kadioğlu vd., 2001), don görülen gün sayısı (Şensoy vd., 2008) ve aşırı iklim olaylarının frekanslarını (Şensoy vd., 2008) etkilemeye başlamıştır. İklim koşullarına ileri derecede bağımlı olarak yapılan tarımsal üretimin bu değişimlerden ciddi şekilde etkileneneceği aşikardır (Kadioğlu vd., 2008). Tarım sektörünün istihdam içindeki payının hala % 25'ler seviyesinde olması bu etkilerin ekonomik sonuçlarını ağırlaştıracak

önemli etkenlerdendir.

İklim değişikliğinin Türkiye üzerindeki etkileri literatürde farklı boyutlarıyla ele alınmaktadır. İlk olarak, Küresel düzeyde yapılan iklim değişikliği çalışmalarının vardığı genel sonuç Türkiye'nin su kaynaklarının iklim değişikliğinden ciddi oranda etkileneceği yönündedir. Bu etki 21. yüzyılın ikinci yarısında batı bölgelerinde beklenen kuraklıklarla belirgin hale gelmektedir (Evans, 2005). İklim değişikliği etkilerini dolaylı olarak tarımsal üretime bağlayan genel dolaşım, hidroloji, bölgesel iklim ve bitki temelli modeller kullanılarak verim, büyüme derecesi günleri, su arzı gibi ekonomik olmayan değişkenlerin olası seyirlerini inceleyen çalışmalar da bu bulguları desteklemektedir. (Dudu, 2013; Durdu, 2010; Fujihara et al., 2008; Göncü, 2005; Kadioğlu et al., 2001; Komuscu et al., 1998; Önoğlu et al., 2009; Şensoy et al., 2008). Bu çalışmalar genel olarak Türkiye'de tarımsal üretim koşullarının artan sıcaklık ve azalan yağış miktarları ile zorlaşacağına işaret etmekte ve kuraklık, don, sel gibi aşırı iklimsel olayların daha sıklıkla yaşanacağına dikkat çekmektedirler.

Bu değişimlerin tarımsal üretimin teknik koşulları üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin iktisadi sonuçlarını kısmi ve genel denge modelleri ile inceleyen çalışmalar sorunun boyutları ve ciddiyeti konusunda önemli ipuçları vermektedir. Cline (2007) beş küresel dolaşım modelinin sonuçlarını kullanarak elde ettiği bulgularda Türkiye'de 2070-2099 yıllarında ortalama sıcaklığın 1.1 – 1.6 °C artacağını, yağış miktarının % 30 düşeceğini, bunun da ortalama tarımsal verimlerde % 11.8'lik bir düşüşe tekabül edeceğini ileri sürmektedir.

Dudu (2013), ECHAM5 küresel dolaşım modelinin RegCM3 bölgesel iklim modeli ile yerleştirilmiş sonuçlarını ve bitki-su ihtiyacı modelini kullanarak 81 ilde,

2011-2099 yılları için gerçekleştirdiği çalışmasında Türkiye geneli için benzer sonuçlara ulaşırken, zaman içinde ve bölgeler arasında etkilerin boyutları açısından önemli farklılıklar olacağını belirtmektedir. Dudu (2013), ortalama yağış miktarının 2035 yılına kadar özellikle kış aylarında ülke genelinde artacağını, 2035-2060 yılları arasında kış ayları dışındaki aylarda yağış miktarlarında önemli azalmaların olacağını tahmin etmektedir. 2060'dan sonra ise Karadeniz kıyılarında kışın gözlenen yağış miktarı dışında bütün bölgelerde ve sene boyunca yağışlarda önemli azalmalar olacağını bildirmektedir. Sıcaklık artışları da benzer bir yönelimdedir ve yağışlardaki azalmalar sıcaklıklardaki artışlarla birlikte gözlemlenmektedir.

Yağış ve sulama gereksinimlerindeki değişikliklerin verim ve sulama gereksinimleri üzerindeki etkisi hem bölge hem de bitki türüne göre değişiklik göstermektedir. Bu etkiler verim ve sulama gereksinimlerindeki değişiklikler bakımından dört grup senaryo altında incelenebilir. Verim ve sulama gereksinimlerinin eş zamanlı olarak arttığı durumlar birinci grubu oluşturmaktadır. Bu durum genellikle 2010-2035 yılları arasında, 2035'den sonra ise istisnai olarak ortaya çıkmaktadır. Bu gruptaki bitki üretim faaliyetleri, daha yüksek verimler için daha fazla sulama gerektireceğinden, uygun sulama yatırımları ile bu durumların gözlemlendiği bölgelerin söz konusu ürünlerin yetiştirilmesinde bir avantaj sahibi olması mümkündür. Verimler yükselirken, sulama gereksinimlerinin düştüğü durumlar ikinci grubu oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu gruptaki üretim faaliyetleri, bu durumun gözlemlendiği bölgelerde tarımsal üretimde baskın hale gelecektir. Bu durum genellikle 2035 yılına kadar gözlemlenmektedir. Verimlerin ve sulama gereksinimlerinin aynı anda düştüğü durumlar üçüncü grubu oluşturmaktadır. Bu durum, ülke genelinde ve bütün dönemlerde en sık olarak gözlemlen-

nen durumdur. Verimler düşerken sulama gereksinimlerinin arttığı durumlar son grubu oluşturmaktadır. Bu guruptaki üretim faaliyetlerinin teknik koşulları önemli ölçüde kötüleşmektedir. Bu durum genellikle 2035 yılından sonraki dönemde gözlemlenmektedir.

Dudu (2013) sonuç olarak 2030'lu yıllara kadar tarımsal üretimin önemli bir kısmının iklim değişikliğinin etkilerinden olumlu yönde etkileneceğini göstermektedir. Ne var ki, bundan sonra ve özellikle 2060'lı yıllardan sonra hemen hemen bütün ürünlerin verimleri belirgin bir şekilde kötüleşecektir. Tahıllar gibi geleneksel ürünler iklim değişikliğinden oldukça olumsuz bir şekilde etkilenecektir. Meyve üretimi üzerindeki etkiler de özellikle son dönemde oldukça olumsuzdur.

Tarımsal ürünlerin verimlerindeki bu değişimlerin ekonomik etkileri de ciddidir. İklim değişikliğinin sebep olduğu verim ve sulama gereksinimlerindeki değişimler üretim deseni ve göreceli fiyatları sert bir biçimde değiştirecektir. Bunun sonucunda tarım ve gıda üretimi önemli ölçüde azalacak, bu ürünlerin fiyatları ise buna paralel olarak ciddi oranda yükselecektir. Kıyı bölgeleri iklim değişikliğinin ekonomik etkilerinden 2060'lı yıllara kadar daha az etkilenecek ancak bundan sonra bu etkiler önemli ölçüde kötüleşecektir. Bütün dönemlerde göreceli olarak daha az sulu üretim yapan bölgeler üzerinde iklim değişikliğinin etkileri daha az olumsuzdur ve bu, sulama gereksinimlerindeki artışın verimlerdeki düşüşler kadar önemli olduğunu göstermektedir. Refah göstergelerinde de benzer bir desen gözlemlenmektedir. Doğu bölgelerindeki hane halkları iklim değişikliğinden daha az etkileneceklerdir. Bunun anlamı iklim değişikliği politikasının tasarlanmasında bölgeler arasındaki farklılıkların dikkate alınması gerektiğidir. Pek çok çalışma tarafından öngörüldüğü gibi olumsuz etkiler 2030'lu yıllardan sonra özellikle aşırı olayların daha sık olarak yaşanması yoluyla daha belirgin hale gelmektedir. En kötümser durumda gayri safi yurt içi hâsıla kayıpları % 10'a kadar yükselmektedir.

İklim değişikliğinin tarım üzerindeki etkisi incelenen diğer bir çalışmanın bulgularına göre 2050 yılında buğday ve ayçiçeği ekim alanlarının daralacağı, üretimlerinin düşeceği, arpa ve mısır ekim alanlarının genişlemesine rağmen üretimin düşük oranlarda azalacağı tahmin edilmektedir (Dellal vd., 2007). Pamuk ekim alanlarının değişmeyeceği üretimin verim düşüşü nedeniyle hafif azalması beklenmektedir. Bölgesel üretim deseninde değişiklikler kaçınılmazdır. Buğday Marmara bölgesinde azalırken, Doğu Anadolu bölgesinde artabilir. Ayçiçeği üretiminin Marmara, Karadeniz ve Ege'den İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerine doğru kayması beklenmektedir (Dellal vd., 2007).

İklim değişikliği sorunu, ülkelerin kısa dönemde tek tek sorunları olmaktan çok, uzun dönemde ortak sorunlarıdır. Sorunun çözümü de uluslararası platformlarda oluşturulacak ortak yaklaşımlarla olacaktır. Kısa dönemde iklim değişikliğinin etkileri bölgesel doğal afetler (sel, kuraklık, vb.) dışında hissedilmemektedir. Bu nedenle de çözüm yolu arayışları çok hızlı seyretmemekte, etkiler hissedilir duruma geldiğinde de geç kalınmış olacaktır. Bu nedenle ülke düzeyinde, bir taraftan uluslararası çözüm arayışlarının aktif parçası olmaya devam edilir-

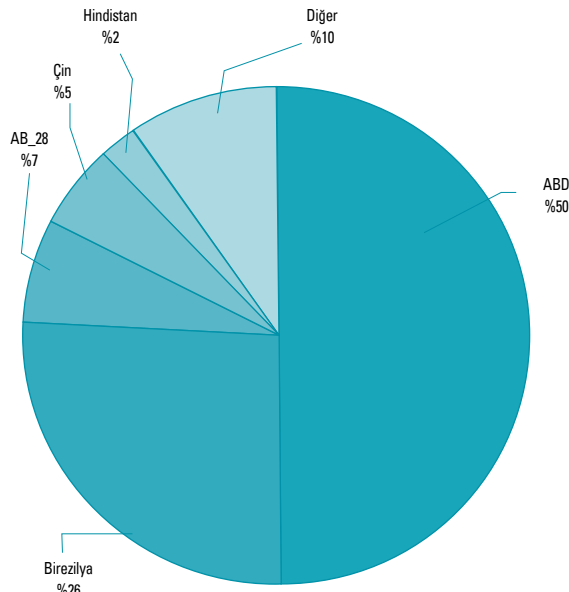
ken bir taraftan da iklim değişikliğinin yol açabileceği kısa dönemli olumsuzluklara karşı sigorta mekanizmaları geliştirmekte yarar vardır. İklim değişikliği etkilerine bölgesel uyum çalışmalarının geç kalmadan başlanması gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'de sulama yatırımı planlanması yapılırken iklim değişikliğinin heterojen etkilerinin dikkate alınması çok önemlidir. Verimlerin düşmesinin önlenmesi önemli ölçüde sulama altyapısının geliştirilmesi ve iyileştirilmesiyle mümkün olacaktır. Uzun vadede sulama gereksiniminin artacağı dikkate alındığında tarımda su kullanımının daha etkin hale getirilmesi gerekmektedir. Kuraklığa dayanıklı türlerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması, su verimliliğini artıracak tekniklerin ve fiyatlandırma mekanizmalarının uygulamaya konulması iklim değişikliğinin etkilerini azaltabilir. Sorunun karmaşık ve dinamik yapısı nedeniyle, çözüm önerilerini geliştirmeye başlamak için bile tarımsal Ar-Ge çalışmalarının desteklenmesine ihtiyaç vardır.

3.1.5. Biyoyakıt

Biyoyakıtlar, tarımsal ürünlerin, odunun, hayvan, bitki ve yiyecek artıklarının çeşitli biyokimyasal ve/veya termokimyasal dönüşüm süreçlerinden geçirilmesiyle elde edilen gaz, sıvı ve katı ürünlerin genel adıdır. Biyoyakıtlar ulaştırma sektöründe taşıt yakıtı, hizmet sektöründe ısı ve elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynağı olarak kullanılmaktadır. Güneş, rüzgar, hidrolik enerji, jeotermal enerji, hidrojen enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarından olan biyokütle enerjisi büyük bir potansiyele sahiptir.

Biyoyakıt talebinin artmasının sebepleri arasında artan petrol fiyatları, sürekli artmakta olan enerji talebi ve petrol rezervlerinin % 75'inin Orta Doğu ülkelerinde bulunmasından kaynaklı enerji güvenliği sorunu, artan sera ga-

ŞEKİL 3.4 DÜNYA BİYOETANOL ÜRETİMİ DAĞILIMI, 2015

Kaynak: OECDStat (2015).

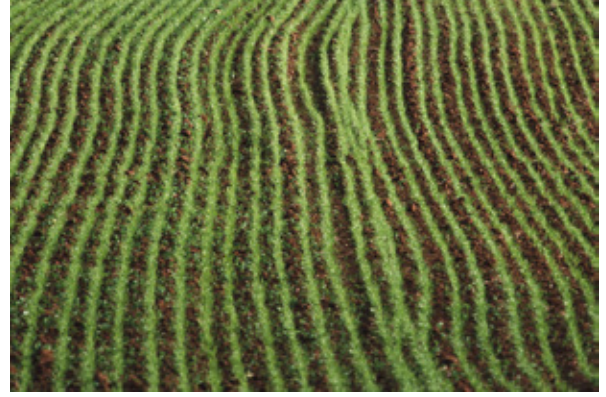
zı yayımı, küresel ısınma, "Kyoto Protokolü" hedeflerine ulaşma gibi çevre bilinci ve alternatif ürün geliştirme potansiyeli ile tarımsal gelişmenin ve gelirlerinin artırılması ve istihdam yaratma çabaları sayılabilir (Bayaner, 2013). Yenilenebilir, her yerde yetiştirilebilen, sosyo-ekonomik gelişme sağlayan, atıkları değerlendirebilen, çevre dostu, değişik enerji formlarına dönüşebilen, stratejik bir enerji kaynağı olan biyokütle karbon ve hidrojen zengin, yüksek ısı değerli, kolay taşınabilir ve depolanabilir, alternatif yakıtlara dönüştürülebilmektedir.

Biyokütle hammaddeleri olarak orman ürünleri, yağlı tohumlar, karbonhidratlar, elyaf bitkileri, bitkisel artıklar ve atıklar, hayvansal atıklar, kentsel ve endüstriyel atıkların kullanıldığı düşünülürse potansiyelin büyüklüğü görülebilecektir. Doğada her yıl 150 milyar ton biyokütle üretilmekte, bunun ancak % 10'u ticari olarak kullanılmaktadır.

Tüm dünyanın küresel ısınmayla mücadele ettiği, büyüyen enerji ihtiyacını karşılamak için alternatif arayışların hız kazandığı, tarım sektörünün büyümedeki önemini kaybaldığı ve ihmal edildiği bir dönemde tarımsal potansiyelleri yüksek ülkelerde biyoyakıtlar yeni fırsat açımları yaratmıştır (cevreonline, 2015).

Bir taraftan günümüz enerji kaynaklarına daha etkin ve yenilenebilir bir alternatif, bir taraftan iklim değişmesi ve diğer çevre sorunlarına çözüm getiren, diğer taraftan da zorlanan tarım sektörüne, gıda ve giyim üretimi ötesinde bir de enerji üretimi işlevi yükleyerek hayat verebilecek bu gelişmenin dünyanın ihtiyacı olan bir çıkış yolu mu, yoksa gıda arzını tehdit eden bir tehlike mi olacak sorunlarına kesin cevap verebilmek henüz mümkün değil.

Tarımsal ürün kaynaklı biyoyakıtla ilgili öne sürülen sorunlar arasında, toprak erozyonu, su kaynaklarını zorlama, aşırı üretim nedeniyle sera gazı yayımında artış, orman alanlarının azalması, biyo çeşitliliğin azalması,

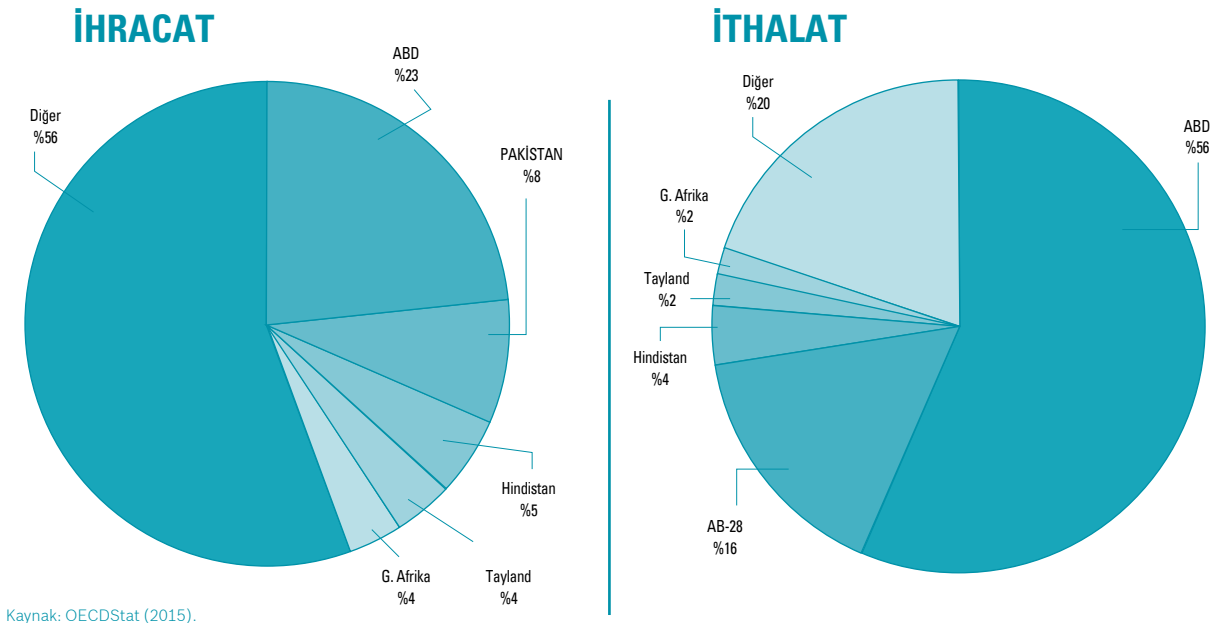

ekosistem sağlığının bozulması, gıda fiyatlarda artış, ekilen alanların biyoyakıt ürünleri lehine değişmesi nedeniyle karbon salınımında artış sayılabilir (IFPRI, 2015b). Bu çalışmada bizi daha çok ilgilendiren tarım, gıda ve biyoyakıt ilişkisi ve özellikle gıda ve biyoyakıt arasında bir seçimin söz konusu olup olmadığı.

Artan biyoyakıt talebinin beraberinde geniş tarım alanlarının gıda ve yem üretimi yerine, biyoyakıtla yönelik ekim alanlarına dönüştürülmesi gelecekte yem ve gıda fiyatlarının artmasına neden olabilecektir. Özellikle de geniş tarım alanlarının pancar, mısır, kanola ve ayçiçeği gibi biyoyakıt üreten bitkilere ayrılması mono tarım kültürünü etkin duruma getireceği ve bunun toprak sağlığı ve sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etki yaratacağı beklenilmektedir.

Biyoyakıt üretiminde kullanılacak olan ve dünya ekim alanının % 42'sini oluşturan buğday, pirinç, mısır, sorgum, şeker pancarı, maniokun tüm üretimi biyoetanole dönüştürülse, toplam petrol kullanımının ancak % 57'si karşılanabilir. Daha gerçekçi bir varsayım bu ürünlerin % 25'inin biyoetanole dönüştürüldüğü durumda dünya

► ŞEKİL 3.5 DÜNYA BİYOETANOL DIŞ TİCARETİ DAĞILIMI, 2015

petrol talebinin ancak % 14'ü karşılanabilir. Başka bir deyişle biyoyakıtlar fosil yakıtları sadece sınırlı oranda ikame edebilirler. Ancak tarım piyasaları ve enerji piyasalarında bu oranlar bile önemli etki yapabilir (FAO, 2009). Nitekim, 2007/2008 dünya gıda fiyatları krizi olarak adlandırılan gıda fiyatlarındaki aşırı yükselme Dünya Bankası, FAO ve IFPRI dahil pek çokları tarafından biyoyakıt üretiminin gıda arzı ile rekabetine fatura edilmişti. Ancak Dünya Bankası, OECD gibi kuruluşlar daha sonra yaptıkları araştırmalarda bu konudaki bulgularını revize ettiler ve biyoyakıt üretiminin gıda fiyatları üzerine etkisinin daha küçük boyutlarda olduğunu vurguladılar (IFPRI, 2015b). Yapılan çalışmalarda kullanılan yöntem ve model varsayımlarına göre biyoyakıtın gıda fiyat artışlarına etkisinin % 3 ile % 75 arasında değişebildiği görülmektedir (FAO, 2009).

Biyoyakıt üretimi ile gıda ve yem üretimi rekabetinin kısa ve uzun dönemdeki olası rekabetini daha iyi anlayabilmek için biyoyakıtın hammaddelerinin evrimine bakmakta yarar var.

• **Birinci Nesil:** Mısır, soya, palm ve şeker kamışı gibi şekerde zengin gıda ürünleri, nişasta, bitkisel yağ ve hayvansal yağlar.

• **İkinci Nesil:** Hızlı büyüyen ot (dallı darı), tarımsal atıklar, buğday, mısır sapı, odun gibi gıda dışı tarım ürünlerinden biyokütle

• **Üçüncü Nesil:** Su yosunu yağı, yüksek verimli genetik olarak geliştirilmiş ve kontrol edilmiş ürünler

• **Gelecek Teknolojiler:** Genetik olarak büyük miktarda karbon elde edilebilmek üzere optimize edilmiş hammaddeler ve yakıt etkinliğini artıracak genetik olarak sentezlenmiş mikro organizmalar.

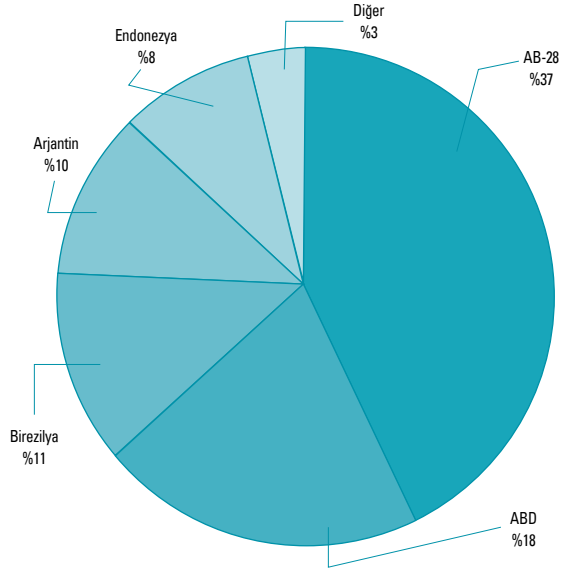
Görüldüğü gibi teknolojik gelişmeler bir taraftan daha verimli ve ucuza biyoyakıt üretmek yönünde diğer taraftan gıda ile rekabet eden tarım ürünlerinden gıda dışı tarım ürünlerine ve nihayet genetik olarak geliştirilmiş yeni ürünlere yönelmiştir. Bu gelişmeler uzun dönemde gıda üretimine olan baskıyı azaltabilir (IFPRI, 2015b).

Değişik ülkeler farklı biyoyakıt ürünleri ve dönüşüm yöntemleri kullanmaktadır. Önemli üreticiler olan ABD'de mısır, Brezilya'da şeker kamışı, Çin'de buğdaydan biyoetanol üretilirken, AB'de kolza, Endonezya'da palm yağından biyodizel üretilmektedir. Ülkelerin büyük çoğunluğunda üretilen ve tüketilen biyoyakıt enerji kaynağının çok küçük bir bölümünü karşılamaktadır.

Dünya biyoetanol üretimi ve tüketimi 105 milyar litre ci-

ŞEKİL 3.6 DÜNYA BİYODİZEL ÜRETİMİ DAĞILIMI, 2015

Kaynak: OECDStat (2015).

varındadır. 2020'de bunun % 50 artarak 150 milyar litreye çıkması beklenmektedir. En büyük biyoetanol üreticileri ABD, Brezilya, AB, Çin ve Hindistan'dır. Biyoetanol'ün % 90'ı bu 5 ülkede üretilip tüketilmektedir (Şekil 3.4).

2015'de yaklaşık 4 milyar litre ile üretimin % 4'üne eşit olan biyoetanol ihracatının 2020'de 12.5 milyar litre ile % 8'e çıkacağı tahmin edilmektedir (OECDStat, 2015). En önemli etanol ihracatçıları % 46 pay ile ABD, Pakistan, Hindistan, Tayland ve Güney Afrika Cumhuriyeti, en önemli ithalatçıları ise % 80'lik pay ile ABD, AB, Filipinler, Nijerya ve Vietnam'dır (Şekil 3.5)

Dünyada üretilen etanol kaynaklarına gelince, en büyük pay sırasıyla iri taneli hububatlar, şeker bitkileri, küspe, buğday ve mısıra aittir. Mısır ve şeker kamışının payı % 80 dolaylarındadır (OECD, 2014).

Dünya biyodizel üretimi ve tüketimi 300 milyar litre civarındadır. 2020'de bunun % 28 artarak 385 milyar litreye çıkması beklenmektedir. En büyük biyodizel üreticileri AB, ABD, Brezilya, Arjantin ve Endonezya'dır. Biyodizelin % 97'si bu 5 ülkede üretilip tüketilmektedir (Şekil 3.6).

2015'de yaklaşık 2 milyar litre ile üretimin % 6'sına eşit olan biyodizel ihracatının 2020'de 2.2 milyar litre ile % 5'e düşeceği tahmin edilmektedir (OECDStat, 2015). En önemli biyodizel ihracatçıları % 65 pay ile Endonezya ve % 2-% 7'şer pay ile Malezya, AB, Tanzanya ve Mozambik, en önemli ithalatçıları ise % 90'lık pay ile AB ve % 5'erlik pay ile Peru ve Hindistan'dır (Şekil 3.7). Dünyada üretilen biyodizelin % 80'den fazlası bitkisel yağlardan üretilmektedir (OECD, 2014).

OECD-FAO verilerine göre Türkiye'de 2015 yılında 113 milyon litre biyoetanol üretilmiş, 55 milyon litre ithal edilmiş, 30 milyon litre ihraç edilmiş ve 138 milyon litre tüketilmiştir. Aynı yılda Türkiye'nin biyodizel üretimi 15

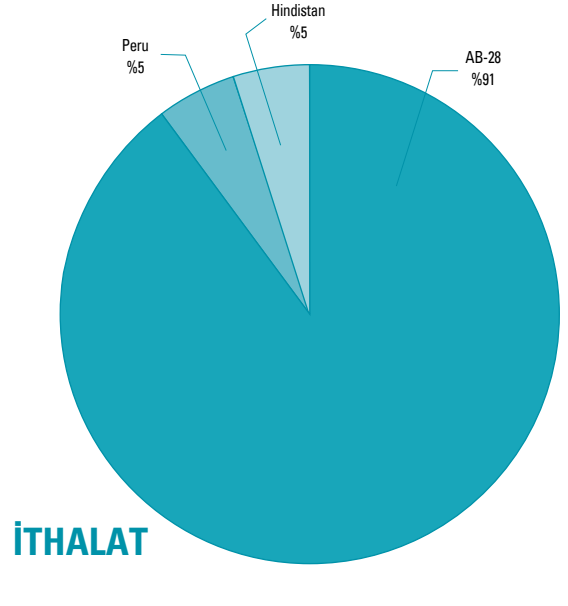
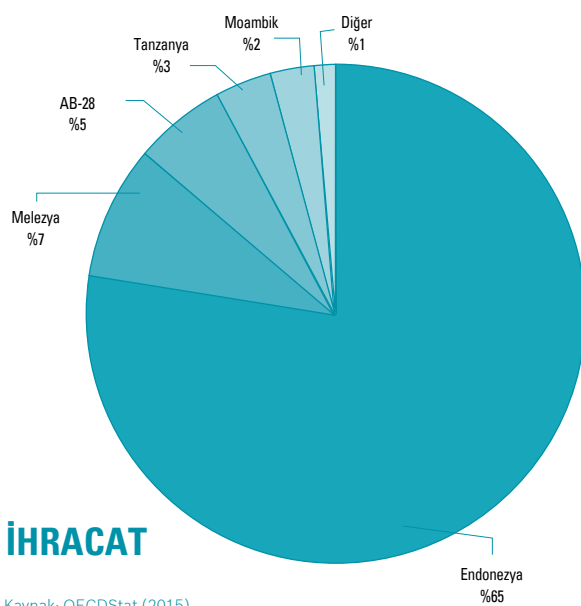

milyon litre, ithalatı 15 bin litre, ihracatı 6 bin litre ve tüketimi 15 milyon litredir (OECD, 2014). Türkiye’de biyoetanol, biyodizel ve biyogaz kurulu kapasiteleri ile akaryakıt ve elektrik tüketimleri Şekil 3.8’de özetlenmektedir.

Biyoyakıt üretiminin ekonomiye sağlayacağı katkılar petrol ithalatında azalma, sera gazı emisyonunda azalma, kurak alanlarda hububata alternatif ürün geliştirilme olanağı ve kurulu kapasitenin kullanılması ile istihdam ve katma değer oluşturulması olarak sıralanabilir. Türkiye tarımsal potansiyelleri ve biyodizel ve biyoeta-

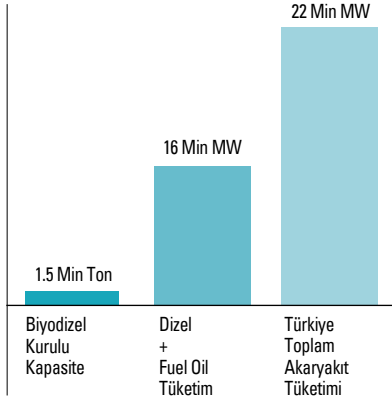
notadaki kurulu kapasiteleri itibarıyla Avrupa Birliği’ne önemli bir tedarik merkezi olabilecek konumdadır. Enerji arz güvenliğinin gerekliliği ve petrol fiyatlarının istikrarsızlığı nedeniyle enerji kaynaklarını çeşitlendirilmesi daha bir önem kazanmıştır. Dünyanın pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkesi gibi Türkiye’de yeterli enerji kaynaklarından yoksun ve dışa bağımlıdır. Türkiye birincil enerji kaynaklarına göre % 74, petrole göre % 92 dışa bağımlı bir ülkedir. Bu nedenle biyoyakıtlar planlı yapılacak bir üretim ile değerli bir enerji kaynağı çeşidi olabilir. Türkiye sahip olduğu iklimi, ta-

► ŞEKİL 3.7 DÜNYA BİYODİZEL DIŞ TİCARETİ DAĞILIMI, 2015

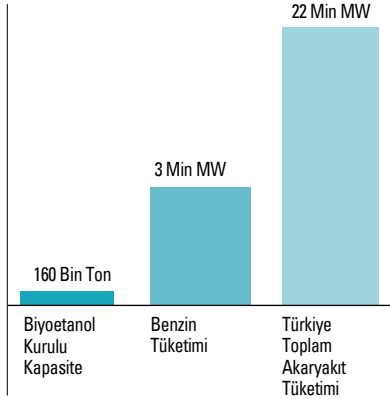

ŞEKİL 3.8 TÜRKİYE'DE BİYORYAKIT KURULU KAPASİTESİ VE ENERJİ TÜKETİMİ

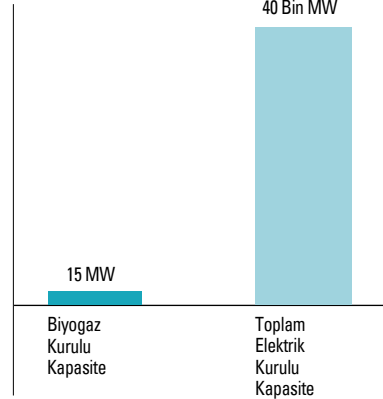
Türkiye'de Biyodizel

Türkiye'de Biyoetanol

Türkiye'de Biyogaz

Kaynak: cevreonline (2015).

rımsal yapısı ve tecrübesiyle dünyada aynı zamanda bir tehdit olarak yansıtılan biyoyakıt üretimini bir fırsata dönüştürmelidir. Doğru kullanılırsa biyoyakıtlar hem iklim değişikliğine karşı bir önlem hem de gıda dengesi kurulması koşuluyla, ülkelerin yakıt arzı problemlerine bir sigorta olabilir (Ar, 2008).

3.1.6. Gıda Güvenilirliği (Food Safety)

Gıda kaynaklı sağlık sorunları dünyanın her tarafında eskiden beri yaygındır. Yaygınlaşan gıda ticareti yoluyla bu sorunlar artık ulusal olmaktan çıkmış küresel sorun haline dönmüştür. Sorun küresel olunca çözüm de küresel olmak zorundadır.

“Gıda güvenilirliği; tüketime sunulan gıdalarda fiziksel, kimyasal, biyolojik ve her türlü tehlikeli ajanların bertaraf edilmesi için alınan tedbirler bütünü ifade etmektedir. Gıda güvenilirliğini sağlamaya yönelik olarak “Gıda Güvenliği Yönetim Sistemleri” olarak adlandırılan bir dizi araç dünyada ve ülkemizde uygulamaya girmiştir. Birincil üretimde İyi Tarım Uygulamaları (Good Agricultural Practice-GAP), sanayi kesiminde ise İyi Üretim Uygulamaları (Good Manufacturing Practice-GMP), İyi Hijyen Uygulamaları (Good Hygienic Practice-GHP), İyi Laboratuvar Uygulamaları (Good Laboratory Practice-GLP) ile Tehlike Analizi ve Kritik Kontrol Noktaları (Hazard Analysis and Critical Control Points-HACCP) gibi uygulamalar gıda güvenilirliğini sağlamaya yönelik araçlar olarak uluslararası boyutta kabul görmüş ve yaygınlaşmaya başlamıştır” (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Gıda güvenilirliği gelir, beslenme alışkanlıkları, yerel şartlar ve yönetim altyapısına göre bölgesel farklılık gösterir. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde üretici ve tüketici birbirine yakındır. Gıda işleme ve paketlenme yaygın değildir ve taze birçok tarım ürünü pazarlarda, sokaklarda satılır ve ev dışında tüketilir. Bu ülkelerde gıda güvenilirliğini tehdit eden temel unsurlar şöyledir:

- Tarımda kimyasalların yanlış kullanımı,
- İşlem görmemiş ve temizlenmemiş atık suyun kullanımı,

- Üretimde hayvan gübresi veya kanalizasyon suyu kullanmak,
- Gıda ve et denetiminin olmaması,
- Yeterli soğutma, depolama gibi altyapının olmaması,
- Yetersiz temiz su kaynağı ve yetersiz hijyen.

Ülkeler geliştikçe ve küresel gıda ekonomisinin parçası oldukça bir taraftan gıda seçenekleri çeşit ve bulunabilirlik açısından zenginleşirken, diğer taraftan da gıda güvenilirliği sorunları çeşitlenmekte ve çözümü zorlaşmaktadır. **WHO işte bu gelişmelerle birlikte gıda güvenilirliğini sağlamanın önünde çözüm bekleyen zorlu görevleri şöyle sıralamaktadır:**

- **Hayvan Yetiştiriciliğinde Değişiklikler:** Üretimi artırmak için kullanılan yoğun yetiştirme teknikleri, değişik insan patojenlerinin türemesine ve artmasına, artan anti-biyotik kullanıma, anti-biyotiğe dayanıklı yeni bakterilerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.
- **Tarımsal İşlemlerdeki Değişiklikler:** Hayvansal gübre, kimyasal gübre, arıtılmamış lağım suyu, mikroplu sulama suyu kullanımı özellikle taze meyve ve sebze de önemli riskler oluşturmaktadır.
- **Dış Ticarete Artış:** Dış ticaret mikro organizmanın ülkeler arası transferini kolaylaştırmakta, üretim, işleme ve tüketim arasındaki zamanın uzaması da gıda kaynaklı hastalıkların kaynağı olmaktadır.
- **Gıda ve Tarım Teknolojisinde Değişiklikler:** İşleme, saklama, paketlenme, taşıma ve depolama teknolo-

jisindeki ilerlemeler, gıdaların piyasada yeni formlarda (donmuş, ışınlanmış, uzun süre beklemiş,) sunulması, beraberinde yeni sağlık sorunları ortaya çıkarmaktadır.

• **Gıda Hastalıklarına Duyarlı Nüfusun Artması:** Dünya nüfusu özellikle gelişmiş ülkelerde yaşlanmakta ve dolayısıyla hastalıklar karşısında direnci düşük nüfus artmaktadır.

• **Seyahat Eden Sayısında Artış:** Gıda kaynaklı hastalıkların ülkeler arası taşınmasını hızlandırmaktadır.

• **Yaşam Stilllerinde ve Tüketici Talebinde Değişiklikler:** Mevsimsel gıdalara her mevsim erişim talebi, ev dışı gıda tüketimde artış, kentleşme ve sokak gıdasına talep gibi nedenlerle gıda kaynaklı hastalıklarda artış.

• **Biyoterör:** Dünyada terörün atması ve teröristlerin gıdaya yönelme riski.

• **Genetiği Değiştirilmiş Organizmalı (GDO) Gıdalar:** Genetiği ile oynanmış organizmalar kullanılarak üretilen ürünlerin doğrudan veya dolaylı kullanımı gıda güvenilirliği ile ilgili alışılagelmediğimiz bazı sorunlar çıkarabilme ihtimali (Center for Science in the Public Interest, 2005).

10. Kalkınma Planında gıda ve içecek sektöründe önümüzdeki dönemde görülmesi beklenen on temel eğilim şu şekilde sıralanmaktadır:

- Sağlıklı gıda üretimi
- Sürdürülebilir gıda üretimi ve sunumu
- Tüketime hazır gıdalar
- Alternatif tatlandırıcılar:
- İstenmeyen içeriksiz gıda üretimi
- Doğal ürünlere talep
- Ulaşılabilir kaliteli gıda ürünleri üretimi
- Yerel ve bölgesel gıdaya talep
- Fonksiyonel gıda maddeleri
- Tüketicilerin daha iyi bilgilendirilmesi

“Türkiye’de ilk olarak 2001 yılında hazırlanan AB Müktesebatının Üstlenilmesine İlişkin Ulusal Program’da gıda güvenilirliği, hayvan ve bitki sağlığı konusu geniş yer almıştır. Bitki ve hayvan sağlığı ve hayvan refahı konularında yürürlükteki mevzuatta yapılan revizyonların yanı sıra yeni mevzuat düzenlemeleri de öngörülmüştür. Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini yeterli ölçüde

karşılması sonrası AB’nin ülkemizle üyelik müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlatılması sonucu Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı başlıklı 12. Fasılın tarama süreci 2006 yılında tamamlanmış ve bir dizi müzakere açılış kriteri getirilmiştir. Gıda ve içecek sanayinin halk sağlığı açısından güvenli biçimde üretim yapmasının ülkemizdeki gıda güvenilirliğine dair yapının doğru beşeri ve mali kaynaklarla yürütülmesi ve AB ile yürütülmekte olan tam üyelik müzakereleri çerçevesinde 2010 yılında müzakerelere açılmış olan Gıda Güvenliği, Veterinerlik ve Bitki Sağlığı Fasılının kapanış kriterlerinin yerine getirilmesine bağlı olduğu değerlendirilmektedir” (Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Küresel dünyada giderek karmaşık bir hal alan gıda güvenilirliği sorunu milli sınırları aşmış, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Dünyanın bir köşesindeki sağlık sorunu kısa zamanda başka bölgeler yayılabilmektedir. Aynı şekilde gıda güvenliği, gıda zincirinin tarladan, tüketiciye tüm aşamalarına kolaylıkla yayılabilmektedir. Küresel nitelikteki gıda güvenliği sorunun çözümü için hem gıda zinciri katmanları hem de uluslararası bilgi akışı, işbirliği ve ortak tedbirler kaçınılmazdır

3.1.7. Biyoteknoloji, Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Organik Tarım

2000’li yıllarda dünya tarım tartışmaları gündemini en çok meşgul eden ve uluslararası düzeyde üzerinde mutabakat sağlanamayan konulardan birisi de Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) içeren ürünler konusudur. Açlık yaygın olmasına rağmen GDO’lu ürünleri reddeden ülkeler, özellikle ABD’de GDO teknolojisine büyük yatırım yapan uluslararası dev şirketler ve görüş bildirmekte zorlanan uluslararası kuruluşlar sağlıklı bir tartışma ortamınının oluşmasını bile önlemektedir.

Bu bölüm, son zamanlarda tarımın uluslararası tartışmalarda gündemde olan biyoteknoloji ve GDO’lar konusunda Türkiye’de birikimli ve donanımlı uzmanlardan birisi olan Prof. Dr. Selim Çetiner’in konuyla ilgili iki çalışmasından yararlanılarak oluşturulmuştur. Dr. Çetiner’in görüşleri GDO’nun yararlarının zararlarından fazla olduğu yönündedir. Ancak burada önemli olan Türkiye’de ve pek çok ülkede GDO tartışmalarının

bilimsellikten uzak ve popülist yaklaşımlarla, duygusal ve korku odaklı yapıldığı, ancak uzun dönemde ekonomik ve sosyal değerlerin daha ağır basacağı ve GDO konusunun gündemde daha önem kazanarak kalacağı gerçeğidir. Konuyu geçiştirerek ve başını kuma gömerrek, 21.nci yüzyılın tarımdaki bu en önemli teknolojik gelişmesinden etkilenmemek mümkün değildir. Bu etkilenme olumlu veya olumsuz yönde olabilir. Önemli olan hazırlıksız yakalanmamaktır.

Kamuyunda bir taraftan GDO'lar ile ilgili tepkiler sürerken, diğer taraftan organik ürünlere sempati ile yaklaşıldığı gözlenmektedir. İşte bu konuda da Dr. Çetiner'in iki çalışmasından gene genel eğilimlere ters ancak daha gerçekçi bir yaklaşımı özetleyeceğiz.

Tarım sektörü açısından temelde GDO'lu, konvansiyonel ve organik diye ayrıştırılabilecek üretim teknikleri birbirlerini dışlamamaktadır. Dünyada her üç üretim tekniğinin beraberce kullanıldığı tarımsal güce sahip ülkeler vardır. Önemli olan tarım sektörünün ekonomiye katkıları konusunda belirlenen amaçlara erişmektir. Ülkelerin GDO pozisyonlarının ilgili teknolojide gelişmişlik düzeyleriyle yakından ilişkili olduğu unutulmamalıdır. Örneğin AB'nin başta gelen üyelerinin dünya tarımsal ilaç pazarında hakimiyeti sürmektedir ve GDO teknolojisinde geri kalmışlardır. Bu ülkelerin GDO üretimine yakın durmamaları ve konvansiyonel tarımı desteklemeleri doğaldır. Aynı ülkelerin hayvan yemi üretiminde kullanılmak üzere büyük miktarlarda GDO'lu soya fasulyesi ithal ettiklerinin bilinmesinde yarar vardır.

Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO), modern biyoteknolojik yöntemler kullanılarak yapıları iyileştirilip geliştirilen ürünler için kullanılan bir deyimdir. Modern biyoteknolojinin ya da bunun ürünü GDO'ların sağlıkla ilgili (kırmızı biyoteknoloji), tarımla ilgili (yeşil biyoteknoloji), endüstriyle ilgili (beyaz biyoteknoloji) ve deniz ürünleriyle ilgili (mavi biyoteknoloji) gibi hayatımızın hemen her alanında uygulaması vardır.

Halen yetiştirilmekte olan transgenik ürün ekim alanının % 99'u ABD, Arjantin, Kanada, Brezilya, Hindistan ve Çin'de bulunmaktadır. 134 milyon hektara ulaşmış olan ekim alanlarının artmasındaki en önemli engel özellikle Avrupa Birliği kamuoyunda bu ürünlere karşı oluşan olumsuz tepkiler, dolayısı ile bunun üreticiler üzerinde oluşturduğu olumsuz beklentilerdir. Aynı şekilde, gelişmekte olan ülkelerde biyogüvenlikle ilgili yasal mevzuatın henüz tam olarak anlaşılmasının

TABLO 3.6 KÜRESEL TARIM TİCARETİNDE DEĞİŞİM, 2002-2013

	2002-04		2011-13	
Dünya Yıllık Ortalama (AB içi hariç, Milyon \$)	325,914		907,507	
Ülke	Küresel İhracat içindeki Payı (%)		Küresel İthalat içindeki Payı (%)	
	2002-04	2011-13	2002-04	2011-13
Brezilya	6.9	9.0	1.0	1.2
Çin	4.8	4.3	5.3	11.1
AB28	16.3	15.1	22.3	16.1
Hindistan	1.7	2.9	1.0	2.0
Japonya	0.5	0.4	11.6	7.1
ABD	18.8	15.8	16.8	12.3
Toplam	49.0	47.5	58.0	49.9

Kaynak: Laborde (2014).

getirdiği belirsizlik de ekim alanlarının genişlemesine engel olmaktadır.

En yaygın transgenik ürünler soya, mısır, pamuk ve kolzadır. Domates, patates ve buğday denemeleri değişik nedenlerle henüz ticari düzeye erişmemiştir.

Transgenik ürünler öncelikle daha az ilaçlama gerektirdiğinden çiftçiler açısından girdi masraflarını azaltmaktadır. Bundan sonra piyasaya sunulması beklenen ikinci nesil transgenik ürünlerin ise üretim maliyetlerini düşürücü özelliklerinin yanında tüketicileri doğrudan ilgilendiren vitamin içeriği yükseltilmiş (Altın Pirinç), trans-yağ oranı düşürülmüş (yağlı tohumlar), omega-3 içeriği yükseltilmiş (soya), amino asit içeriği yükseltilmiş (tahıl ve patates), mikro elementlerce zenginleştirilmiş (tahıllar), düşük kalorili, Hepatit B aşısı içeren (patates ve muz) gibi alanları yönelmesi beklenmektedir (Çetiner, 2010a).

Avrupa Birliği ülkelerindeki kamuoyu endişelerini giderilebilmek amacıyla, AB üyesi 13 ülkeden 65 bilim insanının katılımıyla, 11,5 milyon avro harcanarak yürütülen ve 3,5 yıl süren ENTRANSFOOD araştırma programı, halen üretilip tüketilmekte olan genetiği değiştirilmiş ürünlerin insan sağlığı açısından klasik yöntemlerle elde edilen ürünlerden daha tehlikeli olmadığını ortaya koymuştur. Bitkisel veya hayvansal gıdalarla alınan

genlerin bütün olarak insan bünyesine geçtiği şimdiye kadar görülmemiştir. Dolayısıyla uzun vadeli genetik etki oluşturma tezi bilimsel dayanakta yoksundur. Biyoteknolojik yöntemlerin sağlık alanında kullanılması pek tepki almaz iken, özellikle Avrupa Birliği ve bazı gelişmekte olan ülkelerde transgenik bitkilerin insan sağlığı ve çevre üzerine olası olumsuz etkileri tartışma konusu olmaktadır. Bu tartışmalarda ideolojik, duygusal, kişisel ve ekonomik tercihlerin de önemli rolü bulunmaktadır (Çetiner, 2010b).

Dr. Çetiner'e göre "Son zamanlarda Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar üzerinde kopartılan fırtına gerçekten endişe vericidir. Hiçbir bilimsel dayanağı olmayan iddialarla insanların bu ileri teknoloji den soğutulması, Türkiye tarımının geleceği için pek de olumlu sonuçlar doğurmayacaktır. Modern gen teknolojileri, hızla artan dünya nüfusunun yeterli ve dengeli beslenmesini sağlamak amacıyla tarımsal üretimin artırılmasında önemli olanaklar sunmaktadır. Burada, sürdürülebilir tarım tekniklerinin uygulanmasının yanında biyotik ve abiyotik stres koşullarına dayanıklı, yüksek verimli ve kaliteli bitki çeşitlerinin geliştirilmesi önemli bir önceliktir" (Çetiner, 2010b).

Sürdürülebilir tarım çerçevesinde, yapay gübre yerine doğal gübrelerle toprak verimliliğini artırma, bitki hastalık ve zararlılarıyla mücadelede sentetik pestisitlerin kullanılmaması, organik tarımın temelini oluşturmaktadır.

Ancak, Dr. Çetiner'e göre "organik tarım" ya da "organik ürünler" düşünüldüğü gibi tümüyle doğal yetişmiş ürünler değildir. Başka bir anlatımla, organik ürünler hiç kimyasal kullanılmayan, doğanın bağrında kendiliğinden büyüyen ürünler değildir. Organik ürünler yetiştirilirken, sentetik gübre ve pestisit kullanılmaz ama bir kısmı organik (hayvan dışkı gibi) ama bir kısmı da organik olmayan gübreler, bunlara ilaveten bitkisel kökenli toksik maddeler ve bakır oksit ile bakır sülfat gibi organik olmayan kimyasallar yoğun olarak kullanılır (Çetiner, S., 2011a). Ayrıca, organik yetiştiricilikte yaygın olarak kullanılan hayvansal gübrelerin ve daha az ilaç kullanılarak yapılan üretimin mikotoksinlerden

kaynaklanan sağlık risklerini de beraberinde getirdiğini hatırlamak gerekiyor. Bu itibarla, gıda güvenliği ile ilgili her türlü tedbirin ve denetimin organik ürünler için yeniden ele alınması gerekmektedir (Çetiner, 2011b). Son olarak Dr. Çetiner şöyle bitiriyor "Eğer paranız çoksa ve ruhunuza iyi geliyorsa tabii ki organik yemeye devam ediniz. Ancak, organik gıdaların öyle düşündüğünüz gibi pek de doğal olmadığı, bunun yanında daha besleyici ya da daha sağlıklı olmadığı gerçeğini de aklınızdan çıkarmayınız" (Çetiner, 2011a).

3.2. DÜNYA TARIM-GIDA DIŞ TİCARETİNİN GÜNDEMİ

3.2.1. Tarım Ticareti Neden Gündemde?

Dünya mal ve hizmet ticaretinin içinde tarım mallarının payı düşüktür. Buna rağmen, tarım her türlü dış ticaret müzakerelerinde başköşeyi kapar, tarım mallarında verilecek tavizlerde anlaşmak zaman ve gayret ister. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kuruluşunu içeren ve tarım dahil birçok alanda anlaşmayı içeren Uruguay Turu, tarım ve gıda konusunda uzlaşmada zorlanması nedeniyle on yıl sürmüştür (Josling, 2015). Dünya dış ticaretindeki görece düşük payına rağmen ticaret müzakerelerinde tarım-gıda tarafının zorlu geçmesinin arkasında birbiriyle etkileşen üç ana unsur yatmaktadır. Dünya tarım-gıda dış ticaretinin gündemini belirleyen ilk unsur, ülkelerin gıda güvenliğini sağlamak konusunda kararlılıklarıdır. Gıda arz kaynaklarının güvenliği her şeyden önce gelmektedir. Bu nedenle, her ne kadar kendine yeterlilik gündemden düşmüş olsa bile, ülkeler özellikle temel gıda mallarının arz güvenliğini sağlamak amacıyla ulusal üretime ağırlık vermektedirler. Ulusal üretim seçeneğinin tercih edilmesi, dış ticaret dahil, tarıma ilişkin politikalarda üretici odaklılığı beraberinde getirmektedir. Günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, temel mallarda arz güvenliğinin faturası büyük oranda tüketici ve daha düşük oranda vergi verenler tarafından karşılanmaktadır. Tarımda verimlilik artışının, nüfus ve gelir artışının tarıma yansımalarını karşılayamaması durumunda, iç piyasadaki korumanın yükü tüketicinin omuzlarında kalmaktadır.

İkinci neden, gelişmekte olan ülkelere tarım malları ihracatının toplam içindeki payı zaman geçtikçe azalmasına rağmen kırsal ve genel ekonomik gelişme açısından önemini uzun süre muhafaza edecek olmasıdır. Üstüne, tarım kırdan yarattığı istihdam ve gelir etkisiyle kırdan kente nüfus akımlarını yumuşatmaktadır.

Son yıllarda, gıda ve içecek endüstrisinde ivme kazanan küreselleşme üçüncü neden olarak belirlemektedir. Özellikle çok uluslu ve büyük gıda şirketlerinin bölgesel veya ulusal güç olmanın ötesine geçme stratejileri, dış ticaretteki büyümenin ötesinde sınır ötesi gıda ve içecek yatırımlarına yansımaktadır.

Üç gündem belirleyicisinin birbirleriyle etkileşiminden dünya piyasasında rekabet tırmanmaktadır. Çok değil,

² Bu çalışmada her türlü ikili, bölgesel ve bölgelerarası dış ticaret anlaşmaları "tercihli ticaret anlaşması" olarak anılacaktır.

³ RCEP ülkeleri: Avustralya, Brunei, Çin, Endonezya, Filipinler, Hindistan, Japonya, Kamboçya, Kore, Laos, Malezya, Myanmar, Singapur, Tayland, Vietnam, Yeni Zelanda.

on iki yılda, dünya tarım dış ticaretindeki değişim (Tablo 3.6) bu tırmanışın basit bir göstergesidir.

2002-2013 arasındaki, on iki yılda, dünya tarım-gıda dış ticareti yaklaşık üç kat artmıştır. Afrika'nın ve gelişen (emerging) ülkelerin ithalatlarının artışıyla önemli oyuncuların dünya ticaretindeki payı azalmıştır. Brezilya parlayan bir ihracatçı olarak, Hindistan dünya piyasalarındaki ağırlığını artırarak dikkati çekmektedir. Piyasalardaki dinamizmin kaynağı gelişmekte olan ülkelerdir. Şehirleşme ve gelir artışına bağlı olarak beslenme alışkanlıklarının değişimi ürünler arası talep kaymalarına neden olmaktadır. Dünya ticaretinin yön ve dağılımındaki değişimin sürmesi kaçınılmazdır.

OECD-FAO'nun on yıllık tahminlerine göre, Amerika kıtası, özellikle güneyin desteğiyle, ihracatta hem miktar hem de değer olarak hakimiyetini artıracaktır. Batı Avrupa'nın ihracatı artmayacak ve net ithalatçı konumu devam edecektir. Afrika ve Asya'da artan nüfus ve gelirle beraber ithal talebi artacaktır (OECD, 2014).

Beklenen bu eğilimler ışığında güçlü, kuralları belirlenmiş ve hakça bir dünya ticaret sisteminin gereği belirmektedir.

3.2.2. DTÖ-Tarım Anlaşması "Out" Bölgesel Serbest Ticaret Anlaşmaları "In"

"Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması" adıyla başlayan çok taraflı ticaret anlaşmaları başlangıcı 1950'lere dayanmaktadır. 1960'ların ortalarına değin sadece sanayi mallarının gümrük vergilerini içeren müzakereler sonrasında, anlaşmaya taraf olan ülke sayısı artmış ve gümrük vergisi dışında ticareti sektöre uğratan konular müzakerelere eklenmiştir. Yedi kez yenilenen Anlaşma sayesinde sanayi mallarının ticaretinde önemli oranda serbestleşme sağlanmıştır. 1980'lerin ortalarında başlayıp, yaklaşık on yıl süren Uruguay Turu'nda Anlaşma'nın kapsamı genişletilmiş ve tarım ilk defa çok taraflı ticaret görüşmelerinde yer bulmuştur. Tarım malları dış ticaretinde korumaların yüksekliği gelişmiş (GÜ) ve

gelişmekte olan ülkelerde (GOÜ) neredeyse asırlardır süregelen sığdır. 1950'lerden 1990'lara kadar GÜ'ler üretici sübvansiyonları, yüksek gümrük vergileri ve ithalatı kısıtlayıcı tarife dışı her türlü önlem, kullanarak tarımı desteklemişlerdir. Etkin politikalar sonucunda özellikle ABD ve AB'de hızla gelişen tarım sektörü ve artan üretim nedeniyle dış pazarlara genişleme arayışları kaçınılmaz hale gelmiştir. Buna karşın, aynı dönemde GOÜ'ler genellikle ihracata vergi koyarak, fiyatlara müdahale ederek ve hatta döviz kuru politikalarıyla tarımı dolaylı vergilendirmişler ve ülke içinde tarım ve gıda fiyatlarını düşük tutmaya çalışmışlardır. DTÖ-Tarım Anlaşması'nda (DTÖ-TA) genel amaç "hakça ve piyasa sistemine duyarlı bir tarım ticaret sistemi oluşturmak" olarak tanımlanmıştır. Aslında DTÖ-TA'da bu tür bir sistemin oluşması için çerçeve ve ilkeler belirlenmiştir. ABD ve AB'nin başını çektiği GÜ'lerin gayretiyle GOÜ'lere her alanda istisnalar tanınarak anlaşmanın kabul edilmesi sağlanmış ve dünya tarım ticaretinin serbestleştirilmesi yönünde büyük bir adım atılmıştır. 1990'lardan itibaren yapılan reformlar sonrasında GOÜ'ler gümrük vergilerinde pek değişiklik yapmadan tarım ticaretindeki engelleri azaltmışlardır. GÜ'lerdeki tarım sübvansiyonlarında yapılan reformların sonucunda ise zaten yüksek olan korumalardaki düşüş yavaş seyretmiştir (Aksoy, 2005).

Anlaşmanın ana iskeleti üç başlıkta toplanabilir:

- Pazara Giriş: İthalattan alınan gümrük vergilerinin belirlenerek indirim taahhütlerinin bağlanması
- İhracatta Rekabet: İhracat sübvansiyonu verilecek tarım-gıda ürünlerinin belirlenmesi, ürün düzeyinde sübvansiyonlu ihracat miktarlarının ve yapılacak harcamaların ve indirim taahhütlerinin bağlanması.
- İç Piyasa Destekleri: İç desteklerin hesaplanması temelde referans fiyatıyla iç fiyat arasındaki farkın üretim miktarıyla çarpımına dayanan "Toplu Destek Ölçümü"ne dayanmaktadır. Fiyat ve ticareti bozucu etkisi minimal olan, kırsal gelişme, Ar-Ge, altyapı ya-

⁴ TPP ülkeleri: ABD, Avustralya, Brunei, Japonya, Kanada, Malezya, Meksika, Peru, Singapur, Şili, Vietnam, Yeni Zelanda.

tırımlarına yapılan harcamalar serbesttir. Sabit alan, verim ve hayvan sayısına bağlı olan üretimden kısmen bağımsız olan sübvansiyonlarda indirim yapılması gerekmektedir. Fiyat ve ticarete doğrudan etki yapan sübvansiyonlarda indirim yapılması zorunludur.

Gelişmiş ülkeler indirim taahhütleri 2000 yılına, gelişmekte olanlar ise 2005 yılına kadar gerçekleştirdiler. İndirimler sonrası gümrük vergisi, ihracat sübvansiyonları ve iç desteklerde ulaşılan azami seviyeler bağlayıcıdır ve indirim yapma mecburiyeti yoktur. Yeni görüşmelerin taahhüt dönemi bitmeden önce başlaması gerekiyordu, başlayamadı. 1996-1999 yılları arasında yapılan Bakanlar Konferanslarında müzakereler yerine, protesto gösterileri öne çıktı. ABD ve AB'nin önerilerine Brezilya, Hindistan, Çin gibi ülkelerin yer aldığı G-20 grubu tarafından karşı çıkılması müzakereleri çıkmaza soktu. 2001 yılında Doha'daki konferansa "Gelişme Turu" adının takılması fayda etmedi. En son, Bali'de yapılan konferanstan beklenti yüksekti. Ama dünya genelinde ekonomik koşullar ve özellikle tarım piyasalarındaki gelişmeler nedeniyle, tarımda büyük oyuncuların tarım ve dış ticaret politikalarında köklü değişiklikler yapmaları sonucunda Bali toplantılarından da dışı dokunur bir iş çıkamadı. Görüşmeler tekrar Cenevre'de sürüncemeye bırakıldı ve henüz müzakerelerde hayat belirtisi yok. DTÖ-Tarım Anlaşması'nın kuralları ve taahhütleri geçerliliğini korumaktadır. Yeni müzakere döneminde iç sübvansiyonların daha fazla kontrol altına alınması, indirim taahhütlerinin artırılması ve tarım-gıda dış ticaretinin serbestleştirilmesinin hızlanması amaçlanmaktadır. DTÖ'nün 10. Bakanlar Konferansı 15-18 Aralık 2015 tarihleri arasında Nairobi'de yapılacaktır. Tarım konusunda yol alınması beklenmemektedir.

Müzakerelerin ilerlememesinin ana nedenleri, DTÖ-TA ile oluşan piyasa ortamından GOÜ'lerin bekledikleri oranda yararlanamamaları ve GÜ'lerin tarım-gıda piyasalarına ulaşmaları artırmak için diğer sektörlerde serbestleştirme koşuluna bağlamaları olarak özetlenebilir.

Sürüncemede kalan süreç, müzakerelerde rollerin değişimini beraberinde getirmiştir. 2000'lerin ortalarındaki müzakerelerde ABD, AB ve taraftarları anlaşma isteyen, Brezilya, Hindistan ve taraftarları ret eden kaplanlar pozisyonundaydılar. Zaman geçtikçe piyasa şartları öngörülemeden değişikliklere uğradı. Oluşan yeni koşullarda, 2010'ların başına gelindiğinde Brezilya, Hindistan en azından tarımda piyasalara erişimi savunma pozisyonuna geçerken, ABD, AB ve taraftarları tekliflere kulak asmamaya başladılar. Gelişmişler büyüme sorununa daha etkin çözümü ikili veya çok taraflı bölgesel ticaret anlaşmalarında aramayı tercih ettiler. Ticareti geliştirmek amacıyla ikili veya bölgesel tercihlî ticaret anlaşmaları (TTA) eskiden beri yaygın bir şekilde kullanılmaya çalışılmaktadır. Bu anlaşmaların bir kısmı yakın coğrafyadaki bölgesel ticareti geliştirmeye yönelik olarak yapılırken (AB, EFTA, NAFTA, ASEAN vb.), diğerleri ise GÜ'ler tarafından GOÜ'lere genellikle ürün temelinde verilmiş tek taraflı tavizlerden (AB'nin "silah dışında her şey" inisiyatifi, ABD'nin Afrika Büyüme ve Fırsat Yasası, vb.) oluşmaktadır. Her iki türden tercihlî ticaret anlaşmaları, anlaşmanın dışında kalan üçüncü ülkelerin ihracatını etkileyebilir.

3.2.3. Tercihli Ticarete Mega Bölgesel Anlaşmalar

Günümüzde TTA'lar coğrafi bütünlük sınırlarını aşarak, kapsama alanları devasa boyutlara ulaşmıştır. Halen müzakerelerin sürdüğü, en büyük üç tanesi olan Transatlantik Ticaret ve Yatırım Ortaklığı (TTIP), Transpasifik Ortaklık (TPP) ve Kapsamlı Bölgesel Ekonomik İşbirliği (RCEP) küresel GSYH'nın dörtte üçünü ve dünya ticaretinin üçte ikisini kapsamaktadır (Ash ve Lejarraga, 2014).

RCEP müzakerelerine Doğu Asya ve Pasifik'te yer alan 16 ülke katılmaktadır. 2012 sonlarında yapılan Doğu Asya Zirvesinde yaşama geçirilen RCEP'in amacı, bölgesel mal ve hizmet ticaretini ve yatırımları artıracak modern, geniş kapsamlı ekonomik ortaklık ortamını sağlamak olarak belirlenmiştir. Müzakerelerde mal ticaretindeki gümrük vergilerinin yanında, hizmet ticareti, yatırımlar, sağlık yaptırımları, fikri mülkiyet hakları ve dış ticaret maliyetini düşürmeye yönelik her türlü düzenleme ele alınmaktadır. Ağustos 2015 itibarıyla gümrük vergilerinin modalitelerinde anlaşmaya varılmıştır. RCEP taraflarının sık toplanmalarına karşın, mal ticaretinde gümrük vergisi ve kota sorunlarının 2015 yılı sonuna değin çözülmesi, diğer konularda müzakerelerin 2016 yılında sürmesi beklenmektedir.

RCEP, katılımcıların tarım sektöründe ani serbestleştirmeler içermemektedir. Yıllara yayılacak gümrük vergisi indirimleri ve kota artışları zamanla katılımcı ülkelerin tarımlarında rekabet gücünü etkileyebilir ve tarım-gıda politikalarında değişiklikleri gerektirebilir.

TPP, 12 ülkenin katılımıyla geniş kapsamlı bir ticaret anlaşmasıdır. İlaç ve yüksek teknoloji ticaretinde fikri mülkiyet haklarında düzenlemelerini de içermektedir. Katılımcı ülkeler 5 Ekim 2015 tarihinde anlaşmaya vardılar ve müzakereler sona erdi. Anlaşma yeterli sayıda katılımcı ülkelerin kabul süreçlerinden geçtikten sonra uygulamaya geçecektir. TPP'nin klasik çok taraflı ser-

best ticaret anlaşma yapısından farklı bir yapısı vardır. Daha çok ikili anlaşma demetlerinden oluşmaktadır. Taraflarca tüm üyeleri içeren genel tavizler yerine ikili taviz demetleri tercih edilmiştir (Hamanaka, 2014). Tarım ürünleri kauçuktan kiviye kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Tarım ürünlerinde hatırı sayılır gümrük vergisi indirimleri ve tarife kotaları artışları 10 ila 20 yıla yayılmıştır.

Bu türden anlaşmaların sonunda nereye bağlanacağını kestirmek güçtür, ancak müzakerelerin başlarken genel hedef, var olan çok-taraflı ve hatta ikili serbest ticaret anlaşmalarını aşmaktır. Tarım sektörünün politik hassasiyetine rağmen, bölgesel TTA'larda DTÖ'nün tarımla ilişkili anlaşmalarındaki (Tarım Anlaşması, SPS, TBT) taahhütlerin ötesine geçilmiştir (Ash ve Lejarra-ga, 2014).

Türkiye'yi yakından ilgilendirdiği için mega-bölgesel TTA'ler içinde en büyüğü olan TTIP'in neden ve kapsamına daha ayrıntılı bakalım. ABD'nin başı çektiği TTIP, 2007-08 küresel kriz ortamı sonrasında AB'nin de işine gelmiştir. Her iki taraf sıfır civarında değişen büyüme hızları nedeniyle, iş dünyası tarafından kabul edilebilir, işgücü ve çevreci grupları ürkütmeyecek dış ticaret stratejisini tercih etmişlerdir. Josling (2013) bu stratejinin benimsenmesini iki ana nedene bağlamaktadır. İlki, 2007/08 krizi öncesindeki büyüme hızlarının, zaten düşük olan koruma önlemlerinin daha da aşağıya çekilmesinin siyasi maliyetini karşılayacak düzeyde olmamasıdır. 2008 sonrasında sifıra yakın, hatta negatif büyüme oranlarını yukarıya çekecek en küçük katkının bile kıymeti arttı. İkinci unsur ise, karşılıklı tavizler konusunda açmaz girilmesi nedeniyle çok taraflı serbestleştirme müzakerelerin sürüncemede kalmasıdır. Büyük ekonomik güçler arasında yapılacak serbest ticaret anlaşmalarının çok taraflı müzakerelerin de etkili olması ve gelişen ülkelerin (özellikle BRIC) artan pazarlık güçlerinin dengelemesine katkıda bulunması beklenmektedir.

Türkiye'yi etkilemesi kaçınılmaz olan TTIP, hassas mal ve hizmetler dışında her türlü mal ve hizmet ticaretinde, yatırım ve devlet alımlarında karşılıklı olarak piyasaya erişiminin artırılmasını hedeflemektedir. Anlaşmanın en can alıcı olması beklenen parçası ise her türlü "düzenlemelere (regulations) yeni ve yenilikçi yaklaşım"da yatmaktadır. Bu kapsamda dış ticarete her türlü tarife dışı önlemin kaldırılması ve ticaret maliyetlerinin sifıra yaklaşması hedeflenmektedir. İki büyüğün anlaşmasında olmazsa olmazı fikri mülkiyet hakları düzenlemelerinde, DTÖ-Fikri Mülkiyet Hakları Anlaşması'nın (TRIPS) ötesine geçilmesidir.

Tarım ve gıda ticaretinde müzakereler zorlu geçmeye adaydır, ancak kazanımlar da diğer sektörlerle oranla daha yüksek olabilir. Tarım ve gıda ürünlerinde korumalar her iki tarafta da diğer sektörlerle oranla hala yüksektir, hatta hassas kabul edilen bazı ürünlerde ticaret mümkün değildir. Tarım ve gıdada ortalama gümrük vergileri ABD'de % 4, AB'de % 8.6 ile diğer ülkelere oranla düşüktür. Ancak, ABD'de tütün, şeker, yer fıstığı, süt ürünleri, sığır eti, pamuk ve sebzelerde; AB'de ise süt ürünleri, canlı hayvan, tütün ve tahıllarda korumalar ticareti önleyecek düzeyde yüksektir (Bul-

lock vd., 2014). Hassas ürünlerde uzun geçiş dönemi ve gerektiğinde korumaları artırma seçenekleri devreye sokularak bu zorlukların aşılması mümkündür (Trachtenderg, 2012).

TTIP görüşmelerinde tarım-gıda sektöründe öne çıkacak konuların süregelen sorunları yansıtması kaçınılmazdır. ABD, AB'nin et üretiminde hormon ve mezbalarda patojenle mücadele ve GDO'lu ürünlerin ithal izin süreçleri ve etiketleme konularında düzenlemelerine ağırlık verecektir. Buna karşılık, AB'nin kaldırılan süt kotaları nedeniyle süt ürünlerinde ABD piyasasına girişin kolaylaştırılması ve coğrafi işaretlerin korunması konularında düzenlemelere ağırlık vermesi beklenmektedir. Müzakerelerde sonuca varılabilmesi için her iki tarafın da değişik düzenlemelerde "zafer" kabul edilebilecek anlaşma maddelerine ihtiyacı vardır (Josling ve Crombez, 2013).

Tarımda Türkiye TTIP etkileşimi

TTIP'in uygulamaya koyulması sonucunda AB ile gümrük birliği kurmuş olan Türkiye'nin dış ticaretinin ve ticaret maliyetinin etkilenmesi kaçınılmazdır. ABD'nin ürünlerinin AB üzerinden Türkiye'ye girmesi mümkün hale gelecektir. Buna karşılık, Türkiye'nin ABD'ye ihracatında gümrük vergileri açısından herhangi bir değişiklik olmayacaktır. Ayrıca AB ürünleri, Türkiye menşeli ürünlere göre anlaşmadan doğan rekabet avantajı kazanabilecektir. Diğer yandan, yukarıda değinildiği gibi anlaşmanın derinliğinin ticaret maliyetlerini azaltıcı düzenlemelerden kaynaklanacağı dikkate alındığında, söz hakkı olmayan Türkiye'nin bu türden düzenlemelere uyum göstermesi gerekecektir. TTIP, gümrük vergisi indirimi sonucunda fiyat değişikliklerinden çok, çeşitli sanayilerde üretim maliyetlerini değiştirecek bir anlaşmadır. Bu nedenle olası olumsuz etkilerini azaltıcı düzenlemelere odaklanılmasında yarar vardır.

Tarım ve gıda ürünleri ihracat ve ithalatında AB, Türkiye'nin en önemli ticaret ortağıdır. Türkiye'nin ihracatında yaklaşık % 40 pay ile AB uzak ara ilk sıradadır, ABD'ye ihracatın payı ise % 5'in altındadır. Buna karşın ithalatta % 25 civarında pay ile AB ilk sırada olmasına rağmen, ABD % 20 ile ikinci sıradadır. İthalatta AB ve ABD'nin payları yıllar itibarıyla hızla düşmekte, Güney Amerika, Rusya, Orta Doğu ve Türki Cumhuriyetleri'nin payı artmaktadır. Anlaşma tarım-gıda ürünlerinde radikal değişiklikler içermediği durumda Türkiye'nin AB

üstünden ABD'den ithalatının etkilenme olasılığı düşüktür. Buna karşın ABD'ye ihracatta AB üreticileri Türkiye'dekilere oranla rekabet avantajı kazanabilirler. Buna karşın özellikle özel ürünlerde (kuru üzüm ve benzeri) ABD'nin alabileceği tercihler Türkiye'nin AB'ye olan ihracatını etkileyebilir.

3.2.4. Doğrudan Gelir Desteği – Üretimden Bağımsız Tarım Desteği

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana gelişmiş ülkeler gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarıyla tarım sektörlerini korumuşlar ve gene yüksek oranlarda iç destek sağlamışlardır. Bu türden desteklerin güncel üretim miktarı, fiyatı ve girdi kullanımına bağlı belirlenmesi nedeniyle aynı zamanda genellikle aşırı üretime neden olmuştur. Gelişmiş ülkelerin dünya pazarındaki yüksek payları nedeniyle, dünya fiyatları düşmüş, net ithalatçı konumundaki GOÜ'lerin tarım malları ithalat faturaları düşse de, yerli üreticilerin ithalatla rekabet imkanları kalmamış ve sektörlerini korumayan ihracatçıların dünya ticaretindeki payları azalmıştır. Bu tür desteklerin, amaçlanan hedeflere (küçük çiftçiye destek gibi) ulaşamaması, bütçe ve refah açısından yüksek maliyetleri sonucunda, politika etkinlikleri tartışmaya açılmıştır. Sosyal ve siyasi olarak kabul edilebilir politika araçları olarak güncel üretim miktarı, girdi kullanımı ve fiyattan bağımsız araçların kullanımı tercih edilmeye başlanmıştır. Bu türden araçların kullanımı en azından üretim ve tüketimi doğrudan etkilemeden çiftçilerin gelirlerini artırmayı sağlamaktadır (Baffes ve de Gorter, 2005).

Doğrudan destekler kısmen veya tamamen iç desteklerin veya yüksek gümrük vergilerinin yerine kullanılmaktadır. Sonuçları açısından bu ayırmada önemli olan daha önce uygulanan destek mekanizmasının finansman kaynağıdır. Örneğin doğrudan destek, üretim sübvansiyonu gibi iç desteğin yerini alması durumunda, etkinlik artışı sağlanmakta ve üretim sübvansiyonunun neden olduğu refah kaybı ortadan kalkmaktadır. Hükümet üretim miktarına bağlı desteğin yerine üreticilere herhangi bir kısıt koymadan, geçmişe yönelik bir kriter çerçevesinde belli bir miktarda ödeme yapmaktadır. Her iki durumda doğrudan desteğin maliyeti vergi ve

renler tarafından üstlenilmektedir. Ancak, doğrudan ödemede etkinlik artışı sağlanması durumunda vergi yükü azalabilir ve refah kaybının ortadan kalkması, önceki sübvansiyonlara oranla üreticilerin gelirlerinde artış sağlayabilir.

Doğrudan ödemelerin nedeni gümrük vergisinin düşürülmesi ise sübvansiyonun finansman yükü açısından sonucu belirgin değildir. İthalat vergilerindeki düşüş sonucunda, ek vergilerden elde edilecek vergi gelirlerinin üreticilere aktarılması söz konusudur. Üreticiler açısından araç değişikliği fark yaratmaz, yaklaşık aynı miktarda sübvansiyon alırlar. Tüketiciler daha düşük fiyat ödedikleri için değişimden karlı çıkan taraftır. Vergi verenler ise bu değişimden kayba uğrarlar. Bir yandan gümrük vergilerinin düşmesi nedeniyle vergi geliri kaybederler, üstüne bağımsız ödemeler için vergilerde artış gerekebilir. Eğer gümrük vergilerinin neden olduğu refah kaybı iç desteklerden kaynaklanan refah kaybindan fazla ise doğrudan ödemeler sonucunda refah artışı sağlanır.

Doğrudan ödemelerin yaygın kullanımı 1990'ların başında AB'nin tarım politikalarında reform programı sayesinde olmuştur. AB, DTÖ-Tarım Anlaşması müzakerelerinde süregelen açmazı kullanarak miktara bağlı sübvansiyondan alan temelli ödemeye geçmiştir. Mac Sharry Reformları olarak anılan bu yenilemede verim sabit tutularak hektar başına ödemeye başlanmıştır. 2000'li yılların başında doğrudan ödemelerin kapsamı genişletilmiştir. ABD tarım politikalarında da benzer gelişmeler izlenmiştir. Önemli tarım mallarında düşük seyreden ve düşme eğilimi görülen piyasa fiyatları ve hedef fiyatlar arasındaki fark arttıkça, hükümetler doğrudan ödemeyi sübvansiyonların bütçeye maliyetini öngörülebilen duruma getirdiği için tercih etmişlerdir. Korumaların değişmediği bir ortamda, ödemeye hak kazanmak için üretim yapmak şarttır. Bu nedenle miktara bağlı sübvansiyondan doğrudan ödemeye geçişten beklenen etkinlik etkisi sağlanamamıştır.

GOÜ'ler arasında, Meksika ve Türkiye doğrudan ödemeyi belirli dönemlerde yaygın uygulayan ülkeler arasındadır. Meksika NAFTA'ya geçişte, Türkiye yapısal istikrar programı kapsamında uyguladıkları tarım politikası reformlarında doğrudan ödemeyi kullanmışlardır.

Meksika'da 2000'lerin başlarından itibaren doğrudan ödemenin tarıma bütçeden yapılan transfer ödemelerinin içindeki payı hayli azalmış (Baffes ve de Gorter, 2005), Türkiye'de ise 2007'den bu yana sıfırlanmıştır.

3.2.5. Uluslararası Standartlar

Gelir düzeyi yükseldikçe insanların gıda güvenilirliği ve kaliteye hassasiyetleri artmaktadır. Uluslararası standartların uyumlaştırılması tarım-gıda mallarının sadece fiziksel ve diğer standartlarını belirlemenin yanında gıdanın güvenilirliğini sağlama yolunda önemli rol oynamaktadır. Standartların uluslararası düzeyde belirlenmesi dış ticarete kolaylık sağlamaktadır. Standartların belirsizliği dış ticaret maliyetlerinin artmasına ve hatta gümrük vergisi dışında engeller olarak kullanılmasına neden olmaktadır. Tarım ve gıda üretiminde standartların uluslararası harmonizasyonunda ilk kapsamlı atılım 1994 yılında DTÖ-Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerini Uygulama Anlaşması'nın (SPS Anlaşması) kabul edilmesiyle başlamıştır. Daha sonra uluslararası görüşmelerde beklenen gelişmenin yavaş ilerlemesi nedeniyle özel uluslararası standartlar geliştirilmiş ve dış ticarete kullanımı yaygınlaşmıştır.

Gıda güvenilirlik koşullarının ve tarımsal sağlık standartlarının belirsizliği özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarına ket vurabilir. Makul düzeyleri aşan ve çok sayıda standartlar ihracatın maliyetini artırabildiği gibi doğrudan ithalat yasaklarını beraberinde getirebilir ve rekabet etme imkanını ortadan kaldıracaktır. Bazı durumlarda ise standartlara uyum kabiliyeti rekabet edebilme olanağı sağlayarak ihracatın artmasına neden olabilir.

ABD ve AB arasında sürdürülen TTIP görüşmelerinde tarım ve gıda güvenilirlik düzenlemeleri öne çıkmıştır. Bu anlaşmada görüş birliğine varılacak düzenlemelerin uluslararası düzeyde belirleyici olması kaçınılmazdır.

DTÖ-SPS Anlaşması'nın ilkelerinden biri ülkelerin sağlık ve gıda güvenliği standartlarını uyumlu hale getirmektir. Anlaşmanın üçüncü maddesi ile ülkeler sağlık ve bitki sağlığı önlemlerinde var olan uluslararası

standartları kabul etmişlerdir. Anlaşmada geçen üç uluslararası standard belirleyici kurumlar olarak Codex Alimentarius, Uluslararası Epizootics Organizasyonu (OIE) ve Uluslararası Bitki Koruma Konvansiyonu'dur (IPPC). Üye ülkeler bilimsel olarak desteklediği takdirde uluslararası standartların üstünde koruma önlemleri uygulayabilmektedirler.

DTÖ-SPS Anlaşması şeffaflığı artırmış olsa da, uluslararası düzeyde kabul gören standartların kapsamının sınırlı kalması nedeniyle, bu standartları uygulayan ülke sayısı beklenen oranda artmamıştır (Roberts ve Josling, 2011). Uluslararası genel standartların önemi, itiraz edilebilir olmalarından kaynaklanmaktadır.

DTÖ çerçevesinde belirlenen tarım ve gıda standartlarında uyumluluk düzeyi sınırlı kalması sonucu oluşan boşluğu uluslararası düzeyde kabul gören özel standartlar ile doldurulmaktadır. İş dünyasının liderliğini yaptığı Küresel Gıda Güvenilirliği İnisiyatifi (GFSI) ile yedi gıda güvenilirlik düzenlemesinin uygulaması yayılmaktadır. Çok uluslu perakendeciler, çabuk yemek zincirleri ve büyük gıda imalatçıların hızla benimsedikleri düzenlemeler şunlardır: Britanya perakende Konsorsiyumu, Küresel Gıda Standardı Sürüm 5 (BRC), Hollanda HACCP Opsiyon B; Gıda Güvenilirlik Sistemi Sertifikasyonu (FSSC); Küresel Kırmızı Et Standardı (GRMS); Uluslararası Gıda Standardı, Sürüm 5 (IFS), GLOBALGAP, ve FMI'nın Güvenilir Kaliteli Gıda 2000 2 (SQF) (Roberts ve Josling, 2011).

Standartlardaki belirsizlik ve uyumsuzluk sadece ihracatçıların ticaret maliyetinin artması ve dolayısıyla rekabet koşullarını derinden etkilemekle kalmayıp, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracatını doğrudan etkilemektedir. GOÜ'lerden ithalatı yasaklamaya varan önlemlere veya uyulması imkansız yakın standartlar belirlemeye neden olabilmektedir.

Gelişmiş ülkelerde konuyla ilgili tartışmalar standartların sadece gıda güvenliği ile sınırlı kalmayacağını işaret etmektedir. Yakın gelecekte çevre, insan hakları, çocuk işgücü gibi konuların tekil düzenlemelerden çıkıp, uluslararası standart tartışmalarına taşınması kaçınılmazdır.

Gelişmekte olan ülkeler açısından kökten çözüm gıda güvenilirlik sistemlerini geliştirmektir. İç piyasaya farklı ihracata farklı standart uygulamaları kalıcı çözümler yaratamamaktadır. Özel sektör kuruluşlarının gayreti, soruna odaklanmış kamu kurumlarının desteği ile ihracata kadar uzanan arz zincirinin sorunsuz çalışması sağlanabilir (Jaffe ve Henson, 2005).

► TABLO 3.7 İHRACATTA GOÜ'LERİN PAYI, 2013 (%)

	İhracat Değeri (milyar dolar)	2009-2013 artış (%)	İhracatta GOÜ'lerin payı
Brezilya	84.6	% 59	66
Çin	46.1	% 65	56
Hindistan	41.8	% 188	79
Arjantin	40.6	% 50	74
Endonezya	34.7	% 67	68
Tayland	32.7	% 53	67
Malezya	26.5	% 47	76
Meksika	22.0	% 52	12
Ukrayna	16.6	% 83	59
Türkiye	16.1	% 58	56

Kaynak: USDA-FAS (2015).

3.2.6 Tarım-Gıda Ürünlerinde Fiyat Seviyesi ve Oynaklık

1973 yılında, petrol fiyatlarının ani çıkışla eşanlı olarak zirveye vuran gıda fiyatları daha sonra yaklaşık çeyrek yüzyıl sürecektir düşüş eğilimine girmiş ve endeks 2006-07 krizine değin uzun dönem ortalamasının üstüne çıkamamıştır (Şekil 3.9). 2010-11 yıllarında bir atak daha yapan fiyatların, düşüş eğilimi göstermekle birlikte arz şoku yaşanmadığı durumda bile, talep baskısı nedeniyle uzun dönem ortalamalarının üstünde kalması beklenmektedir (OECD, 2015a).

Tarım malları fiyatlarındaki oynaklığın, iklim şartları gibi öngörülemez nedenlerden dolayı, diğer mallara oranla daha yüksek olması beklenir. Düşük oynaklık sorun yaratmaz iken, aşırı oynaklık üreticileri, tüketicileri, ihracatçı ve ithalatçı ülkeleri etkiler. Hükümetler açısından gıda güvenliği sorunu daha belirgin hale gelir, net ithalatçılar finansmanda zorluk çekerler, ihracatçıların taşıdıkları risk maliyeti artar. Üreticilerin gelirlerindeki istikrar hepten bozulur. Düşük gelirli tüketicilerin aç kalma tehlikesi artar.

2006 yılında tarım malları fiyatları hızla yükselirken dünya gündeminde yer bulan oynaklığın ölçülme yöntemi konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Bu zorluk oynaklığı etkileyen ve özellikle düşük oynaklık rejiminden aşırı oynaklık rejimine geçişte rol oynayan unsurların belirlenmesini ve önceden tedbir alınmasını önlemektedir. Ayrıca yöntemden bağımsız olarak veri frekansına göre (aylık, günlük, saatlik) oynaklık ölçümleri değişiklik göstermektedir.

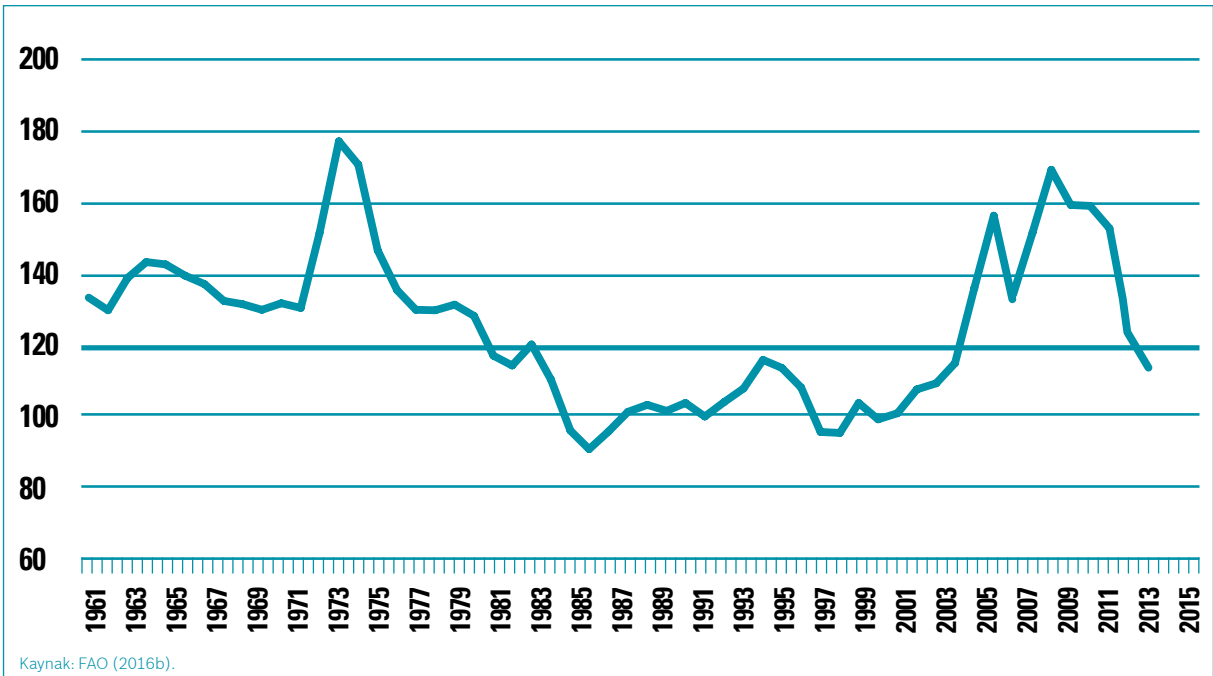
2011 yılındaki ikinci dünya tarım fiyatı krizinden sonra yapılan çalışmalarda tarım mallarında oynaklığın arttığı sonucuna varılmıştır. Günümüzde ise aşırı oynaklık döneminin sona erip ermediği sorun haline gelmiştir. FAO (2016b) çalışmasına göre buğday fiyatlarında 2012 yılından bu yana 2006 öncesindeki düşük oynaklık (normal) rejimine girildiği iddia edilememektedir, ancak azından düşük oynaklık dönemine girildiğinin işaretleri güçlüdür (FAO, 2016b). Maalesef, bu türden bulgular geleceğe yönelik oynaklık tahminleri konusunda yardımcı olamamaktadır.

3.2.7. Güney-Güney Tarım Ticareti

Son on yılda küresel ihracatın büyümesine, gelişmekte olan ülkelerin tarımsal ihracatının hızla artışı katkıda bulunmuştur. 2004-2013 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerin toplam tarımsal ihracatındaki artış % 199, gelişmiş ülkelerin ki ise % 135 olarak gerçekleşmiştir. Bir anlamda, küresel tarım dış ticareti akımları köklü değişikliğe uğramıştır. Özellikle Brezilya, Arjantin gibi ülkelerin ihracatlarını hızla artırmalarının bu değişimde rolü büyüktür. Son on yılda ise "Güney-Güney" ticareti olarak adlandırılan gelişmekte olan ülkelerin arasındaki dış ticaretin artış eğilimi dikkati çekmektedir.

Aslında, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere

➤ ŞEKİL 3.9 REEL GIDA FİYATLARI ENDEKSİ, 1961-2016 (2002-2004=100).

tarım malları ihracatı da (Kuzey-Güney dış ticareti) hatırı sayılır oranda artmaktadır. 2009'dan 2013 yılına değin Güney-Güney ticareti % 80 artmıştır, buna karşın Kuzey-Güney ticaretindeki artış % 66'dır. Gelişmekte olan ülke ihracatçılarının kendileri gibi ülkelerde pazar bulma imkanları daha fazladır. Tarım mallarına uygulanan yüksek gümrük vergileri ve tarife-dışı engeller nedeniyle ihracatçı ülkelerin performansları kısıtlanmaktadır.

Büyük tarım ihracatçısı gelişmekte olan ülkelerin tarım malları ihracatı, AB, Kanada, Avustralya ve ABD'nin ihracatından daha hızlı büyümüştür. Geçen on yılda tarım ihracatında ilk on beşe giren ülkeler arasında ihracatlarını hızla artıran dokuz gelişmekte olan ülke yer almaktadır (Brezilya, Hindistan, Ukrayna, Endonezya, Türkiye, Tayland, Malezya, Arjantin, Çin). Tarım ihracatında Brezilya açık ara öndedir, onu yarısı kadar ihracatla Çin takip etmektedir (Tablo 3.7).

Çin, tarım malları ithalatında önlere yer almasına rağmen, ihracatta da gelişmekte olan ülkeler arasında ikinci sırada yer almaktadır. 2014 yılındaki ihracatı 50 milyar dolara yakındır. Çin'in ihracatında yüksek katma değerli ürünler, sebze ve meyveler ağırlıkla yer tutmaktadır. Çin'in tarımsal ürünlerde önde gelen ihracat pazarları ABD ve Japonya'dır. Güneydoğu Asya ülkelerine ihracatı da hızla artmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler arasında üçüncü sırayı alan Hindistan dönem içinde tarım malları ihracatını % 200'e yakın artırmıştır. Hindistan aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler arasında en yüksek tarım malları ticaret fazlası veren ülkedir.

3.2.8. Tarife-Dışı Engeller

Dış ticarete, gümrük vergileri dışında kalan engellerin önemi ekonomi yazınında kapsamlı incelenen bir konudur. Gümrük vergilerinin imalat sanayiine oranla daha yüksek olması, tarife oranı kotalarının ve diğer piyasalara müdahale araçlarının yaygın kullanımı tarımı diğer sektörlerden ayırtmakta ve politika çerçevesini zorlamaktadır. Tarife-dışı engeller özellikle GOÜ'lerin dış-ticaret maliyetlerinin artmasında önemli rol oynamaktadırlar. Bu artış hem ihracat hem de ithalat için geçerlidir. İthalatta tarife-dışı engeller, mallar sınırından geçerken maliyetleri artırmakta ve ülke içinde tüketici fiyatına yansımaktadır. İhracatta ise tarife-dışı engellerdeki oynaklık ve bilgi eksikliği nedeniyle artan maliyetler yeni pazarlara giriş önlemekte ve hatta pazar kaybına neden olabilmektedir.

UNCTAD verileri kullanılarak yapılan çalışmalarda dış ticarete teknik ve gıda güvenilirliği engellerinin temel gıda fiyatlarını ortalama % 25'lere varan oranda artırdığını, mala özel etkilerin % 40'ın üstüne çıkabildiğini göstermektedir (Moisé, vd., 2013). Engeller sadece çıktı piyasalarını değil, aynı zamanda gübre, tohum, ilaç gibi girdi fiyatlarını da etkilemektedir.

Tarife-dışı engellerin önde gelen türlerine kısaca değinelim:

Standartlar ve Nitelik Koşulları: Güney ülkelerinin kendi aralarında ticaretinde daha katlanılır olan standart ve nitelik koşullarına uyum maliyeti, gelişmiş ülkelerle dış ticaret ilişkilerinde belirleyici hale gelmektedir.

Yukarıda bahsettiğimiz, uluslararası düzeyde müzakerelere konu olan standartlar konusunda bile ayrışan uygulamalar sürmektedir. Nitelik konusunda ise alıcı gücü belirleyici olmaktadır. Özellikle AB ve ABD ülkelere yapılan ihracatta nitelikleri sağlamanın maliyeti ihraç edilecek ürünün ticaret maliyetini aşabilmektedir. Ayrıca standart ve nitelik konusunda tesis ve beşeri yatırım yapılması gerekmektedir.

Dış Ticaret ve Değer Zinciri Maliyetleri: Dış ticaret maliyetleri temelde sınırdaki işlem maliyetleri ve taşıma maliyetlerinden oluşmaktadır. Yapılan çalışmalar dış ticaret maliyetinin tarım gıda ürünleri dış ticaretini kısıtlayıcı etkisinin yüksek olduğunu göstermektedir. İmalat sanayii ile karşılaştırıldığında daha basit bir tedarik zincirine sahip tarımsal ürünlerde dış ticaret maliyetleri seviye olarak daha düşüktür. Ancak, gıda ürünleri ve özellikle tarım mallarında, dış ticaret maliyetleri ihraç edilen ürünlerin değerine oranla yüksektirler. Bozulabilir tarım ürünlerinde, yetersiz paketleme, depolama imkanları ve uzayan sınır işlemleri ürünün ihraç veya ithal etmeden bozulmasına neden olabilir.

Pazar Bilgileri: Hızla değişen tarım ve gıda dış ticaretinde dış ticaret maliyetini etkileyen unsurlardan biri ihracat pazarına ilişkin bilgileridir. Pazar bilgilerinin arasında, potansiyel pazarların ve alıcıların belirlenmesi, yerel piyasada toptan ve perakende satış fiyatları, ürünlerdeki nitelik istekleri, tüketici tercih ve talepleri, ürünün güvenilirlik koşulları ve niteliğine ilişkin düzenlemeler, kritik öneme sahiptir.

Gelişmekte olan ülkelerde tarım, gıda sanayii işletmelerinde ve ihracatçı şirketlerde küçük ölçeğin baskınlığı dış ticaret maliyetlerini artırmaktadır. Genellikle tarım ve gıda sektöründe işletmeler dış ticarete girip girmeme kararını verirken sabit ve değişken maliyetleri dikkate alırlar. Girme kararı verildikten sonra ticaret miktarında değişken maliyetler belirleyici rol oynamaktadır. Finansman kaynakları zaten sınırlı olan küçük işletmelerin başlangıçta üstlenilmesi gereken pazar bilgilerine ulaşma maliyetine katlanması zordur. Bu nedenle devlet ve özel kesimleri içine alan kurumsal yapılandırmanın kurulması ve güncel bilgilerin dağıtımında başrol alması gerekmektedir.

**DÜNYA
TARIMINA
YÖN
VERENLER**

4.DÜNYA TARIMINA YÖN VERENLER

4.1. ÜLKELER

Tarımda dünyaya hükmeden ülkeler ABD, eğer bir bütün olarak ele alınırsa AB (Almanya, Hollanda ve Fransa), Çin, Hindistan ve Brezilya. Bunları Endonezya, Türkiye, Kanada ve Rusya izliyor. Doğal olarak, tarımda dünya piyasasının büyük oyuncuları piyasanın arz ve talep tarafında farklılaşabiliyor. Tablo 4.1 ve Şekil 4.1'de sekiz değişik göstergeye göre sekiz ülkenin dünya payları verilmektedir. İlk üç gösterge olan ülkelerin dünya tarımsal GSYH, tarımsal istihdam ve tarımsal ihracat içindeki payları ve besin enerjisi fazlalık yüzdeleri ülkelerin tarım piyasalarındaki arz gücünü, ikinci dört gösterge olan dünya toplam GSYH (ppp), toplam nüfus, tarımsal ithalat ve yetersiz beslenen nüfus içindeki payları ise ülkelerin tarım piyasalarındaki talep gücünü göstermektedir.

ABD ve Çin arz tarafında dünya tarımsal GSYH'sinin % 26'sını, tarımsal istihdamın % 35'ini (yalnız Çin), tarım ve gıda ihracatının % 15'ini sağlarken, talep tarafında toplam dünya GSYH'sinin % 32'sini, nüfusun % 23'ünü, ithalatın % 19'unu ve yetersiz beslenen nüfusun % 19'unu (yalnız Çin) oluşturmaktadır. Başka bir deyişle hem dünya tarım arzının hem talebinin en az % 20'sini bu iki ülke kontrol etmektedir. ABD ve Çin'e diğer 6 ülkeyi eklediğimizde dünyada tarımsal arzının ve talebinin yarısına yakınının bu 8 ülke tarafından oluşturulduğunu görüyoruz.

Dünyada gıda ve içecek sanayii parçalı bir yapıya sahiptir ve bu pazarda AB ülkeleri yanında ABD, Yeni Zelanda, Çin, Brezilya, Avustralya gibi ülkeler önemlidir. ABD ile birlikte Fransa, Hollanda, ilk 100 büyük gıda ve içecek firmasının 45'inin ana ülkesi olarak görülmekte ve toplam gıda ve içecek satışının % 57'sini gerçekleştirmektedir (TÜSİAD, 2007).

4.2.KURUMLAR

4.2.1. Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası Örgütler

BM Gıda ve Tarım Örgütü – UN Food and Agriculture Organization (FAO): Hükümetlerarası bir örgüt

olan FAO'nun 194 üye ülkesi, 2 asosiy üyesi ve 1 üye örgütü (AB) bulunmaktadır. BM'nin gıda ve tarım konusunda uzmanlaşmış en önemli kurumu olan FAO üç hedefini gıda güvenliği ve güvenilirliği, ekonomik ve sosyal kalkınma ve fakirliğin sonlandırılması ile sürdürülebilir doğal kaynak kullanımı ve yönetimi olarak tanımlamaktadır. FAO aynı zamanda dünyadaki en büyük ve kapsamlı tarım istatistikleri veri tabanını olan FAOSTAT'a ev sahipliği yapmaktadır. FAO'nun merkezi olan Roma ve ülkelerde yaklaşık 3500 personeli bulunmaktadır (www.fao.org)

Dünya Gıda Programı - World Food Programme (WFP): BM sisteminin parçası olan WFP açlık karşıtı uluslararası örgüt olup gıda yardımını toplayıp ihtiyacı olanlara dağıtır. WFP dünyanın açlıkla mücadele eden en büyük insani yardım kuruluşudur. Gönüllü yardımlarla çalışan WFP her yıl gıda yardımlarıyla 75 ülkede 80 milyon kişiye erişmektedir. Çoğu arazide 11,500 çalışanı bulunmaktadır. Savaş ve doğal afet durumlarında ortaya çıkan gıda sorununa en başta bu örgüt koşmaktadır (www.wfp.org).

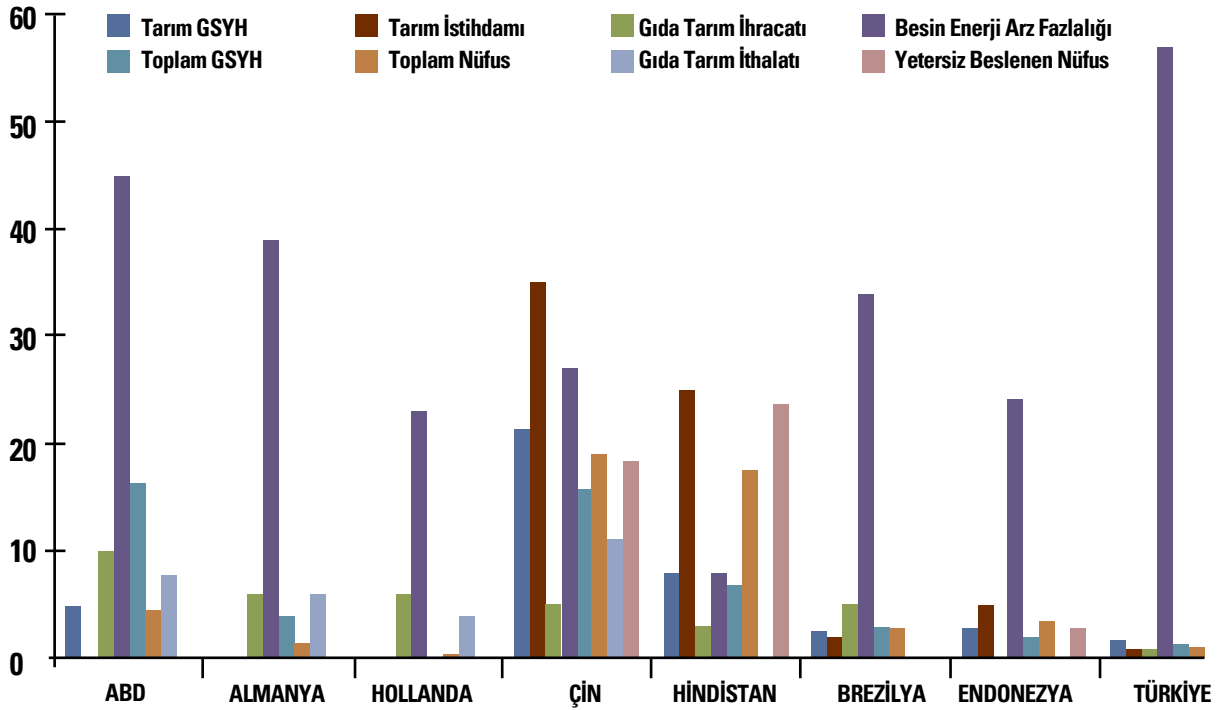

► TABLO 4.1 SEÇİLMİŞ ÜLKELERİN DÜNYA TARIMSAL ARZ VE TALEBİ İÇİNDEKİ PAYLARI (%)

	ABD	Almanya	Hollanda	Çin	Hindistan	Brezilya	Endonezya	Türkiye
Tarımsal GSYH	5	0.7	0.5	21	8	3	3	2
Tarım İstihdamı	0.3	0.1	0.0	35	25	2	5	1
Gıda Tarım İhracatı	10	6	6	5	3	5	3	1
Besin Enerjisi Arz Fazlalığı	45	39	23	27	8	34	24	57
Toplam GSYH (ppp)	16	4	0.1	16	7	3	4	1
Toplam Nüfus	4	1	0.2	19	18	3	4	1
Gıda Tarım İthalatı	8	6	4	11	1	0.8	1	1
Yetersiz Beslenen Nüfus	0.0	0.0	0.0	19	24	0.0	3	0.0

Not: ¹ Besin enerjisi arz fazlalığı ülkedeki toplam besin enerjisi arzının toplam besin enerjisi talebinden yüzde fazlalığını göstermektedir. Besin enerjisi fazlalığı, dışındaki değişkenler ülkenin dünya payını göstermektedir. Kaynak: Bölüm 2 Tabloları.

➤ ŞEKİL 4.1 SEÇİLMİŞ ÜLKELERİN DÜNYA TARIMSAL ARZ VE TALEP PAYLARI (%)

Kaynak: Bölüm 2 Tabloları.

Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu – International Fund for Agricultural Development (IFAD):

BM sistemine bağlı uluslararası bir finans kuruluşu olan IFAD, gelişmekte olan ülkelerde kırsal fakirliğin çözümüne kaynak sağlayarak katkıda bulunmayı hedeflemektedir. 176 ülkenin üye olduğu ve 538 çalışanı olan IFAD kırsal fakirliği azaltmak için gelişmekte olan ülkelerin kırsal alanındaki fakirlere yönelik projelere destek sağlamaktadır. IFAD projeleri özellikle erişimi zor, uzak ve en fakir kırsal alanları hedeflemekte ve buralarda yaşayanları topluma üretken fertler olarak kazandırmayı hedeflemektedir (www.ifad.org).

Dünya Ticaret Örgütü – World Trade Organization (WTO):

1995 yılında kurulan ve BM sisteminde ilgili kuruluş olarak geçen WTO, ülkelerarası ticareti düzenlemek üzere kurulmuştur. 160 ülkenin üye olduğu WTO 650 kişilik bir sekreteryaya tarafından yönetilmektedir. WTO'nun görevleri arasında ticaret anlaşmalarına ortam hazırlamak, ticaret anlaşmalarını uygulamak ve denetlemek, ticaret anlaşmazlıklarını çözmek, ülkelerin dış ticaret kapasitelerini artırmaya destek, diğer uluslararası kuruluşlarla işbirliği sayılabilir. WTO'nun Tarım Anlaşması 1986-1994 Uruguay Tur'ları sırasında yapılmış ve ülkelerin pazara erişimini kolaylaştırma, ticareti olumsuz etkileyen sübvansiyonları azaltmak yönünde ilk adım olmuştur. Bu anlaşma WTO Tarım Komitesi tarafından izlenmektedir. Tarım dış ticaretindeki bu reformu devam ettirmek için çabaları sürmektedir. Bu bağlamda 2001 yılında Doha'da bakanlar düzeyinde bir konferans toplanmış, 2003 de Cancun, 2005 de Hong

Kong'da yapılan toplantılardan sonra 2008'de başarıyla ulaşılmadan dağılmıştır. WTO en kapsamlı dünya dış ticareti ve tarife ve tarife dışı sınırlamalar veri tabanına ev sahipliği yapmaktadır (www.wto.org).

Dünya Sağlık Örgütü – World Health Organization (WHO):

BM sistemi içinde uluslararası sağlık sistemini yönetmek ve denetlemekle görevlidir. 194 ülkenin üye olduğu ve 7000 kişinin çalıştığı WHO'nun görev alanları içinde sağlık sistemleri, bulaşıcı ve bulaşıcı olmayan hastalıklar, acil durumlara hazırlık, tartışma ve diyalog forumu oluşturma sayılabilir. WHO'nun çalışma alanlarından birisi de gıda güvenilirliliğidir. Bu bağlamda gıda kaynaklı hastalıklar, gıda hijyeni, gıda teknolojileri (GDO, nano teknolojileri), mikrobiyolojik riskler, kim-

yasal riskler, uluslararası gıda standartları, uluslararası gıda güvenilirliği sorumluları ağı, antibiyotik bağımsızlığı, hayvansal ürünlerden geçen hastalıklar, gıda güvenliği ve beslenme konumuzunu ilgilendiren WHO faaliyet alanlarıdır (www.who.org).

Dünya Bankası Grubu – World Bank Group (WBG): BM sistemi içinde uzmanlaşmış örgüt olarak yer alan WBG beş örgütten meydana gelir:

- **The International Bank for Reconstruction and Development (IBRD)**, orta ve geri ödeme gücü olan düşük gelirli ülkelere borç verir
- **The International Development Association (IDA)**, en az gelişmiş grubunda olan ülkelere ve hükümetlerine faizsiz borç verir. IBRD ve IDA birlikte Dünya Bankası-World Bank (WB) oluştururlar.
- **The International Finance Corporation (IFC)**, yalnızca özel sektör üzerine yoğunlaşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir büyüme için özel sektöre ve hükümete, yatırım finansmanı, uluslararası piyasalarda sermaye mobilize etme, danışmanlık gibi hizmetler verir.
- **The Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA)**, gelişmekte olan ülkelere yabancı yatırımı desteklemek üzere, yatırımcılara ve borç verenlere, siyasi risk sigortası sağlar.
- **The International Centre for Settlement of Investment Disputes (ICSID)**, yatırım anlaşmazlıklarının çözümü için uluslararası ortam sağlar.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere diğer alanlarda olduğu gibi tarım ve gıda alanlarında da hibe, kredi ve borç veren, yatırım destekleyen bu grup doğal olarak ülkelerin tarım politikalarını koyduğu şartlar ve öncelikler ile etkiler. Diğer uluslararası BM örgütlerinin finansörü durumunda olan WB onların belirlediği gündemin de uygulayıcısı ve destekleyicisidir. Çoğu zaman da diğer BM kuruluşlarının gündemini proje desteği sağlayarak önemli ölçüde etkileyebilir. Dünya Bankasının bir kooperatif gibi örgütlenmiş olan WBG'nin 188 üyesi ve hissedarı ve 16,500 çalışanı vardır.

(www.worldbank.org).

Uluslararası Para Fonu - International Monetary Fund (IMF): 188 üyesi olan ve BM sistemi içinde yer alan IMF uluslararası parasal işbirliğini desteklemek, finansal istikrar sağlamak, dış ticareti desteklemek, yüksek istihdam ve sürdürülebilir büyümeyi teşvik etmek ve yoksulluğu azaltmak üzere görev yapmaktadır. IMF finansal istikrar sağlamak amacıyla üye ülkelerin ekonomilerini yakından izler ve gerekirse teknik yardım ve borç vererek yardımcı olmayı hedefler. Doğrudan tarım ve gıda sektörleri üzerinde odaklanmasa da IMF gelişmekte olan ülkelerin makroekonomik politikaları üzerinde söz sahibidir. Bu ülkelerde IMF destekli istikrar politikaları ise genellikle bütçe harcamalarının ve dolayısıyla tarıma verilen desteklerin azaltılması ile sonuçlanır (www.imf.org).

4.2.2. Birleşmiş Milletler Dışı Sınırlı Üyeli Hükümetlerarası Örgütler

Birleşmiş Milletler sistemi dışında sınırlı sayıda gelişmiş ülke üyesi olan örgütlerden aşağıdaki ikisi yalnızca tarım üzerine odaklanmamış olmakla birlikte küresel tarım ve gıda gündemini belirleyen kurumlar arasında sayılmalıdır.

Avrupa Birliği (AB) - European Union - (EU): Avrupa Birliği yirmi sekiz üye ülkeden oluşan ve toprakları büyük ölçüde Avrupa kıtasında bulunan siyasi ve ekonomik bir örgütlenmedir. 500 milyondan fazla nüfusuyla Avrupa Birliği, dünya nominal gayrisafi yurtiçi hasılasının % 30'luk bölümünü oluşturur. Avrupa Birliği, tüm üye ülkeleri bağlayan standart yasalar aracılığıyla, insan, eşya, hizmet ve sermaye dolaşımı özgürlüklerini kapsayan bir ortak pazar (tek pazar) geliştirmiştir. Birlik içinde tarım, balıkçılık ve bölgesel kalkınma politikalarından oluşan ortak bir ticaret politikası izlenir. AB, üye ülkelerini DTÖ, G8 ve BM'de temsil ederek dış politikalarında da rol oynamaktadır. Avrupa Birliği, devletlerarası ve çok uluslu bir oluşumdur. Birlik içinde kimi konularda devletlerarası anlaşma ve fikir birliği gerekir. Ancak belirli durumlarda, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi, Liderler Zirvesi, Avrupa Adalet Divanı ve Avrupa Merkez Bankası gibi uluslar üstü organları, üyelerin anlaşması olmaksızın da karara varabilirler. (www.europa.eu)

AB'nin tarım ve gıda sektörü Ortak Tarım Politikası (OTP) [Common Agricultural Policy, CAP] ile yönetilir. AB'nin ilk ortak politikası ve AB bütçesinin en büyük bölümünü oluşturan OTP'nin amacı, yüksek kalitede tarımsal üretimi ve tarımla uğraşanların hayat kalitelerini artırmak, teknik yeniliklerin ve buluşların kullanılmasını ve modernleşmeyi sağlamak, gıda güvenliğini ve tarımda sürdürülebilirliği sağlamak, kırsal ekonomiyi canlı tutmak ve bunları yaparken çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunmasını da sağlamaktır. Bu politikayla birlikte, çiftçilere maddi yardımda bulunularak çeşitli olumsuzlukların aşılması, tarımsal makinelerin alınması, yeni tekniklerin uygulanması ve çevreyi korumaya yönelik teşvikte bulunulması da sağlanmaktadır.

Tüm AB üye ülkeleri Avrupa tarım pazarının bir parçası olarak OTP'yi uygulamaktadır. AB, sadece üyeleri için değil, diğer ülkeler için de büyük bir pazar oluştur-

maktadır. AB, dünyanın en büyük gıda ithalatçısıdır. Bu politikanın toplu bir şekilde uygulanması, bütçesel kaynakların daha iyi kullanılmasını sağlarken, AB'nin diğer ülkelerle tek bir ticari ortak olarak hareket etmesini sağlamaktadır. Ortak Tarım Politikası'nın üç temel boyutu vardır: Pazar desteği, gelir desteği ve kırsal kalkınma. Üç boyut birbirleriyle bağlantılı olmakla birlikte, ancak birlikte uygulandığında genel bir sürdürülebilirlik sağlanabilir.

OTP, üç temel ilke üzerine inşa edilmiştir. i) Tek Pazar İlkesi: Üye devletlerde tarım ürünlerinin serbest dolaşımını engelleyen tüm kısıtlamaların kaldırılarak bir tek pazar oluşturulması, bunu için ortak fiyat ve rekabet kuralları, dış pazarlara karşı sınırlarda ortak bir koruma anlayışı, ii) Topluluk Tercihi İlkesi: AB'de üretilen tarım ürünleri, üçüncü ülkelerden yapılan ithalata karşı korunurken, ihracat söz konusu olduğunda bu ürünlere sübvansiyon verilebilmesi, iii) Ortak Mali Sorumluluk İlkesi: OTP kapsamındaki tüm harcamaların üye devletler tarafından ortaklaşa üstlenilmesi (www.ikv.org.tr) Avrupa Komisyonunun Tarım ve Kırsal Kalkınma Genel Direktörlüğü 1000 kişilik kadrosuyla AB'nin tüm tarım ve kırsal kalkınma programının uygulanmasından sorumludur ve 11 direktörlük ile OTP'nin tüm dallarında ve dünya gündeminde olan konularda ortak AB görüşü oluşturmaktadır (<http://ec.europa.eu/dgs/agriculture/>).

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü - Organization for Economic Co-Operation and Development (OECD): 34 devletin üye olduğu OECD başta üye ülkeler olmak üzere, dünyada ekonomik ve sosyal refah artışını kendine misyon edinmiş ve bu amaçla hükümetlerin ortak problemleri ile ilgili deneyimlerini paylaşmak, çözüm üretmek üzere birlikte çalışabilmeleri için bir forum sağlamayı hedeflemiş bir örgüttür. OECD'nin bir özelliği de AB ülkeleri ile ABD, Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya gibi gelişmiş ülke-

leri, Türkiye, Kore, Şili, Meksika gibi yükselen ekonomileri bünyesinde toplamasıdır. Yaptırım gücü sınırlı olmakla beraber AB'den daha geniş, diğer uluslararası kurumlardan daha küçük ama işlevsel bir forum oluşturmaktadır.

2500 elemanlı çalıştığı OECD sekreteryası, tarım politikaları ve destekleri, balıkçılık, tarımda biyolojik kaynaklar, tarımsal girdi ve çıktı standartları, sürdürülebilir tarım, kimyasal ve biyo güvenilirlik, kimyasal riskleri, kirlilik, tarımsal ilaçlar, çevre, iklim değişimi, biyo çeşitlilik, su kaynakları, sürdürülebilir gelişme, yeşil enerji, biyoteknoloji, kırsal gelişme, kadın eşitliği, tarım ticareti gibi gündemdeki tüm sorunlar üzerine üyelerinden ve zaman zaman önemli diğer aktörlerden düzenli olarak veri toplamakta, analiz yapmakta raporlar üretmekte ve tartışma ortamları yaratmaktadır. Bunların sonunda da üye ülkeler için tavsiye kararları üretilmekte, daha sonra sonuçlar denetlenmektedir (www.oecd.org). OECD'de özellikle FAO ile birlikte her yıl yayınlanan dünya tarım durum raporu ve üye ülkelerde tarım politikalarının ve tarıma verilen desteklerin miktar ve yapısının izlendiği raporlar ve tarım piyasaları bilgi sistemi (AMIS) tarımda gündem belirleyen son derece önemli kaynaklardır.

4.2.3. Uluslararası Araştırma Kurumları **Uluslararası Tarım Araştırmaları Danışma Grubu - Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR):**

15 uluslararası araştırma merkezinden oluşan CGIAR'ın 96 ülkede 10,000 araştırmacısı benzeri olmayan bir araştırma ağı oluştururlar. Bu uluslararası işbirliği grubunun amacı, yoksulluk, açlık, beslenme dengesizliği, çevre tahribatı sorunlarına katkıda bulunmak üzere kalkınma için tarımsal araştırma üretmektir.

Balıkçılık, ormancılık, su yönetimi, pirinç, hayvancılık, tropik tarım, yarı kurak tarım, gıda politikası, patates, mısır ve buğday, biyoçeşitlilik gibi alanlarda uzmanlaş-

miş bu 15 araştırma merkezi, bilimsel araştırmaların katkıda bulunabileceği uluslararası sorunların belirlenmesi, bunlara ilişkin bilgilerin toplanması ve düzenlenmesi, araştırma programlarının geliştirilmesi, araştırma sonuçlarının uygulamaya geçirilmesine katkı, uygulamaları izleme ve değerlendirme, genetik çeşitliliği koruma ve dünyada tarımsal araştırmaları güçlendirme gibi konularda etkin bir rol oynar.

1971 yılında 18 üye ile kurulan CGIAR'ın 15 araştırma merkezine ek olarak, 15'i gelişmekte olan ülkelerden oluşmak üzere 64 üye ülkesi bulunmaktadır. Türkiye bu gruba en son üye olan ülkelerden birisidir ve 2005 yılında üye olmuştur (www.cgiar.org).

Uluslararası Gıda Politikaları Araştırma Enstitüsü-International Food Policy Research Institute (IFPRI):

CGIAR'ı oluşturan 15 araştırma merkeziden birisi olan IFPRI temelde açlık ve yoksulluğun ortadan kaldırılması yönünde sürdürülebilir çözümler hedefler. 1975 yılında kurulan IFPRI'nin 6 adet stratejik araştırma alanı bulunmaktadır. Bunlar,

1. Sürdürülebilir Gıda Üretimi
2. Sağlıklı Gıda Sistemleri
3. Piyasa ve Ticaretin Geliştirilmesi
4. Tarımın Dönüşümü
5. Olumsuzluklara Dayanıklılık
6. Kurum ve Yönetimlerin Güçlendirilmesi

ile bu alanların hepsi ile kesişen toplumsal cinsiyet temasıdır. IFPRI kaynaklarını ülkelerden, özel vakıflardan, üniversitelerden, sivil toplum kuruluşlarından sağlar. Türkiye IFPRI'ye kaynak sağlayan ülkeler arasında bulunmaktadır (www.ifpri.org).

4.2.4. Vakıflar ve Sivil Toplum Kuruluşları

Oxfam International: Hollanda ve İngiltere'de kayıtlı bir vakıf olan Oxfam'ın değişik ülkelerde 17 şubesi bulunmaktadır. Vizyonu yoksulluğun olmadığı bir dünya olan bu vakıf, insanlara değer verilen, insanlara eşit davranılan, insanların haklarını kullanabildikleri ve hayatlarını etkileyen kararlara katılabildikleri bir dünya hedeflemektedir. Bu amaçlarına erişmek için kalkınma programları, toplum eğitimi, propaganda, kampanyalar, insani yardım gibi yöntemler kullanmaktadır. Oxfam'ın çalışma alanları arasında aktif vatandaşlık,

toplumsal cinsiyet, eşitsizlik, doğal kaynaklar, sürdürülebilir gıda bulunmaktadır.

Sürdürülebilir gıda konusunda kampanyaları, küçük ölçekli tarım işletmeleri ve kadın işletmecilere destek, bunların iklim değişikliklerine uyum sağlamaları, toprakla bağlarının korunması ile hükümetler ve büyük şirketlerin çevreye verdikleri zararı azaltmaları yönündedir (www.oxfam.org).

Bill ve Melinda Gates Vakfı – Bill and Melinda Gates Foundation (BMGF):

Microsoft'un kurucusu ve eşi tarafından 2000 yılında kurulan daha sonra 2005'de Warren Buffet'in katılımıyla büyüyen bu vakıf dünyanın en büyük kişisel vakfidir. 2014 yılı itibariyle 42 milyar dolarlık bir değere sahip olan bu vakıf, küresel boyutta sağlık ve yoksulluk sorunlarının çözümüne kaynak sağlamaktadır. Yoksulluğun azaltılmasına yönelik de özellikle Afrika'da Yeşil Devrim sloganlı tarımsal gelişme projelerine çok büyük kaynaklar sağlamıştır.

Örneğin AGRA -Afrika'da Yeşil Devrim İçin Birlikte-lik projesine on yıllık dönemde değişik yıllarda 430 milyon dolar gibi büyük meblağlı kaynak sağlamıştır. CGIAR'a bağlı IFPRI'ye 173 milyon dolar ve Uluslararası Pirinç Enstitüsüne (International Rice Institute, IRI) 139 milyon dolar olmak üzere araştırma merkezlerine, Oxfam'a 8 milyon dolar gibi sivil toplum kuruluşlarına önemli kaynaklar sağlayan bu vakıf WFP'ye 97 milyon dolar, FAO'ya 50 milyon dolar ve IFAD'a 5 milyon dolar olmak üzere Birleşmiş Milletlere tarımsal gelişmeye destek olmak üzere kaynak sağlamıştır. (www.gatesfoundation.org).

4.3. ŞİRKETLER

Dünyadaki ciroları itibariyle en büyük 10 ticaret şirketi Tablo 4.2. de verilmektedir. 2012 yılı ciroları 60-300 milyar dolar arasında değişen ve toplamda 1.34 trilyon dolar cirosu olan bu on şirket, genelde petrol, maden, enerji, tahıl, yağlı tohum ve şeker ticareti yapmaktadır. Bu şirketler arasındaki Archer Daniels Midland Co (ADM) ve Cargill ise dünyanın en büyük 4 tarımda gıda ticaret şirketi olup, Bunge ve Louis Dreyfus ile birlikte küresel tahıl ticaretinin ABCD grubu olarak bilinmektedir (Tablo 4.3). Bu dördünün dünya tahıl ticaretinin % 75-90'ını yaptıkları tahmin edilmektedir. ABCD grubu yalnızca fiziki olarak tarım ürünleri ticareti

► TABLO 4.2 DÜNYANIN EN BÜYÜK MAL TİCARET ŞİRKETLERİ

Firma	2012 Hasılat Milyar \$	Ürün	Merkez
Vitol	303	Petrol, gaz, maden, şeker, tahıl, tarım ürünleri	İsviçre, Hollanda,
Glencore	236	Kömür, maden, petrol, tahıl	İsviçre
Cargill	134	Enerji, gıda, biyoyakıt, çelik ve tuz	ABD
Trafigura	120	Enerji, maden	İsviçre
Koch	115 (2011)	Kömür, petrol, petrokimya, orman ürünleri ve kağıt	ABD
Mercuria	98	Enerji, doğal gaz, maden, biyoyakıt	İsviçre
Noble	94	Enerji, maden, tahıl, yağlı tohum,	Hong Kong
Gunvor	93	Petrol ürünleri, biyoyakıt, tahıl,	Kıbrıs
Archer Daniels Midland Co (ADM)	89	Yağlı tohum, mısır, buğday, kakao, taşıma, depolama	ABD
Bunge	61	Tahıl, yağlı tohum, şeker, etanol, tohum,	ABD

Kaynak: Szala (2013).

► TABLO 4.3 DÜNYA TAHIL TİCARETİNİN ABCD GRUBU

Firma	2011 Satış (Milyar \$)	2011 Kar (Milyar \$)	Çalışan Sayısı	Faal olduğu Ülke Sayısı
ADM	81	2.04	30.000	75
Bunge	59	0.94	32.000	40
Cargill	120	4.2	142.000	66
Dreyfus	60	?	34.000	55

Kaynak: Murphy, vd. (2012).

ile kalmamakta, gıda zincirinin her aşamasında, girdi sağlayıcı, toprak sahibi, hayvan yetiştiricisi, gıda üreticisi, finansör, nakliyecisi, altyapı sağlayıcı, olarak faaliyet göstermektedir. Bu firmalar giderek tarım ürünlerini girdi olarak kullanan bitki temelli plastik, boya ve nişasta gibi sanayi ürünlerin üretim ve ticareti yönünde genişlemektedirler (Tablo 4.4). Neredeyse dünyadaki ülkelerin yarısında faaliyet göstermekte, 250 bin çalışanıyla, ciroları 300 milyar doları aşmakta ve 3 milyar dolara yakın kar etmektedirler.

Bu firmalar büyük hacimli ürün ticaretinde önemli paya sahip olmaları nedeniyle, neyin, ne kadar, nasıl ve nerede ve hangi piyasalar için üretileceğini önemli oranda belirlerler. Az sayıdaki bu şirketler aynı zamanda piyasa fiyatlarını etkileyebilirler. Düşük marjlı ürün ticareti yanı sıra yüksek marjlı lojistik ve diğer gıda zinciri faaliyetlerinde kar ederler. Rakiplerine oranla daha hızlı ve niteliği yüksek piyasa bilgisine ulaşabilen bu şirketler, fiyat dalgalanmalarını da lehlerine kullanabilirler.

ABCD grubunun temel faaliyet alanı değer zincirinin ilk aşamaları, yani işlenmemiş ürün ticaretidir. Yani bu firmalar tüketici malından çok tarıma girdi sağlayıcılar ve tüketicinin gözü önünde değildiler. Yine bu firmalar dünyanın en büyük depolama ve nakliye ağına sahiptirler. Bu alanda dışarıya da hizmet verirler, önemli oranda stok tutabilirler ve dünya fiyatlarını yönünü belirleyebilirler. Piyasa paylarını diğer şirketleri satın alarak ve yeni alanlara yayılarak sabit tutar veya artırır-

► TABLO 4.4 ABCD GRUBU FAALİYET ALANLARI

Firma	Faaliyet	Ürün
ADN	Ürün Ticareti	Yağlı tohumlar, mısır, buğday, kakao, şeker, çığıt
	İşleme	Öğütme, yağ çıkarma, gıda, yem, biyoyakıt, bitkisel sanayi ürünleri,
	Girdi/Hizmet	Gübre, sözleşmeli tarım, sigorta
	Lojistik	Depolama, nakliye
	Yatırım	Finans, arazi alım-satım
Bunge	Ürün Ticareti	Yağlı tohumlar, mısır, buğday, şeker, pirinç
	İşleme	Öğütme, yağ çıkarma, gıda, yem, biyoyakıt, bitkisel sanayi ürünleri,
	Girdi/Hizmet	Gübre, sözleşmeli tarım
	Lojistik	Depolama, nakliye
	Yatırım	Finans, arazi alım-satım
Cargill	Ürün Ticareti	Yağlı tohumlar, mısır, buğday, kakao, şeker, pamuk
	İşleme	Öğütme, yağ çıkarma, gıda, yem, biyoyakıt, bitkisel sanayi ürünleri, et, tavuk, yumurta
	Girdi/Hizmet	Gübre, tohum, sözleşmeli tarım, sigorta, sözleşmeli hayvancılık
	Lojistik	Depolama, nakliye
	Yatırım	Finans, arazi alım-satım
Dreyfus	Ürün Ticareti	Yağlı tohumlar, mısır, buğday, kahve, şeker, pamuk, pirinç
	İşleme	Öğütme, yağ çıkarma, yem, biyoyakıt
	Girdi/Hizmet	Gübre, tohum, sözleşmeli tarım
	Lojistik	Depolama, nakliye
	Yatırım	Finans, arazi alım-satım

Kaynak: Murphy, vd. (2012).

► TABLO 4.5 DÜNYA PAKETLENMİŞ GIDA SATIŞ PAYLARI, 2009

Sektör	Firma	Dünya Piyasa Payı %
Paketlenmiş Gıda	Nestle	% 32
	Kraft	% 24
	Unilever	% 2.1
	PepsiCo	% 1.8
	Mars	% 1.4
	Danone	% 1.3
	Cadbury	% 0.9
	Kellogg	% 0.8
	General Mills	% 0.7
	Ferrero	% 0.6
Top 10 Toplam		% 16.2
Alkolsüz İçecek	Coca Cola	% 25.9
	PepsiCo	% 11.5
	Nestle	% 3.0
	Diğer 7	% 11.0
Top 10 Toplam		% 52.3

Kaynak: Alexander, vd. (2011).

► TABLO 4.5 TÜRKİYE PAKETLENMİŞ GIDA SATIŞ PAYLARI, 2009

Sektör	Firma	Dünya Piyasa Payı %	
Paketlenmiş Gıda	Ülker	% 7.6	
	Unilever	% 3.2	
	Yaşar	% 1.6	
	Eti	% 1.5	
	Sütaş	% 1.3	
	Danone	% 1.2	
	Cadbury	% 1.2	
	Tat	% 1.1	
	PepsiCo	% 1.1	
	Marsan	% 0.9	
	Top 10 Toplam		% 20.7
	Alkolsüz İçecek	Coca Cola	% 32.3
PepsiCo		% 6.9	
Yıldız		% 6.1	
Diğer 7		% 26.72	
Top 10 Toplam		% 68.8	

Kaynak: Alexander, vd. (2011).

lar. Diğer bir özellikleri değer zincirinin ilk halkası olan toprağa yakınlıklarıdır. Sözleşmeli tarım, alım anlaşmaları yanı sıra kiraladıkları satın aldıkları arazilerde doğrudan üretim bu firmaların kullandığı yöntemlerdir. Risklerini yönetmek üzere vadeli piyasalarında işlem yapar ve hedge fonlarını yoğun olarak kullanırlar. Yine bu firmalar lobi faaliyetleri ile ülkelerdeki tarım-gıda sektöründeki düzenlemeler üzerinde de önemli etkiye sahiptirler.

ABCD Grubu dünya tahıl, yağlı tohum, şeker ve diğer birçok tarım ürün ticaretinde liderliğini korurken son yıllarda Wilmar International, Olam, Sinar Mas, Noble Group, COFCO, ve Glencore gibi eskiden kurulmuş Gaviyon, Libero, Agrottrade, Viton, United Grain Company gibi nispeten yeni kurulmuş şirketlerin rekabeti ile karşı karşıya kalmıştır.

Gıda zincirinin diğer ucundaki, yani tüketiciye sunulan gıda ürünlerinde dünya devlerine gelince, içeceklerde PepsiCo, Coca Cola, Nestle, Danone, Cadbury öne çıkarken, paketlenmiş gıda ürünlerinde Tyson Foods, JBS, Kraft Foods, Unilever, Mars, General Mills, Kellogg gibi tüketicilerin de iyi bildiği firmalar öne çıkmaktadır. Bu firmaların yıllık gıda ve alkolsüz içecek ciroları firma başına 2013 yılında 10-40 milyar dolar arasında değişmektedir. En büyük 10 üreticinin toplam cirosu 200, kârı 50 milyar doları geçmektedir (Food Processing, 2015)

Dünyada en büyük 10 paketlenmiş gıda firmasının piyasa payı 2009 yılında % 15, Nestle'nin tek başına payı ise % 3'ü aşmaktadır (Tablo 4.5). Dünyada en büyük 10 alkolsüz içecek firmasının piyasa payı 2009 yılında % 52, Coca Cola ve PepsiCo'nun ikisinin payı ise % 37'dir. Türkiye'de paketlenmiş gıda ve alkolsüz içecek üreten firmaların piyasa paylarına baktığımızda diğer pek çok ülke gibi gıda sanayi devleri öne çıkmaktadır. Unilever, Danone, Cadbury, PepsiCo'nun Türkiye paketlenmiş gıda piyasasındaki payı % 7'ye yaklaşmaktadır. Coca Cola ve PepsiCo'nun alkolsüz içecek piyasasındaki payı ise % 40'ı bulmaktadır.

Uluslararası devlerin dünya tarımını etkilemesi yalnız üretim, işleme, depolama, pazarlama ve ticaretle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda tohum, gübre, ilaç, makine gibi önemli girdilerin temini aşamasında da hissedilmektedir. Sınırlı sayıda firma, tarım ve gıda piyasaları gibi tarımsal girdi piyasalarının da önemli bir bölümünü kontrol etmektedir.

Dünya tohum piyasasının 2012'de toplam değerinin 44 milyar dolar olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yarısından fazlası üç şirket tarafından gerçekleştirilmektedir. Bunlar ABD'li Monsanto ve DuPont ile İsviçreli Syngenta şirketleridir. En büyük 10 şirket dünya tohum piyasasında 31 milyar dolar ile % 70 paya sahiptir (Tablo 4.6).

Dünya tarım kimyasalları piyasalarında en büyük 10 firmanın payı % 90'lara varmaktadır. Burada da Almanya, İsviçre ve ABD kaynaklı 5 firmanın piyasa payı % 70'e yaklaşmaktadır (Tablo 4.7). 2007'de 29 milyar dolar cirosu olan en büyük 6 firmanın cirosu 2012 yılında

► **TABLO 4.6 DÜNYA TOHUM PİYASA PAYLARI, 2012**

Şirket	Tohum Satışı (Milyar \$)	Dünya Piyasa Payı %
Monsanto (ABD)	11.8	% 27
DuPont (ABD)	7.5	% 17
Syngenta (İsviçre)	4.0	% 9
Groupe Limagrain (Fransa)	2.2	% 5
Land O'Lakes (ABD)	1.8	% 4
KWS AG (Almanya)	1.3	% 3
Bayer Crop Science (Almanya)	0.9	% 2
Sakata (Japonya)	0.4	% 2
DLF-Trifolium (Danimarka)	0.4	% 2
Takii (Japonya)	0.3	% 2
Top 10 Toplam	30.6	% 70
Genel Toplam	44.1	% 100

Kaynak: Sarich, (2013).

► **TABLO 4.7 DÜNYA TARIM KİMYASALLARI PİYASA PAYLARI, 2007**

Firma	Tarım Kimyasalları Satışı (Milyar \$)	Dünya Piyasa Payı %
Bayer (Almanya)	7.5	% 19
Syngenta (İsviçre)	7.3	% 19
BASF (Almanya)	4.3	% 11
Dow AgroSciences (ABD)	3.8	% 10
Monsanto (ABD)	3.6	% 9
DuPont (ABD)	2.4	% 6
Makhteshim Agan (İsrail)	1.9	% 5
Nufarm (Avustralya)	1.5	% 4
Sumitomo Chemical (Japonya)	1.2	% 3
Arysta Lifescience (Japonya)	1.0	% 3
Top 10 Toplam	34.4	% 89

Kaynak: GMWatch (2015).

41 milyar dolara çıkmıştır. Asıl önemlisi dünyanın en büyük tohum satıcısı 7 şirket içinde yer alan Monsanto, DuPont, Syngenta ve Bayer aynı zamanda dünyanın 6 en büyük tarım kimyasalları satıcısı arasında yer almaktadır. Bunun da ötesinde tohum ve tarımsal kimyasal firmaları arasında özellikle Ar-Ge alanında ortaklıklar yoğunlaşmaktadır. Bu da rekabetçi pazarların geçmişin bir piyasa yapısı olarak tarihe karışması anlamına gelmektedir (GMWatch, 2015).

Avrupa tarım makineleri endüstrisinin temsil eden ve Türkiye'den de TARMAKBİR'in asosiy üyesi olduğu CEMA'ya (Comité Européen des groupements de constructeurs du machinisme agricole) göre 2013 yılında % 31 pay ile Avrupa dünyadaki en büyük tarım-

sal makine üreticisi durumundadır. Onu % 27'lik pay ile Kuzey Amerika ve % 18'lik pay ile Çin izlemektedir (CEMA, 2013).

2013'de küresel olarak tarımsal makine endüstrisi için toplamda 95 milyar avruluk bir piyasa söz konusudur (VDMA, 2014). Son 20 yılda birleşmelerle yüksek değerli tarım tarla makineleri üretim ve satışını 3 ABD merkezli (Deere & Co., CNH Global ve AGCO) ve nispeten daha küçük bir Alman şirketi (Claas, KG) kontrol etmektedir (ITA, 2015). Dünyanın en büyük tarım makineleri üreticisi olan John Deere 2013 yılında dünya üzerine yayılmış 67,000 çalışanıyla 38 milyar dolar hasılat elde etmiştir. İtalyan şirketi CNH Global ise 33,800 çalışanı ile 19 milyar dolar ciro yapmıştır (Statista, 2015). ABD Uluslararası Ticaret İdaresi 2009 yılında dünya tarım makineleri pazarının 70 milyar dolar, AB'nin payının ise % 46 olduğunu belirtmektedir. Tablo 4.8'de ABD ve ABD dışı en büyük tarım makineleri üreticileri verilmektedir.

► **TABLO 4.8 EN BÜYÜK TARIM MAKİNASI ÜRETİCİLERİ**

En Büyük ABD Şirketleri	En Büyük ABD Dışı Şirketler
Deere & Company	CNH Global (İtalya)
AGCO Corporation	Claas KGaA mbH (Almanya)
The Toro Company	Kubota Corporation (Japonya)
Rain Bird Corporation	Mahindra & Mahindra, Ltd. (Hindistan)
Bou-Matic	Jain Irrigation Systems, Ltd. (Hindistan)

Kaynak: ITA (2015).

Tarımsal üretimde kullanılan makinelerin yanı sıra, bu üretimin işlenmesinde ve paketlenmesinde kullanılan makine üretimi de yaklaşık dörtte biri büyüklükte bir pazar oluşturmaktadır. Tablo 4.9 da ABD ve ABD dışı dünyanın en büyük 5 gıda işleme ve paketlenme makinası üreticileri verilmektedir.

► **TABLO 4.9 EN BÜYÜK GIDA İŞLEME VE PAKETLEME MAKİNASI ÜRETİCİLERİ**

En Büyük ABD Şirketleri	En Büyük ABD Dışı Şirketler
Rockwell Automation	TetraLaval Group (İsveç/İsviçre)
ITW/Illinois Tool Works, Inc.	Bosch Packaging Technology (Almanya)
SPX Process Equipment	Elopak AS (Norveç)
Barry-Wehmiller Companies	Krones AG (Almanya)
JBT FoodTech	Odenburg Engineering B.V. (Hollanda)

Kaynak: ITA (2015).

Tarımsal girdi ve gıda işleme piyasalarında ABD'nin yanı sıra Almanya, Fransa, Avustralya ve İtalya gibi aynı zamanda tarımsal üretimde önemli yere sahip ülkelere, Japonya, Hong Kong, İsveç, İsviçre, Hollanda, Norveç, İsrail gibi tarımsal üretimi yüksek olmayan gelişmiş ülkeler ve Hindistan, Çin gibi gelişmekte olan devler eşlik etmektedir.

TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ VE POLİTİKALAR

5. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜ VE POLİTİKALAR

5.1 TARIMIN EKONOMİYE KATKISI ÜZERİNE

Türkiye'de tarım sektöründen bahsederken söze "iktisadi ve sosyal" sektör nitelmesi yapılarak başlanır. Aslında bir de "siyasi" kelimesini eklemek gerekir. Ancak, sektörün değerlendirmeleri sadece üretim, fiyat gibi iktisadi değişkenlere dayanır. Siyasi tarafı seçim dönemlerinde hatırlanır. Sosyal değerlendirmeler kırdan kente göçle geçiştirilir. Oysa tarımın iktisadi özelliği tıpkı sanayi ve hizmet sektörleri gibi performansının belirleyicisidir. Tarım sektörü boşlukta hareket etmez. Tüm diğer ekonomik faaliyetler gibi genel politika ve ekonomi ortamındaki şartlara göre hareket eder. Örneğin, sektörün performansında makroekonomik istikrarın etkisi daima hissedilir. Ne kadar korunursa korunsun, dış ticaretten ve dünya fiyatlarındaki gelişmelerden etkilenir.

Tarım diğer iktisadi sektörlerden, üretim ve üretilen malların talep koşulları nedeniyle ayrışır. Üretim tarafında yüksek düzeyde belirsizlik ve bizim gibi ülkelerde küçük ölçek dikkati çeken özelliklerdir. Malların talepleri genellikle esnek değildir. Arz ve talep tarafındaki bu unsurlar istikrarsız piyasalar, yüksek risk ve göreceli düşük getiri ile birleşince piyasaların çalışması aksar. Bunların üzerine nüfusun temel gıda ihtiyaçlarını karşılama gereksinimi eklenince hükümetlerin tarım piyasalarına müdahaleleri kaçınılmaz hale gelir. Bu noktada, Nobelli iktisatçı Tinbergen'in basit kuralını hatırlatmakta yarar var: "Bir politika amacına hizmet etmek için en az bir politika aracı gereklidir." Bu nedenle, iktisadi politika araçları temelde iktisadi amaçları hedefleyebilir, sosyal ve siyasi etkilerde belirleyici olması beklenemez.

Son çeyrek yüzyıldır sıkça oluşan krizler ve tarım politikasının kendine yeterliliğe odaklanması, yapısal değişim göstergelerinden (işletme büyüklüğü, işgücü kullanımı, işletmelerin ekonomik büyüklüğü, işgücü verimliliği, vb.) sadece işgücü ve ilişkili değişkenlerde önemli değişikliklere neden olmuş, diğerlerinde değişim sınırlı kalmıştır. Tarımsal üretim, hemen tüm gelişmekte olan ülkelerdeki gibi ikili ve hatta üçlü bir yapı sergilemektedir. Üretimde payı yüksek, ihracata katkıda bulunan, ticarileşmiş küçük ve büyük boyda işletmeler ile iç piyasaya üretim yapan geçimlik veya yarı-geçimlik küçük işletmeler beraberce yaşam şansı bulmaktadır. Gıda sanayiinde de benzer görüntü hakimdir.

Bu bölümde tarım sektöründeki gelişmeleri ve politika uygulamalarının yakın geçmişini özetleyeceğiz. Tarım sektöründeki gelişmeleri değerlendirmede ağırlığı sektördeki verimlilik gelişmelerine ve uluslararası karşılaştırmalara vereceğiz. Yakın geçmişte bir reform deneyimi geçiren sektörde destek ve sübvansiyonlardaki izlenen patikaları ve yön değişikliklerine dikkati çekeceğiz.

5.2. MAKRO GÖSTERGELER VE TARIM

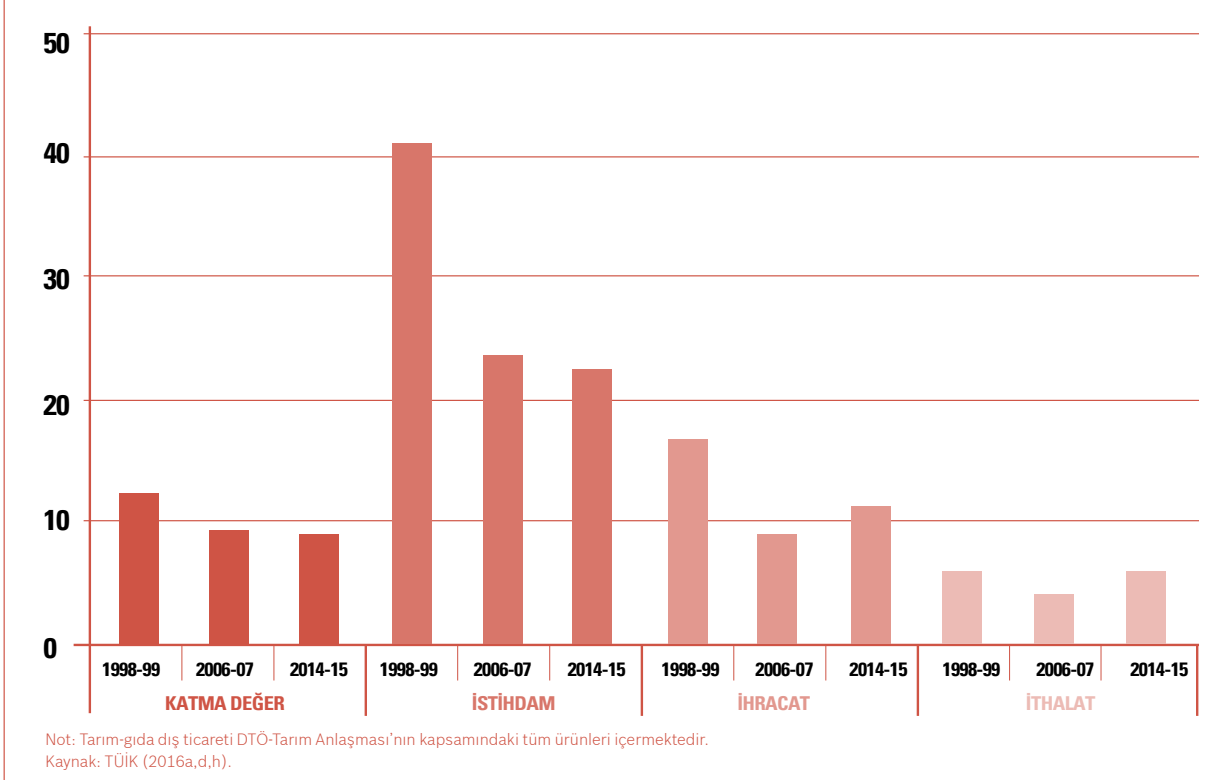
2000'lerin başında uygulamaya konan makroekonomik uyum ve istikrar programının etkileri makroekonominin yanında tarımsal göstergelerde de izlenmektedir. Program sona erdikten sonra dünya krizinin de katkısıyla göstergelerde bozulma yaşanmaktadır. 2000'lerin ortalarında % 5'lere ulaşan kişi başına büyüme 2010'ların ortalarına yaklaşırken önceki dönem büyümenin yarısına ancak ulaşmaktadır (Tablo 5.1). İşgücü verimliliğinde ekonominin büyüme performansına benzer gelişme gözlenmektedir. Tarımdan çıkan işgücünün, işgücü verimliliğinin sanayiye göre daha düşük olduğu hizmetler sektörüne kayması etkili olmaktadır.

► TABLO 5.1 BÜYÜME VE YAPISAL ORANLAR, 1998-2015 (DÖNEM ORTALAMALARI %)

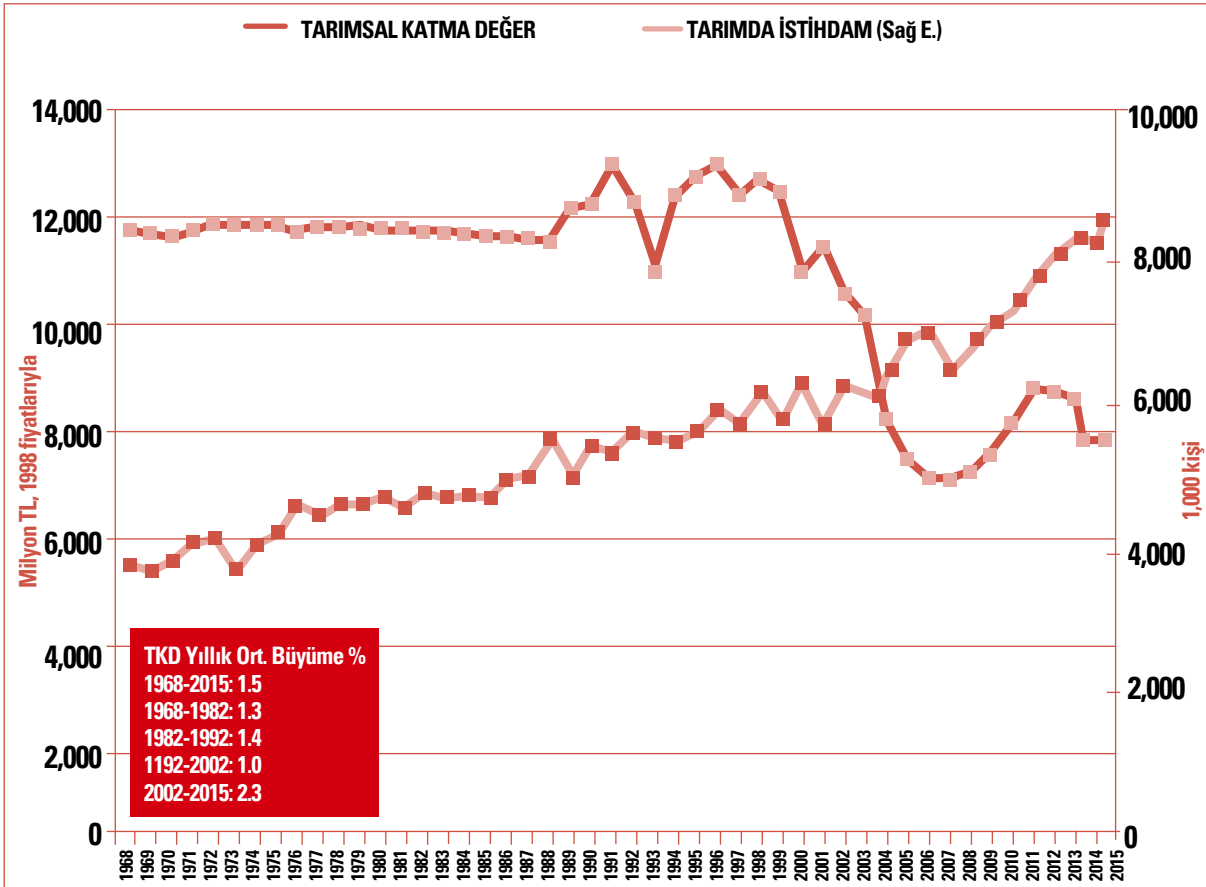
	1998-99	2006-07	2014-15
Makroekonomik Göstergeler			
GSYH büyüme	-0.1	5.8	3.5
Kişi başına GSYH'da büyüme	-1.6	4.2	2.1
Enflasyon	69.3	9.0	8.5
İhracat/GSYH	10.4	16.5	19.9
İhracat/İthalat (oran)	0.62	0.62	0.67
İşgücü verimliliğinde büyüme	-2.1	4.1	1.3
Tarım Göstergeleri			
Tarımsal katma değerde büyüme	0.6	-2.9	2.8
Arazi verimliliğinde büyüme	0.7	-0.6	2.6
İşgücü verimliliğinde büyüme	0.4	0.2	7.5
İşgücü verimliliği: Tarım-dışı/Tarım (oran)	4.8	2.9	2.7
Tarım-gıda ihracatı/Tarım-gıda ithalatı (oran)	1.8	1.4	1.3

Not: Tarım-gıda dış ticareti DTÖ-Tarım Anlaşması'nın kapsamındaki tüm ürünleri içermektedir.
Kaynak: TÜİK (2016a-h).

ŞEKİL 5.1 TARIMIN EKONOMİYE KATKISI, 1998-2015 (DÖNEM ORTALAMALARI %)

ŞEKİL 5.2 TARIMSAL KATMA DEĞER, İSTİHDAM VE BÜYÜME, 1968-2015

Kaynaklar: TÜİK (2016a,h), Bulutay (1995).

Tarımın GSYH'ya katkısı beklendiği gibi 1970'lerin başında % 30'lardan 2015 yılında % 8'lere düşmüştür. 1980'ler ve 1990'ların başlarında yavaşlayan düşüşle % 15-20 aralığında kalmış ve 2000'li yıllarda % 10'unun altına inmiştir (Şekil 5.1). İstihdam tarafında mutlak çalışan sayısı ve toplam içindeki pay düşüş göstermiş, ancak ivme kazanmamıştır. Bu durum, tarımsal yapı ve ekonominin geri kalanının istihdam yaratma kapasitesinin kısıtlı olmasından kaynaklanmıştır. Osmanlı'dan bu yana etkileri hissedilen küçük işletmelerin hakim olduğu üretim yapısı, tarımsal istihdamda mutlak ve görece düşüşü yavaşlatan önemli unsurlardan biridir. Diğer yandan tarım-dışı sektörler, nüfus artışı ve göçü karşılayacak hızda istihdam olanakları yaratamamıştır. Kriz dönemlerinde tarım sektörü işsiz kalanların bir kısmını emerek işsizliğin derinleşmesini önlemiştir. 1990'ların sonunda tarımın toplam istihdamdaki payı % 40 civarındadır. 2000'lerin ortasında % 20'lere yaklaşan istihdam payı günümüzde aynı oranda devam etmektedir.

Son on yılda tarım-gıda ihracatının toplam ihracat içindeki payı % 10'larda seyretmektedir. Diğer yandan ithalatın payı yıllardır % 5 seviyesindedir. Daha sonra değineceğimiz gibi tüm müdahalelere rağmen net ihracatçı sektör olarak tarım en azından dış ticaret açığına şimdilik katkıda bulunmamaktadır.

5.3. TARIMSAL ÜRETİM, İŞGÜCÜ VE ARAZİ KULLANIMI

Türkiye'de tarım ve işgücü ilişkisinde nedensellik karmaşası konuya ilişkin tartışmaların üretkenliğini kısıtlamaktadır. Tarımda istihdamın artış göstermesi durumunda tarım sektörü suçlu ilan edilmektedir. Planlarda, programlarda tarımsal istihdam oranına dışsal hedefler koyulmaktadır. Oysa daha önce de belirtildiği gibi tarımsal istihdam tarımda ve diğer sektörlerdeki gelişmelere hassastır. Tarımsal istihdam azaltılmaz; tarımdaki ve ekonominin geri kalanındaki koşullardan etkilenerek ülke ekonomisi geliştikçe kendiliğinden azalır. Dışsal değil içsel bir değişkendir. Bu nedenle tarımsal üretim ve istihdam gelişmelerini irdelerken diğer konulardan daha uzun bir döneme bakmayı yeğledik.

Son yarım yüzyılda tarım-dışı katma değer yılda ortalama % 4.3 büyümüştür. Tarımsal katma değeri ise aynı dönemde yılda sadece % 1.5 büyümüştür (TÜİK, 2016a). Tarımın 1970'lerin başından bu yana on yıllık dönemlerin büyüme hızında 2002 sonrası dışında değişiklik yoktur. Şekil 5.2'de görüldüğü gibi Tarım Reformu Uygulama Projesi ve sonrasını kapsayan 2002-2015 yılları arasında, tarım yılda ortalama % 2.3, önceki dönemlerde % 1 civarında büyümüştür. Yarım yüzyıla yakın bir dönemde yıllık ortalama büyüme oranı, son yıllarda düşen nüfus artış oranının altında seyretmektedir. Tüm bu gelişmeler büyüme ve verimlilik konusunda iki durum belirlemesini

gerekliliktir. İlki, tarım-tarım dışı arasındaki işgücü verimlilik farkının düşmesinde istihdamda hizmet sektörünün ağırlığının artmasının katkısı yadsınamaz. Genel verimlilik düzeyini yükseltmek için tarımda verimliliğin daha hızlı artması gerekmektedir. Aşağıda incelediğimiz gibi yüksek oranda işgücü çıkışına dayalı tarım işgücü verimliliğindeki artışın genel büyümeye katkısı sınırlı olacaktır. Süregelen sektörel verimlilik farklarının azaltılması tarımsal üretimde yapısal değişimin, diğer bir deyişle temel üretim faktörlerinin (toprak, sermaye, işgücü ve bilgi) kullanımının değişmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Diğer belirleme ise tarımsal üretim ile nüfus büyüme oranlarının etkileşimine ilişkindir. Var olan koşullarda nüfus artışını aşamayan tarımsal üretimin dönemsel büyüme oranları er veya geç tarım-gıda sektörünün sadece ithalatını değil ihracatını da etkileyecektir. Tarımsal üretim 2000’li yılların başına kadar “iyi yıl”-“kötü yıl” eğilimini takip ederek inişli çıkışlı büyümüştür. 2007 yılındaki kuraklık nedeniyle önemli düşüş gösteren üretim, takip eden altı yılda sürekli artmıştır. Tarımsal üretimde hava koşullarının etkisi sürmektedir. Büyüme oranlarında düşüşler artışlara oranla daha şiddetlidir. 2007 yılındaki düşüşle tarımsal üretim 2002 seviyesine gerilemiştir. Tarımda istihdam verilerini kullanırken yıllar arasında tutarsızlıklar nedeniyle dikkatli davranmak gerekmektedir. Şekil 5.2’deki verilerin 1968-88 arası Bulutay’ın (1995) tahminlerine dayanmaktadır. 1988 sonrası TÜİK’in Hanehalkı İşgücü Anketlerinin tahminlerine dayanmaktadır. Zaman içinde nüfus istatistikleri veya sınıflamada yöntemsel değişiklikler nedeniyle işgücü istatistiklerinde önemli oynamalar izlenmekte ve geriye doğru güncellenme yapılmadığı için serilerde dönemsel kırılmalar oluşmaktadır. Bu tür değişikliklerden en fazla etkilenen ise tarımsal işgücü ve istihdam istatistikleri olmaktadır. Örneğin, 2004 yılında işgücü istatistikleri nüfusa uyumlu hale getirilmiştir. Toplam istihdam 2004

yılında 2003 yılına göre 1.5 milyon azalmıştır. Tarım sektörünün istihdamı da yaklaşık 1.5 milyon düşmüştür. Uyumun tümünün tarıma bindirilmesi sonucunda, bir yılda tarımın toplam istihdamdaki payı beş puan azalmıştır. Özellikle tarımsal işgücü zaman serisi istatistikleri 1960’ların sonundan 1980’lerin sonuna, 1990’lardan 2000’lerin ortalarına ve 2014’ten günümüze dilimlenmiş bir görünüme sahiptir. 1980’lerin sonuna kadar 8 milyon civarında seyreden tarımsal istihdam, 1990’larda 8-9 milyon aralığına çıkmıştır. 1970 ve 80’lerde tarımın toplam istihdam içinde % 60 olan payının % 40’a düşmesi 2000’li yılları bulmuştur. Kırdaki düşüş eğilimine giren işgücüne katılım oranı ve kırsal istihdamda tarımın payı, kırsal kesimde artan işsizlik oranlarıyla beraber değerlendirildiğinde, tarımda işgücü kullanımında önemli değişiklikleri işaret etmektedir. Serideki uyumsuzluklara rağmen kırdaki işgücünün değişen genel ekonomik ve tarımsal üretim koşullarına uyum döneminden geçtiğini göstermektedir. Tarımsal istihdamı ekonomiye yük gibi görme yaklaşımının terk edilmesi gerekmektedir. Aslında sektör ekonominin geri kalanındaki sınırlı istihdam yaratma kapasitesinin neden olacağı zorluklarını hafifletmektedir. 2001-2002 ve 2010-2011’deki kriz dönemlerinde tarımsal istihdam artmıştır. Sektör bir anlamda işsizlik son çaresi işlevine hizmet etmektedir.

Ek olarak, ulusal düzeyde tarımsal istihdam azalsa bile, bölgesel farklılıklar dikkati çekmektedir. Üretim yapısına bağlı olarak bazı bölgelerde tarımsal istihdam artabilmektedir. Tarımsal istihdam Doğu Marmara, Akdeniz, Ege ve hatta Güneydoğu Anadolu’da 2000’li yılların ortasından günümüze artış göstermiştir.

Tarımsal arazi kullanımında 2001 yılından bu yana pek büyük değişiklik gözlenmemektedir (Tablo 5.2). Tarımsal üretimde kullanılan alan 2001 yılından 2015’e kadar 2 milyon hektar azalarak 39 milyon hektara düşmüştür. Aynı dönem boyunca çayır ve mera alanı istatistikleri

► TABLO 5.2 TARIMSAL ARAZİ KULLANIMI, 2001 VE 2015.

	2001				2015			
	1,000ha	% pay			1,000ha	% pay		
Tarımsal Alan	40,967	100			38,547	100		
İşlenebilir Alana	26,350		100		23,930		100	
Ekilebilir Alan	23,740	58	90	100	20,646	54	86	100
Ekilen Alan	17,917		68	75	15,723		66	76
Nadas	4,914		19	21	4,114		17	20
Sebze Alanı	909		3	4	809		3	4
Uzun Ömürlü Bitkiler	2,610	6	10	100	3,284	9	14	100
Bağ Alanı	525		2	20	462		2	14
Zeytinlik Alanı	600		2	23	837		3	26
Diğer meyve, sert kabuklular	1,485		6	57	1,985		8	60
Çayır ve Mera Alanı	14,617	36			14,617	38		
Örtü altı tarım alanı	43				65			

Not: ^a İşlenebilir Alan= Ekilebilir alan+Uzun Ömürlü Bitki alanı.
Kaynak: TÜİK (2016f).

değişmemektedir.

Güncel rakamın açıklanması için yeni tarım sayımının sonuçları beklenmektedir. Nadas alanlarında küçük düşüş, meyve alanlarında ve özellikle zeytindeki artış dikkati çekmektedir. Ekilen alandaki 2 milyon hektardan fazla düşüşün bir kısmı meyve alanlarında artışla telafi edilmiştir.

DSİ (2015) tahminlerine göre işlenebilir alanın yaklaşık % 25'ine karşılık gelen brüt 6.09 milyon hektar sulanmaktadır. Toplam sulanan alanın % 60'ı DSİ tarafından geliştirilmiştir, kalan alan eski Köy Hizmetleri'nin ve çiftçilerin kendi sulamalarından oluşmaktadır. Sulama konusunda dikkati çeken olgu, DSİ tarafından geliştirilen sulamalarda bile sulama oranının çok düşük düzeylerde seyretmesidir. Başka bir deyişle sulama altyapısı tamamlanmış tarım alanları yüksek sayılabilecek bir oranda sulanamamaktadır.

İklim ve ekolojik şartlarının çeşitliliği nedeniyle Türkiye'de tarımsal üretim geniş bir yelpazeye sahiptir. Üretimde buğday, şeker pancarı, arpa, pamuk, mısır gibi tarla bitkileri ağır basmaktadır. Tahılların çoğunda kendine yeterlilik sağlanmıştır. Baklagiller, mısır, pirinç üretimi bazı yıllarda, pamuk ve yağlı tohumlar üretimi genelde iç talebi karşılayamamaktadır. Sebze ve meyveler arz fazlası nedeniyle tarım-gıda ihracatının sürükleyicileri konumundadırlar. Çeşitli tarım mallarının işlenebilir alan ve tarımsal üretim değeri içindeki payları Tablo 5.3'te verilmektedir. Tablonun okunmasında dikkat edilmesi gerekmektedir. TÜİK 2010 yılında et ve süt üretiminde istatistiksel düzeltmeye gitmiş ve 2010 öncesi üretimlerde güncelleme yapmamıştır. Bu nedenle özellikle üretim değerindeki paylarda iki yıl karşılaştırması yapmak mümkün değildir. Tarımda bitkisel üretim her açıdan ağır basmaktadır. Hayvancılık ürünlerinin toplam üretim değeri içindeki payı üçte biri ancak bulmaktadır. Üretim yapısı politikaların ağırlığını yansıtmaktan uzaktır. İç sübvansiyonlar genelde tarla ürünlerine yoğunlaşmaktadır. Üretim değerinde yaklaşık % 40 paya sahip sebze ve meyvelerin, fındık dışında politika uygulamalarında ağırlıkları zayıftır. Tahıllardaki yüksek koruma ve iç piyasaya müdahale sonucunda hayvancılık üretimi etkilenmektedir. Hayvancılıktaki yüksek korumalar, yüksek

girdi maliyetleri nedeniyle hayvancılık ürünlerinin payını artıracak oranda etki yapamamıştır. Sonucunda tüketiciler çoğu hayvancılık ürününe AB ortalamalarının üstünde fiyat ödemek durumunda kalmaktadırlar.

Türkiye, dünyada fındık, vişne, incir, kayısı ve ayvada en büyük üretici konumundadır. Daha genel bir yaklaşımla, yıldan yıla küçük değişiklikler olsa da, 35 tarım malı üretiminde Türkiye ilk on ülke arasında yer almaktadır. Daha çok meyve ve sebzelerin üretiminin yer aldığı üst sıralara hayvan yetiştiriciliği yaklaşmamaktadır. Hayvancılık artan gelire eşlik eden talep artışına cevap vermekten uzak kalmıştır. Hayvancılık ürünlerinde dış ticaret yok denecek kadar azdır. İhracat kısıtlı miktarda, dünyanın belirli bölgelerine yapılmaktadır. İç fiyatlardaki ani zıplama dönemleri dışında uygulanan yüksek koruma, pratikte hayvan ürünlerinin çoğunda, özellikle ette, ithalatı yasaklayacak düzeydedir. Nüfusun hayvansal protein açığı büyük oranda tavukçuluk sektörü tarafından karşılanmaktadır. Tavukçuluk ürünlerinin tamamına yakını üretimde dikey olarak bütünleşmiş, büyük ölçekli firmalar tarafından üretilmektedir. Tavukçuluk ihracatı artmakta, ancak yem maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle ihracat pazarlarında rekabet edebilmek için sübvansiyon gerekmektedir.

► TABLO 5.3 TARIMSAL ÜRETİMİN YAPISI, 2007 VE 2014.

	2007				2014			
	1,000 ha	Pay	Milyon \$	Pay	1,000 ha	Pay	Milyon \$	Pay
Tarımsal Üretim Değeri			60,858				70,057	
Bitkisel Üretim	24,887		43,357	71.2	23,943		44,640	63.7
Tahıl ve diğer tarla bitkileri	16,945	68.1	14,933	24.5	15,789	65.9	19,150	27.3
Tahıllar	12,403	49.8	8,964	14.7	11,727	49.0	10,963	15.6
Buğday	8,098	32.5	5,448	9.0	7,919	33.1	6,555	9.4
Patates, baklagiller, diğer yumrular	1,211	4.9	2,639	4.3	874	3.7	3,454	4.9
Patates	153	0.6	1,576	2.6	130	0.5	2,257	3.2
Baklagiller	1,058	4.3	1,063	1.7	744	3.1	1,197	1.7
Yağlı tohumlar	631	2.5	708	1.2	828	3.5	1,534	2.2
Ayçiçeği	555	2.2	517	0.8	657	2.7	1,136	1.6
Tütün	145	0.6	345	0.6	106	0.4	338	0.5
Şeker pancarı	300	1.2	900	1.5	289	1.2	1,200	1.7
Pamuk	530	2.1	1,280	2.1	468	2.0	1,579	2.3
Sebzeler	815	3.3	13,015	21.4	809	3.4	11,890	17.0
Yumurta ve kök sebzeler	120	0.5	1,588	2.6	108	0.5	1,099	1.6
Meyvesi için yetiştirilen sebzeler	618	2.5	10,351	17.0	649	2.7	9,858	14.1
Domates	184	0.7	4,766	7.8	183	0.8	4,916	7.0
Karpuz kavun	546	2.2	2,002	3.3	559	2.3	1,352	1.9
Meyve, sert kabuklu ve baharatlar	2,909	11.7	15,408	25.3	3,238	13.5	13,600	19.4
Üzüm	485	1.9	2,244	3.7	467	2.0	1,524	2.2
Turunçgiller	111	0.4	1,565	2.6	130	0.5	1,067	1.5
Elma	158	0.6	1,866	3.1	171	0.7	1,237	1.8
Zeytin	753	3.0	1,967	3.2	826	3.5	1,664	2.4
Fındık	664	2.7	1,533	2.5	701	2.9	1,713	2.4
Nadas	4,219	17.0			4,108	17.2		
Hayvansal Ürünler			17,501	28.8			25,418	36.3
Et			7,889	13.0			13,128	18.7
Koyun ve keçi			1,113	1.8			1,032	1.5
Sığır			3,695	6.1			6,875	9.8
Tavuk			3,080	5.1			5,221	7.5
Süt			6,922	11.4			9,185	13.1
Koyun ve keçi			733	1.2			1,220	1.7
İnek			6,188	10.2			7,965	11.4
Yumurta			1,720	2.8			1,981	2.8
Bal			728	1.2			961	1.4

Not: ^a İstatistikî kapsam değişikliği sonucunda 2010 yılında sığır eti ve süt üretimleri zıplama göstermiştir. Önceki yıllarda düzeltme yapılmamıştır.

^b 2013 ve 2014 yıllarında tavuk eti değerleri verilmemiştir. 2014 yılı tavuk eti değeri üretim ve birim fiyatlar kullanılarak yazarlar tarafından tahmin edilmiştir.

Kaynak: TÜİK (2015f)'den yazarların hesaplamaları.

5.4. TARIMSAL VERİMLİLİK VE ÜLKELERARASI KARŞILAŞTIRMALAR

Dünya gıda denkleminin en önemli unsuru tarımda küresel verimlilikte beklenen büyümedir. Verimlilik göstergeleri ülkelerin tarım sektörünün performansını değerlendirmekte de kullanılır. Tarımsal verimlilikte büyüme, Türkiye'nin bir yandan sektörde rekabet gücü ve üretici gelirlerini, diğer yandan küresel gıda denklemine katkılarını belirleyecektir. Tarımda büyüme birbirini dışlamayan iki koldan sağlanır. İlki, üretimde kaynak kullanımını artırmaktır. Örnek olarak tarımsal arazide genişleme, sulanan alanlardaki artış, birim arazi başına girdi yoğunluğunu yükseltilmesi verilebilir. İkinci yol ise kullanılan kaynakların etkinliğini artırmaktır. Tarımda ve tarım-dışı sektörlerde yaygın olarak hesaplanan işgücü verimliliği gibi kısmi verimlilik göstergeleri ile beraber toplam faktör verimliliğinin kullanımı sektörlerin verimlilik performansını daha sağlıklı değerlendirme imkanı sunar.

İşgücü ve alana dayalı kısmi verimlilik göstergeleri sektörün verimlilik gelişmelerini değerlendirmek açısından ideal olmasalar da tarımdaki kaynak kullanımını, gelir düzeyi ve fakirliğe ilişkin değişimleri izlemek için basit araçlardır. Üç ana faktörden biri olan arazi, tarımda kullanılan en önemli sabit kaynaktır. Tarımsal arazi ülkesel gıda arzında önemli rol oynayan tarımsal ürünlerin verimlerini ve kırdaki istihdamın kalıcılığını yansıtır. İşgücü verimliliği ise hem sektörde hem de kırdaki yaşam standardını belirleyici rol oynar. Zaman serisi veri eksikliği nedeniyle üçüncü ana faktör

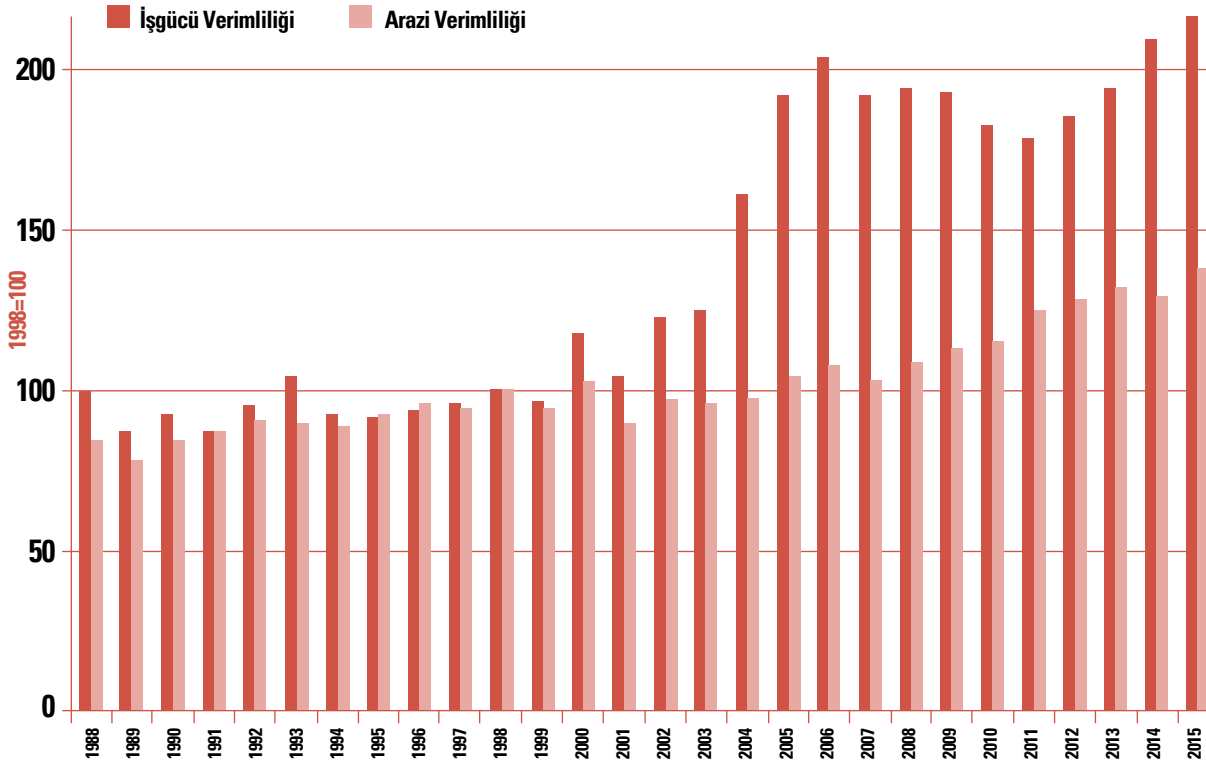
sermaye verimliliğine girmiyoruz.

Bu bölümde kısmi verimlilikler ve toplam faktör verimliliği kullanılarak tarım sektörünün performansı incelenecektir. Arazi verimliliği hektar başına düşen reel tarımsal katma değer olarak tanımlanmıştır. Tarımda çalışan başına düşen reel tarımsal katma değer işgücü verimliliğini göstermektedir.

Türkiye'de 1988-2015 yılları arasında arazi ve işgücü verimliliğindeki gelişmeler Şekil 5.3'te sunulmaktadır. Yıllar itibarıyla tarımsal arazide yavaş azalış nedeniyle arazi verimliliğinin seyri toplam üretimdeki değişime paralel hareket etmektedir. 2007 yılındaki kuraklık sonrası yükselen ivme 2015 yılına kadar devam etmektedir.

➤ ŞEKİL 5.3 TARIMDA ARAZİ VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ, 1988-2015 (ENDEKS 1998=100)

Kaynaklar: TÜİK (2016f ve h)'den yazarların hesaplamaları

İşgücü verimliliği, 1998 yılından 2002-2003 yıllarına kadar, sonraki dönemle karşılaştırıldığında sakin bir seyir göstermektedir. Tarımsal istihdamın ani düşüşü nedeniyle 2004 yılında kırıma gösteren işgücü verimliliği, 1990'ların sonuyla karşılaştırıldığında ikiye katlanmaktadır. 2010-11 krizindeki istihdam artışının, tarımsal üretim artışının üstünde olması nedeniyle hafif düşmektedir. 2014 yılında üretimin küçülmesine rağmen istihdamdaki şiddetli düşüşün tekrarlanması nedeniyle incelenen dönemde rekor seviyeye ulaşmaktadır.

Kısmi verimlilik değişimlerinin kaynaklarına inebilmek için üretim, arazi, istihdam ve verimliliklerin büyüme oranları Tablo 5.4'te sunulmaktadır. Tarım Reformu Uygulama Projesinin başlangıç yılı olması nedeniyle değişimler 2002 yılı sonrası ve öncesi olarak iki döneme ayrılmıştır.

Tarımsal istihdam ve arazi kullanımlarındaki dönemler arası farklar kısmi verimliliklerdeki değişimleri büyük oranda açıklamaktadır. Her iki dönemde istihdam ve kullanılan arazi düşüş göstermektedir, ancak ikinci dönemde bu düşüşler daha şiddetlidir. İkinci dönemde istihdamda yılda ortalama % 2.5'e yaklaşan düşüş, işgücü verimliliğinde yılda % 5'e yakın yükselmeye neden olmaktadır. Kullanılan arazi ve verimliliği açısından daha küçük oranlarda düşüş izlenmektedir. Tarımda istihdamın azalması verimlilik artışına en önemli katkıda bulunan bir unsur olarak belirlemektedir. Bu gelişmelerin tarımda ve hatta kırdaki gelirleri artırarak, yaşam kalitesinde iyileşmeyi ve fakirliğin azalmasını beraberinde getirmesi kaçınılmazdır.

Son yıllarda çeşitli mutlak büyüklüklere göre Türkiye'nin

➤ TABLO 5.4 ÜRETİM, FAKTÖR KULLANIMI VE VERİMLİLİKLERDE DEĞİŞİMLER, 1998-2015 (%)

	Dönemsel Yıllık Ortalama Büyüme (%)		
	1988-2002	2002-2015	1988-2015
Üretim ve Faktör Kullanımı			
Tarımsal Katma Değer	0.84	2.31	1.55
Tarımsal İstihdam	-0.67	-2.34	-1.48
Tarımsal Arazi	-0.13	-0.51	-0.31
Kısmi Verimlilik			
İşgücü Verimliliği (Tarımsal KD/istihdam)	1.52	4.76	3.07
Arazi Verimliliği (Tarımsal KD/hektar)	0.97	2.84	1.86

Kaynaklar: TÜİK (2016a, f, h)'den yazarların hesaplamaları.

dünyada sıralamasındaki yeri dikkat çekmeye başlamıştır. Tarım da bu tür sıralamalardan nasibini almıştır. Dünya Bankası (2016)'da yüz elliden fazla ülke için yayınladığı gelişme göstergelerine göre 2014 yılında Türkiye tarımsal üretimde dünyada dokuzuncu sırada yer almaktadır. Ancak bu gibi göstergelerde yıllar içinde sıralamadaki değişimleri, temel üretim faktörlerine göre kısmi verimliliklerdeki sıralamaları ve değişimleri de gözlemek gerekir.

Nitekim Türkiye tarımı 2014 yılından önce beşinci sırada yer almıştır. Türkiye, sıralamalardaki mutlak büyüklükten kısmi verimlilik göstergelerine geçildiğinde, geçtiğimiz on yıldaki olumlu gelişmelere rağmen, aşağılara düşmektedir (Tablo 5.5). Türkiye işgücü verimliliğinde otuzlu, arazi verimliliğine göre ise yirmili sıralarda yer almaktadır.

Toplam faktör verimliliği en basit şekilde toplam çıktının toplam girdilere bölümü olarak tanımlanabilir. Çıktı ve girdilerin çeşitliliği nedeniyle reel çıktı ve reel girdi miktarlarını belirlemek zordur. Ancak, endeks sayıları teorisini kullanarak çıktı ve girdi kullanımında büyüme oranları bulunabilir. Toplam Faktör Verimliliğinde (TFV) değişim, toplam çıktı ve toplam girdilerin büyüme oranları karşılaştırılarak tanımlanabilir. En basit haliyle TFV'deki değişim oranı toplam çıktı ve toplam girdilerin değişim oranlarının farkından bulunur.

ABD Tarım Bakanlığı-Ekonomik Araştırma Bölümü yaklaşık 180 ülke için 1961'den bu yana tarım sektöründe toplam girdi ve çıktı, dolayısıyla TFV'deki büyüme oranlarını hesaplamaktadır. Türkiye'nin uzun dönem TFV

➤ **TABLO 5.5 TÜRKİYE'NİN DÜNYA TARIMSAL ÜRETİM VE VERİMLİLİK SIRALAMALARINDAKİ YERİ**

	Türkiye'nin Sırası		
	1997	2005	2014
Tarımsal Katma Değer	5	5	9
İşgücü Verimliliği (Tarımsal KD/istihdam)	36	38	30
Arazi Verimliliği (Tarımsal KD/hektar)	17	23	21

Not: İşgücü ve arazi verimliliği sıralamasında tarımsal katma değerleri önemsiz ülkeler sıralamaya dahil edilmemiştir.

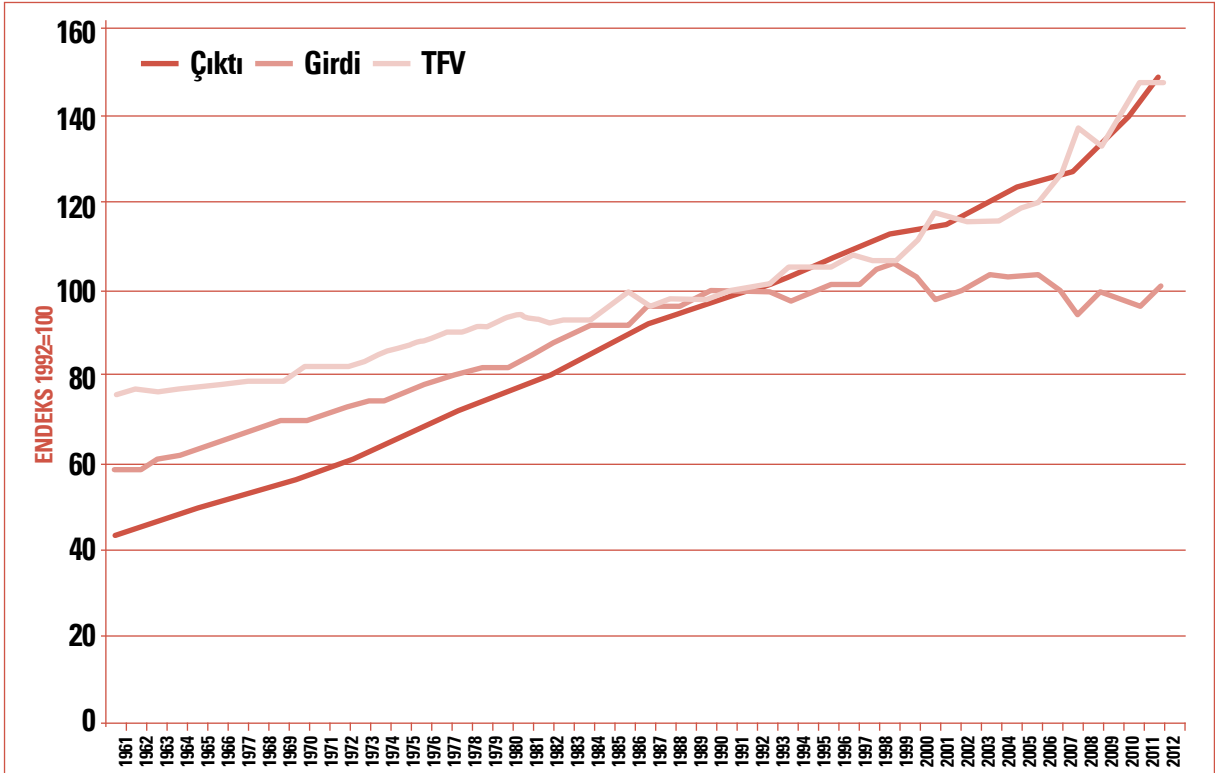
Kaynak: Dünya Bankası (2016) verilerinden yazarların hesaplamaları.

*Yazım sırasında tüm ülkelerin 2015 verileri tamamlanmamıştır.

büyüme oranları ve seçilmiş ülkelerle karşılaştırmalarda bu hesaplamalar kullanılacaktır.

Kapsanan uzun dönem içinde TFV yılda ortalama % 1.13 büyümüştür. 1960'lı yıllarda girdi kullanımındaki artış nedeniyle TFV artışı sınırlı kalmış, 1970'li yıllarda TFV'nin üretim miktarına katkısı önceki on yıla oranla artış göstermiştir (Şekil 5.4). 1980'li yıllarda girdi ve çıktılarda düşük büyüme sonucunda TFV'de değişim yatay seyretmiştir. 1990'larda girdilerde görece düşük büyüme nedeniyle TFV tekrar artmaya başlamıştır. 2000'li yılların başından bu yana girdi kullanımında düşüş sonucunda TFV'deki büyüme incelenen dönemin en yüksek seviyelerine ulaşmıştır.

➤ **ŞEKİL 5.4 TARIMDA TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİNDE BÜYÜME, 1961-2012 (ENDEKS 1992=100).**

Kaynak: USDA-ERS (2015).

Son yıllardaki olumlu gelişmeleri uluslararası perspektife oturtmak için son yirmi yıl içinde seçilmiş ülkelerde TFV büyüme performansları Şekil 5.5'te sunulmaktadır. 1991-2000 yılları arasındaki TFV büyümesindeki görece düşüklük, sonraki on yıldaki gelişen performans ile telafi edilmeye başlanmıştır. Ancak, gene de TFV'nin büyüme oranı dünya tarım dışı ticaretinde söz sahibi ülkelerin gerisinden kalmıştır.

5.5. TARIMININ REKABET GÜCÜ

Tarım sektörü dünya genelinde küreselleşme sürecine giderek hızlanan bir şekilde entegre olmaktadır. Tarım ürünlerinin küresel dış ticaret hacmi, 2003 - 2013 yılları arasında reel olarak ortalama % 53 civarında artmıştır (FAO, 2015c). Aynı dönemde tarımsal üretimin reel değerindeki artış sadece % 29 olmuştur (FAO, 2015d). Tarım ticaretindeki bu hızlı artış ticaret deseninde önemli değişimleri de beraberinde getirmiştir. Tarımsal ürünlerin ticareti ham maddelerden mamul ve yarı-mamul maddelere doğru kaymıştır.

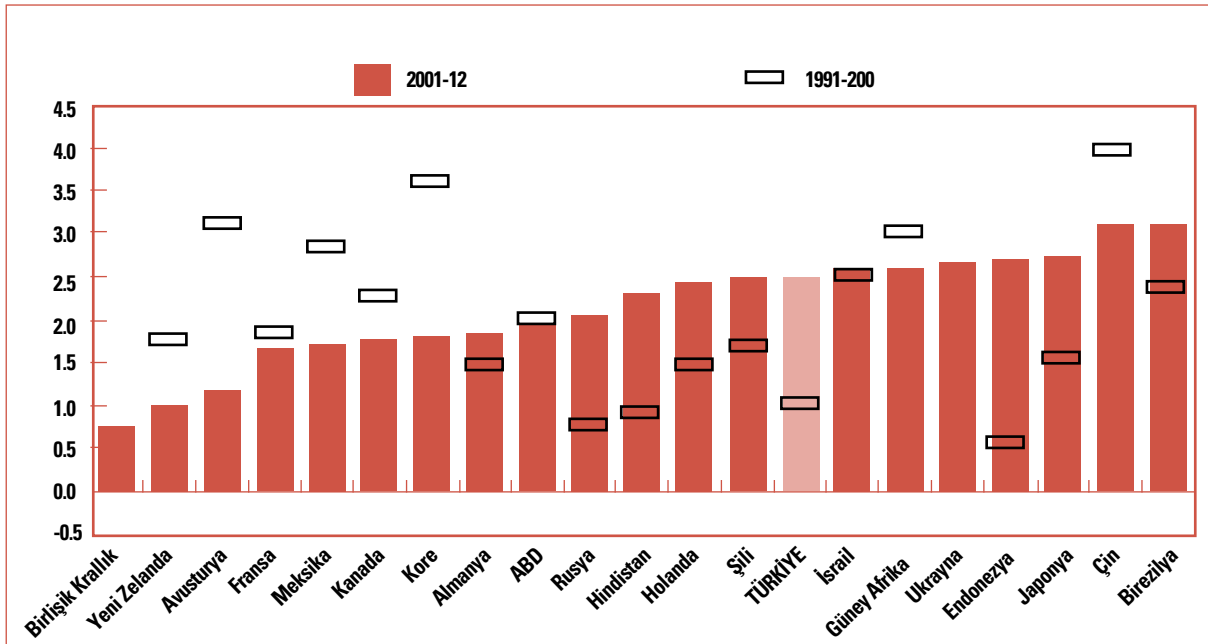
Türkiye'de tarım ürünlerinin dünya pazarında rekabet edebilirlikleri ile ilgili en güncel araştırma Kıymaz (2014) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada Kıymaz (2014) Türkiye'deki tarımsal desteklerin yapısını ve üretim maliyetlerini incelemektedir. Bu şekilde verimlilik ve tarımsal destekleri üzerinden sektörün rekabet etme gücü ile ilgili önemli sonuçlar elde etmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre, tarımsal destekler sonucu Türkiye 2000-2012 döneminde tarım sektörü rekabet gücünü bir miktar arttırmış ve piyasalarını göreceli olarak daha

yüksek bir oranda dış rekabete açmıştır. Diğer taraftan üreticilere verilen desteklerin en önemli bileşeninin iç fiyatların dünya fiyatlarının üzerinde tutulması ile sağlanan tarımsal fiyat destekleri olduğu görülmektedir.

2005-2013 döneminde tarımsal üretimin maliyetlerine bakıldığında ise, en önemli girdiler olan gübre ve mazot fiyatı endekslerindeki artışların ayçiçeği dışındaki tüm ürün fiyat endekslerinin üzerinde olduğu görülmektedir. 2005-2013 döneminde bu iki girdinin toplam maliyetler içerisindeki payında %10-15'lik bir artış olmuştur. Her ne kadar bu durum tarımsal üretimde belirgin bir rekabet gücü kaybına sebep olduysa da, 2007-2008 krizi sırasında artan dünya tarım fiyatları arpa, mısır, çeltik ve şeker pancarı fiyatlarının dünya fiyatları arasındaki farkı oldukça azaltmıştır. Buğday ve ayçiçeğinde ise dünya fiyatları ile iç fiyatlar arasındaki yüksek fark artan dünya fiyatlarına rağmen korunmuştur.

Çalışmada dünya fiyatları, üretim maliyetlerinden tarımsal desteklerin çıkartılması ile elde edilen net maliyetlerle de karşılaştırılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre sulu buğday ile ayçiçeği ve arpa üretiminin net maliyetleri, özellikle dünya fiyatlarında 2011 yılında meydana gelen artışlardan sonra, dünya fiyatlarının altında kalmıştır. Çeltik, mısır ve kuru buğday net maliyetleri ise 2005-2013 döneminde sürekli olarak dünya fiyatlarının üzerinde seyretmiştir. Şeker pancarında ise uluslararası piyasalarda yaşanan gelişmeler (Avrupa birliğinde kotaların kalkması gibi) göreceli bir rekabet avantajı yaratsa da bunun kalıcı olması dünya fiyatlarının yüksek seyretmesine ya da üretim desteklerinin artırılmasına

► **ŞEKİL 5.5 TARIMSAL TOPLAM FAKTÖR VERİMLİLİĞİNDE BÜYÜME KARŞILAŞTIRMALARI, 1991-2000, 2001-12 (DÖNEMSEL YILLIK ORTALAMA BÜYÜME ORANLARI)**

Kaynak: USDA-ERS (2015).

⁵ Üreticilere fiyat desteği vermekle rekabet gücü artmaz. Sektöre özel rekabet edebilirlik uluslararası düzeyde görece bir kavramdır.

bağlıdır. Çalışmada sonuç olarak dünya tarım piyasalarında son dönemde meydana gelen gelişmeler tarım sektörünü göreceli olarak daha rekabet edebilir duruma getirdiyse de sektörün önemli yapısal sorunları giderilmeden bu rekabet avantajının kalıcı olmasının mümkün olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Literatürdeki ekonomik modelleme çalışmalarının sonuçlarından tarım sektörünün alt sektörlerinin rekabet güçleri ile ilgili sonuçlara varmak mümkündür. Bu çalışmalar doğrudan sektörün rekabet edebilirliğini incelemeseler de, ticaret ve tarım politikası ile ilgili yaptıkları benzetim sonuçları tarım sektörünün göreceli rekabet gücü ile ilgili fikir verebilir. Örneğin literatürde, tarımsal ticaretin serbestleştirilmesi ile ilgili pek çok çalışma vardır. Bu çalışmalar genellikle hangi sektörlerin olumlu, hangi sektörlerin ise olumsuz etkilendiklerini rapor etmektedirler. Serbest tarımsal ticaret rejimi altında rekabet gücü zaten yüksek olan sektörler üretim ve ticaret açısından olumlu bir performans sergileyebileceklerinden bu çalışmalardan faydalanılarak tarım alt sektörlerinin rekabet gücü ile ilgili genel sonuçlara varılabilir. Aynı şekilde literatürde yer alan iklim değişikliği ile ilgili çalışmalar da değişen iklim koşulları altında hangi sektörlerin rekabetçi bir avantaja sahip olacakları konusunda fikir vermektedirler.

Aşağıda, çeşitli çalışmalardan ticaret serbestleştirme genel sonuçlarını vereceğiz. Sonuçların değerlendirilmesinde çalışmaların modelleme yöntemlerinin, temel alınan yılların, mal ve ürün sayılarının, sınır fiyat tahminlerinin birbirinden farklı olduğu dikkate alınmalıdır. Tarımsal malların dünya fiyatlarının yükseldiği dönemde yapılan bir AB'ye üyelik modelleme çalışmasına göre genelde bitkisel üretimin olumsuz, hayvansal üretimin ise olumlu etkileneceği sonucuna varılmaktadır (Leeuwen vd., 2011). Diğer taraftan Çakmak ve Kasnakoğlu (2003), Grethe (2004) ve Eryugur (2006) gibi mal fiyatlarının düşük olduğu dönemde yapılan AB'ye üyeliğin etkilerini belirleme çalışmaları, hayvancılık sektörü için olumsuz sonuçlar bildirmektedir. Net ticaret etkisi açısından da çalışma sonuçları farklılaşabilmektedir: Bazı çalışmalar Türkiye'nin bitkisel ürünlerde net ithalatçı olacağını iddia ederken (Çağatay vd., 2001) diğerleri

net ihracatçı konumunu koruyacağını ileri sürmektedir (Çakmak ve Kasnakoğlu, 2003; Grethe, 2004; Özer ve Özçelik, 2009). Çalışmaların mutabık kaldığı tek sonuç meyve ve sebze net ihracatçı pozisyonunun güçleneceğidir (Çakmak, 2007; Eryugur, 2006; Nowak-Lehmann vd., 2007).

Bu çalışmalardan değişik yöntemler ve veri setleri kullanılan altı tanesinin sonuçlarına daha yakından bakıldığında ürün detayında sonuçların çok fazla değişmediği görülmektedir. Bu amaçla Çakmak, ve Kasnakoğlu (2003)'ün kısmi denge modeli kullanarak; Çakmak ve Dudu (2013)'ün ve Dudu (2013)'ün dinamik genel denge modeli kullanarak, Larson vd., (2014)'ün ve Bektaşoğlu vd., (2015)'in statik küresel denge modeli kullanarak tarım ürünlerinde ticaret serbestleşmesini içeren, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile entegrasyonu ile ilgili simülasyon sonuçlarını rapor ettikleri çalışmaları ile Dudu ve Çakmak (2011)'in hane halkı seviyesinde veri kullanarak tarımsal işletmelerin teknik etkinliklerini inceledikleri çalışmalara daha yakından bakacağız. Kısmi ve genel denge modeli kullanılan çalışmalarda Türkiye ve AB arasında uygulanan ithalat vergileri ve vergi dışı ticaret kısıtlamalarının kaldırılması durumunda tarımsal üretim ve ticarete meydana gelen değişimler incelenmektedir. Son çalışmada ise üreticilerin teknik etkinlikleri ürettikleri ürünlerin türüne göre (tahıllar, sinai bitkiler, sebze ve meyve, hayvansal ürünler) sunulmaktadır.

Bu çalışmalar arasında yöntem ve kullanılan veriler açısından önemli farklar bulunmaktadır. Tarım sektörü modeli kullanılan Çakmak ve Kasnakoğlu, tarım sektörünü çok daha ayrıntılı bir şekilde ürün bazında modellerken, tarımsal üretimin teknik koşullarını dikkate almakta ancak tarım sektörünün diğer sektörlerle olan ilişkilerinden ve ekonominin geri kalanından etkilenmediği varsayımını yapmaktadır. Model veri olarak 2002-2004 yıllarını baz almaktadır. Diğer taraftan Çakmak ve Dudu (2013) ve Dudu (2013), 2008 temel yılı verilerini kullanarak geliştirdikleri dinamik genel denge modellerinde tarımı çok detaylı olarak modelleyememekte, ancak tarım sektörünün ekonominin geri kalanı ile olan etkileşimini dikkate almaktadırlar. Çakmak ve Dudu (2013), aynı zamanda dünya fiyatlarının sabit olduğunu varsaymaktadırlar. Dudu (2013) bu son varsayımı gevşetmekte ve iklim değişikliğinin etkilerini bir bitki-su modeli kullanarak genel denge modeline girdi olarak dâhil etmektedir. Son olarak hem Larson vd. (2014) hem de Bektaşoğlu vd. (2015), 2007 baz yılı verilerini kullanarak geliştirdikleri küresel genel denge modellerinde gerek tarım sektörünün ekonominin geri kalanı ile olan ilişkisini gerekse de ülkeler arası etkileşimleri dikkate alarak dünya fiyatlarını içsel kabul etmekte ancak tarım sektörünü oldukça düşük bir çözünürlükte modelleyebilmektedirler. Kısmi ve genel denge modelleri ile yapılan çalışmaların genel yapılarına bakıldığında girdi ve çıktılar için tam serbest piyasa, girdiler arasında sabit ikame, üretimin teknik koşullarının zaman içinde değişmemesi, tam istihdam gibi bir takım kısıtlayıcı varsayımlara dayandıkları görülmektedir. Yine de bu varsayımların gerek referans senaryolarda gerekse de politika/etki senaryolarında aynı ölçüde bağlayıcı oldukları ve bu varsayımların gevşetilmesi ile modellerin çözüm kümelerinde çok fazla

genişleme olmayacağı unutulmamalıdır.

Bu çalışmaların sonuçlarına göre arpa, çeltik, nohut, şeker pancarı, pamuk, sebze ve meyve göreceli olarak rekabet gücü yüksek sektörlerdir. Diğer taraftan, buğday, mısır, yağlı tohumlar, yumru bitkiler, hayvancılık, süt ürünleri rekabet gücü düşük sektörlerdir. Çalışmalar arasında bazı farklar da bulunmaktadır. Çakmak ve Dudu (2013), mısır ve yağlı tohumların rekabet gücünün yükseleceğine dair sonuçlara varırken, diğer çalışmalar aksini destekleyecek sonuçlar sunmaktadır. Aynı şekilde Larson vd. (2014) sonuçlarından süt ve süt ürünleri sektörlerinin rekabet güçlerinin göreceli olarak daha yüksek olduğu sonucuna varılabilmekte, ancak diğer çalışmalar aksi yönde bulgular sunmaktadırlar. Ne var ki Bektaşoğlu vd. (2015) bu bulguyu desteklememektedir. Bektaşoğlu vd. (2015) Türkiye'nin lif bitkileri, şeker ve işlenmiş gıda ürünlerinde göreceli olarak daha rekabetçi olduğuna dair sonuçlara ulaşmaktadırlar.

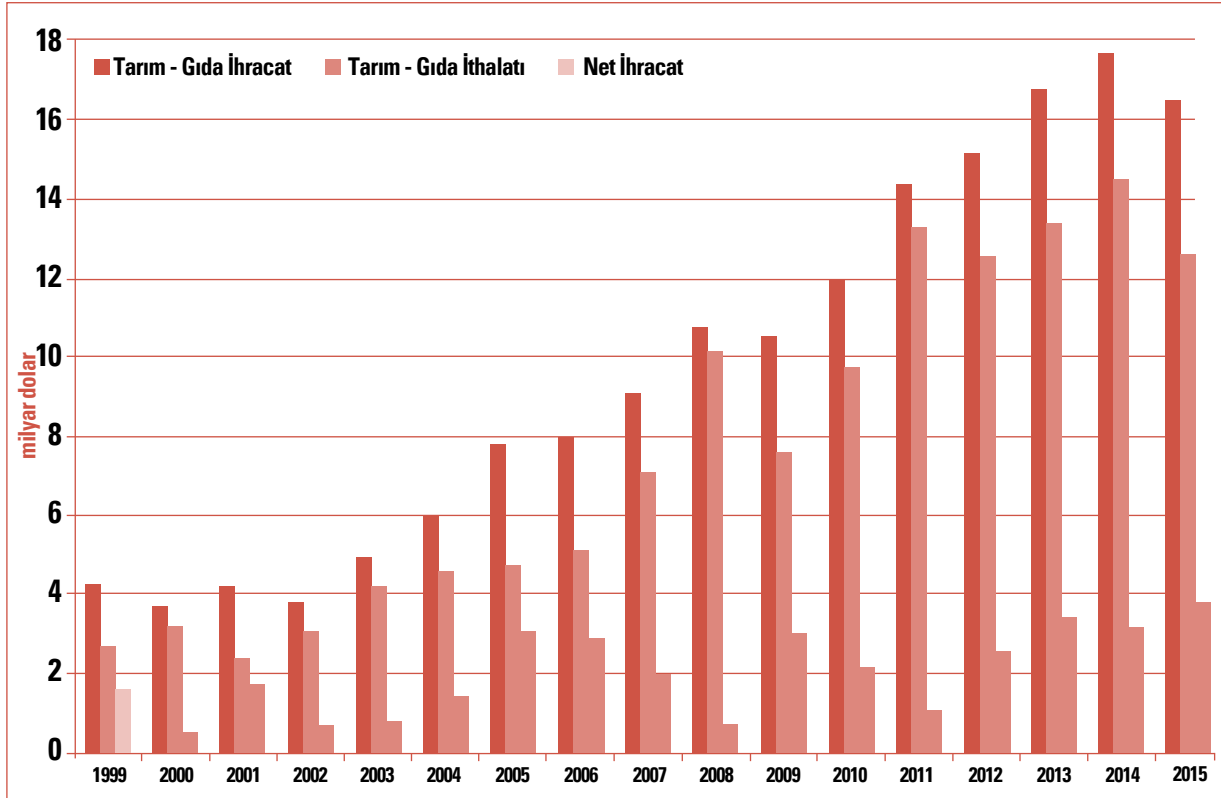
Çalışmalardan sadece Dudu ve Çakmak (2011)'in bulguları üreticilerin özellikleri ile ilişkilendirebilmektedir. Buna göre, tarımsal desteklerin üretici gelirine oranı çok yüksek veya düşük olduğunda ve üreticinin kullandığı tarımsal alan küçüldükçe üreticinin teknik etkinliği düşmektedir. Dudu (2013) iklim değişikliğinin etkileri altında nispeten farklı bir tablo sunmaktadır. Dudu (2013)'e göre, iklim değişikliği Türkiye'de tarımsal ürünlerin göreceli rekabet gücünü ciddi oranda değiştirecektir. Bu değişimin ardından gerçekleşecek olan bir tarımsal ticaret

serbestleşmesi durumunda şeker pancarı, mısır ve yağlı tohumlar ile meyve ve sebze üretimi göreceli olarak daha rekabet edebilir bir konumda olacaktır. Diğer taraftan buğday başta olmak üzere tahıllar ve çeltik rekabet güçlerini önemli ölçüde kaybedecektir. Hayvancılık sektörü ise yurt dışından ucuz ithal girdi (özellikle yem) tedarik edilmesi durumunda rekabet gücünü koruyabilecektir. Teknik bilgiler içeren bu bölümde, Türkiye'de tarımın rekabet gücünün bir bütün olarak değerlendirilmesinin ancak bütüncül modellerle mümkün olduğu sonucuna varılabilir. Diğer bir sonuç, bu tür modelleme çalışmalarının politika yapıcılara yardımcı olabilmesi için güncellemelerin süreklilik kazanması gerektiridir.

5.6. TARIM-GIDA DIŞ TİCARETİNDE EĞİLİMLER

Son on beş yılda tarım-gıda sektörünün dış ticaret performansı tatmin edici düzeydedir. 1999'dan bu yana tarım-gıda dış ticareti diğer sektörlerin dış ticaretine yakın oranlarda büyümüştür. İthalatta tarım-gıda ve diğer sektörlerin büyüme oranları yılda ortalama % 11 olmuştur. İhracatta ise tarım-gıdanın büyümesi yılda % 10 ile diğer sektörlerin bir puan altında gerçekleşmiştir. Tarım-gıdamallarında Türkiye'nin net ihracatçı pozisyonu devam etmektedir (Şekil 5.6). Ancak, bu pozisyonuna yüksek oranlı gümrük vergileri ve vergi dışı önlemlerin katkısını gözden kaçırmamak gerekmektedir. Sektörün ithalat politikalarında genel eğilim, ihracatçı imalat

➤ ŞEKİL 5.6 TARIM-GIDA DIŞ TİCARETİ, 1999-2015 (MİLYAR DOLAR)

Not: Tarım-gıda dış ticareti DTÖ-Tarım Anlaşması'nın kapsamına giren tüm ürünleri içermektedir.
Kaynak: TÜİK (2016d).

sanayiine gereken ara mallarında ithalat izni vermek, diğer ürünlerin ithalatında sıkı kontrol yönündedir. Net ihracatta sürekliliğin sağlanmasında, yüksek korumaya eşlik eden, ihracatı hedef alan tarım-gıda üretiminin katkısı önemli yer tutmaktadır.

Dönem içinde tarım-gıda ihracat ve ithalatının mal ve ürün içeriklerinde sınırlı da olsa değişim dikkat çekmektedir. Son yıllarda Türkiye'nin ihracatının sadece dörtte biri dökme mallardan ve ara mallarından oluşmaktadır. Geri kalanı işlenmiş ve doğrudan tüketilen ürünlerden oluşmaktadır. İthalatta durum tam tersidir, işlenmiş gıdanın toplam ithalat içindeki payı düşüktür. Bu yapının oluşumuna, hammadde ihracatındaki düşüş ile ithalatın içindeki hammadde payının değişmemesi katkıda bulunmuştur.

Tarım-gıda dış ticaretinde ürün çeşitlemesinde

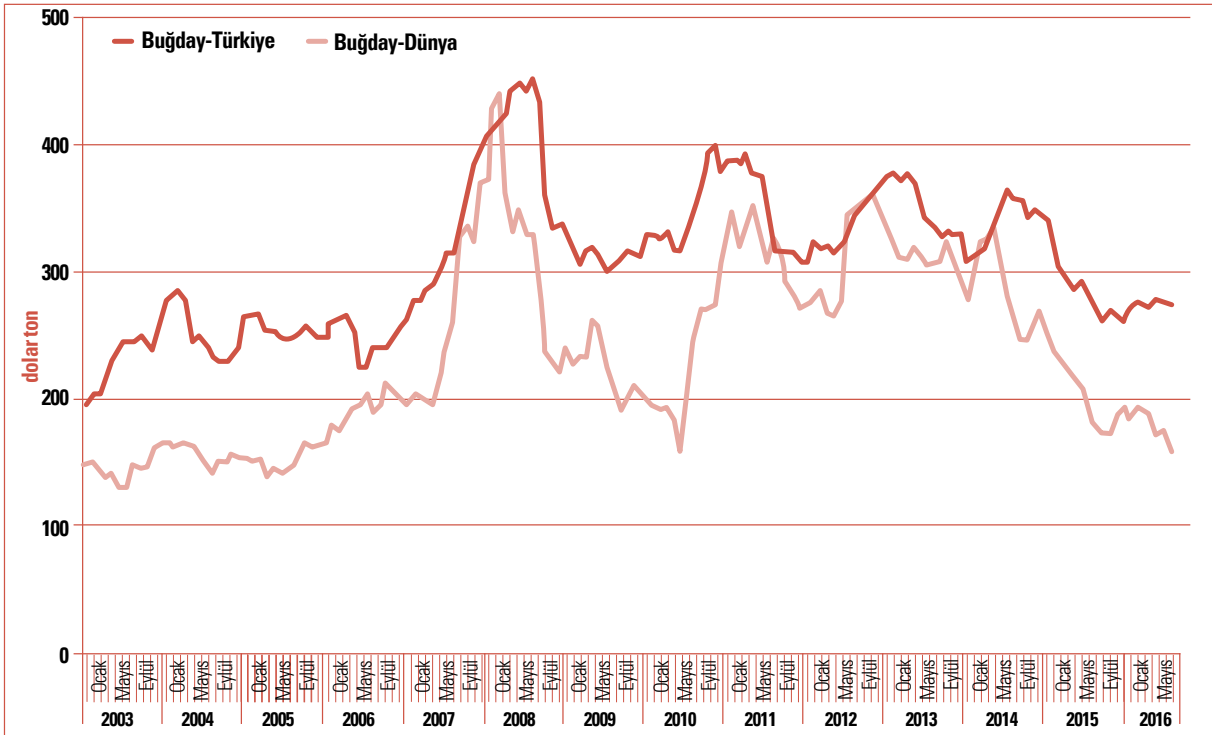
değişiklikler izlenmesine rağmen özellikle bazı ürünler ihracatta önemini korumaya devam etmektedir. Yenilebilir meyve, sert kabuklular ile sebzelerin ağırlığı sürmektedir. İşlenmiş sebze ve meyvelerin payı artış göstermektedir. Son yıllarda un ihracatında sağlanan zıplama ile tahıl mamullerinin payı yükselmiştir. Buna karşın tütünün ihracattaki payı hızla düşmüştür. İthalat tarafında deri ve lifler, küresel kriz dönemleri dışında önemini korumaya devam etmektedir. Tahıl, yem ve yağlı tohumlar ithalatının toplam içindeki payı yüksektir ve Türkiye'nin kurak dönemleri dışında değişmemektedir.

Özellikle izlenen tarım-gıda dış ticaret politikaları nedeniyle kısıtlanan seçeneklere rağmen sektör performansının dinamik bir görünüme sahip olmasında atak ihracatçıların payını teslim etmek gerekmektedir.

5.7. SEÇİLMİŞ ÜRÜNLERDE TÜRKİYE VE DÜNYA FİYATLARI

Yukarıdaki bölümlerde tarımın üretim, kaynak kullanımı, verimlilik ve dış ticaretinin eğilimlerini tartıştık. Bu bölümde dört önemli üründe Türkiye ve dünya fiyatlarındaki karşılaştırmalı gelişmelere göz atacağız. Sonraki bölümde işlenecek tarım politikalarının tarım-gıda ürünlerinin iç fiyat oluşumuna katkısının, döviz kuru, navlun ve diğer ticaret maliyetleri dikkate alınsa bile, hayli yüksek olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle tarım ve gıdada her türlü politika uygulamasının fiyatlara yansımaları kaçınılmazdır. İç fiyatlar sadece tüketicinin ödediği fiyatları değil aynı zamanda ihracatçıların dünyada rekabet gücünün belirleyicisidir. İşlenmiş

ŞEKİL 5.7 BUĞDAY FİYATLARI: TÜRKİYE VE DÜNYA, 2003-16

Not: Dünya buğday fiyatı: ABD #1 kırmızı sert fob Meksika Körfezi.
Kaynak: TÜİK (2016e); Dünya Bankası (2016a)

gıda sektöründe, hammadde fiyatları maliyetleri yukarı çeker. Kar oranlarının hayli sıkışık olduğu bu sektörde hammadde alım fiyatlarında küçük farklar bile ihracat pazarlarına girişi ve kalıcılığı belirlemede önemli rol oynamaktadır. Buğday fiyatlarının Türkiye ve dünyada seyri Şekil 5.7'de verilmektedir. İç fiyatlardaki oynaklığın bir kısmı döviz kurundaki dalgalanmalarla ilişkilidir. Yerli ve ithal buğday arasında kalite farkı olmadığı varsayılmıştır.

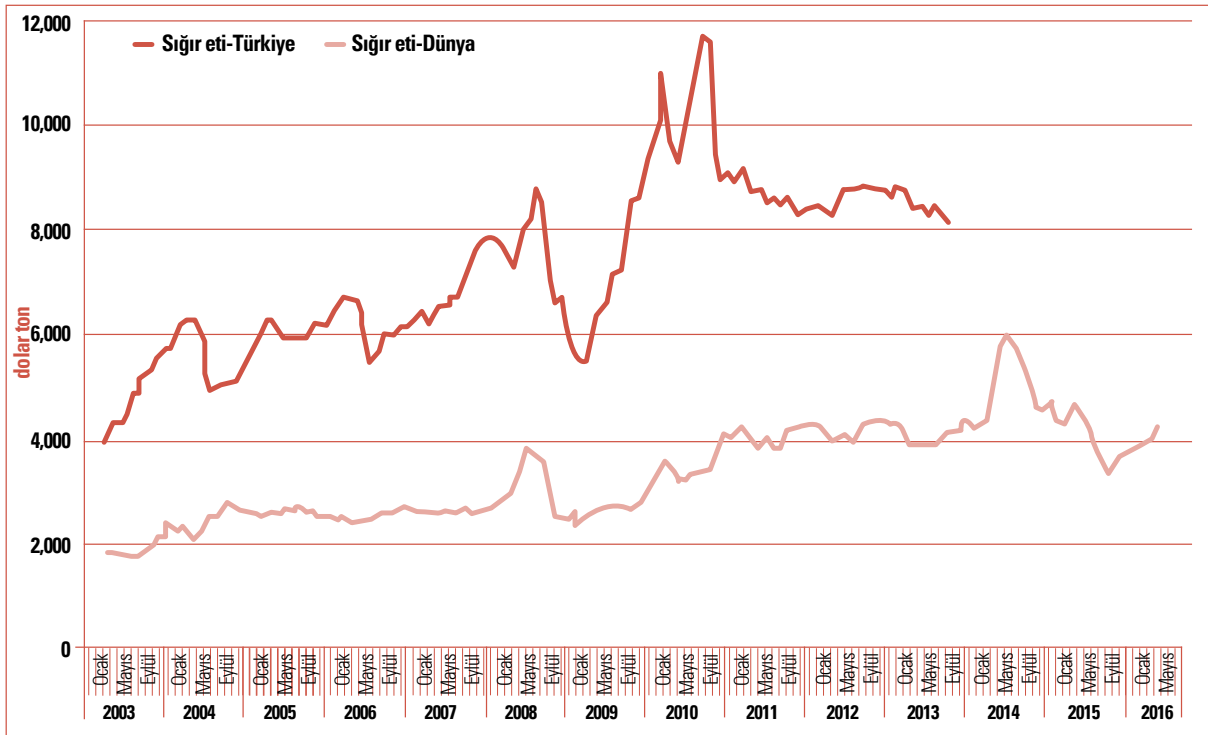
Türkiye buğdayda kendine yeterliliği sürdürmek istemektedir. Bu nedenle iç buğday piyasası sıkı kontrol

altındadır. İyi yıllarda kısıtlı da olsa buğday ihracatı yapılırken, buğdayın kıt olduğu yıllarda gümrüksüz ithal kanalları açılarak, iç fiyatın fırlaması önlenmeye çalışılır. Dahilde işleme rejiminin gerektirdiği buğday temin kanalı yerli arz miktarıyla yakından ilgilidir. Türkiye'de buğday fiyatları navlun ve diğer masraflar eklendiğinde bile dünya fiyatının 50-100 dolar üstünde oluşmaktadır. Hızlı yükseliş dönemlerinde iç ve dış fiyat makası kapanmaktadır.

Türkiye'de kırmızı et, fiyatlar zıpladığında tartışma konusu olarak öne çıkmaktadır. Türkiye ve dünya fiyat eğilimleri açısından et fiyatları buğday fiyatlarından ayrı bir dinamiğe sahiptir. Türkiye'de iç fiyatlarla dünya fiyatları arasında ilişki uzun yıllardır kopuktur. Et fiyatlarının aşırı artış gösterdiği dönemler dışında, yüzde 225 gümrük vergisinin üstüne et ithalatının uygulamada yasaklanması, Türkiye ile dünya fiyatları arasındaki kopukluğun ana nedenidir. Satınalmagücüyle düzeltilmiş kırmızı et fiyatında Türkiye dünya şampiyonudur. Dünya ve iç fiyatlar arasındaki fark tercihi, ithalatı yasaklayarak 1990'ların başında yapılmıştır ve hayvancılık üretimini geliştirme amacıyla sürdürülmektedir. Bu tercih aynı zamanda tahıl politikasıyla da yakından ilgilidir.

Türkiye'de özellikle kırmızı et üretim koşulları kökten değişim içindedir. Hayvancılık doğunun ekstsansif üretiminden, büyük oranda batıya entansif üretime kaymıştır ve kaymaktadır. Bu tür işletmeler üretim teknolojileri, ölçek ekonomileri ve yem kompozisyonundaki ikame olanakları nedeniyle tahıl fiyatlarından daha az etkilenmektedirler. Hayvan hastalıklarının kontrol altına

➤ **ŞEKİL 5.8 KIRMIZI ET FİYATLARI: TÜRKİYE VE DÜNYA, 2003-16**

Not: Dünya siğir eti fiyatı: Avustralya/Yeni Zelanda donmuş, ABD ithal fiyatı. TÜİK 2014 yılından itibaren Yİ-ÜFE hesaplarında kullandığı madde fiyatlarını sitesinde yayınlamaktan vazgeçmiştir.

Kaynak: TÜİK (2016e); Dünya Bankası (2016a).

arak, yerli üreticilerin hem ithalatla, hem de ihracat pazarlarında rekabet olanağına kavuşmaları hayvancılığı geliştirmede önemli rol oynayabilir. Böylelikle fiyat seviyesi ve oynaklığı dünya fiyatlarına daha hassas hale gelebilir.

Şekil 5.8'de görüldüğü gibi 2003-2013 yılları arasında sığır etinde iç fiyatla dünya fiyatının ilgisi yoktur. Kalite ve ithalat maliyeti düzeltilmesi yapıldığında bile iç fiyat, dış fiyatın en az iki mislidir. 2009 yılının ilk çeyreğinde iç fiyat dibe vurmuş ve yukarı yönlü dalga başlamıştır. 2011'deki düşüşe rağmen fiyatlar arasındaki iki misline yakın fark sürmektedir. Kısıtlı ithalatla kısıtlı bir süre fiyat artışı engellense bile, fiyat yükselen seviyesini korumaktadır.

Yüksek oranlarda korunan bir başka ürün olan şekerde iç fiyatlar dünya fiyatlarını özellikle 2009 yılından sonra yakından izlemektedir (Şekil 5.9). İncelenen dönemde iç fiyatlarla dünya fiyatları arasındaki aylık farklar 200 dolar ile 950 dolar arasında seyretmektedir. Bu fiyatlara rağmen kamu şeker fabrikalarının bilançolarında kar gösterememektedirler. Bu arada özel fabrikalar ölçek avantajları ve daha etkin işletme yetisi ile piyasaya hakimdirler.

Ayçiçeği Türkiye'nin tarım gündeminden düşmeyen bir üründür. Ayçiçeği ve yağında koruma düşüktür. Bu nedenle fiyatına oranla üretim sübvansiyonu en yüksek ürünlerinden biridir. Toplamda net ithalatçı olmasına

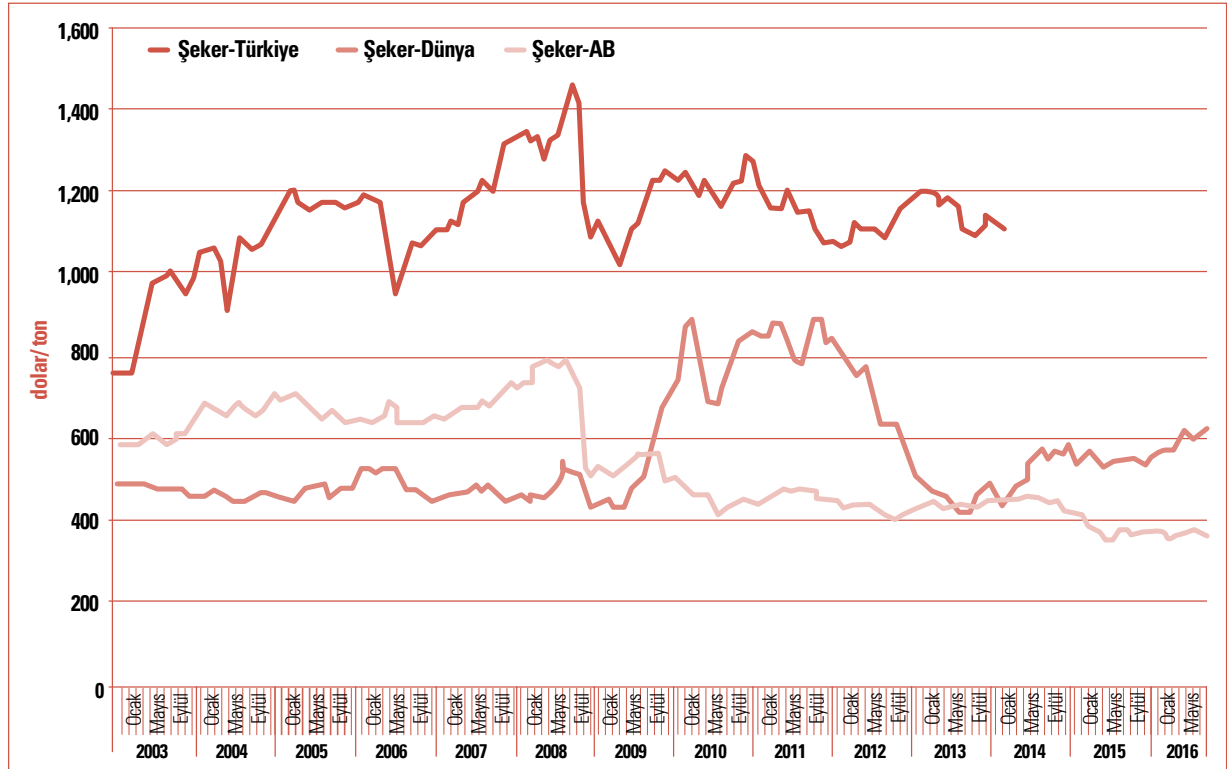
rağmen, Türkiye ayçiçeği ithal eder, yağında ise hem ihracatçı hem de ithalatçı konumdadır. Şekil 5.10'da ayçiçeği yağının iç ve dünya fiyatları sunulmaktadır. İç fiyatlar, dış fiyatları özellikle ilk gıda krizinden sonra yakından takip etmektedir. Ancak ayçiçeği ve yağında düşük gümrük vergilerine rağmen iç fiyatın, dış fiyattan en az % 50 yüksek seyretmesinin gümrük vergisi ve diğer ithal maliyetleriyle açıklanması mümkün değildir.

5.8. TARIM POLİTİKALARI VE DESTEKLER

5.8.1. Amaçlar ve Araçlar

Türkiye'de son kırk yılda politikası amaçlarında sınırlı değişikliklerle yetinilmiştir. 1990'lara kadar tarım politikasının ana amaçlarının içinde artan nüfusun gıda güvenliğini sağlamak, sektörde verimliliği artırmak, üretimin iklim koşullarına bağımlılığını azaltmak, mal bazında kendine yeterliliği sağlamak, çiftçinin gelirini artırmak ve istikrar kazandırmak, sektörün rekabet gücünü artırmak, kırsal kesiminde gelişmeyi sağlamak sayılmıştır. Sonraları bu amaçlara gıda güvenilirliği ve AB'ye üyelik adaylığı nedeniyle tarım ve kırsal politikalarını ve kurumsal yapıyı AB'ye uyumlu hale getirmek eklenmiştir. Amaçların önceliklerinin belirlenmesindeki eksiklik, çelişkili amaçların bir arada yer almasına ve amaç-araç eşleştirmesinde sorunlara neden olmuştur. Reform gayretine rağmen, bilinen politika araçlarının kullanımına devam

➤ ŞEKİL 5.9 ŞEKER FİYATLARI: TÜRKİYE, DÜNYA, AB, 2003-16

Not: Dünya şeker fiyatı: ABD Şeker, en yakın vadeli kontrat cif; AB fiyatı: AB'nin ACP ülkelerinden ithal fiyatı, c.i.f., Avrupa limanları. TÜİK 2014 yılından itibaren Yİ-ÜFE hesaplarında kullandığı madde fiyatlarını sitesinde yayınlamaktan vazgeçmiştir.
Kaynak: TÜİK (2016e); Dünya Bankası (2016a).

⁶ 2000 öncesi tarım politikalarının araç, amaç ve gelişiminin etraflıca incelemesi için bkz. Çakmak, Kasnaköğlu ve Akder (1999).

edilmektedir. Toplam destekler içinde ağırlıkları henüz düşük kalsa da, son yıllarda araç demetinde eklenen tarım sigortası destekleri ve benzeri araçlar ümit verici gelişmelerdir.

Türkiye, tarımda süregelen temel sorunlarını uzun döneme yayarak çözebilir. Aslında bu durum Türkiye'ye özgü bir durum değildir. Tarımın sorunlarının önemli bir bölümü genel ekonomik durum ve diğer sektörlerdeki gelişmelerle yakından ilgilidir. Amaç ve araç uyumu titizlikle tasarlanmış tarım politikaları sektörün temel sorunlarının çözümüne yardımcı olur. Aksi durumda, uygulanan politikalar sorun kaynağı haline dönüşebilir. Önceki bölümlerde bahsedildiği gibi, son otuz yılda dünyada tarım ve gıda sistemi değişti ve değişmeye devam ediyor. Sektörün sertleşecek rekabet ortamına uyum göstermesi gerekmektedir. Rekabetçi tarım için gerekenler: geniş verimli tarımsal arazi, elverişli hava şartları, becerikli üreticiler, ülke koşullarına uygun modern üretim tekniklerin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması; gelişmiş ve aksamadan işleyen girdi (kredi dahil) piyasaları, ulaştırma, işleme ve pazarlama altyapıları; fiyat oluşumu ve risk transferine olanak sağlayacak ürün piyasaları ve finansal kurumlar olarak özetlenebilir. Türkiye yukarıda sayılanların ilk üçünde avantajlı konumdadır, ancak gayret gösterilmesine rağmen yeterli koşullar oluşturulamamıştır. Üreticiye bütçeden yapılan transferlerin büyüklüğü tarımın performans göstergesi olarak kullanılmaktadır. Tarım ve gıda ürünlerinin içeride ithalata ve dış pazarlarda rekabetçi konumunu yükseltmek için gereken ortam henüz yaratılmamıştır. Tarım politikalarının tarihsel incelemesine girmeyece-

ğiz. Yakın geçmişteki tarım destekleme reformu ve sonrası özetlenecek, tarım politikalarının nitelik sınıflandırmasına olanak sağlayan, sektöre transferler irdelenecektir. Tarım politikası, sadece hükümetlerin bütçeden yaptıkları transferler, iç piyasaya doğrudan veya dolaylı (alan ve üretim kısıtlamaları gibi) müdahalelerinden oluşmaz. İhracat ve ithalata ilişkin politikalar tarım politikasının ayrılmaz parçasıdır, hatta Türkiye'de olduğu gibi tarıma transferlerde en büyük destek kalemini oluşturabilirler.

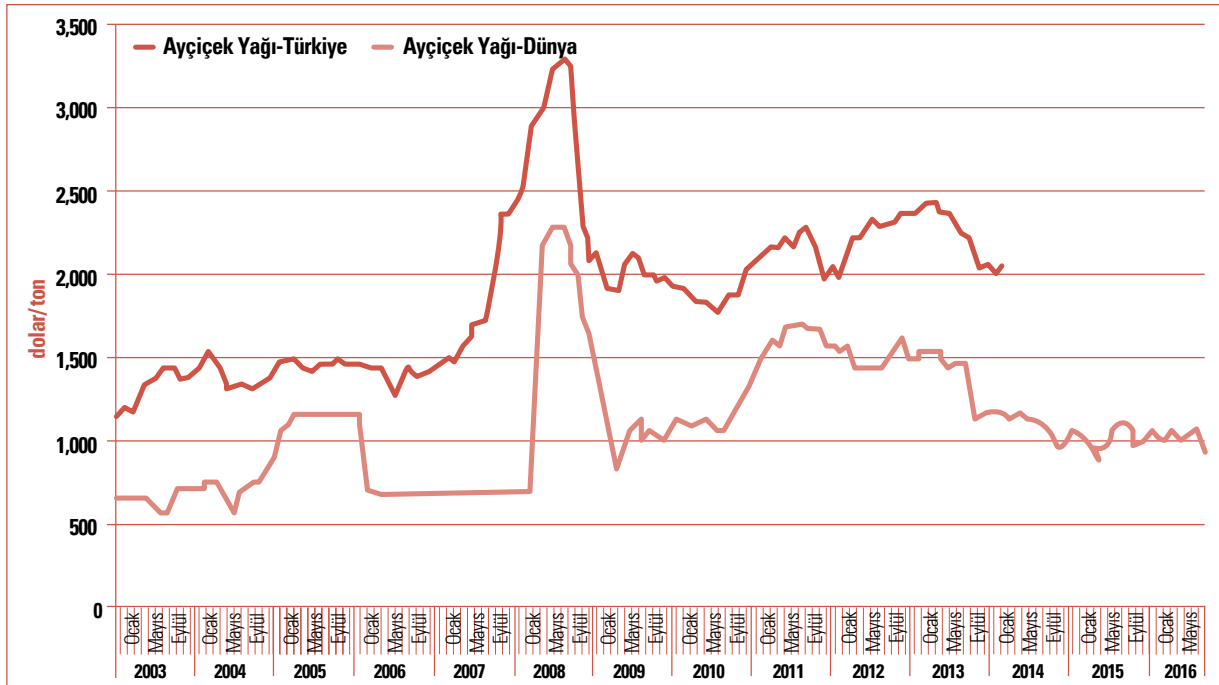
5.8.2. Tarımsal Destekleme Reformu Projesi

1999 yılının sonunda başlatılan makroekonomik istikrar ve yapısal değişim programı, tarım politikalarında kökten değişikliği zorunlu hale getirmiştir. Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP/ARIP) 2001 yılında başlamış ve resmen 2009 yılında sona ermiştir.

Destekleme reform programı dört ana bölümden oluşmaktaydı. Politika değişikliklerini ve amaçlarını ilgili kesimlere aktarmak üzere oluşturulan iletişim ve halkla ilişkiler bölümü maalesef işlemedi. Değişikliklerden doğrudan etkilenen çiftçiler, ancak politikalar uygulamaya koyulduktan sonra, parça parça bilgilenmek zorunda kaldılar.

Programın diğer üç bölümünün ilki Doğrudan Gelir Destegidir (DGD). DGD'nin ödenme nedeni, amacı doğru dürüst anlatılamadı ve anlaşılmadı. Program başladığında DGD'nin amacı, gümrük vergilerinin düşürülmesi, mal piyasalarına hükümet müdahalelerinin azaltılması, kredi ve gübre sübvansiyonlarının kaldırılması sonucunda dara düşecek üreticilere bir tür güvenlik ağı sağlamak

➤ ŞEKİL 5.10 AYÇİÇEK YAĞI FİYATLARI: TÜRKİYE VE DÜNYA, 2003-16

Not: Dünya ayçiçek yağı fiyatı: Meksika Körfezinden ABD ihrac fiyatı. TÜİK 2014 yılından itibaren Yİ-ÜFE hesaplarında kullandığı madde fiyatlarını sitesinde yayınlamaktan vazgeçmiştir.

Kaynak:TÜİK (2016e); Dünya Bankası (2016a).

ve üretici kayıt sistemini başlatmak olarak belirlenmişti. Gümrük vergilerinin azaltılması dışında, diğer politika değişiklikleri büyük oranda gerçekleşti. Kayıt sistemini başlatmayı da hedefleyen bir uygulamada yapılmaması gereken yapıldı ve ödemeler için önce 20, daha sonra 50 hektar üst sınır konuldu. İktisadi olarak üretilen mal miktarından bağımsız olarak verilen destekler, kaynak dağılımı etkinliğini artıran desteklerdir. Hükümetler projenin bitmesini hasretle beklediler ve 2007 yılında DGD uygulamasına son verdiler. Kalan ödemeler 2008 yılında yapıldı. DGD'den artırılan kaynaklar, zaten devam eden ürün ve miktar bazında yapılan ödemelere kaydırıldı. Böylece bütçeden transferlerde 2000 öncesi yapıya geri dönüldü.

Programın ikinci bölümü, kamu ve yarı-kamu kuruluşların piyasa müdahalelerini azaltmak ve bazı kamu kuruluşlarının özelleştirilmesini gerçekleştirmektir. Şeker yasasıyla, kota şeker pancarından, şeker miktarına kaydırıldı ve üretim için talebe yakın miktarlara çekilmeye çalışıldı. Kamunun şeker fabrikaları hala özelleştirilemedi. Tütün yasasıyla birlikte, TEKEL'in özelleştirilmesi parça parça gerçekleştirildi. ÇAYKUR'a henüz dokunulmadı. TMO'nun "yeniden yapılanması" değişen birim sayısı ve isimleriyle sınırlı kaldı. Müdahale alımları bereketli yıllarda devam ediyor. Hatta TMO fındık işine bile sokuldu. Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin (TSKB) finansal açıdan kendilerine yeterli hale gelmeleri tam olmasa da gerçekleştirildi.

Programın son bölümü alternatif ürün ödemeleri olarak adlandırıldı. Amacı, çiftçileri fındık, tütün gibi arz fazlası olan ürünlerden, ayçiçeği, yemlik bitkiler, mısır gibi arz açığı olan ürünlere geçişini sağlamak olarak belirlenmişti. Geçiş yapıldığında ve daha sonra belli sürelerle çiftçiye ödeme yapılması planlanmıştır. TEKEL'in tütün alımına getirilen kısıtlamalar nedeniyle, tütün üreticilerinin programa katılımı yüksek olmuştur. Diğer ürünlerde telafi ödemelerinin yetersiz kalması ve ürün politika değişikliğinin kalıcılığı konusunda şüpheler programa katılımın yok denecek seviyede gerçekleşmesine neden olmuştur.

Reform programının ayrıntılı etki analizi yapılmamıştır. Reformun en önemli kazanımlarından biri tarıma bütçeden yapılan ödemelerin disiplin altına alınmasıdır. Reform öncesi bütçede yer almayan destek ödemeleri için kamu bankaları ve diğer bütçelenmemiş kaynaklar kullanılıyordu. Örneğin, bütçede yer almamasına rağmen hükümet Ziraat Bankası'na pamuk üreticilerine ödeme yaptırabiliyordu. Reform sonrası astarı yüzünden pahalıya gelen bu kolaylıklar ortadan kaldırılmıştır. Özelleştirmeler görev zararlarını büyük oranda azaltmıştır. TSKB'lerin hükümetler tarafından doğrudan kullanımı kısıtlanmıştır. Sevilmemesine rağmen DGD politika araçlarının içinde varlığını devam ettirmektedir. Bütçeden harcamalarda önemli yer tutan gübre, mazot, organik tarım, iyi tarım ve fındık ödemeleri alan bazında yapılmaktadır. Günümüzde sadece üreticilere ödeme yapmak için kullanılsa da bir çiftçi kayıt sistemi oluştu-

rulmuştur.

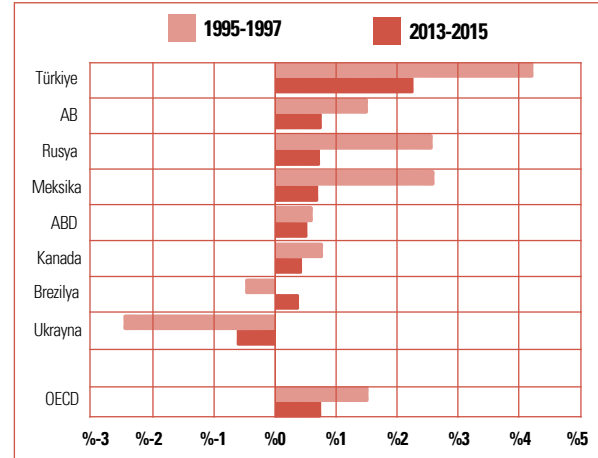
Takip eden bölümde tarıma transferlerin üstünden politiklardaki gelişmeler sunulacaktır. Geçmeden belirtilim, üreticiye yapılan transferlerin tamamı üreticinin cebine girer gibi bir durum söz konusu değildir. Tarım sübvansiyonunda kullanılan araçların etkinlikleri (üreticide kalan transferler/toplam transferler) farklılık gösterir. Örneğin gübreye yapılan sübvansiyonunun önemli bir kısmına gübre satıcısı da ortak olur.

5.8.3. Tarıma Transferler

Türkiye'de uygulanan tarım politikalarının üretici, tüketici ve vergi mükellefleri üzerine etkileri OECD'nin geliştirdiği Üreticiye Destek Tahmini (ÜDT), Tüketicie Destek Tahmini (TüDT) ve Toplam Destek Tahmini (TDT) ile diğer alt göstergeler kullanılarak ölçülebilir. ÜDT bir yılda tarım politikaları sonucu üreticilere yapılan parasal transferlerin toplamıdır. Bu transferler, sınır fiyatlarıyla iç fiyatlarda yaratılan farktan oluşan piyasa fiyat desteği ve bütçeden harcamalar sonucunda vergi mükelleflerinden transferlerden oluşur. Bütçeden transferler miktar, alan, hayvan başına ödemeler gibi çeşitli kalemlerden oluşur. Türkiye'de yaygın kanının aksine, tarıma destekler sadece bütçeden yapılan ödemelerle sınırlı değildir. Hatta çoğu ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de, toplam destek içinde piyasa fiyat desteğinin payı bütçeden yapılanlarla karşılaştırılmayacak oranda yüksektir.

ÜDT parasal değer ve toplam üretim değerinin yüzdesi olarak hesaplanır. ÜDT, çiftçinin hasılatını artırıcı etkisi olan ve tüketici ile vergi mükelleflerinden yapılan transferlerin toplamına eşittir. Çiftçinin geliri aynı miktarda artmayabilir. Çiftçi desteği alabilmek için belli bir malı üretmek veya girdiyi kullanmak zorunda olabilir ve bu durumun çiftçiye ek maliyeti olabilir. Desteğin gelire dönüşmesi transfer etkinliğiyle ilgilidir ve yapılan çalışmalar piyasa fiyat desteğinde gelir transfer etkinlik düzeyi-

ŞEKİL 5.11 TOPLAM DESTEK TAHMİNİNİN GSYH'YA ORANI, 1995-1997 VE 2013-2015 (%)

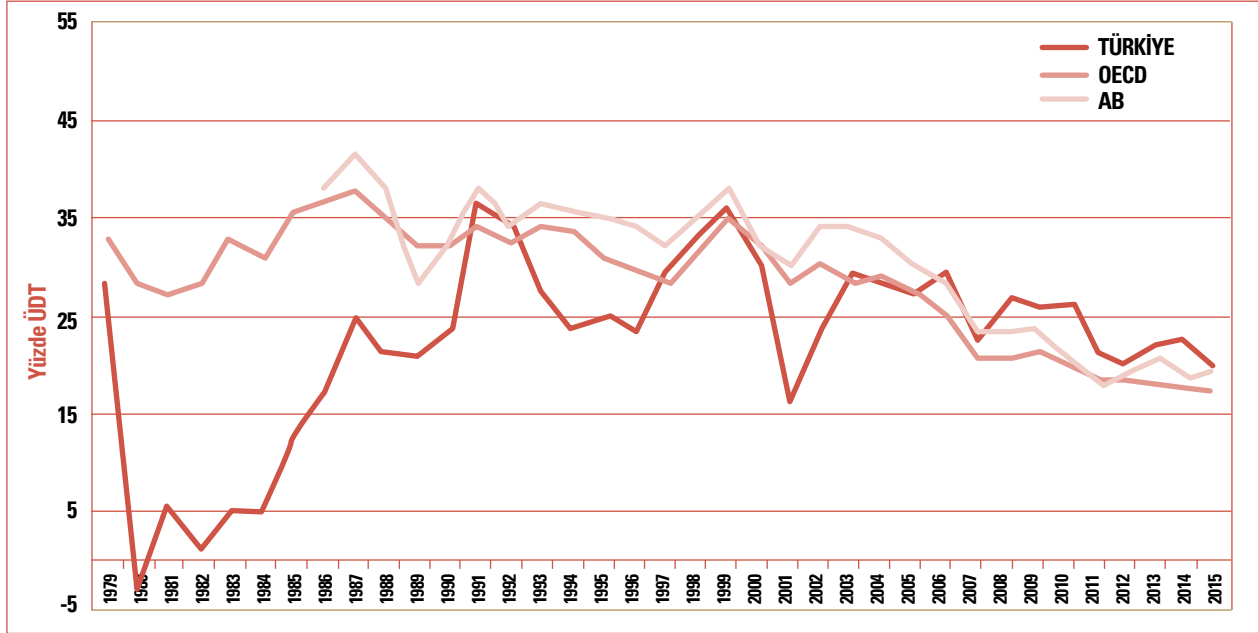

Kaynak: OECD (2016b).

⁷ Örneğin yüzde ÜDT %30'a eşit ise, çiftçinin hasılatının %30'unun tüketicilerden ve bütçeden kaynaklanan transferlerden oluştuğunu gösterir.

⁸ Tanıtım ve pazarlama kaleminin Türkiye'ye özeldir. Tarım sektöründeki kamu kuruluşlarının görev zararları, sermaye artırımları, silinen borçları ve TSKB'lere yapılan transferler bu kalemdedir.

➤ ŞEKİL 5.12 TÜRKİYE, AB VE OECD'DE YÜZDE ÜDT, 1979-2015 (%)

Kaynak: OECD (2016b).

nin % 25'e kadar düşebildiğini göstermektedir (OECD, 2003). Desteğin etkinliğinin % 25 olması 100TL'lik transferin ancak 25TL'sinin üreticiye ulaştığı anlamına gelmektedir. Toplam Destek Tahmini'ni (TDT), ÜDT'yle beraber oluşturan diğer ana kalem Genel Hizmet Destek Tahmini'dir (GHDT). GHDT, tarım sektörünün geneline bütçeden yapılan yıllık harcamaları içermektedir ve Ar-Ge, eğitim, kontrol, tanıtım ve pazarlama kalemlerinden oluşmaktadır.⁸

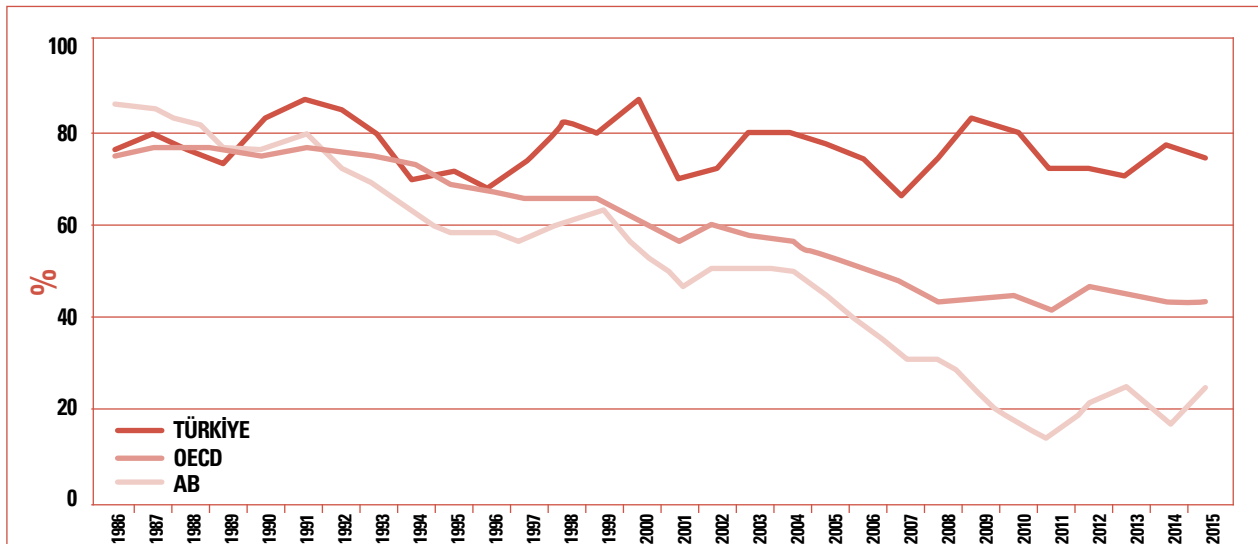
1990'ların ortalarında toplam tarıma transferlerin GSYH'ya oranı % 4'ü aşmıştır. 2015 yılında bu oranın % 2'ye düşmesine rağmen, OECD üyelerine kıyasla hala

yüksektir (Şekil 5.11). TDT'nin GSYH'ya oranlarında AB ve OECD'ye üye ülkelerinin ortalamaları % 0.8 civarında seyretmektedir.

Türkiye, AB ve OECD ülkelerinde yüzde ÜDT'lerin 1979 yılından 2015 yılına kadar gelişimi Şekil 5.12'de gösterilmektedir. 1990'ların başından itibaren Türkiye AB ve OECD ile beraber hareket etmektedir. 2000'lerin ortalarına kadar genellikle OECD ve AB'nin altında kalan yüzde ÜDT, daha sonraları üstünde seyretmeye başlamıştır. Türkiye'nin yüzde ÜDT'si diğer ülke grup ortalamalarına göre daha yüksek oynaklık göstermektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, üreticiye destekler piyasa

➤ ŞEKİL 5.13 TÜRKİYE, AB VE OECD'DE PİYASA FİYAT DESTEĞİNİN ÜRETİCİ DESTEKLERİNİN İÇİNDEKİ PAYI, 1986-2015 (%)

Kaynak: OECD (2016b).

fiyat desteği ve bütçeden yapılan desteklerden oluşmaktadır. Piyasa fiyat desteği iç müdahaleden ziyade sınır korumaları ile sağlanmaktadır. 1990'ların ortalarına kadar Türkiye'de hafif yüksek olmasına rağmen, AB ve OECD'de piyasa fiyat desteklerinin toplam üretici desteklerinin içindeki payları birbirine yakın oranlarda % 60-85 bandında hareket etmektedir. Kalan pay ise girdi, doğrudan ödeme gibi, bütçeden yapılan desteklerden oluşmaktadır. Türkiye'nin piyasa destek oranlarındaki düşüşler küçük büyük kriz dönemleri ve dünya fiyatlarındaki ani artış yıllarıyla çakışmaktadır. Dikkati çeken diğer bir gelişme, 1990'ların sonundan itibaren Türkiye'nin diğerlerinden ayrışmasıdır (Şekil 5.13).

Türkiye'de piyasa fiyat desteğinin üreticiler transfer içindeki payı %65-80 bandında hareket etmeye devam ederken, bu oranlar AB ve OECD'de hızla düşmektedir. OECD'deki düşüşü sürükleyen AB ülkelerinde uygulamaya konulan tarım destekleme reformudur. Hatırlayalım, Türkiye'deki reform programının amaçlarından biri tarım malları ithalatında tarife ve tarife dışı engellerin neden olduğu yüksek korumaların indirilmesi olarak belirlenmişti. Reform öncesi oranlarda devam eden piyasa fiyat desteği bu amacın gerçekleştirilemediğinin açık göstergesidir.

Türkiye'de üreticilere transferlerin büyük oranda piyasa fiyatlarından kaynaklanması sonucunda yükselen iç fiyatların faturası tüketicilere çıkmaktadır. Politikalar nedeniyle yükselen fiyatların tarım malları tüketim harcamaları içindeki payı ve nominal koruma oranları bir anlamda tüketicilerin politikalar sonucunda dolaylı vergilendirme oranlarını göstermektedir. Türkiye'de bu oran 1990'ların sonunda % 30'lardan, 2000'lerde % 20'lere, 2015'te % 15 civarına gerilemiştir (OECD, 2015b). Dolaylı vergilendirme ürün bazında farklılık göstermektedir. Ancak, bu oranlar AB ülkelerine göre hayli yüksektir. AB ülkeleri 1990'larda Türkiye'ye benzer oranlarda başlamalarına rağmen, reform sonrası piyasa fiyat desteğinin hızla düşmesine neden olan tarım politikaları sonucunda tüketicilerin dolaylı vergilendirme oranları % 3'e kadar gerilemiştir (OECD, 2015b).

Tarıma transferlerden piyasa fiyat desteği dışında kalanlar (toplam transferlerin yaklaşık % 20'si) bütçeden karşılanmaktadır. Bu tür destekler beş genel grupta toplanabilir: sektöre ilişkin kamu kuruluşlarının görev zararları ve sermaye ödemeleri; sektör genelinde Ar-Ge, yayım ve benzeri hizmet destekleri; sulama ve benzeri altyapı destekleri; düşük faizli kredi destekleri ve üreticilere doğrudan ödenen sübvansiyonlar. Tüm grupların incelenmesi bu çalışmanın boyutunu aşar. Aşağıda, hükümetler tarafından önem verilen ve kamuoyunda yankı bulan, üreticilere doğrudan ödenen sübvansiyonlar grubunun gelişim ve ödeme türleri arasındaki dağılımını kısaca özetleyeceğiz.

Bütçeden üreticilere doğrudan yapılan sübvansiyonların münüsündeki çeşitlilik 2007'den sonra artmıştır. Mönüde beş ana grupta 120 civarında kalem bulunmaktadır (GTHB, 2015). Büyüklüğün nominal boyutu hakkında fikir vermek için 2015 yılında üreticilere bütçeden doğrudan ödenen miktarın yaklaşık 10 milyar TL (3.7 milyar dolar) olduğunu belirtelim (MGM, 2016).

Üreticilere bütçeden yapılan ödemelerin reel değeri

2009 yılı dışında, 2006'dan bu yana istikrarlı bir seyir göstermektedir. 2009 yılında % 20'den fazla düşüş gösteren ödemeler daha sonra küçük artışlarla son yıllarda 2000'lerin ortalarındaki seviyeye yükselmiştir. Bütçeden paylar dönemin başlarında dalgalanmış, son dört yılda % 2 civarına yükselmiştir (Şekil 5.14).

Hatırlatalım, bu ödemelerin içinde Ziraat Bankası ve Tarımsal Kredi Kooperatifleri tarafından açılan düşük faizli kredi sübvansiyonları yer almamaktadır. Kredi türüne göre faiz sübvansiyon oranları %25 ile %100 arasında değişmektedir. Düşük faizli krediler organik tarım, sulama sistemleri, iyi tarım uygulamaları, damızlık gibi alanlarda verilmektedir. Cari faiz oranlarıyla düşük faiz arasındaki fark Hazine tarafından karşılanmaktadır. 2013 yılında Hazine'nin faiz sübvansiyonu 788 milyon dolara ulaşmıştır (OECD, 2014).

2003-14 döneminde görel olarak yüksek paya sahip kalemler Tablo 5.6'da sunulmaktadır. Reform yıllarında pamuk, pirinç, ayçiçeği gibi gümrük vergisi düşük sınırlı sayıda ürüne üretim miktarına bağlı sübvansiyonların verildiği ürün sayısı daha sonra artırılmıştır. Buğday ve diğer tahılların eklenmesiyle sübvansiyon kapsamı Türkiye sathına yayılmıştır.

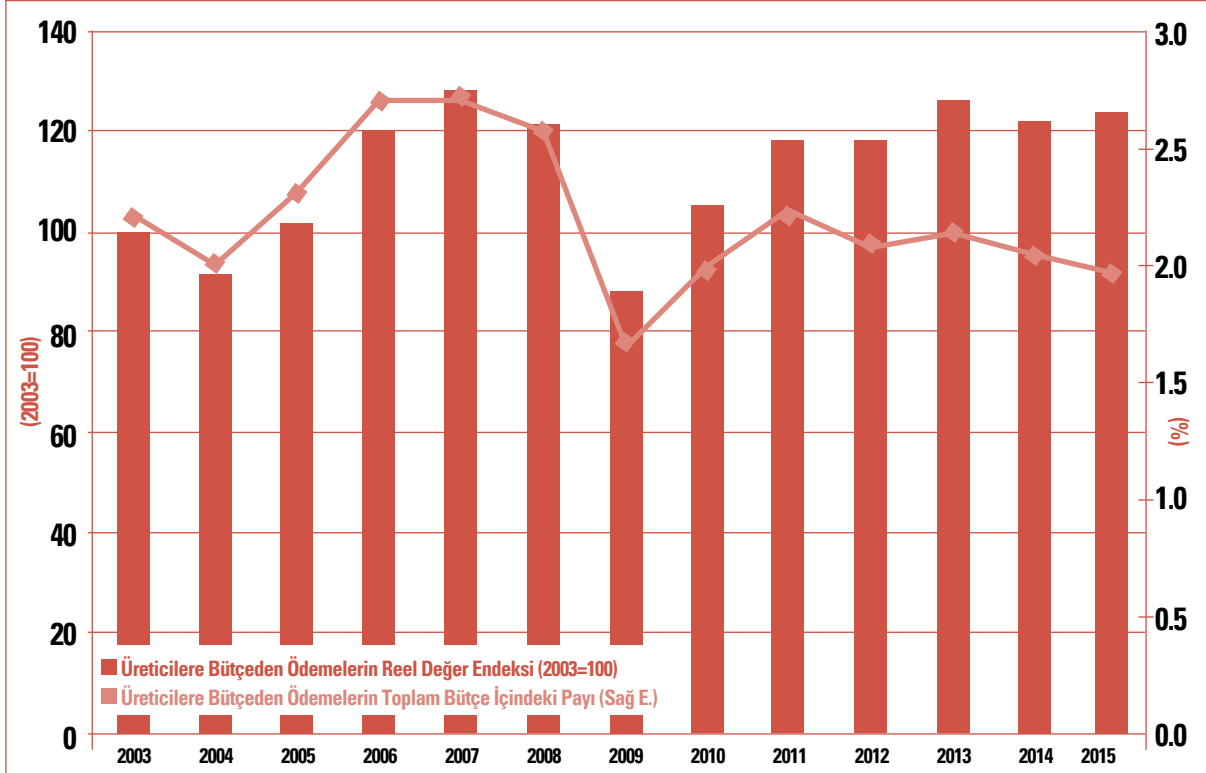
Üretim sübvansiyonunun yanında tarıma kaynak transferi amacına hizmet eden diğer önemli kalemler ürüne göre küçük değişiklikler gösteren alan bazlı gübre ve mazot ödemeleridir. 2015 yılında ödemeler toplamında yüksek paya sahip pamuk, buğday, gübre ve mazot sübvansiyonlarıyla beraber fındık alan ödemeleri % 9'a yakın payıyla dikkat çekmektedir. Diğer yandan sertifikalı tohum kullanımı, toprak analizi yaptırma ve benzeri, verimliliği artıracak araçlar için de destek verilmektedir. Son yıllarda en fazla artış hayvancılık desteklerinde gözlenmektedir. Yem bitkilerine ve 60 yakın değişik kalemde hayvancılık faaliyetlerine destekleme ödemeleri yapılmaktadır.

Bütçeden destek kalemlerinde en yenilikçi kalem tarım sigorta primlerine getirilen sübvansiyon ödemeleridir. Tarım sigortası kanunuyla sigorta süreçleri, ilkeleri, sigorta havuzunun oluşumu ve sigorta kapsamını aşan zararalarda destekler ele alınmıştır. 2006 yılı öncesinde sigorta ciddi afet sonucu gelir kayıplarını karşılıyordu ve sigortalama oranı çok düşüktü. Yasaya göre prim sübvansiyon oranlarına GTHB önerisiyle Bakanlar Kurulu karar vermektedir. 2006 yılından bu yana prim destek oranı % 50'dir.

Desteklerin çeşitliliği arttıkça çiftçilerin desteklerden

➤ ŞEKİL 5.14 ÜRETİCİLERE BÜTÇEDEN YAPILAN ÖDEMELERİN REEL ENDEKSİ VE TOPLAM İÇİNDEKİ PAYI, 2003-15

Not: Reel değerler TÜFE kullanılarak hesaplanmıştır.

Kaynaklar: 2003-06 arası ödemeler GTHB (2007)'den, 2007-14 dönemi MGM (2016)'den yazarların hesaplamaları; TÜİK (2016b).

➤ TABLO 5.6 BÜTÇEDEN ÜRETİCİLERE ÖDEMELERİN DAĞILIMI, 2003-2015 (%)¹

	2003-04	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Buğday ödemeleri ²		5.7	5.9	5.4	9.0	18.0	14.2	12.8	8.1	11.5	8.3	4.7
Mısır ödemeleri		1.6	4.1	4.2	2.8	0.4	2.6	3.4	3.2	0.0	1.1	2.1
Diğer tahıllar				2.3	1.1	3.1	2.2	1.1	1.7	1.1	1.1	1.0
Ayçiçek ödemeleri	2.2	2.9	3.5	3.7	3.5	4.2	3.4	3.6	3.3	3.8	1.7	3.6
Pamuk ödemeleri	5.7	12.4	12.0	14.7	13.0	13.3	9.2	10.6	10.6	9.4	12.4	12.0
Yem bitkileri ödemeleri	2.2	2.9	7.2	7.1	8.8	11.2	4.6	3.4	3.7	3.6	3.5	3.5
Çay ödemeleri		2.8	2.6	1.6	1.8	2.5	2.0	2.1	2.1	2.0	1.6	1.5
Fındık alan ödemeleri							11.2	10.2	9.4	8.3	8.6	8.5
Süt ödemeleri	1.7	3.2	3.4	2.9	5.3	4.0	6.0	6.5	5.8	6.7	5.8	6.7
Büyükbaş Hayvan Desteği	0.3	0.9	1.9	0.0	0.0	1.0	4.3	5.1	6.6	6.3	6.8	7.2
Büyükbaş Hay. Besi Desteği								2.9	2.6	4.4	2.7	0.8
İslah Amaçlı Küçükbaş Hay. Yetiştirici Birlik. Des. Ö.					0.5	1.6	1.6	2.4	3.7	4.1	4.6	4.6
Su Ürünleri Desteği	0.2	0.9	1.1	0.4	1.1	1.8	1.9	2.1	2.2	1.9	1.7	1.2
Mazot ödemeleri	10.1	11.1	0.0	8.6	8.5	10.4	8.8	7.4	7.9	7.0	7.1	7.0
Gübre ödemeleri		7.4		6.2	6.1	13.3	10.7	8.9	9.4	8.3	8.5	8.3
Bitkisel Ürün Sigortası Desteği				0.3	0.5	0.6	0.9	2.0	2.2	1.9	2.4	3.7
Kuraklık Desteği				4.8	9.4							
Kırsal gelişme desteği				1.4	1.9	5.5	5.2	3.6	2.7	3.5	3.4	3.0
IPARD eş-finansman katkı payı ödemeleri									0.5	2.0	3.3	3.3
Doğrudan gelir desteği	75.6	45.4	56.2	29.5	19.6	0.0	0.0	0.0	0.1	0.0	0.0	0.0
Yukarıdaki kalemlerin toplamı	97.9	97.2	97.7	93.2	92.8	90.9	88.6	88.0	85.9	85.7	84.5	82.8

Not: ¹ Yetmişten fazla harcama türünden asgari iki yılda payı %2'yi aşan kalemler listeye dahil edilmiştir.

² 2005 ve 2006 yılları için tahıl ödemeleri.

Kaynaklar: 2003-06 dönemi GTHB (2007), 2007-15 dönemi MGM (2016)'dan yazarların hesaplamaları.

faýdalanma ve uygulama maliyetleri artmaktadır. Hemen hemen sabit kalan bütçe olanakları daha yüksek sayıda destek türleri arasında dağıtılmaktadır. Türkiye’de küçük işletmelerin çoğunlukta olduğu dikkate alındığında bazı kalemlerde başvuru maliyeti alınacak desteğin altında kalabilir. Artan sayıda destek türü zaten destekleme şekli nedeniyle sübvansiyonlardan daha çok yararlanan büyük işletmelerin avantajlı konumlarını artırmaktadır. Tablo 5.7’de verilen destek tutarlarının büyüklük dağılımı bu durumu destekler niteliktedir.

Türkiye’de çiftçi sayısının 3 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. 2001’den sonra tarım sayımı yapılmaması nedeniyle güncel sayı hakkında fikir sahibi olmak mümkün değildir. Çiftçi Kayıt Sisteminde (ÇKS) kayıtlı çiftçi sayısı 2.2 milyonu ancak bulmaktadır. DGD ödemelerinde getirilen üst sınır nedeniyle kayıtlı çiftçi sayısı işletme sayısından fazla olabilir. Tablo 5.7’de bitkisel üretim desteği alanlar ve destekleme tutarları, alınan destek büyüklüklerine göre sunulmaktadır. Çiftçilerin % 55’e yakını bin liranın altında destek almaktadır. Bu çiftçilerin toplam destek içindeki payları sadece % 10’dur. Buna karşın 10,000 liranın üstünde destek alanların çiftçiler içindeki payı % 4’ü bulmamasına rağmen desteklerin % 40’ını almaktadırlar.

5.8.4. Tarım-Gıda Ürünlerinde Dış Ticaret Politikaları

Tarım-gıda ürünlerinde ithalat politikalarında 1980’lerden bu yana büyük değişiklikler yapılmamıştır. 1980’lerde tarım-dışında uygulanan dış ticaret serbestleşmesi tarım sektöründe birkaç mal dışında etkisini göster-

➤ TABLO 5.7 ÇKS’DEN YAPILAN BİTKİSEL ÜRETİM DESTEKLEME ÖDEMELERİNİN DAĞILIMI, 2014.

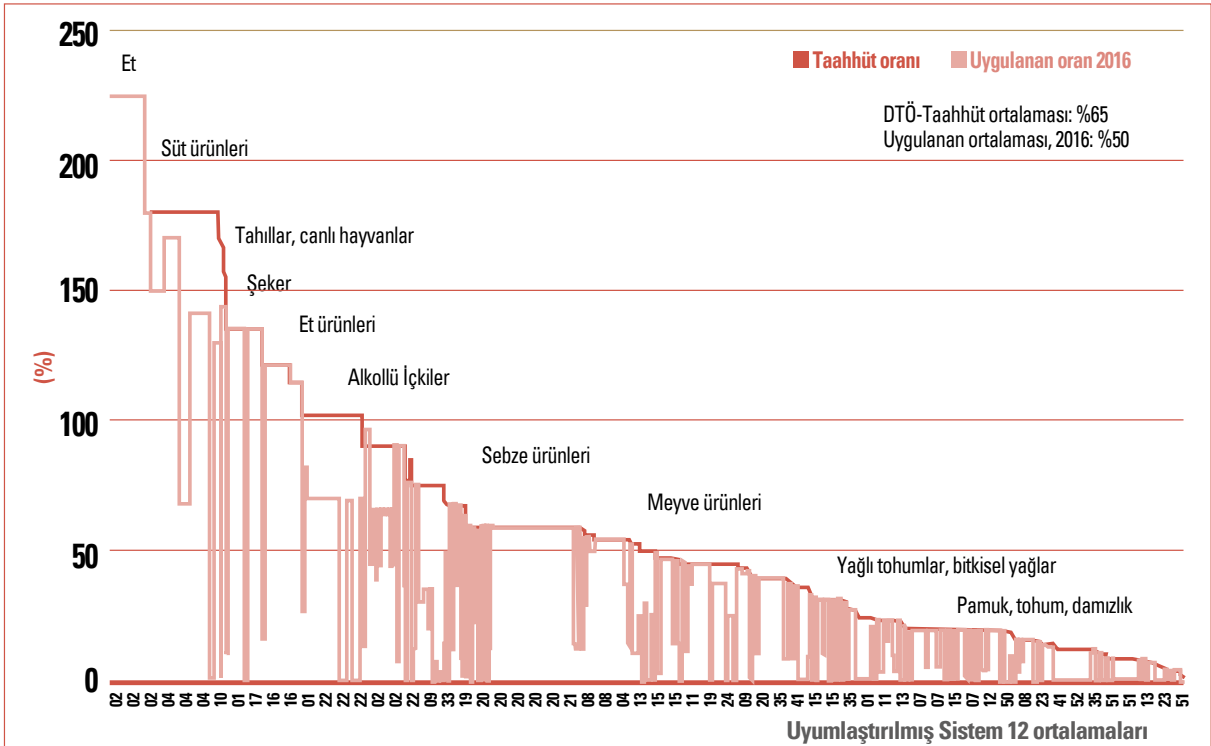
Ödenen Tutar Grupları (TL)	Çiftçi Sayısı	Çiftçi Dağılımı (%)	Destekleme Tutarı (milyon TL)	Ödemelerin Dağılımı (%)
500 TL’den az	750,930	34.9	189.3	4
501 - 1,000	402,205	18.7	291.4	6
1,001 - 10,000	918,942	42.7	2,679.7	52
10,001 - 50,000	73,577	3.4	1,372.1	27
50,001 - 1000,000	5,689	0.3	391.5	8
100,000 TL’den fazla	1,323	0.1	210.0	4
Toplam	2,152,666	100.0	5,134.0	100

Kaynak: Sayıştay (2015).

memiştir. Küçük işletmelerin hakim olduğu ve genellikle ticari işletmelerin sayıca azlığının tarımda ve kırdan yaratacağı şokun sosyal sorunları derinleştireceğinden korkulmuştur. Aslında gelişmiş ülkelerde bile hala tarım sektörü tarım dışına oranla hayli yüksek seviyede korunmaktadır. Ayrıca GÜ’lerde tarıma yüksek destek ve her türlü ihracat sübvansiyonları GOÜ’lerin aynı düzeyde rekabet imkanlarını ortadan kaldırmaktadır. Buna rağmen AB, ABD gibi ülkeler dünya tarım malları ihracat ve ithalatında ilk beşte yer almaktadırlar.

Türkiye’nin 1990’ların ortalarından bu yana süregelen ithalat rejimindeki değişiklikler DTÖ-Tarım Anlaşması’nda verilen azami gümrük vergisi indirimleri taahhütlerinin uygulanması ile sınırlı kalmıştır. Yıl içinde mecbur kalın-

➤ ŞEKİL 5.15 DTÖ TAAHHÜT ORANLARINA GÖRE TÜRKİYE’NİN TARİFE YAPISI, 2016

Kaynaklar: EB (2016); DTÖ (2016).

ması durumunda belli ürünlerde belirli zaman aralığında gümrük vergisi indirimleri yapılmaktadır.

Türkiye gümrük vergilerinde tarım mallarının tümünü DTÖ'ye bağlamış, fakat tam anlamıyla bir tarifelendirme yapmamıştır. Bunun nedenlerinden biri Türkiye'nin dış ticaretinin daha önceki yıllarda önemli ölçüde liberalleşmiş olması, diğeri dış ticarete mal sınıflandırılmasında harmonize sisteme geçişle birlikte 1986'da tanımlanmamış yeni malların ortaya çıkmış olmasıdır. O yıllarda AB ile yapılan Gümrük Birliği Anlaşmasının da katkısı olmuştur. Ancak bunun sonucu olarak Türkiye asgari ve cari giriş kotaları için taahhütte bulunmamış, böylelikle özel koruma önlemlerine başvuramayacak durumda kalmıştır. Gelişmiş ülkeler daha önce üst sınır koymadıkları ürünler için 1986 Eylül düzeyini kabullenmek zorundayken, gelişmekte olan ülkeler daha önce üst sınırlarını bağlamadıkları ürünler için üst sınırı (tavan konsolidasyonu) kendileri saptamakta serbest bırakılmışlardır. Bu alternatifi kullanmayı tercih eden Türkiye, temel ve/veya hassas ürünlerde en yüksek düzeyi, diğeri ürünler için 1986 Eylül'ünde geçerli tarife oranlarını indirimde esas almış ve GOÜ'lerin uyguladıkları indirimleri uygulamıştır. İndirimler 2004 yılına kadar devam etmiş, yeni anlaşma yapılamadığı için 2004 yılında uygulanan tavan gümrük vergisi oranları, günümüzde geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

DTÖ-Tarım Anlaşmasına göre 2016 yılında geçerli olan tavan tarife taahhütleri ve 2016 yılının ithalat rejimine göre uygulanan gümrük vergilerini kullanarak elde edilen tarife profili Şekil 5.15'de verilmektedir. Gümrük vergilerinin seviye ve ürün gruplamasının daha rahat görülmesi için tavan taahhüt oranlarına göre sıralanmıştır. Taahhüt edilen tavan gümrük vergisiyle uygulanan gümrük vergisinin eşit olduğu fasıllarda sadece tek renk görülmektedir.

Gıda güvenliğini sağlama ve üreticiler için önemli ürünlerde tarife oranları yüksek, indirim taahhütleri en düşük düzeyde tutulmuştur. Bu ürünlerin arasında hayvancılık

ürünleri, çay, tahıllar, buğday unu, şeker, domates sayılabilir. Gıda güvenliğini kendine yeterlilik olarak algılayanın da böyle bir tarife bildirim ve indirimine etkisi olduğu söylenebilir. Net ithalatçı olunan ürünlerde ve ihracata dönük sanayi ara mallarında bağlanan düşük tarife oranlarında yüksek indirim tercih edilmiştir. Örnek olarak, bitkisel yağlar, ipek ve pamuk sayılabilir.

Türkiye'nin tarım tarife oynaklığı yüksektir ve yukarıdaki şekilde bu değişkenliği görmek zordur. Örneğin, damızlık canlı hayvanlarda gümrük vergisi oranı %0 iken, diğeri canlı hayvanlarda % 135'tir. Benzer şekilde buğday tohumu Türkiye'ye %0 gümrükle, buğday ise % 130 gümrükle girebilir. Yüksek düzeyde bağlanan tavan tarifeleri ihtiyaç durumunda belli dönemler için düşürülmektedir. TMO'ya sıfır gümrükle buğday, pirinç ithal ayrıcalığı verilmiştir. Yakın geçmişte kırmızı et fiyatlarındaki hızlı artışlar nedeniyle karkas etin % 225 olan gümrük vergisi % 30'lara ve hatta % 0'a indirilmiştir.

İhracat tarafında ise tarım diğeri sektörlerden DTÖ-Tarım Anlaşması nedeniyle bağlayıcı olan ihracat sübvansiyonları açısından ayrılmaktadır. Türkiye, 44 ürün/ürün grubu için ihracat sübvansiyonlarını sınırlayan ta-

ahhütte bulunmuştur. Taahhütler ürün bazında sübvansiyon için bütçeden yapılan harcamalar ve miktar olarak ayrı ayrı yapılmıştır. Anlaşmanın yapıldığı dönemde destekleme alımı yapılan buğday ve arpada temkinli davranılmış, oluşabilecek kamu stoklarının elden çıkarılması için esneklik kazanılmıştır. Diğer yandan, aynı özen şeker için gösterilmemiştir. Anlaşmaya göre şeker listede yer almadığından sübvansiyonlu ihracatı yasaktır. 1994 yılından 2004 yılına kadar tavan miktar ve harcama taahhütlerinde indirim yapılmıştır. Sonrasında yeni anlaşma tamamlanmadığı için taahhütler sabit kalmıştır.

Türkiye'nin 2016 yılında sübvansiyonlu ihracat miktar ve harcamalarının seçilmiş ürünlerde tavan taahhütleri Tablo 5.8'de sunulmaktadır.

Türkiye'de kısıtlı kaynakla sürdürülmeye çalışılan ihracat sübvansiyonlarının, tarım ürünleri ihracatına etkisi de sınırlıdır. 2016 yılı için toplam tavan harcama taahhüdü 105 milyon dolardır. Süregelen Tarım Anlaşması müzakerelerinde üzerinde fikir birliğine varılan tek konu ihracat sübvansiyonlarına son verilmesidir. Ayrıca ihracat kredi sübvansiyonlarının anlaşma kapsamına alınması tartışılmaktadır.

► TABLO 5.8 SEÇİLMİŞ ÜRÜNLERDE TÜRKİYE'NİN İHRACAT DESTEĞİ ÜST SINIR TAAHHÜTLERİ, 2016

HS6 Kod	Ürün	Harcama Taahhütleri (1,000 dolar)	Miktar Taahhütleri (1000 ton)
02.04	Koyun eti	2,595	17.4
04.07.00	Yumurta	287	56.2
06.03.10	Kesme çiçek (tane)	261	59,064.8
07.02.00	Domates	1,726	102.8
07.03.10	Kuru soğan	1,501	119.5
07.10	Sebze (dondurulmuş)	837	10.6
07.13.20	Nohut	7,067	290.8
06.05	Turunçgiller	7,382	238.7
08.08.10	Elma	3,544	59.0
10.01	Buğday	27,419	493.8
10.03	Arpa	4,738	113.1
11.01.00	Buğday unu	1,440	56.2
11.03.11	İrmik, bulgur	1,545	58.3
11.07	Malt	1,678	33.6
15.09	Zeytinyağı	1,779	20.1
15.12	Ayçiçeği yağı (rafine)	2,378	62.1
15.17.10	Margarin	2,782	63.0
1806/1905	Çikolata/Bisküvi	2,111	16.7
19.02	Makarna, şehriye	942	14.2
20.01/02/	Konserve, salça	13,916	181.8
20.09	Meyve suyu (konsantre)	1,503	11.2
24.01	Tütün	6,201	49.8
Tüm Taahhütlerin Toplamı		104,890	--

Kaynak: DTÖ (2016)

5.9. TÜRKİYE'DE TARIM-GIDA SEKTÖRÜ VE DÜNYADA DEĞİŞİM

Önce tarım istatistiklerimiz hakkında bir uyarı yapmak gerekiyor. Yukarıda ve çalışmanın çeşitli yerlerinde kullanılan istatistiklerin kalitesi sorgulanabilir. Ülkeler geliştikçe istatistiklerinin kapsama alanı ve kalitesi artar. Tarım ve kırsal istatistiklerinde de aynı eğilim gözlenir. Türkiye'de bırakın işletme düzeyinde istatistikleri toplulaştırılmış istatistiklerde bile sorunlar derinleşmektedir. Zaman serisi verilerde düzeltme imkanı veren son tarım sayımı on

beş yıl önce yapılmıştır. Bu nedenle alan, hayvan sayısı, üretim istatistikleri kaba değişim varsayımlarıyla üretilmektedir. İşgücü istatistiklerinde yöntem değişikliklerinin düzeltme yükünün tamamına yakını tarım ve kırsal bindirilmiştir. Bu nedenle tarımda işgücü verilerinin sahadan mı geldiği, yoksa düzeltme nedeniyle mi oluştuğunu belirlemek imkânsızdır. Sahadan gelmiş olsa bile değişiklikler önceki yıllara yansıtılmamaktadır. On yıllık kısa sayılacak bir dönem için işgücü verileri üç dilime ayrılmıştır. Benzer şekilde hayvan sayıları ve et üretiminde 2010 yılında ya-

pılan kapsam değişikliği sonunda ani artış meydana gelmiştir. Düzeltmenin 2010 öncesinde hata içeren kısmına da yansıtılması gerekmektedir. Güvenilir istatistiklerin politika tasarım, geliştirme, uygulama ve değerlendirme aşamalarında en önemli girdi olduğu unutulmamalıdır. Tarımda destekleme reform programının başladığı 2002 yılından bu yana tarımsal üretim % 1,9 yıllık ortalama büyüme ile önceki dönemlerden daha yüksek (yarım puan) bir performans göstermiştir. Makroekonomik istikrara eşlik eden tarımsal üretimin yapısında yavaş da olsa izlenen değişimler iyileşmeye katkıda bulunmuştur. Yüksek koruma altında genişleyen iç talep hayvancılık üretiminde artışı beraberinde getirmiştir. İhracatın desteğiyle bitkisel üretimden meyveciliğe kayış üretim artışına katkıda bulunmuştur. Temel üretim faktörlerinden arazi ve işgücünde gözlemlenen düşüşler, üretimin daha sermaye yoğun hale geldiğinin habercisidir. Son yıllarda işgücünün tarımdan çıkışı ivme kazanmış gibi görünmektedir. İşgücü verimliliğinin yükselmesinde üretim artışından çok, sektördeki istihdamın düşüşü katkıda bulunmaktadır. Toplam faktör verimliliğindeki toparlanma girdilerin

eskiye oranla daha etkin kullanıldığına işaret etmektedir. Ancak, ülkelerarası karşılaştırmalar verimlilik konusunda Türkiye'nin alacak çok yolu olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin özellikle temel gıda mallarında ürüne odaklı ulusal arz yönetimi tarım politikalarında ağırlığını korumaktadır. Tutarlılık sağlamak için genel koruma düzeyi yüksek tutulmaktadır. Böylelikle ithalat kontrol altında tutulurken, bu malların iç fiyatları dünya fiyatlarından ayrılmaktadır. Hayvancılık sektöründe gerektiğinde ithalata izin vermek iç piyasanın sığılığı nedeniyle fiyatları terbiye edememektedir. İç piyasadan gelen en küçük arz şoku sonucunda artan fiyat seviyesi bir sonraki şoka kadar korunmaktadır. Becerikli ihracatçılar sayesinde ihracat cephesinde ümit verici gelişmeler vardır. Son on beş yılda sektör ihracatını tarım-dışı sektörlerle yakın oranlarda artırmayı başarmıştır. İhracatın içinde fındık, yaş sebze meyve gibi özel ürünlerin ağırlıkları devam etmektedir. Ancak ümit verici gelişme işlenmiş gıda ürünlerinde izlenmektedir. İşlenmiş gıdanın toplam içindeki payı yavaş da olsa artmaktadır. Gelecekte Türkiye'nin tarım-gıda sektörünün ihracat performansında işlenmiş gıda ürünlerindeki artış belirleyici rol oynayacaktır. Tarım mallarında günümüzde izlenen politikaların devamı durumunda sektörün ihracatında katma değer artışı sınırlı kalacaktır. Dâhilde işleme rejimi ihracatçıların dış piyasalarda benzer maliyetlerle rekabetçi kalmalarını sağlamaya katkıda bulunmaktadır. Ancak, Diri'n gıda mallarına uygulanması tarım mallarının üretim miktarına göre değişiklikler göstermektedir. Kar oranı zaten hayli sıkışık olan sektörde belirsizlikleri artıran her türlü geçici uygulama değişiklikleri ihracatçıların yeni pazarlara girmelerini önleyebilir, daha kötüsü yerleşik pazarlarını kaybetmelerine neden olabilir. Daha da önemlisi ihracatçılar değişen tarım ve gıda piyasalarına uyum göstermek zorundadırlar. İhracatçıların yeni koşullara uyumu ancak tarımın ve ilgili politikaların değişimiyle sağlanır.

Son otuz yılda dünya gıda sistemi büyük değişime uğradı. Tarım ve gıda, diğer sektörlerle benzer şekilde, ulusal sınırları aşan kurumsal ağ desteği ile dünya piyasasına mal ve ürün arz eden, "ticaretin uluslararasılaşmasının" hızla arttığı sektörler haline geldiler. Bu değişim, çiftçileri, gıda imalatçıları, pazarlamacıları, tüketicileri, mal ve ürün akışına müdahale eden ve destekleyen hükümetleri etkilemektedir. Tarımsal üretimde, imalat ve dağıtım düzeylerinde teknik gelişmeler iş ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır. Tarım ve gıda politikaları yeni teknolojilerin geliştirilmesinde ve uygulamaya konulmasında etkili olmaktadır. Örneğin, mısır şurubu teknolojisinin geliştirilmesinde ABD hükümetinin şeker piyasasına müdahalesi yardımcı olmuştur. Rekabetçi tarım ve gıdanın gelişmesi için, önce tarım mallarına, kullanılan üretim faktörlerine ve tarım politikalarında anlayış değişikliklerinin yerleşmesi gerekmektedir (Tablo 5.9).

Artık tarım-dışı sektörlerde olduğu gibi tedarik zincirinde yer edinmek yetmiyor, değer zincirinde yer alma zorunluluk hale gelmiştir. Paçal ve geçici tedbirlerle sektörde rekabetçi kalmanın olanağı yoktur. Ülkelerin kaynaklarının (işgücü, arazi vb.) nicelik, nitelik, üretim ve piyasa büyüklüklerindeki farklılıklar nedeniyle, bu tür kavram değişikliklerinin benzer hızda yayılmasını beklemek haksızlık olur. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki

tüm tarım paydaşlarının kafalarını, kısa sürelerle de olsa gündelik sorunlardan kaldırarak, şartlar elverdiği ölçüde değişim algılamalarını artırma, hem dış piyasalarda rekabet edebilmek, hem de ithal ikameci davranışlarını daha etkin hale getirebilmek için gerekli hale gelmiştir. Yaklaşım değişikliklerinin politika düzlemine yansımaları kaçınılmazdır.

Genel ekonomilerindeki istikrarlı büyüme ve politikaların etkinliği nedeniyle tarımdaki temel sorunları çözmüş olan ülkelerin dışında kalanların, bir yandan üretim şartlarını iyileştirirken, diğer yandan kavram değişikliklerini politika üretimde kullanmaları en azından var olan rekabet düzeylerinin korunması için gerekmektedir. Tablo 5.9'da yer alan yaklaşım geçişleri asgari koşulları belirlemektedir. Türkiye gibi ülkelerin işleri zor olmasına rağmen, sadece süregelen sorunlara odaklanmanın yanında, dünya piyasalarında süregelen yapısal değişiklikleri de dikkate almak gerekmektedir.

Ana başlıklarla tarım ve gıda sanayiindeki değişimler şöyle özetlenebilir:

- Yüksek teknoloji içeren girdi kullanımı artmaya devam edecek;
- Tedarik zincirinde gelişim yapıyı değiştirdi: Çiftçiden perakendeye uzanan zincirde tüketicinin belirleyici ağırlığı arttı ve sözleşmeli ilişkiler; dökme mallar yerine, yüksek katma değerli ürünlerin (farklılaştırılmış mallar) ticareti artıyor;
- Politikalar ve gıda arz zinciri: Gelişmiş ülkeler, 1930'lardan kalma "piyasalar çiftçilere yeterli ve istikrarlı gelir sağlamaz" anlayışına dayanan politikalarından vazgeçiyorlar.

Ayrıca, ürüne özel politikalarla bakış açısının yenilenmesi ve tüm gıda üretim zincirini dikkate alması gerekiyor. Bu zincir girdi temininden başlayıp, üretim şekli, üretkenlik, hasat ve hasat-sonrası teknolojiler, işleme ve pazarlamayla devam edip, tüketimde sona eriyor. Zincirin tersine, yani tüketimden geriye doğru işleyişi gelişmekte olan ülkelerde bile yoğunluk kazanıyor. Tüketim üretimi belirler hale geliyor. Üstüne, çiftçiden tüketiciye mal akımına malla ilgili bilgi de eşlik etmek zorundadır. En azından

► TABLO 5.9 TARIM, GIDA VE İLİŞKİLİ POLİTİKALARDA ESKİMİŞ VE YENİ YAKLAŞIMLAR.

ESKİMİŞ YAKLAŞIM	YENİ YAKLAŞIM
TARIM VE GIDA ÜRÜNLERİ	
Değişik kaynaklardan temin edilen malları karıştırma	Özellikli olan hammaddeleri ayırma
Gelenekler/hatırlama	Yeni fikirler/unutma
Bağımsızlık	Bağımlılık/sistem yaklaşımı
Fiyat riski	İlişki riski
Kişisel ilişki olmayan açık piyasalar	Kişisel/pazarlığa dayalı/özel piyasalar
Satıcı ve alıcılarla hasım ilişkileri	Satıcı ve alıcılarla ortaklık
Değişik noktalardan alım	Tek noktadan alım
Girdilerini kendin üret	Girdilerini dışardan al
Özellikli ürünlerde hacimli alım ve fiyat primi	Özellikli ürünlerde maliyetlerde düşüş ve garantili alım
ÜRETİM FAKTÖRLERİ	
Fiziksel varlıklar (arazi, makina, bina) stratejik rekabet avantajının ana kaynağı	Fiziksel olmayan varlıklar (işgücü, organizasyon kalitesi) stratejik rekabet avantajının ana kaynağı
Finans gücü ve kontrolün ana kaynağı	Bilgi gücü ve kontrolün ana kaynağı
İşgücü maliyet, alet ve makine yatırım	İşgücü yatırım, alet makine maliyet
Teknik maharet başarıya götürür	Beşeri/kişisel iletişimde maharet başarıya götürür
Teknolojik değişim ve inovasyon	Kurumsal değişim ve inovasyon
TARIM POLİTİKALARI	
Tarım çiftçilikdir	Tarım, gıda üretim ve dağıtım sistemidir
Dalgalanan arz	Daha istikrarlı arz (dünya çapında üretim)
İç piyasa en önemli pazar	Dış piyasalar kritik pazarlar
Tüketici gıdanın güvenilir olduğuna inanıyor	Tüketici gıda güvenilirliğini sorguluyor
Hatırı sayılır siyasi etki	Sınırlı siyasi etki
Destek çiftçinin hakkıdır	Çiftçiye koşullu ve ihtiyaca göre destek

Kaynaklar: Çakmak ve Akder (2005); Boehlje vd.(1999).

ürünle ilgili her türlü niteliksel bilginin ürüne eşlik etmesi dış pazarlara girebilmek için ön şart haline gelmiştir (Çakmak ve Akder, 2005).

Değişen pazar koşullarına rağmen Türkiye, tarım politikalarında büyük oranda maziden gelen alışkanlıklarını sürdürüyor. Verimliliği artırmaya, kötü iklim koşullarının sonuçlarına karşı korunmaya yönelik araçların kullanımının ümit vermesine rağmen kaynaklar ağırlıklı kendine yeterlilik odaklılıktan kurtulamıyor. Tüm üreticilerin benzer olduğu varsayımından hareketle politikalarda "her boya uyar" yaklaşımı devam ediyor. Oysa Türkiye'de üreticilerin kullandıkları üretim faktörleri ve teknikler

çeşitlilik göstermektedir. Destekler en azından büyük ölçekli, ticari çiftçiler ve küçük çiftçiler arasında farklılık göstermelidir. Bağlantılı olarak, tarımda iktisadi ve sosyal destekler birbirinden ayırtırmalıdır. Örneğin, büyümeyi hedefleyen kendine yeten veya yarı-yeten çiftçilere destekler mөнüsünün faydası olmaz.

Yüksek koruma oranlarının neden olduğu iç-dış fiyat farklılığının yükünü tüketiciler çekmektedir. Diğer taraftan gıda ihracatçıları da bu durumdan etkilenmektedirler. Dış piyasalardaki rakipleri ara mallarını dış fiyat düzeyinde ülke içinden temin etmektedirler. Üretim maliyetlerindeki belirsizlik Türkiye'dekilerden çok aşağılardadır.

Tarımsal Üretim ve İhracatta Ölçek Ekonomileri

Türkiye'de tarımın sorunlarının sadece işletme büyüğünden kaynaklanmadığına önceki bölümlerde değinmiştik. Tarımsal üretimde temel faktörlerin kullanımı bu kaynakların ekonomideki varlıklarına ve kaynaklara erişim olanaklarına göre değişiklik gösterir. İşletme büyüğünün artmasının yanında, küçük işletmelerde de uygun teknoloji kullanımı ile ölçek ekonomisi sağlamak mümkündür.

En basit haliyle ölçek ekonomileri ortalama üretim maliyeti ile işletme büyüğünü arasındaki ilişkiyi yansıtır. İşletmelerin büyüdükçe daha düşük (yüksek) ortalama maliyetlerine ulaşmaları ölçek ekonomilerinin (eksi ölçek ekonomilerinin) varlığını göstergesidir. Tarımda ve özellikle bitkisel üretimde genellikle arazi sabit faktör olarak alınır ve birim arazi başına getirinin değişimine göre ölçek ekonomileri ölçülür. İktisadi yazında tarımın genelinde ölçek ekonomisinin varlığı hala tartışma konusudur. Üretilen ürüne, üretimde kullanılan faktör kompozisyonuna ve faktör piyasalarına erişime göre ölçek ekonomileri değişiklik gösterir. Başka bir deyişle, işletme büyüğünü ve verimlilik beraber hareket edebileceği gibi, tersine ilişki de mümkündür. Örneğin, aile tipi küçük işletmelerde işgücü ve işgücünün yönetim maliyeti büyüklere oranla daha düşük, buna karşın kredi maliyeti daha yüksek oluşabilmekte ve emek yoğun üretim gerektiği durumda küçük işletmeler daha avantajlı pozisyonda kalabilmektedir.

Türkiye'de birkaç bölge dışında tarımsal üretimde küçük işletmelerin ağırlığı sürmektedir. Ek olarak işletmelerin parsel sayısı da yüksektir. Bu konuda elimizdeki en ayrıntılı bilgi 2001 yılında tarım sayımına dayanmaktadır. Ancak, Çiftçi Kayıt Sisteminin açıklanan son verilerine göre ortalama arazi büyüğünün son on beş yılda pek fazla değişmediği anlaşılmaktadır. 2001 yılı tarım sayımına göre ortalama işletme büyüğünü 6.1 hektar ve işletmelerin ortalama parsel sayısı 4 civarındadır. GTH Bakanlığı bir yandan özellikle sulamaya açılan alanlarda arazi konsolidasyon çalışmalarına hız verirken, diğer yandan Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu'nda 2014 yılında yapılan köklü değişikliklerin getirdiği düzenlemeler yoluyla işletme arazi büyüklüklerini ve parça sayısını etkilemeye çalışmaktadır. Yenilenen Kanunun tam olarak uygulamaya geçmesi durumunda bile işletmelerin arazi büyüklükleri ve parça sayılarında anlamlı değişikliklerin oluşması en az bir nesil alır.

Dolayısıyla Türkiye'nin işletme arazi büyüklüklerine uygun üretim teknikleri geliştirmesi ve teknolojik gelişmeleri uyarlaması kaçınılmazdır. Örnek alınan ABD ve AB-15 ülkelerindeki işletme büyüklüklerinde bile tarımın tüm sorunlarının çözülemediğini dikkate almakta yarar vardır.

Türkiye'de ölçek ekonomileri sadece tarımsal üretimde değil gıda sektörünün ve dolayısıyla tarım-gıda ihracatçılarının da bir sorunu olarak belirlemektedir. Gıda sektörü ve ihracatçı firmaların büyüklüklerine ilişkin bölümlerinde işlendiği gibi küçük ölçeğin arz zincirinin her aşamasında hakimiyeti sürmektedir.

Konuya dış ticaret açısından yaklaşıldığında ölçek sorununun iki noktada önem kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilki tarımsal üretiminin ölçeğiyle bağlantılıdır. Dış ticaret şirketleri talebi karşılamak için çok sayıda kaynaktan ürün tedarik etmek zorunda kalmakta ve maliyet artmaktadır. Olası bir talep artışı durumunda yeterli miktarda kaliteli mal tedarik etme zorluğu eklenmektedir. İkincisi ise tarımsal dış ticaret şirketlerinin ölçeğiyle ilişkilidir. Dış piyasalarda çok sayıda küçük şirketin faaliyet göstermesi sonucunda alıcılara karşı pazarlık gücü kaybolmakta ve ihracatçı şirketler birbirleriyle rekabete girmektedir.

Doğal olarak, ihracat şirketlerinin tarımda ölçek sorununa çare arayarak hareket etmeleri tarımsal ihracatın katma değerini artıracaktır. Ancak tarımsal üretimde ölçeğin değişimi uzun zamana yayılacaktır. Bu nedenle, ihracat şirketlerinin örgütlü davranışlarını güçlendirmeleri, hatta her konuda işbirliği ağları kurmaları kısa ve orta dönemde çıkar yol olarak belirlemektedir. İşbirliği ağları değer zincirinin tüm halkalarında, yararlı piyasa bilgilerinden tedarike kadar uzanmalıdır. Üretici ve ihracatçıların birbirlerini rakip olarak gören davranışlar yerine ortak olarak hareket etmeleri gerekmektedir. Tarla kenarında veya sera kapısında kurulan anlık çiftçi-şirket ilişkilerinin kalıcı kurumsal bir yapıya evrilmesi alışkanlıkların değişmesi açısından bir başlangıç olabilir. Ortaklaşa kurulacak yöresel mal toplama/tedarik platformları üreticiye ihracatçının maliyetlerini düşürebilir. Dış piyasa arz ve talep bilgi sisteminin geliştirilmesi, çapı büyük piyasalarda yerli veya yabancı ortaklıklar kurmak pazarlamada etkinliği artırarak piyasa payına katkıda bulunabilir.

**TÜRKİYE'DE
GIDA
SANAYİİ VE
GELİŞİMİ**

6. TÜRKİYE'DE GIDA SANAYİ VE GELİŞİMİ

Gıda güvenliği son on yılda önemli bir tartışma konusu olarak uluslararası camianın gündemini işgal etmektedir. Bu tartışmalar iklim değişikliğinin tarım sektörü üzerinde yarattığı baskılar, artan dünya nüfusu ve gelişmekte olan ülkelerdeki beslenme alışkanlıklarının artan gelirleriyle bağlantılı olarak geçirdiği değişim, uluslararası gıda ticaretinde özellikle yüksek tarife dışı korumalarla süregelen korumacılık ve tarım sektörünün gıda zinciri içerisindeki önemi gibi toplumsal refahın ve gıda güvenliğinin temel taşlarını oluşturan alanlarda yoğunlaşmaktadır. Bu tartışmalarda gıda sektörünün etkinliğine ve gıda üretiminin verimliliğine özellikle vurgu yapılmakta, sektörün gerek Ar-Ge yatırımları gerekse de etkinliği arttıran yapısal dönüşümlerle insanlığın 21. yüzyılda karşılaşması beklenen önemli sorunların çözümlerinde kilit bir rol oynayacağı saptaması yapılmaktadır.

Bu bölümde, yukarıdaki tartışmaların ışığında Türkiye gıda sektörünün 2003 yılından bu yana geçirdiği dönüşümü inceleyerek sektörün geleceği ve ekonomiye katkısı ile ilgili genel değerlendirmelerde bulunacağız. Bu amaçla, TÜİK Sanayi ve Hizmet istatistiklerinden yola çıkarak bir takım ek veriler ve daha önceden yapılmış çalışmalarda elde edilen bulguları da kullanarak analitik ve nitel bir analiz sunmaya çalışacağız. Nüfusun gıda ihtiyacını karşılamada önemi tartışma götürmeyen ve ihracatta dinamik bir performans gösteren sektöre ilişkin son yıllarda yapılan nitelikli çalışma sayısı sınırlı sayıdadır. Ayrıca sanayi ve hizmet istatistikleri 2012 yılında takılmıştır. Türkiye, AB ve dünyada gıda sanayiini kapsayan ayrıntılı bir envanter çalışması Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu tarafından yayınlanmıştır (TGDF, 2015).

6.1. KATMA DEĞER VE CİRO

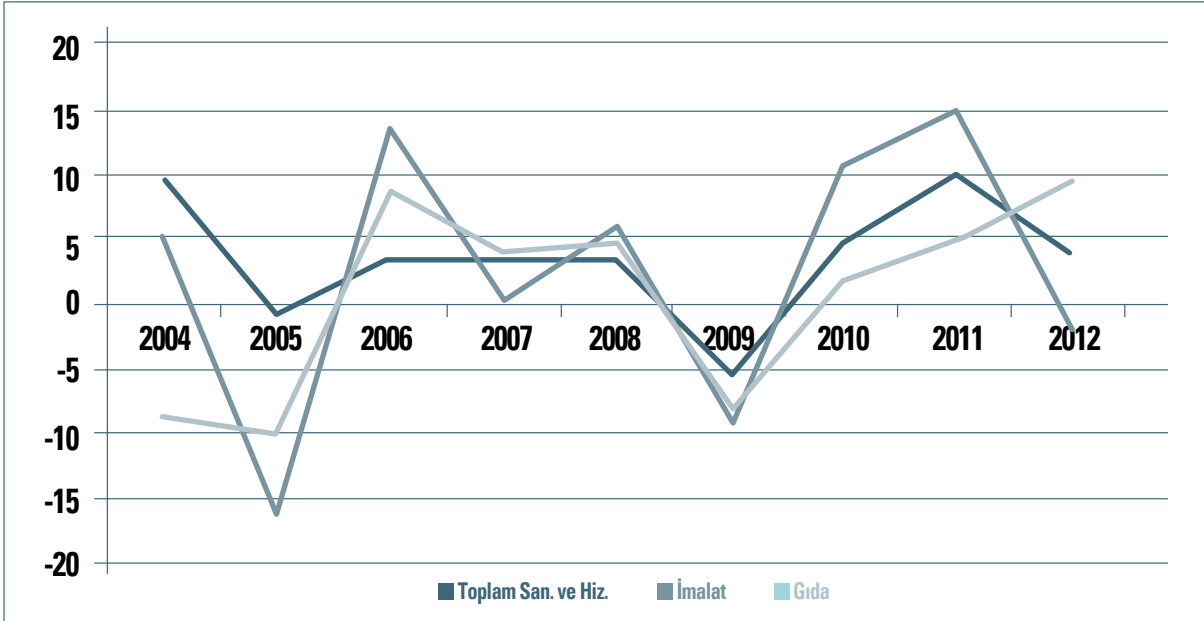
Gıda sektörü, imalat sektöründe yaratılan katma değer yaklaşık % 11'ini, GSYH'nın ise yaklaşık % 3'ünü oluşturmaktadır (TÜİK, 2015a). Sektörün istihdam ve yatırımlar içindeki payı da aşağı yukarı aynı seviyelerdedir. 2003-2012 yılları arasında sektörün katma değer, istihdam ve yatırımlar içindeki payında çok belirgin değişimler olmamakla beraber, imalat sanayinin GSYH içindeki payındaki % 5'e yakın düşüşe paralel olarak % 1'in üzerinde bir düşüş gözlemlenmektedir. Benzer bir düşüş daha küçük oranlarda istihdamda (% 0.6) söz konusudur. Gıda sektörü yatırımları ise sanayi ve hizmet sektörü yatırımları içindeki payını genel olarak korumuştur.

Gıda sektörünün ekonomi içindeki payı küçülüyor gibi görünse de reel olarak gıda sektörü katma değeri, özellikle 2005 yılından bu yana, sürekli bir artış eğilimine girmiştir (Şekil 6.1). 2003 yılından 2008 yılına kadar gıda sektörü gerek imalat sanayii gerekse de ekonominin geri kalanına oranla daha hızlı bir büyüme kat etmiştir. Küresel krizin etkisi altında yaşanan kısa süreli bir küçülme/yavaş büyüme döneminin ardından reel katma değerdeki yıllık büyüme oranları 2011'den sonra tekrar imalat sektörü ortalamasının üzerine çıkmıştır. Diğer taraftan gıda sektöründeki firmaların cirolarındaki büyümeler, genel olarak katma değerlerindeki büyümelerin üzerindedir (Şekil 6.2). 2005'den sonra büyümesi göreceli olarak yavaşlayan gıda sektörü ciroları, 2009 yılında krizin etkisi ile küçülmüş ancak

⁹ Alt sektörlerle ait katma değer, ciro ve yatırımlar gibi nominal veriler TÜİK (2015e) tarafından yayımlanan üretici fiyat endeksleri kullanılarak reele çevrilmiştir. 2014 yılında yayımlanmaya başlanan Balıklar, kabuklular ve yumuşakçalar (işlenmiş ve korunmuş olanlar) sektörünün ÜFE'leri için 2014 öncesinde Et ve Et ürünleri alt sektörünün ÜFE değerleri kullanılmıştır. 2014 sonrası için yayımlanan verilerdeki büyüme oranları 2013 değerlerine yansıtılarak yeniden hesaplanmıştır

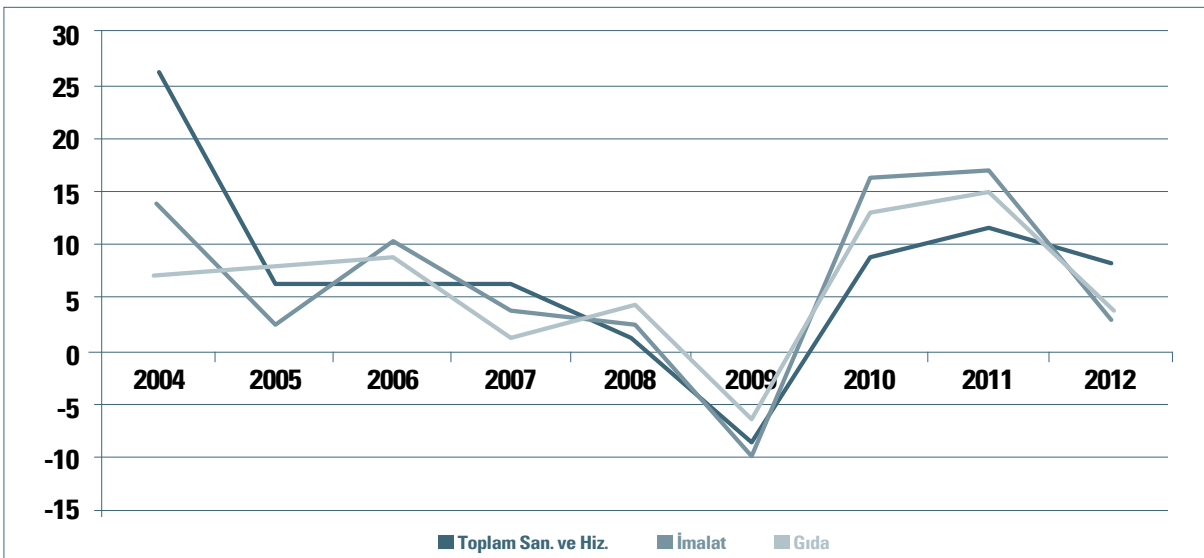
➤ ŞEKİL 6.1 REEL KATMA DEĞER BÜYÜME ORANLARI (% , 2003 FİYATLARI İLE)

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

➤ ŞEKİL 6.2 REEL CİRO BÜYÜME ORANLARI (% , 2003 FİYATLARI İLE)

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

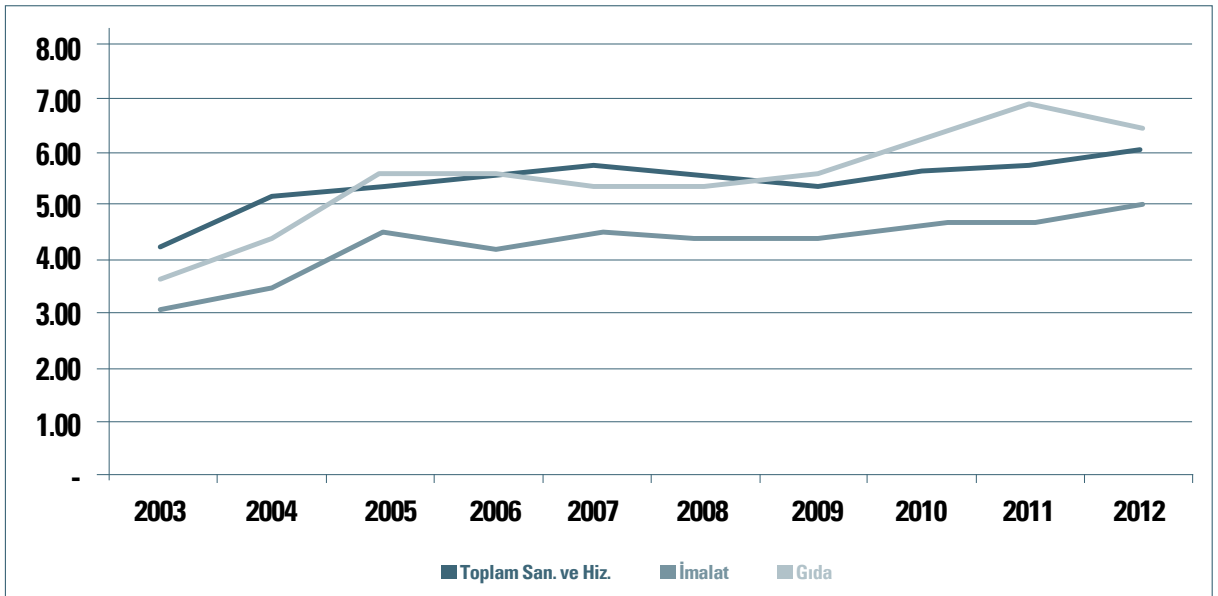

daha sonra tekrar toparlanmaya başlamıştır. Ne var ki 2011'den itibaren yeniden bir yavaşlama sürecine girmiştir. Ciro büyümelerindeki bu inişli çıkışlı trend sektörün ekonominin geri kalanındaki dalgalanmalara karşı kırılgan olduğunu göstermektedir.

TÜİK'in tanımlamasına göre cirolar ve katma değer arasındaki fark sektördeki firmaların dolaylı vergi yükümlülükleridir. Buna göre, 2003-2012 yılları arasında gıda sektörünün reel dolaylı vergi yükünün ciro içerisindeki payı sürekli artarak % 3.35'den % 6.45'e kadar yükselmiştir (Şekil 6.3). İmalat sanayinin genelinde ve ekonominin geri kalanında da reel

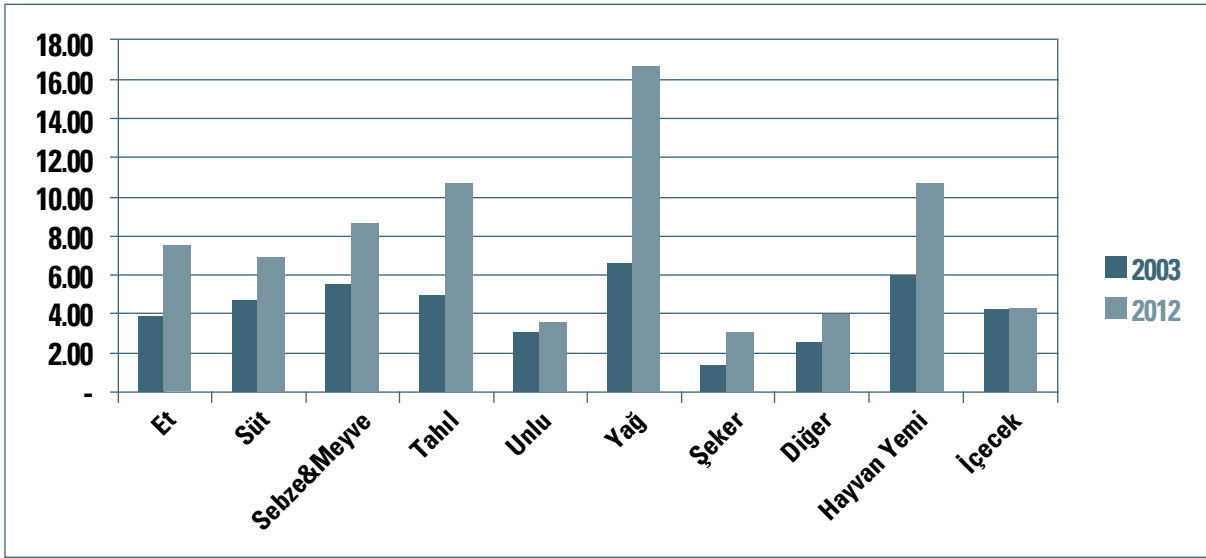
dolaylı vergi yükünde bir artış söz konusudur ancak gıda sanayi üzerindeki dolaylı vergi yükünün cirolar içerisindeki payı imalat sanayiine kıyasla % 20-% 30 arasında değişen oranlarda daha fazladır. Ekonominin geri kalanı ile kıyaslandığında ise gıda sanayiinin yükü 2009'a kadar ortalama civarında iken, 2009'dan sonra belirgin bir şekilde daha yüksek seviyelere çıkmıştır. 2007'deki KDV indirimine rağmen gerçekleşen bu artış, bütün alt sektörlerde gözlenmekle birlikte büyük oranda et, öğütülmüş tahıl ürünleri, hayvansal ve bitkisel yağ üretimi ve hayvan yemi alt sektörlerindeki vergi yükü artışlarından kaynaklanmaktadır (Şekil 6.4).

► ŞEKİL 6.3 DOLAYLI VERGİLERİN CİRO İÇERİSİNDEKİ PAYI (%)

Kaynak: Yazarların TÜİK (20165c) verilerinden hesaplamaları.

ŞEKİL 6.4 ALT SEKTÖRLERDE DOLAYLI VERGİLERİN CİRO İÇERİSİNDEKİ PAYI (% , 2003 FİYATLARI İLE)

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

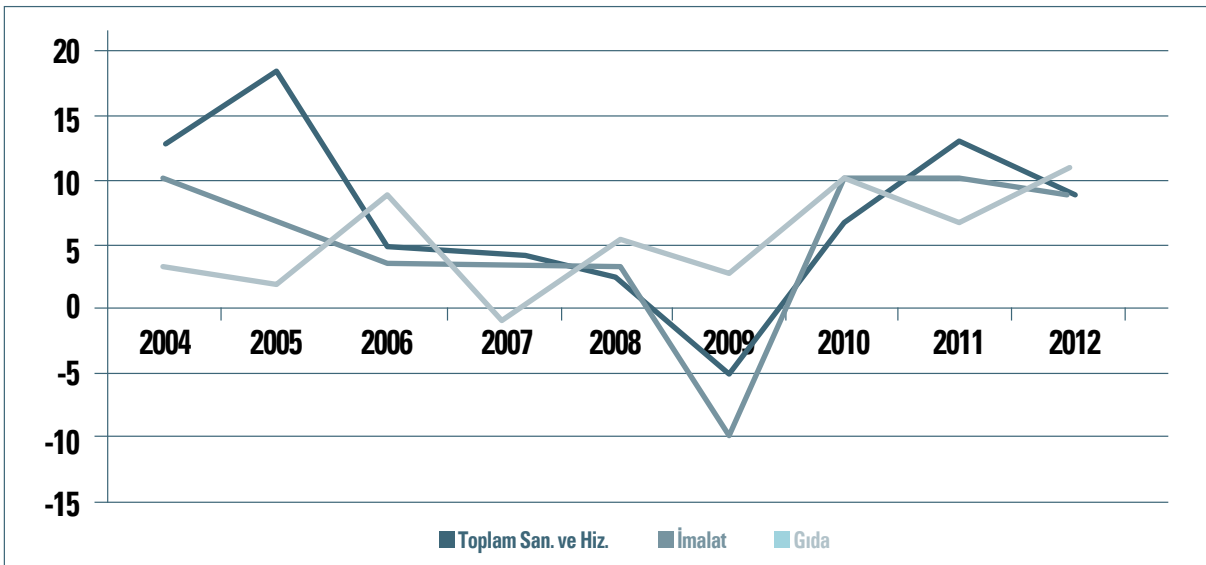
6.2. İSTİHDAM

Gıda sektöründe gerek krizin etkili olduğu dönemde gerekse de sonrasında istihdam artışının devam ettiği görülmektedir. Bu artış genellikle imalat sanayii ve ekonominin geri kalanında gözlemlenen artışın üzerinde gerçekleşmiştir. Sektör 2003 yılından bu yana sadece dünya gıda fiyatlarında ciddi artışların gözlemlendiği 2007 yılında istihdamı arttıramamış, arkasından gelen 2008 finansal krizi sırasında ise imalat sanayiinin ve ekonominin geri kalanında istihdam daralması yaşanırken istihdam yaratmaya devam etmiştir (Şekil 6.5). Dolayısıyla, katma değer ve cirolardaki düşüşe rağmen sektörün 2008 krizinden, 2007

dünya fiyat krizinden etkilendiği kadar etkilenmediği söylenebilir.

Gıda sektörü gerek üretim gerekse de tüketim yapıları açısından birbirlerinden oldukça farklı olan 10 alt gruba ayrılabilir. Üretim yapısı açısından örneğin yağ, şeker ve içecek üretimi göreceli olarak daha sermaye yoğun faaliyetlerken, unlu ürünlerin üretimi, sebze meyve işleme ve öğütülmüş tahıl ürünleri gibi sektörler daha emek yoğundur. Talep yapısı açısından ise şeker, unlu ürünler, bitkisel ve hayvansal yağlar gibi faaliyetlere olan talebin esnekliği daha düşükken, içecek ve et gibi alt sektörlerin ürünlerine olan talep daha esnektir.

ŞEKİL 6.5 ÇALIŞAN SAYISINDA BÜYÜME

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

6.3. ALT SEKTÖRLERDE BÜYÜME

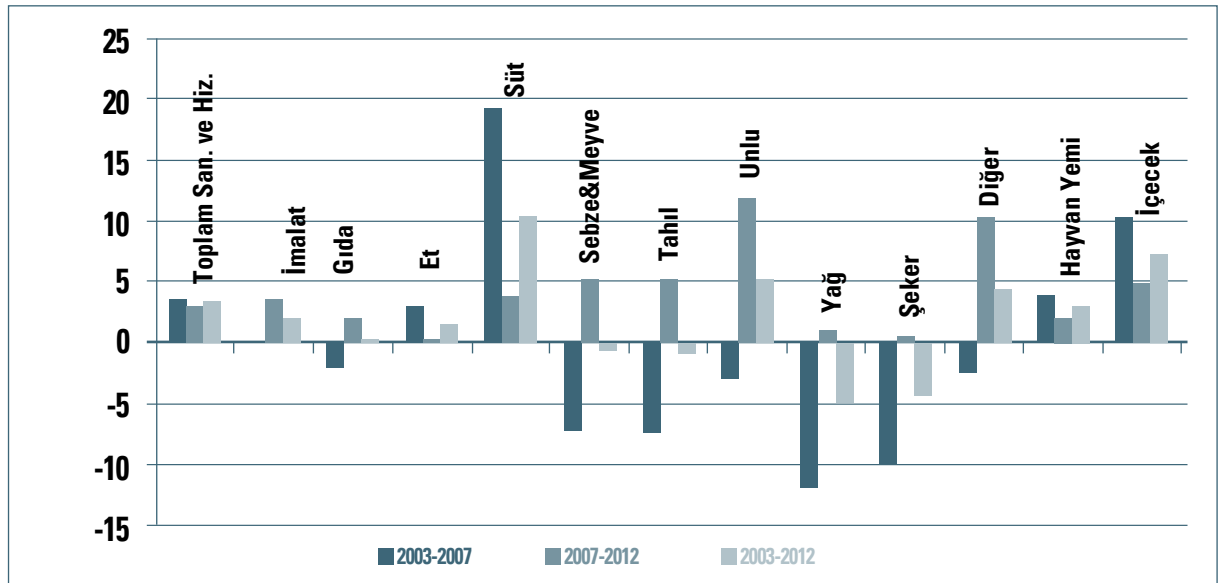
Üretim ve tüketim yapısı ile ilgili bu farklılıklar, yaratılan katma değer, ciro ve istihdam gibi göstergelere de yansımaktadır. Gıda sektörü 2007 yılına kadar küçülmüş, 2008-2012 yılları arasında ise büyümüştür. 2003-2012 yılları arasında ise gıda sektörünün tamamında reel katma değerinde gerçekleşen yıllık ortalama büyüme % 0.25 gibi zayıf bir oranda gerçekleşmiştir. Bu da sektörün büyümesinde şokların ve konjonktürel dalgalanmaların farklılaşan etkilerine işaret etmektedir. Gıda sektörü bu dönemde 6 yıl büyüme kaydeder-

ken, sadece 3 yıl küçülmüştür. Ne var ki bu küçülmeler % 8-% 10 civarında, büyüme oranları ise % 4-% 5 civarındadır. Dolayısıyla sektör göreceli olarak yavaş büyümekte ancak dışarıdan bir şok olduğunda çok hızlı bir şekilde küçülmektedir. Bu da sektördeki firmaların krizler karşısındaki kırılganlığına işaret etmektedir.

Aynı dönemde alt sektörler incelendiğinde, et, süt ve hayvan yemi üretiminin 2003-2012 yılları arasında her dönemde büyüme kaydettikleri görülmektedir (Şekil 6.6). Özellikle süt sektörünün 2003-2007 yılları arasında kaydettiği % 15'lik büyüme etkileyicidir ve sektörün

ŞEKİL 6.6 ALT SEKTÖRLERDE BÜYÜME: KATMA DEĞER

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

2003-2012 yılları arasındaki % 10'luk büyümesinin önemli bir kısmını teşkil etmektedir. Diğer taraftan bu sektörler 2007 yılından sonra göreceli olarak daha yavaş büyümüştür.

Büyüme performansı açısından ikinci sırada unlu ürünler üretimi ve diğer gıda ürünleri üretimi sektörleri gelmektedir. Bu iki sektör 2007 gıda fiyatları krizinden ciddi etkilenerek küçülmüşlerse de, 2008'den itibaren büyümeye başlamışlar ve 2003-2012 yılları arasında pozitif net büyüme sağlamışlardır.

Gıda sektöründe en kötü büyüme performansını yağ ve şeker üretimi sektörleri sergilemiştir. Bu sektörler, özellikle 2004 ve 2005 yıllarında ciddi oranda küçülmüşlerdir. Daha sonrasında ise bu küçülmeyi telafi edecek oranda bir büyüme yakalayamamışlardır. Sebze ve meyve işleme ile öğütülmüş tahıl ürünleri alt sektörleri de benzer bir büyüme eğilimine sahiptirler, ancak bu sektörler 2007-2012 yılları arasında kaydettikleri büyüme ile 2003-2007 yılları arasındaki küçülmeyi telafi edebilmişlerdir.

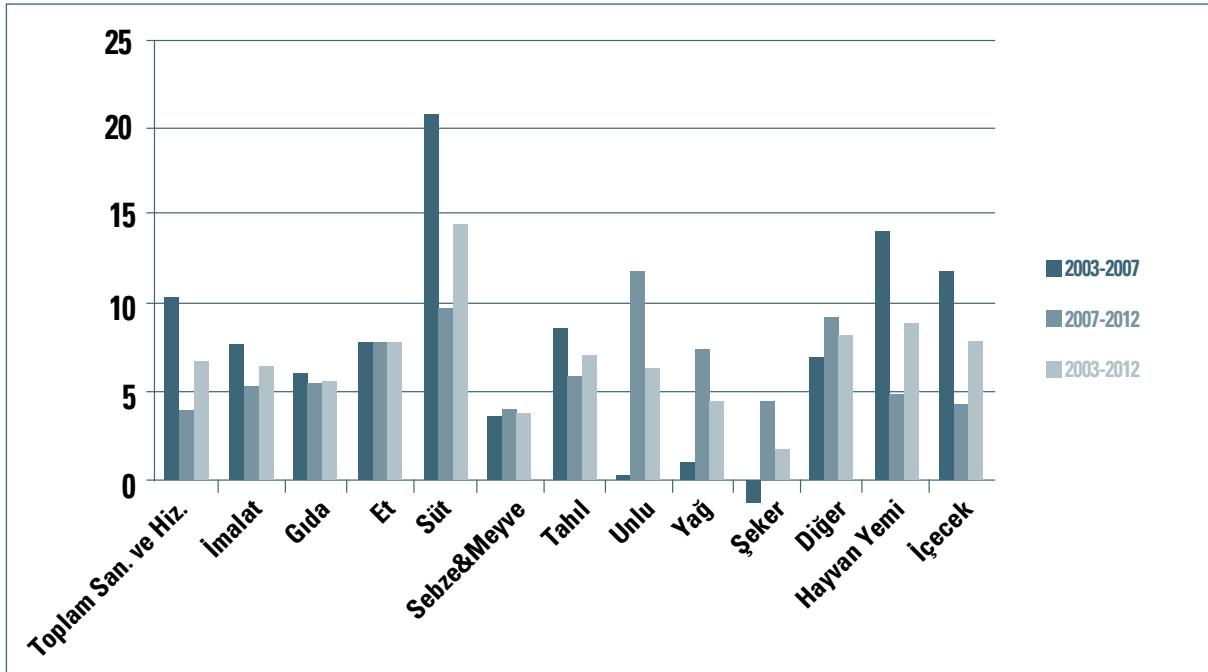
Alt sektörlerin cirolarındaki büyümeler, talep dinamikleri ile ilgili fikir vermektedir. Gıda sektörü ürünlerine olan talep 2003-2012 yılları arasında tutarlı bir şekilde büyümüş ve yıllık ortalama büyüme oranı % 5'in üzerinde gerçekleşmiştir (Şekil 6.7). Sebze meyve işleme, yağ ve şeker alt sektörleri % 5'lik sektör ortalamasının altında bir performans sergilemişlerdir. Cirosunu en fazla arttıran sektörler ise süt, et, hayvan yemi ve diğer gıda ürünleri olmuştur.

Çalışan sayısı bakımından şeker alt sektörü dışındaki

bütün alt sektörler gıda sektöründeki istihdamı artırma trendini takip etmişlerdir (Şekil 6.8). Et, süt, unlu mamuller ve diğer gıda ürünleri alt sektörleri istihdamlarını yıllık ortalama olarak en çok arttıran alt sektörlerdir. Göreceli olarak daha sermaye yoğun olan yağ ve şeker üretimi alt sektörlerinde ise istihdam artışları daha düşüktür.

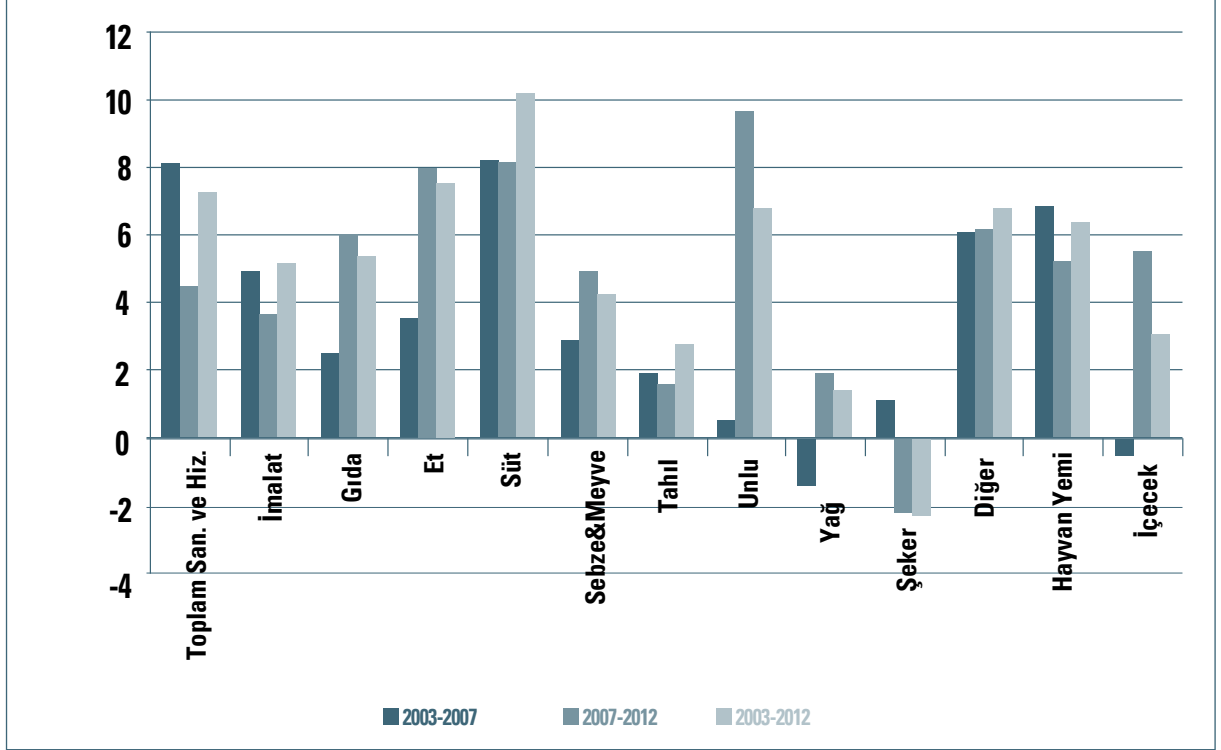
➤ ŞEKİL 6.7 ALT SEKTÖRLERDE BÜYÜME: CİRO

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

¹⁰ Toplam sektör istatistiklerini fazla etkilememesine rağmen, 2007 yılı verilerinde et sektörünün katma değerinde nominalde %100, reelde ise %70, normal sayılamayacak seviyede artış gözlemlendiğini belirtelim

ŞEKİL 6.8 ALT SEKTÖRLERDE BÜYÜME: İSTİHDAM

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

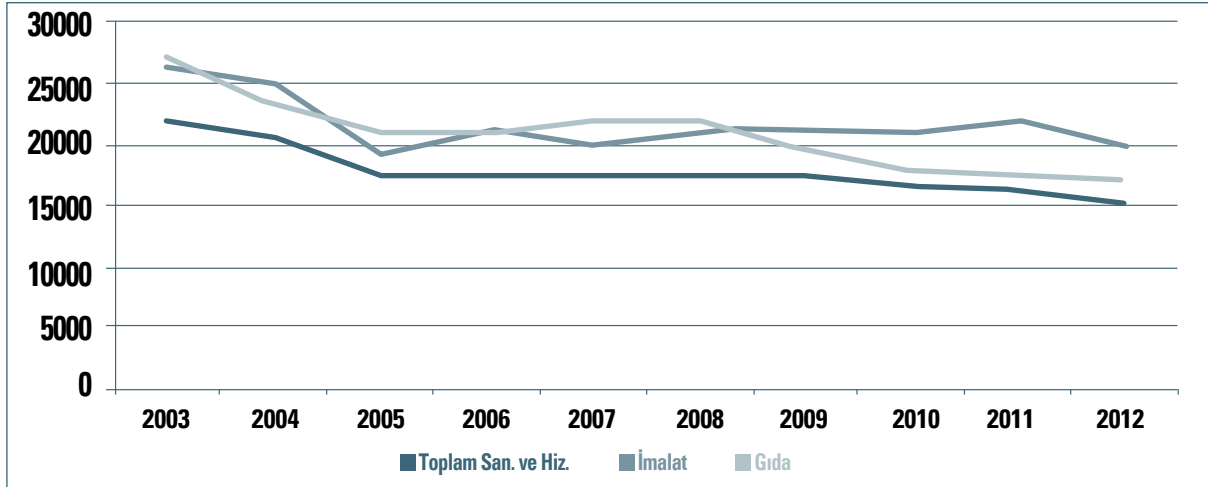

6.4. VERİMLİLİK

Girişte belirtildiği gibi gıda sektörünün performansı üretkenliği ile doğrudan ilgilidir. Çalışan ve birim yatırım başına düşen katma değer bu konuda önemli ipuçları vermektedir. Gıda sektörü, 2007 yılından önce çalışan kişi başına yaratılan reel katma değer açısından ekonominin geri kalanının ortalamasının oldukça üzerinde, imalat sanayii ortalamasına ise yakın seviyelerde seyretmekteydi. 2008'den sonra ise gıda sanayi imalat sanayiinin geri kalanının altına düşerek toplam sanayi ve hizmetler ortalamasına yaklaşmıştır (Şekil 6.9). Şüphesiz bunda gıda sanayiinin kriz öncesi istihdam seviyesini korumasının rolü bulunmaktadır. Alt sektörler bakımından bu düşüşün büyük oranda et, sebze meyve işleme ve yağ üretim sektörlerinden kaynaklandığı görülmektedir (Şekil 6.10). Bu durum söz konusu sektörlerde işgücü üretkenliği konusunda bir gerileme yaşandığına işaret etmektedir.

➤ ŞEKİL 6.9 ÇALIŞAN BAŞINA REEL KATMA DEĞER

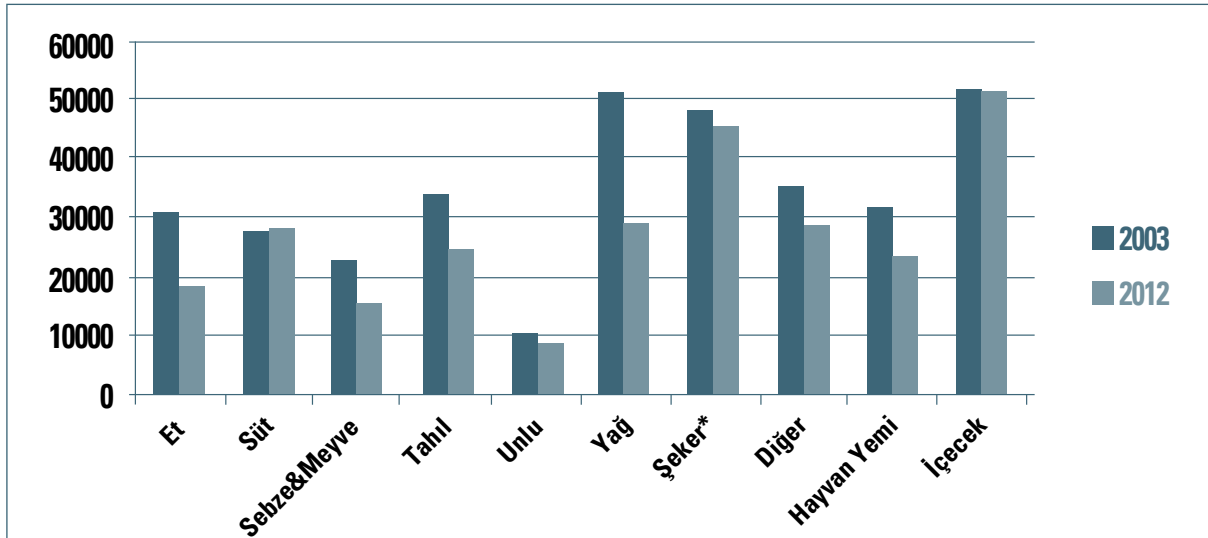

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

Maddi mallara yapılan birim yatırım başına düşen katma değer ise benzer bir tabloyu daha dramatik değişim oranları ile çizmektedir. 2003-2006 yılları arasında gıda sektörünün birim yatırım başına yarattığı katma değer ekonominin geneli ve imalat sanayiindeki trendlere paralel olarak neredeyse % 60 azalmıştır (Şekil 6.11). Ancak bu dönemde gıda sektörü imalat sanayinin ve ekonominin geri kalanının ortalamasının üzerinde bir performans göstermiştir. 2006 yılında artışa geçen, birim yatırım başına yaratılan katma değer, 2010 yılından sonra azalarak gerek imalat sanayinin gerekse de ekonominin geri kalanının altına düşmüştür. Bu gerileme içecek sanayii dışındaki bütün alt sektörlerde yaşanmıştır (Şekil 6.12) Et ürünleri, sebze ve meyve işleme, yağ üretimi ve hayvan yemi üretimi bu düşüşün en belirgin olduğu alt sektörlerdir. Sonuç olarak, gıda sektörü özellikle 2007 yılından sonra gerek işgücü gerekse de sermaye üretkenliği konusunda önemli ölçüde gerilemiş görünmektedir.

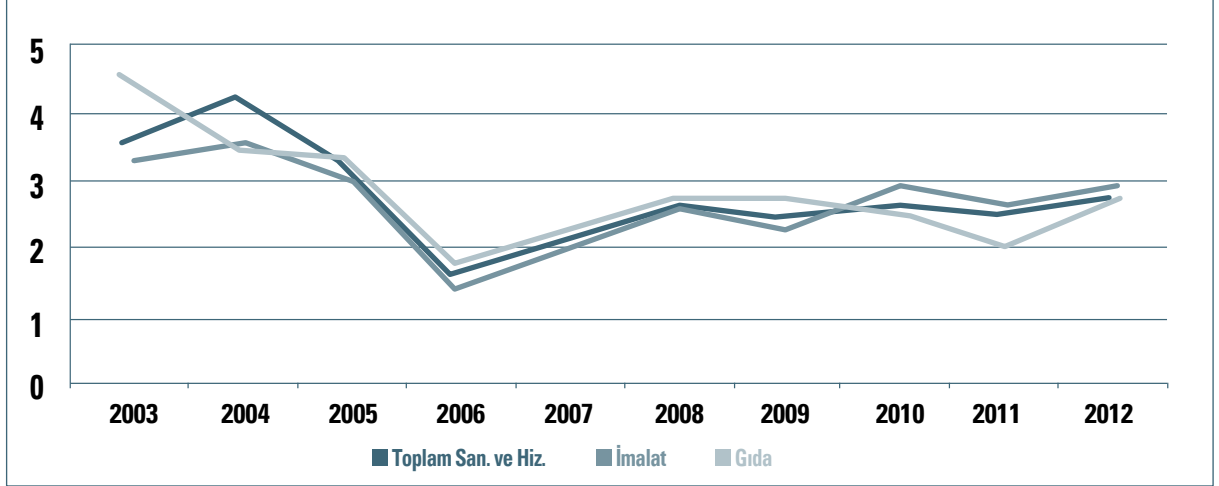

➤ ŞEKİL 6.10 ALT SEKTÖRLERDE ÇALIŞAN BAŞINA REEL KATMA DEĞER

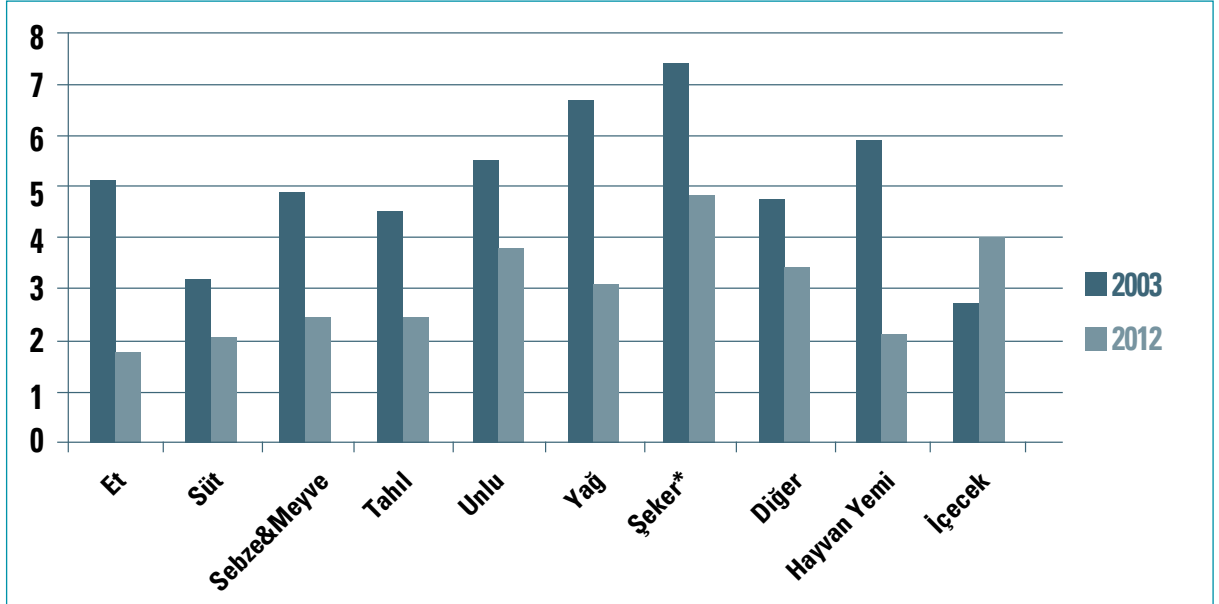
Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

➤ ŞEKİL 6.11 SEKTÖREL BİRİM YATIRIM BAŞINA KATMA DEĞER

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

➤ ŞEKİL 6.12 SEKTÖREL BİRİM YATIRIM BAŞINA DÜŞEN REEL KATMA DEĞER

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

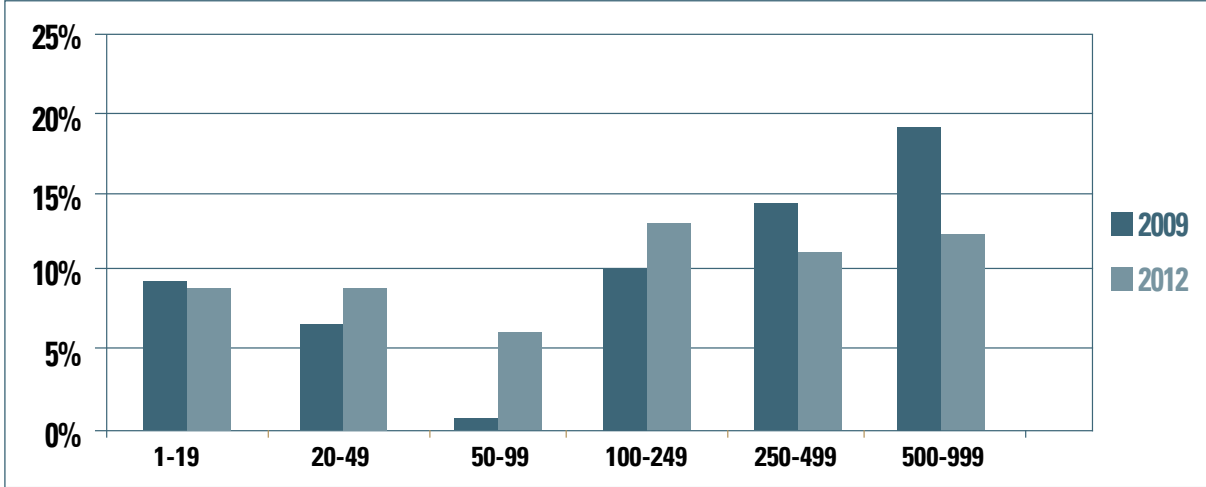
6.5. GIDA SANAYİNDE ÖLÇEK

2012 yılında gıda sektöründeki firmaların % 92'si 20 kişiden az çalışanı olan firmalardır. 2009'da toplam firma sayısı içindeki payları % 95'in üzerinde olan bu firmalar gıda sektöründe yaratılan reel katma değer için yaklaşık % 9'unu oluşturmaktadırlar (Şekil 6.13). Bu oran zaman içinde çok fazla değişmemiştir. Diğer taraftan 50-99 arasında çalışanı olan firmaların katma değer içindeki payı ciddi oranda bir artış (% 1'den % 6'ya) çıkmıştır. Benzer bir artış 100-250 arası çalışanı olan işletmelerin katma değer içindeki payında da gözlemlenmektedir. 250'den daha fazla çalışanı olan sektörlerin payları ise zaman içinde düşüş göstermektedir. Buna göre, 50-250 arasında çalışanı olan gıda

firmalarının hem katma değer hem de işletme sayısı içerisindeki payı artış göstermiştir. Diğer büyüklük gruplarının payı ise düşmektedir.

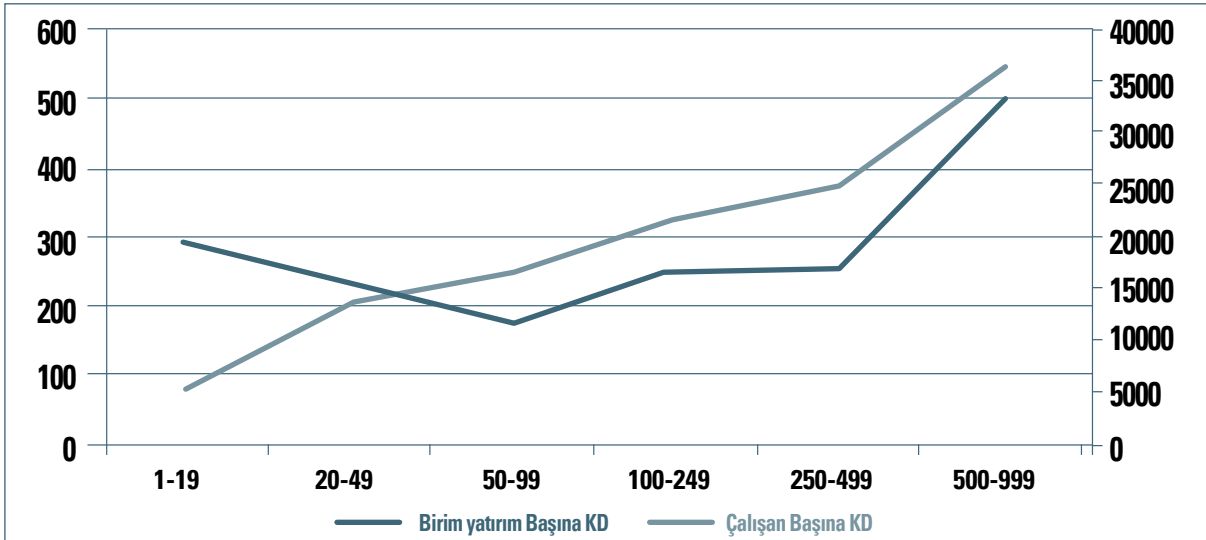
2012 yılında büyüklük gruplarına göre çalışan ve birim yatırım başına yaratılan katma değerler gıda sektörünün üretkenliğinin firma ölçekleri ile de ilgili olduğunu göstermektedir (Şekil 6.14). 500 ve daha fazla çalışanı olan firmaların çalışan başına ürettikleri katma değer, 1-19 arası çalışanı olan firmalara nispeten 5 kat fazladır. Ayrıca, çalışan başına üretilen katma değer firma ölçeği büyüdükçe büyümektedir. Diğer taraftan birim yatırım başına üretilen katma değer 250 kişiden az çalışanı olan firmalar için hemen hemen aynıdır. Sadece 500 den fazla çalışanı olan büyük firmaların birim yatırım başına ürettikleri katma değer daha fazladır.

➤ ŞEKİL 6.13 BÜYÜKLÜK SINIFINA GÖRE REEL KATMA DEĞERİN DAĞILIMI

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

➤ ŞEKİL 6.14 ÇALIŞAN VE BİRİM YATIRIM BAŞINA DÜŞEN KATMA DEĞER

Kaynak: Yazarların TÜİK (2016c) verilerinden hesaplamaları.

Gıda sektörünün gıda güvenliği için oynadığı kritik rol her geçen gün artmaktadır. Bunun altında, iklim değişikliğinin baskısı altındaki tarım sektörü ürünlerini girdi olarak kullanan temel sektör olması ve dünya genelinde gerek nüfus artışı gerekse de gelişmekte olan ülkelerdeki gelir artışına bağlı olarak artan gıda talebi gibi temel yapısal değişimler yatmaktadır. Sektörün 21. yüzyılda insanlığın en önemli problemlerinin çözümü için de önemli bir rol oynayacağı şüphesizdir. Türkiye’de de sektör son 10 yıl önemli bir değişim geçirmektedir. Özellikle 2007 gıda fiyatları ve 2008 finansal krizleri sektörün genel yapısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu krizlerden arz yanlı olan 2007 krizinin sektör üzerindeki etkileri, talep yanlı olan 2008 krizinden daha etkili olmuştur. Sektörün üzerindeki net vergi yükü de özellikle 2008 krizinden sonra artmış ve ekonominin geri kalanının üzerine çıkmıştır. Gıda sektörü her iki kriz döneminde de dinamik yapısı sayesinde istihdamını arttırmıştır ve özellikle 2008 kri-

zinde ekonominin geri kalanında gözlemlenen istihdam daralması eğilimine aykırı bir eğilim takip edebilmiştir. Bunun sonucunda sektörün üretkenlik konusunda bir gerileme dönemine girdiği söylenebilir. Et, sebze meyve işleme, yağ üretim alt sektörleri bu düşüşün en belirgin olduğu alt sektörlerdir. Diğer taraftan, gıda sektöründeki firmaların önemli bir kısmı 20 kişinin altında çalışanı olan küçük firmalardır. Sektördeki katma değer önemli bir kısmını oluşturan bu firmalar işgücü üretkenliği konusunda oldukça zayıftırlar. Sermaye üretkenliği açısından ise 500’den az çalışanı olan firmalar, fazla çalışanı olan firmalara göre daha zayıftır. Her ne kadar sektördeki genel eğilim orta ölçekli firmaların sayısında bir artış olması yönünde ise de, sektörde orta ve uzun vadede küçük ölçekli firmaların baskın rollerini koruyacağı aşikârdır. Dolayısıyla gıda sektörüne yönelik politikalar geliştirilirken bu gerçeğin göz önüne alınması gerekmektedir.

**TÜRKİYE'NİN
TARIM VE
GIDA DIŞ
TİCARETİ**

7. TÜRKİYE’NİN TARIM VE GIDA DIŞ TİCARETİ

7.1. TARIMIN DIŞ TİCARET İÇİNDEKİ PAYI

Tarımın dış ticaret içindeki yerine bakmadan önce sektörün sınırlarını çizmek gerekiyor. Sınırın ise temelde iki boyutu var. Birincisi yatay düzlemde hangi ürünlerin tarım ürünü sayılacağı; ikincisi ise dikey düzlemde, hangi işlenmişlik düzeylerindeki dış ticaretin, tarım ticareti kabul edileceğidir. Bu sınırlar en dardan en geniş Tablo 7.1’deki gibi listelenebilir:

➤ TABLO 7.1 TARIM DIŞ TİCARETİNİN SINIRLARI (VE ÖRNEKLER)

Kapsam\ İşlenmişlik Düzeyi	İşlenmemiş	(Az) İşlenmiş	(Çok) İşlenmiş
a. Gıda (Su ürünleri Hariç)	Buğday, pancar, süt	un, şeker, süt tozu	makarna, reçel, peynir
b. Bitkisel ve Hayvansal Ürünler	a+pamuk, yaprak tütün, yün	a+pamuk ipliği, işlenmiş edilmiş tütün, yün ipliği	a+tekstil, sigara, yün eşya
c. Bitkisel, Hayvansal ve Su Ürünleri	b+ balık, midye.	b+ balık hülase ve suları	b+ balık konserve
d. Bitkisel, Hayvansal, Su ve Orman Ürünleri	c+ağaç, odun	c+kereste, kağıt hamuru	c+mobilya, kağıt,
e. Bitkisel, Hayvansal, Su, Orman Ürünleri ve Girdileri			d+Gübre, traktör, ilaç, dokuma tezgahı,

kapsamın geniş alınması, katma değer bir kısmı tarım dışına ait olacağı için, tarım sektörünün payını olduğundan büyük gösterecektir.

Değişik istatistiklerde ve çalışmalarda, kullanılan sınıflama (ISIC, SITC, HS) ve amaca göre farklı tarım sektör tanımları kullanılmaktadır. Toplulaştırma düzeyi arttıkça farklılıklar artmakta, detaya inildikçe bu farklılıklar ortadan kalkmaktadır.

Tablo 7.2 ve 7.3’de 2014 yılı için Tablo 7.1’de gösterilen hücrelere karşılık gelen ihracat ve ithalat değerleri verilmektedir. Sarı ile gösterilen hücreler genelde tarım sektörü ticareti olarak tanımlanan kalemleri kapsamaktadır. Bu tablolardan da görülebileceği gibi tarıma dayalı ihracat 17 milyar dolar ile 51 milyar dolar, ithalat ise 13 milyar dolar ile 34 milyar dolar arasında değişmektedir. Bu değerler 2014 yılında toplam ihracat değerinin % 11-% 33’üne, toplam ithalat değerinin ise % 5-% 14’üne karşılık gelmektedir.

Biz bu çalışmada, tarım sektörünü, genelde orman ürünlerini hariç tutacak, tarım girdilerini kapsayacak şekilde ele alacağız, ancak su ürünleri, işlenmiş gıda dışı ürünleri (tekstil, sigara, alkollü içki, vb.) ve tarımsal girdileri çok genel, geleneksel (sarı ile gösterilen) tarım ürünlerini ise daha kapsamlı inceleyeceğiz.

2014 yılında Türkiye’nin toplam ihracatı 158 milyar dolar ve ithalatı 242 milyar dolardır. Dış ticaret açığımız ise 84 milyar dolara ulaşmıştır. Orman ürünleri dışında tarıma dayalı ihracat 47 milyar dolar, ithalat ise 28 milyar dolardır. Tarıma dayalı dış ticaretimiz 19 milyar dolar fazla vererek, 2014 yılında tarım dışı dış ticaret açığımızı % 23 azaltmıştır.

Yazında genellikle tarım dış ticaretinin sınırları, Tablo 7.1’de sarı ile gösterilen, su ürünleri hariç tüm gıda ürünleri ve bunun dışında kalan işlenmemiş bitkisel ve hayvansal ürünlerle sınırlanmaktadır. Başka bir deyişle işlenmiş gıda dışı tarım ürünleri, su ve orman ürünleri ile tarım ve gıda üretim girdileri kapsam dışı bırakılmaktadır. Kapsamın dar alınması tarım sektörünün dış ticaret içindeki önemini olduğundan düşük gösterirken,

➤ TABLO 7.2 TARIMA DAYALI İHRACAT, 2014 (MİLYAR \$)

Kapsam\ İşlenmişlik Düzeyi	İşlenmemiş	(Az) İşlenmiş	(Çok) İşlenmiş	Toplam
a.Gıda (Su ürünleri Hariç)	5.5	4.7	5.5	15.8
b.Diğer Bitkisel ve Hayvansal Ürünler	0.9	1.6	26.4	29.0
c. Su Ürünleri	0.3	0.3	0.05	0.7
d. Orman Ürünleri	0.9	0.04	1.3	2.2
e. Tarım Girdileri			2.0	3.0
Toplam	7.0	6.7	36.3	50.7

Not: 2014 yılı toplam ihracatı 157.6 milyar dolar.
Kaynak: Tablo 7.5.

Tablo 7.2 ve 7.3'den görebileceğimiz gibi tarıma dayalı ihracatımızın ve ithalatımızın önemli bir bölümü az ya da çok işlenmiş tarım ürünlerinden meydana geliyor. İşlenmemiş tarım ürünlerinin ihracat içindeki payı % 14, ithalat içindeki payı ise % 27. Başka bir deyişle tarımsal ihracat değerinin önemli bir bölümü tarla dışında yaratılıyor. Tarım sektörü tanımlı daraldıkça dış ticaret değeri içindeki tarımsal üretim payı doğal olarak artıyor.

➤ TABLO 7.3 TARIMA DAYALI İTHALAT, 2014 (MİLYAR \$)

Kapsam\ İşlenmişlik Düzeyi	İşlenmemiş	(Az) İşlenmiş	(Çok) İşlenmiş	Toplam
a.Gıda (Su ürünleri Hariç)	5.1	3.5	1.2	9.9
b.Diğer Bitkisel ve Hayvansal Ürünler	2.6	3.1	6.8	12.5
c. Su Ürünleri	0.07	0.2	0.01	0.3
d. Orman Ürünleri	1.5	0.7	3.4	5.6
e. Tarım Girdileri			5.5	5.7
Toplam	9.3	7.5	17.2	34.0

Not: 2014 yılı toplam ithalatı 242.2 milyar dolar.
Kaynak: Tablo 7.5.

Tarımın dış ticaret içerisindeki payını doğru tespit edebilmek için yapılması gereken, kapsamı geniş tutmak ancak tarımsal ihracat değerini, işlenmiş ürünler için, içerdikleri tarımsal ürün değeri ölçüsünde toplama katmaktır. Bu tüm tarım ürünlerini ham eşdeğerleri cinsine indirgemeyi gerektiren, oldukça zahmetli, ancak yapılabilir bir çalışmadır. Tablo 7.4'de böyle bir yaklaşım yaklaşık olarak yapılmıştır. Gıda dışındaki bitkisel

➤ TABLO 7.4 FARKLI TANIMLARA GÖRE 2014 YILI TARIMA DAYALI DIŞ TİCARET

	Milyar Kg X	Milyar \$ X	X \$/Kg	Milyar Kg M	Milyar \$ M	M \$/Kg	Milyar Kg X-M	Milyar \$ X-M
Tarım (DTÖ-TA)/Toplam	13	18	1.4	20	14	0.7	-7	4
Tarım (Geniş Ağırlıklı)/Toplam	14	22	1,6	25	19	0.7	-11	3
Tarım (Geniş)/Toplam	17	47	2.8	28	28	1.0	-10	19
Genel Toplam İçindeki Tarım Payı (%)								
Tarım (DTÖ-TA)/Toplam	%13	%11		%13	%6		%12	%-5
Tarım (Geniş Ağırlıklı)/Toplam	%14	%14		%16	%8		%19	%-4
Tarım (Geniş)/Toplam	%17	%30		%17	%11		%17	%-23
Genel Toplam	99	158	1.6	157	242	1.5	-58	-84

Not 1: DTÖ-TA ile kapsanan fasıl ve tarife listesi için bkz. Tablo 7.15.

Not 2: Tarım (Geniş)'de DTÖ-TA'ya ek olarak işlenmiş ipek, deri ve tekstil ürünleri (HS 41-43, 45-46, 50-53, 56-67 fasılları) ve tarımsal girdiler eklenmiştir.

Not 3: Tarım (Geniş Ağırlıklı) kapsamında, gıda dışındaki bitkisel ve hayvansal ürünlerde ham madde değerleri (pamuk, yün, ham deri, ipek) 1.0 ağırlık alırken, ara mallar (iplik ve kumaş, işlenmiş deri) 0.2, tüketim malları (pamuk, yün ve ipek giyim, konfeksiyon, deri eşya, ayakkabı) ise 0.1 ağırlıkla tarım ticareti toplamına katılmıştır. Tütünde, sigara 0.8 ağırlıkla tarım ticareti toplamına katılmıştır.

Kaynak: Tablo 7.5.

ve hayvansal ürünlerde hammadde değerleri (örneğin pamuk) 1.0 ağırlık alırken, ara mallar 0.2 (örneğin iplik ve kumaş), tüketim malları ise 0.1 ağırlıkla tarım ticareti toplamına katılmıştır. Tütünde, sigara 0.8 ağırlıkla tarım ticareti toplamına katılmıştır. Bu oldukça konservatif bir yaklaşımdır ve muhtemelen tarımın payını olduğundan daha düşük göstermektedir, ancak işlenmiş tarıma dayalı ürünleri hiç hesaba katmamaktan daha gerçekçidir.

Bu hesaba göre dar kapsamlı DTÖ-Tarım Anlaşması (DTÖ-TA) kapsamında tarım kabul edilen toplam ihracatımız 2014 yılında 18 milyar dolar, ithalatımız 14 milyar dolardır. Bu rakamlar toplam ihracat ve ithalatımızın % 11 ve % 6'sına karşılık gelmektedir. Ormancılık dışında geniş kapsamlı tanımla, tarıma dayalı ihracat ve ithalatımızın değerleri sırasıyla 47 ve 28 milyar dolar, bunun da toplam ihracat ve ithalatımız içindeki payları % 30 ve % 11'dir. Gerçek, ağırlıklı rakamların gösterdiği gibi bu ikisinin arasındadır. Toplam ihracat içinde tarımın katkısı 22 milyar dolar ile % 14, toplam ithalat içinde ise 19 milyar dolar ile % 8'dir (Tablo 7.4).

Toplam dış ticarete 2014 yılında toplam ihracat/ithalat değerinin toplam ihracat/ithalat miktarına bölünmesiyle elde edilen birim ihrac fiyatı 1.6\$/kg, birim ithal fiyatı 1.5\$/kg'dır. Birim fiyatlara tarım dış ticareti için bakıldığında ihrac birim fiyatları (1.4\$-2.8\$), ithal birim fiyatlarının(0.7\$-1.0\$) iki katından fazladır. Başka bir deyişle, toplam dış ticarete ihracatımız ve ithalatımızın birim katma değerleri yaklaşık aynı iken, tarım dış ticaretinde ihracatın birim katma değeri, ithalatın 2 katıdır. Özetlersek, tarım sektörü her tür tanımla net ihracatçı konumundadır. Tarım sektörünü tanımla genişledikçe

ticaret fazlası artmaktadır ve tarım dışı dış ticaret açığını % 5 ile % 25 oranında azaltmaktadır. Tarım sektörü, tarım dışına kıyasla görece olarak daha fazla katma değeri düşük ürün ithal etmekte ve katma değeri yüksek ürün ihraç etmektedir.

¹¹ Doğal olarak ihrac ve ithal edilen ürün kompozisyonları aynı olmayacağı için birim fiyatları çok hassas bir ölçüm olmaktan çok genel bir fikir vermesi için kullanmak daha uygundur.

7.2. TARIMIN DIŞ TİCARETİNİN GENEL YAPISI

7.2.1. Dış Ticarete İşlenmişlik Düzeyi

Tablo 7.5 ve 7.6'da tarıma dayalı dış ticaret yapısı ve payları ana alt sektörler ve dış ticarete konu olan ürünlerin işlenmişlik düzeylerine göre özetlenmektedir:

- Tarıma dayalı ihracatın % 35'ini gıda, % 61'ini gıda dışı bitkisel ve hayvansal ürünler ve % 4'ünü tarımsal girdiler oluşturmaktadır. İthalatta ise bu oranlar sırasıyla % 36, % 44 ve % 20 dur. İthalat içinde tarım girdileri önemli yer tutmakta ve ilk iki grupta dış ticaretimiz fazla verirken bu kalemde açık vermektedir.
- Gıda ürünleri ihracatı içinde bitkisel ürünler % 86 ile ilk sırayı alırken, hayvansal ürünler % 10 ile ikinci sırayı, su ürünleri ise % 4 ile üçüncü sırayı almaktadır. İthalatta da sıralama değişmemekte, sırasıyla % 86, % 6 ve % 2 olmakta ve tüm kalemlerde ihracat, ithalattan fazladır.
- Gıda ürünleri dışında, bitkisel ürünler, ihracatın % 96'sını, hayvansal ürünler ise sadece % 4'ünü oluşturmaktadır. İthalatta ise % 86 ve % 14 paylar ile hayvancılık ürünleri ithalatı daha önem kazanmaktadır. Burada çok işlenmiş bitkisel ürünler dışında tüm kalemler eksi dış ticaret dengesi (net ithalat) göstermektedir.
- Tarımsal girdi ihracatında üretim girdilerinin payı % 75, sanayi girdilerinin payı % 25'dir. Sanayi girdilerinde doğrudan ve yalnızca tarım ürünlerinin işlenmesinde kullanılan makineler alındığından aşağı yönde bir yanlışlık söz konusudur. Tarımsal girdi ithalatında, sanayi makineleri ithalatının payı % 40'a çıkarken, üretim girdilerinin payı % 60'a düşmektedir.
- Net ithalatçı olduğumuz tarımsal üretim girdileri ihracatında en büyük pay tarım makinelerinde, ithalat içindeki en büyük pay ise yine tarım makineleri ve gübrededir. Sektör, yem dışında tüm girdi kalemlerinde net ithalatçı konumundadır.
- İhracatımızın işlenmişlik düzeyine, yani katma değeri yüksek ürün ihracatına yönelimine bakıldığında tarımsal girdileri dışarıda tutarsak, % 70 çok işlenmiş, % 15 az işlenmiş ve % 15 işlenmemiş olduğunu ve değer zincirinin sonlarında ihracat yapıldığını görüyoruz. İthalatta ise işlenmemiş, az ve çok işlenmiş ürün oranları (% 34, % 30, % 36) yaklaşık aynıdır. Yani katma değeri düşük işlenmemiş ve az işlenmiş tarım ürünleri ithal edilirken, işlenmiş tarım ürünleri ihraç edilmektedir.
- Çok işlenmiş ürün ihracatının en yüksek paya eriştiği sektör, gıda dışı bitkisel ürünler olurken en yüksek işlenmemiş ürün ihracatı su ürünlerinde gözlenmektedir. İthalatta en yüksek işlenmiş ürün ithalatı yine gıda dışı bitkisel ve hayvancılık ürünlerinde en yüksek işlenmemiş ürün ithalatı ise bitkisel gıda ürünlerinde görülmektedir.
- İhracat birim fiyatı (ihraç değeri/ihraç miktarı) toplamda 1.6, ithalat birim fiyatı ise 1.5'tir. Yani genelde ihracat ve ithalata konu olan ürünlerin işlenmişlik ve katma değer düzeyleri eşittir. Tarıma dayalı ürünlerde ise ihracat birim fiyatı 1.4, ithalat birim fiyatı bunu yarıya yakın 0.7'dir. Başka bir deyişle, tarım dışına kıyasla, katma değeri düşük ürünler ithal edilirken, katma değeri yüksek ürünler ihraç edilmektedir (Tablo 7.4).

➤ TABLO 7.5 TARIMA DAYALI DIŞ TİCARET YAPISI, 2014

	İşlenmişlik	X (mil\$)	M (mil\$)	X-M (mil\$)
Toplam		157,597	241,356	-83,759
Tarım		47,410	28,306	19,103
Gıda		16,448	10,128	6,320
Hayvancılık		1,720	595	1,125
	İşlenmemiş	447	177	270
	Az İşlenmiş	1,042	267	775
	İşlenmiş	230	151	79
Bitkisel		14,046	9,334	4,712
	İşlenmemiş	5,099	5,004	95
	Az İşlenmiş	3,687	3,250	437
	İşlenmiş	5,260	1,080	4,180
Balıkçılık		682	199	483
	İşlenmemiş	344	67	278
	Az İşlenmiş	291	127	164
	İşlenmiş	46	5	41
Gıda Dışı		28,955	12,456	16,500
Hayvancılık		1,162	1,748	-586
	İşlenmemiş	124	324	-200
	Az İşlenmiş	372	671	-299
	İşlenmiş	665	753	-88
Bitkisel		27,793	10,708	17,086
	İşlenmemiş	765	2,245	-1,480
	Az İşlenmiş	1,271	2,391	-1,120
	İşlenmiş	25,757	6,072	19,685
Tarım Girdi		2,007	5,723	-3,716
Üretim Girdi		1,501	3,421	-1,920
	Gübre	151	1,471	-1,320
	İlaç	94	330	-236
	Makine	1,069	1,237	-167
	Tohum	70	229	-159
	Yem	117	154	351
Sanayi Girdi		505	2,301	-1,796
	Makine	505	2,301	-1,796
Tarım Dışı		110,188	213,050	-102,862

Kaynak: Ek B ve TÜİK(2015d)'den yazarlar tarafından derleme.

► TABLO 7.6 TARIMA DAYALI DIŞ TİCARET PAYLARI-İŞLENMİŞLİK DÜZEYİ, 2014

	İhracat \$ Payı				İthalat \$ Payı			
	% 100				% 100.00			
Toplam								
Tarım	% 30	% 100			% 12	% 100		
Gıda		% 35	% 100			% 36	% 100	
Hayvancılık			% 10	% 100			% 6	% 100
İşlenmemiş				% 26				% 30
Az İşlenmiş				% 61				% 45
İşlenmiş				% 13				% 25
Bitkisel			% 86	% 100			% 92	% 100
İşlenmemiş				% 36				% 54
Az İşlenmiş				% 26				% 35
İşlenmiş				% 37				% 12
Balıkçılık			% 4	% 100			% 2	% 100
İşlenmemiş				% 51				% 34
Az İşlenmiş				% 43				% 64
İşlenmiş				% 7				% 2
Gıda Dışı		% 61	% 100			% 44	% 100	
Hayvancılık			% 4	% 100			% 14	% 100
İşlenmemiş				% 11				% 19
Az İşlenmiş				% 32				% 38
İşlenmiş				% 57				% 43
Bitkisel			% 96	% 100			% 86	% 100
İşlenmemiş				% 3				% 21
Az İşlenmiş				% 5				% 22
İşlenmiş				% 93				% 57
Tarım Girdi		% 4	% 100	% 100		% 20	% 100	% 100
Üretim Girdi			% 75	% 100			% 60	% 100
Gübre				% 10				% 43
İlaç				% 6				% 10
Makine				% 71				% 36
Tohum				% 5				% 7
Yem				% 8				% 5
Sanayi Girdi			25%	% 100			% 40	% 100
Makine				% 100				% 100
Tarım Dışı	% 70				% 88			

Kaynak: Tablo 7.5.

7.2.2. Ham Madde, Ara Malı ve Tüketim Mali

Tarım sektörü dış ticaretinin ne denli katma değeri yüksek tüketiciye yönelik ürünlerden ne denli katma değeri daha düşük ara mal ve ham maddelerden oluş-

tuğunu görmek üzere kullanılan bir diğer sınıflama, ham madde, ara mal ve tüketim malı ayırımıdır. AB'nin CN (kombine nomanklatürü) kullanılarak hesaplanan değerler Tablo 7.7'de verilmektedir (EC, 2015).

► TABLO 7.7 TARIMA DAYALI DIŞ TİCARET PAYLARI-İŞLENİMLİ DÜZEYİ, 2014

		İhracat \$ Payı		İthalat \$ Payı	
Gıda					
Hayvancılık		% 100		% 100	
	Ham madde		% 0		% 0
	Ara mal		% 16		% 66
	Tüketim malı		% 84		% 34
Bitkisel		% 100		% 100	
	Ham madde		% 1		% 37
	Ara mal		% 17		% 35
	Tüketim malı		% 82		% 28
Balıkçılık		% 100		% 100	
	Ham madde		% 0		% 0
	Ara mal		% 1		% 0
	Tüketim malı		% 99		% 100
Gıda Dışı					
Hayvancılık		% 100		% 100	
	Ham madde		% 0		% 0
	Ara mal		% 34		% 44
	Tüketim malı		% 66		% 56
Bitkisel		% 100		% 100	
	Ham madde		% 2		% 4
	Ara mal		% 1		% 11
	Tüketim malı		% 97		% 85
Toplam (Milyon \$)		% 45,403	% 100	% 22,584	% 100
	Ham madde (Milyon \$)	% 668	% 1.5	% 3,928	% 17.4
	Ara mal (Milyon \$)	% 3,273	% 7.2	% 5,566	% 24.6
	Tüketim malı (Milyon \$)	% 41,462	% 91.3	% 13,089	% 58.0

Not: Toplama girdiler dahil edilmemiştir.

Kaynak: Ek B ve TÜİK (2015d)'den yazarlar tarafından derleme.

2014 yılında girdiler hariç, 47 milyar dolar tarıma dayalı ihracatın % 91'i, ithalatın ise % 58'i tüketim mallarından oluşmaktadır. Tarıma dayalı ihracatın % 9'dan azı ham madde ve ara malından oluşurken, ithalatın % 40'dan fazlası ham madde ve ara malından oluşmaktadır. Bu bir taraftan olumlu bir resimdir. Türkiye tarım sektörü ve tarım sanayi yüksek oranda katma değeri düşük tarım ham maddeleri ve ara malları ithal etmekte ve katma değeri yüksek tüketim malları ihraç etmektedir. Diğer taraftan ise tarım sektörüne önemli oranda (9.5 milyar dolar) yurt dışından girdi sağlamaktadır.

Bitkisel ürünlerde, gıda değer zincirinde tüketiciye yakın halkalarda ihracat, hayvancılık ürünlerine göre daha yüksek, ithalatta ise bunun tersidir. Yani, tarıma dayalı ihracatımız daha çok tüketim mallarına yönelikken, tarım ürünleri ithalatımızın önemli bir bölümü tarım sektörüne girdi sağlamaya yöneliktir.

7.2.3. Katma Değer

Üretimin küreselleşmesi ile birlikte dış ticaret istatistiklerinin doğru okunması ve yorumlanması önem kazanmaktadır. Dış ticaret hareketleri "brüt" olarak ölçülmekte, ürünler çeşitli işleme aşamalarında sınırları birden fazla kez geçmekte ve değerleri dış ticaret istatistiklerine birden fazla kez kayıt edilmektedir. Diğer taraftan ihraç edilen bir ürün, değer zincirinin herhangi bir aşamasında ham madde veya ara mal ithalatına gereksinim duymuş, bu nedenle ekonomiye net katkısı azalmış olabilir.

İşte bu amaçla DTÖ ve OECD ortak bir çalışma ile dış ticaretin katma değerinin ölçülmesine yönelik TİVA (Trade in Value Added) adı verilen 61 ülkeyi kapsayan bir veri tabanı geliştirmişlerdir (OECD-WTO, 2012; OECD, 2015c). Tablo 7.8'de bu çalışmanın 2011 yılı için Türkiye ile ilgili bazı bulguları, AB ülkeleri ile kıyaslanarak verilmiştir.

Türkiye genelinde ihracatla yaratılan katma değerinin % 74'ü yurtiçi, % 26'sı ise yurtdışı kaynaklıdır. Bu oran 1995'lerdeki 10% yurtdışı payının 2.5 katından fazladır. yurt içi üretim kaynaklı ihracat katma değerinin (% 74) yarısından çoğu (% 54) tüketim malı ihracatından, kalan % 46'sı ara mal ihracatından sağlanmıştır. İthalatımızın içindeki yerli katma değerinin (toplam ihracatımız) içindeki payı % 15, yabancı katma değer payı ise % 85'dir. Başka bir deyişle toplam ihracatımızın dörtte biri ithal

ettiklerimizin tekrar ihracı, ithal ettiklerimizin, ihracatın % 15'ine eşit kısmı da daha önce ihraç ettiklerimizin ithalidir.

AB ülkelerinde ihracatın yurtiçi içi ve yurtdışı payları ortalamaları hemen hemen aynı ancak, ihraç edilen yurtiçi katma değer içinde ara malları ihracatının payı görece olarak tüketim malları ihracatından daha fazladır. AB ülkelerinde ithalat içindeki yerli katma değer (toplam ihracatları içindeki) payı % 19, yabancı katma değer payı ise % 81'dir. Temelde işlenmemiş ve az işlenmiş tarım ürünlerinin kapsandığı tarım sektöründe yurtiçi katma değer oranı % 90, yurtdışı katma değer oranı ise % 10'dur. İhracat içindeki yurtdışı katma değer oranı sanayide, gıda, tekstil ve ormancılıktaki % 17-% 23 oranlarına rağmen, % 35'e yükselmektedir. Tarım ihracatındaki yurtdışı katma değer oranları Türkiye'de tarım ve tarım sanayiinde AB ortalaması altında, tarım dışı sanayide ise AB ortalamasının üzerindedir. Hem Türkiye'de hem AB ülkelerinde ithalat içindeki yerli katma değer (toplam ihracata) oranı tarım sektöründe (% 0.2-% 1.3) tarım-dışı sektörlerde (% 12-% 15) göre çok düşüktür.

2011 yılında Türkiye'nin toplam ara mal ithalat değerinin % 29'u ihraç edilmiştir. Bu % 39 olan OECD ortalamasının altındadır. Aynı yılda tarım ve gıda sektörlerinde bu oran % 14-% 18 arasında kalırken, tekstilde % 28 ile sanayi ortalaması yakalanmıştır.

7.2.4. İşletme Büyüklüklerine Göre Dış Ticaret: Türkiye ve AB

OECD tarafından geliştirilen TEC (Trade by Enterprise Characteristics) veri tabanı, mal ve hizmet dış ticaretini yapan firma sayıları ve büyüklüklerini 26 OECD ve 6 OECD üyesi olmayan 32 ülkesi için derlemektedir. Bu istatistikler İrlanda dışındaki AB üyelerini ve adaylarını da kapsamaktadır. Tablo 7.9 ve Tablo 7.10'da Türkiye ve AB ülkeleri için ihracat ve ithalat yapan firma sayıları, büyüklükleri ve bunların gerçekleştirildikleri ticaret değerleri, uluslararası standart sanayi sınıflamasına (ISIC Rev3) göre verilmektedir. Türkiye'de 56 bin ihracatçı, 64 bin ithalatçı firma görünmektedir. Bu sayılar ihracatta AB ülkeleri ortalamasının biraz altında ithalatta ise yaklaşık yarısı kadardır. Türkiye'de ihracatın ve ithalatın yarıya yakını AB ülkelerinde ise yaklaşık üçte ikisi mikro işletmeler olarak tanımlanan 10'dan az kişi çalıştıran işletmeler tarafından yapılmaktadır. Mikro işletmeler Türkiye ihracatının % 21'ini, ithalatının ise % 6'sını yapmaktadır. Bu oranlar AB ülkelerinde % 10 civarındadır. Küçük ve orta büyüklükteki (10-49 ve 50-249 kişi) işletmeler Türkiye'de ihracatçıların % 47, ithalatçıların % 43'ünü oluşturmaktadır, ihracatın % 42 ve ithalatın % 32'sini gerçekleştirmektedir. AB ülkelerinde bu oranlar ortalama daha dengeli ve % 20-% 30 dolayındadır. 250 ve daha fazla kişi çalıştıran işletmeler tüm ihracatçı işletmelerin Türkiye'de % 3'ünü AB'de % 2'sini oluşturmaktadır, ihracatın sırasıyla % 37 ve % 58'ini gerçekleştirmektedirler. İthalatta ise Türkiye'de işletmelerin % 4'ünü oluşturan büyük işletmeler ithalatın % 61'ini yaparken AB'de % 2 paya sahip büyük işletmeler ithalatın % 53'ünü gerçekleştirmektedirler (Şekil 7.1 ve 7.4). İşlenmemiş ve az işlenmiş tarım dışı ticaretine bakıldığında şu saptamaları yapmak mümkün¹⁴:

- Türkiye'nin işlenmemiş veya az işlenmiş tarım ürünleri ihracatı, yaklaşık % 85'i mikro ve küçük işletme olan 127 firma tarafından yapılmaktadır. Bu firmalar ihracatın % 80'ini gerçekleştirmektedir. İhracatın kalan % 20'si, ihracatçı işletmelerin % 15'ini oluşturan orta ve büyük işletmeler, tarafından yapılmıştır (Şekil 7.1)

► TABLO 7.8 DIŞ TİCARETTE KATMA DEĞER (2011)

ÜLKE	SEKTÖR	YKD _X /X	FKD _X /X	YKD _{FX} /X	YKD _{IX} /X	YKD _M /X
		%	%	%	%	%
TÜRKİYE	Toplam	74.27	25.73	40.07	34.2	15.3
	Tarım	90.06	9.94	45	45.06	0.2
	Sanayi	64.76	35.24	29.46	35.3	12.1
	Gıda	82.91	17.09	57.18	25.72	0.6
	Tekstil	77.32	22.68	56.62	20.7	1.3
	Orman	76.56	23.44	17.19	59.36	0.2
AB28	Toplam	71.83	28.17	29.77	42.06	19.4
	Tarım	78.40	21.6	37.73	40.67	0.2
	Sanayi	65.16	34.84	26.25	38.91	14.7
	Gıda	72.13	27.87	46.84	25.29	0.5
	Tekstil	69.98	30.02	45.57	24.42	0.8
	Orman	75.4	24.6	12.66	62.73	0.3

Not 1: YKD: yurt içi katma değer, FKD: yurt dışı katma değer, X: İhracat, M: İthalat, FX: Tüketim malı ihracatı, IX: Ara malı ihracatı,

Not 2: Sektörler ISIC3'e göre tanımlanmıştır. Tarım: Tarım, Avcılık, Balıkçılık ve Ormancılık sektörlerini kapsar 01, 02 ve 05 fasıllarından oluşur. Gıda: Gıda Ürünleri, İçecek ve Tütün'ü kapsar ve 15,16 numaralı fasılları kapsar. Tekstil: Tekstil Ürünleri, Deri ve Ayakkabı alt sektörlerini kapsar 17,18 ve 19 numaralı fasıllardan oluşur. Orman: Kereste, Kağıt, Kağıt Ürünleri, Basım Yayımları kapsayan 20, 21 ve 22 numaralı fasıllardan oluşur.

Kaynak: OECD (2015c).

- AB ülkelerinde işlenmemiş veya az işlenmiş tarım ürünleri ihracatı, % 93'ü mikro ve küçük işletme olan ortalama 1500 firma tarafından yapılmaktadır. Bu firmalar ihracatın yarısını gerçekleştirmektedir. İhracatın kalan yarısına yakını ihracatçı işletmelerin % 7'ini oluşturan orta ve büyük işletmeler, tarafından yapılmıştır (Şekil 7.1).

- Türkiye'nin işlenmemiş veya az işlenmiş tarım ürünleri ithalatı, yaklaşık % 85'i mikro ve küçük işletme olan 125 firma tarafından yapılmaktadır. Bu firmalar ithalatın % 53'ünü gerçekleştirmektedir. İhracatın kalan % 47'si, ihracatçı işletmelerin % 15'ini oluşturan orta ve büyük işletmeler, tarafından yapılmıştır (Şekil 7.4).

- AB ülkelerinde işlenmemiş veya az işlenmiş tarım ürünleri ithalatı, % 95'i mikro ve küçük işletme olan ortalama yaklaşık 2500 firma tarafından yapılmaktadır. Bu firmalar ithalatın % 59'unu gerçekleştirmektedir. İthalatın kalan % 41'i ithalatçı işletmelerin % 5'ini oluşturan orta ve büyük işletmeler, tarafından yapılmıştır (Şekil 7.4).

Özetlersek, Türkiye'de ve AB'de işlenmemiş ve az işlenmiş tarım ürünleri dış ticareti yapan işletmelerin büyük çoğunluğu mikro ve küçük işletmelerdir. Türkiye'de ihracat ve ithalat değerleri işletme büyük-

lük dağılımına göre daha eşit bir görünüm verirken AB ülkelerinde az sayıda büyük işletme dış ticaret değerinin önemli bir bölümünü kontrol etmektedir.

- ISIC3'de sanayi olarak sınıflanan, işlenmiş gıda ve içecek ürünleri dış ticaretinde şu gözlemler yapılabilir:

- Türkiye'de yaklaşık 1500 ihracatçı firmanın ticaret yaptığı bu sektörlerde, işletmelerin yaklaşık beşte birini oluşturan mikro işletmeler, ihracat değerinin % 2'sini gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 10'unu oluşturan büyük işletmeler, ihracat değerinin yarısını elde etmektedirler (Şekil 7.2).

- AB ülkelerinde yaklaşık ortalama 1350 ihracatçı firmanın üçte birinden fazlasını oluşturan mikro işletmeler, ihracat değerinin yaklaşık % 10'unu gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 10'unu oluşturan büyük işletmeler, ihracat değerinin yarısını elde etmektedirler (Tablo 7.9).

- Türkiye'de yaklaşık 1350 ithalatçı firmanın ticaret yaptığı gıda ve içecek sektörlerinde, işletmelerin beşte birini oluşturan mikro işletmeler, ithalat değerinin % 1'ini gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 10'unu oluşturan büyük işletmeler, ithalat değerinin yarısından fazlasını elde etmektedirler (Şekil 7.2).

¹² Tablo ve şekillerde AB+ olarak belirtilen metinde kısaca AB olarak geçen ülkeler AB ve Türkiye'nin de dahil olduğu aday ülkeleri kapsamaktadır. Fasiil tanımları için bkz. Tablo 7.8 notları.

¹³ Bu bölümde 0-9 kişi çalıştıran işletmeler Mikro, 10-49 kişi çalıştıranlar Küçük, 50-249 kişi çalıştıranlar Orta ve 250 ve fazla kişi çalıştıranlar Büyük işletme olarak tanımlanmıştır.

• AB ülkelerinde yaklaşık ortalama 1500 ithalatçı firmanın ticaret yaklaşık % 40'ını oluşturan mikro işletmeler, ithalat değerinin % 5'inden azını gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 5'ini oluşturan büyük işletmeler, ithalat değerinin yarısından fazlasını elde etmektedirler (Tablo 7.10).

Özetlersek, Türkiye'de AB ortalamasına göre mikro işletmelerin gıda ve içecek dış ticaretinde gerek sayıca gerekse ticaret değeri olarak payı daha yüksek olmakla birlikte her ikisinde de dış ticaret değerinin yarısından fazlası işletmelerin % 10'undan azını oluşturan büyük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Yine sanayi altında tasnif edilen tütün mamulleri dış ticaretinde şu gözlemler yapılabilir:

- Tütün dış ticareti Türkiye ve AB ülkelerinde az sayıda (ortalama 12-20) işletme tarafından yapılmaktadır.
- Türkiye'de ihracatın % 95'i işletmelerin % 50'si tarafından, AB ülkelerinde ise % 81'i işletmelerin % 26'si tarafından gerçekleştirilmektedir (Tablo 7.9).
- Türkiye'de ithalatın % 93'ü işletmelerin % 53'ü tarafından, AB ülkelerinde ise % 87'si işletmelerin % 54'ü tarafından gerçekleştirilmektedir (Tablo 7.10).

Özetlersek, Türkiye AB ülkelerine göre tütün mamulleri ticaretinde daha büyük işletmelerle rekabet etmektedir. Tarıma dayalı olan ancak genellikle tarım sektörüne dahil edilmeyen ve sanayi sektöründe sınıflanan tekstil ve giyim dış ticaretinde durum şöyle özetlenebilir:

- Türkiye'de yaklaşık 2500 üzerinde ihracatçı firmanın ticaret yaptığı bu sektörlerde, işletmelerin yaklaşık dörtte birini oluşturan mikro işletmeler, ihracat değerinin % 10'undan azını gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 10'unundan azını oluşturan büyük işletmeler, ihracat değerinin yarısına yakını elde etmektedirler (Şekil 7.3).

• AB ülkelerinde yaklaşık ortalama 750 ihracatçı firmanın üçte birinden fazlasını oluşturan mikro işletmeler, ihracat değerinin yaklaşık % 10'unundan azını gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 5'ini oluşturan büyük işletmeler, ihracat değerinin % 40'ını elde etmektedirler (Tablo 7.3).

• Türkiye'de yaklaşık 1350 ithalatçı firmanın ticaret yaptığı tekstil ve giyecek sektörlerinde, işletmelerin beşte birini oluşturan mikro işletmeler, ithalat değerinin % 1'ini gerçekleştirirken, işletmelerin % 10'unundan azını oluşturan büyük işletmeler, ithalat değerinin yarısından fazlasını elde etmektedirler (Şekil 7.6).

• AB ülkelerinde yaklaşık ortalama 800 ithalatçı firmanın yaklaşık % 20'sini oluşturan mikro işletmeler, ithalat değerinin % 5'inden azını gerçekleştirirken, işletmelerin yaklaşık % 4'ünü oluşturan büyük işletmeler, ithalat değerinin % 40'dan fazlasını elde etmektedirler (Tablo 7.10).

Özetlersek, Türkiye'de ve AB ülkelerinde tekstil ve giyecek dış ticaretinde sayıca % 20-30 paya sahip mikro işletmelerin değerce ticaretin % 5-10'unu gerçekleştirirken, sayıca % 5-10 paya sahip büyük işletmeler değer yaklaşık yarısına hükmetmektedir.

Yine tarıma dayalı olan ancak genellikle tarım sektörüne dahil edilmeyen ve sanayi sektöründe sınıflanan deri eşya ve mamulleri dış ticaretinde durum şöyle özetlenebilir:

- Diğer sektörlerde göre deri mamullerinde mikro ve küçük işletmelerin ticaret yapanlar ve değer içindeki payı yüksektir (Tablo 7.9 ve Tablo 7.10)
- Mikro ve küçük işletmelerin sayıca ihracat ve ithalatta, Türkiye ve AB için % 80 dolaylarında, bunların dış ticaret değeri içindeki payları ise % 36-% 54 arasındadır (Tablo 7.9 ve Tablo 7.10).

¹⁴ Tablo 7.9 ve 7.10'da bazı yüzdeler 100'e toplanmayabilir. Bunun bir nedeni yuvarlamalar, diğer nedeni ise bazı ülkelerde, ve fasıllarda gizlilik nedeniyle bazı işletme büyüklüğü gruplarında ve/veya toplamda bilginin eksik olmasıdır. O nedenle yüzdeler 100'e toplanacak şekilde revize edilmiştir.

➤ TABLO 7.9 İHRACATÇI FİRMA SAYILARI, BÜYÜKLÜKLERİ VE İHRACAT DEĞERLERİ, 2012

Büyüklik		Toplam		0-9		10-49		50-249		250+	
Gösterge		İhracat Yapan Firma Sayısı	İhracat Değeri	İhracat Yapan Firmalara Oranı	İhracat Değeri Payı	İhracat Yapan Firmalara Oranı	İhracat Değeri Payı	İhracat Yapan Firmalara Oranı	İhracat Değeri Payı	İhracat Yapan Firmalara Oranı	İhracat Değeri Payı
Birim	#	Milyon \$	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Toplam	Türkiye	55,957	152,255	% 49	% 21	% 36	% 24	% 11	% 18	% 3	% 37
	AB+	57,278	206,608	% 62	% 10	% 27	% 11	% 9	% 20	% 2	% 58
Tarım	Türkiye	127	173	% 35	% 23	% 51	% 57	% 12	% 9	% 2	% 11
	AB+	1,508	871	% 76	% 22	% 17	% 28	% 6	% 26	% 1	% 24
Sanayi	Türkiye	23,828	84,044	% 29	% 5	% 46	% 14	% 19	% 20	% 5	% 61
	AB+	19,792	161,710	% 40	% 1	% 43	% 7	% 13	% 12	% 5	% 79
Gıda	Türkiye	1,406	7,499	% 18	% 2	% 44	% 15	% 28	% 40	% 10	% 43
	AB+	1,074	8,252	% 33	% 3	% 39	% 11	% 21	% 31	% 7	% 55
İçecek	Türkiye	85	131	% 16	% 1	% 41	% 16	% 33	% 32	% 9	% 51
	AB+	261	1,606	% 53	% 12	% 32	% 13	% 12	% 22	% 4	% 53
Tütün	Türkiye	20	864	% 5	% 0	% 25	% 1	% 20	% 4	% 50	% 95
	AB+	12	360	% 36	% 0	% 21	% 4	% 17	% 15	% 26	% 81
Tekstil	Türkiye	2,119	5,264	% 26	% 11	% 41	% 16	% 24	% 23	% 9	% 50
	AB+	575	1,831	% 43	% 5	% 37	% 18	% 16	% 40	% 4	% 38
Giyim	Türkiye	2,666	5,571	% 27	% 8	% 46	% 25	% 22	% 36	% 6	% 31
	AB+	790	1,558	% 47	% 6	% 35	% 18	% 14	% 33	% 3	% 43
Deri	Türkiye	621	417	% 29	% 23	% 53	% 31	% 16	% 30	% 2	% 16
	AB+	372	1,312	% 46	% 5	% 36	% 21	% 16	% 42	% 3	% 32

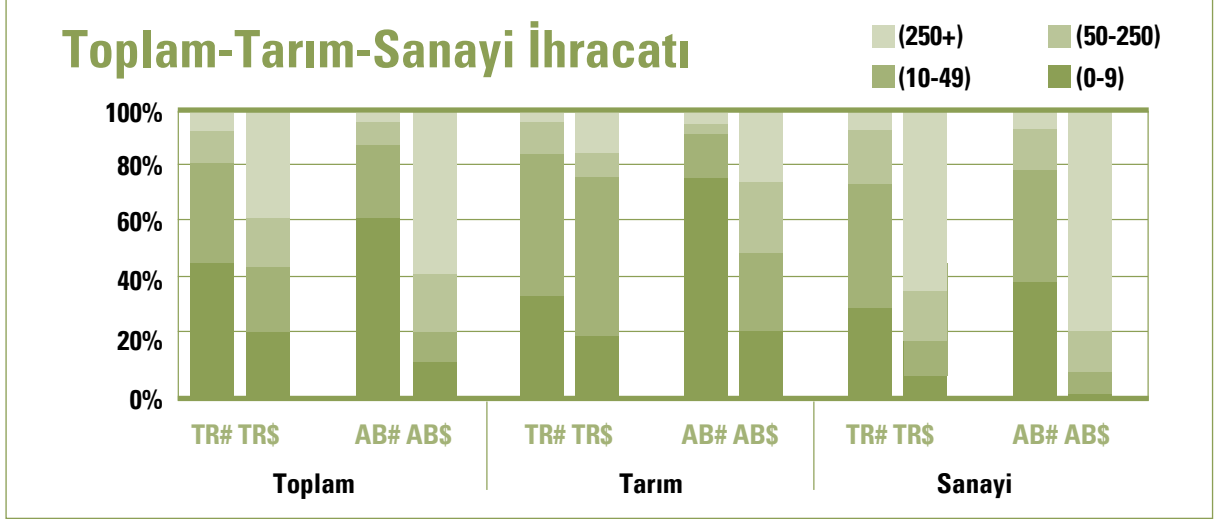
Kaynak: OECD (2015d)'den yazarlar tarafından derleme.

➤ TABLO 7.10 İTHALATÇI FİRMA SAYILARI, BÜYÜKLÜKLERİ VE İTHALAT DEĞERLERİ, 2012

Büyüklik		Toplam		0-9		10-49		50-249		250+	
Gösterge		İthalat Yapan Firma Sayısı	İthalat Değeri	İthalat Yapan Firmalara Oranı	İthalat Değeri Payı	İthalat Yapan Firmalara Oranı	İthalat Değeri Payı	İthalat Yapan Firmalara Oranı	İthalat Değeri Payı	İthalat Yapan Firmalara Oranı	İthalat Değeri Payı
Birim	#	Milyon \$	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Toplam	Türkiye	63,718	236,297	% 53	% 6	% 31	% 14	% 12	% 18	% 4	% 61
	AB+	105,559	209,993	% 71	% 12	% 21	% 14	% 6	% 21	% 2	% 53
Tarım	Türkiye	175	191	% 43	% 25	% 42	% 28	% 13	% 23	% 2	% 25
	AB+	2,562	471	% 79	% 28	% 16	% 31	% 4	% 25	% 1	% 16
Sanayi	Türkiye	21,943	122,313	% 28	% 2	% 43	% 6	% 23	% 14	% 6	% 77
	AB+	20,556	114,573	% 42	% 1	% 40	% 7	% 14	% 10	% 4	% 82
Gıda	Türkiye	1,225	6,005	% 14	% 1	% 40	% 12	% 33	% 36	% 13	% 51
	AB+	1,341	6,283	% 38	% 3	% 37	% 12	% 20	% 34	% 6	% 51
İçecek	Türkiye	107	414	% 26	% 1	% 36	% 1	% 30	% 11	% 7	% 87
	AB+	197	853	% 43	% 3	% 35	% 10	% 17	% 18	% 5	% 69
Tütün	Türkiye	17	805	% 12	% 0	% 24	% 0	% 12	% 6	% 53	% 93
	AB+	12	368	% 41	% 0	% 19	% 2	% 15	% 11	% 24	% 87
Tekstil	Türkiye	2,439	7,546	% 20	% 3	% 41	% 9	% 29	% 31	% 9	% 57
	AB+	710	1,236	% 47	% 5	% 32	% 15	% 17	% 40	% 4	% 40
Giyim	Türkiye	2,332	2,174	% 21	% 5	% 43	% 14	% 27	% 26	% 8	% 56
	AB+	850	1,080	% 49	% 6	% 33	% 20	% 14	% 30	% 4	% 44
Deri	Türkiye	649	727	% 30	% 7	% 51	% 29	% 18	% 44	% 2	% 19
	AB+	331	732	% 39	% 11	% 41	% 35	% 17	% 0	% 3	% 54

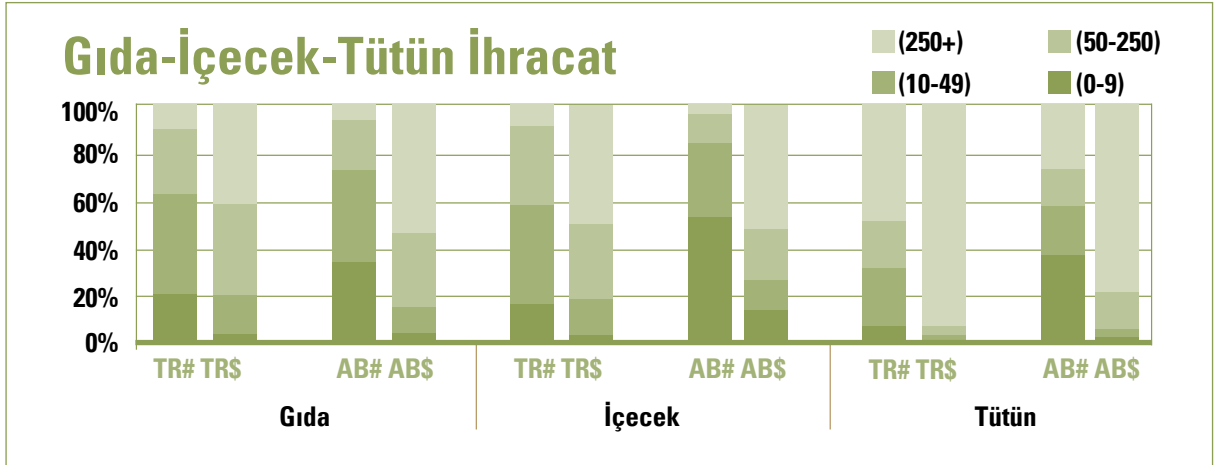
Kaynak: OECD (2015d)'den yazarlar tarafından derleme.

ŞEKİL 7.1 TOPLAM-TARIM-SANAYİ İHRACATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

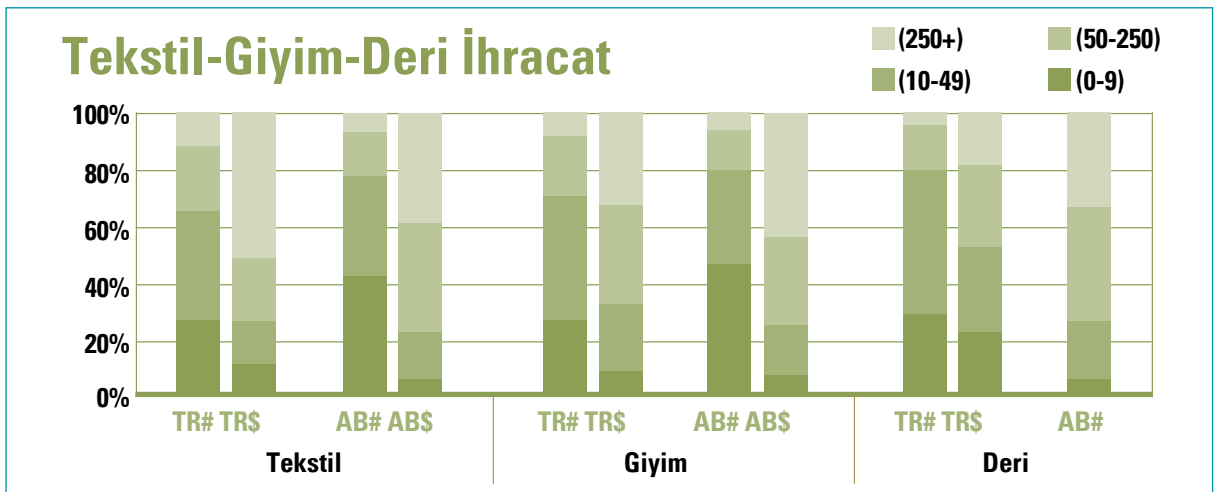
Kaynak: Tablo 7.9

ŞEKİL 7.2 GIDA-İÇECEK-TÜTÜN İHRACATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

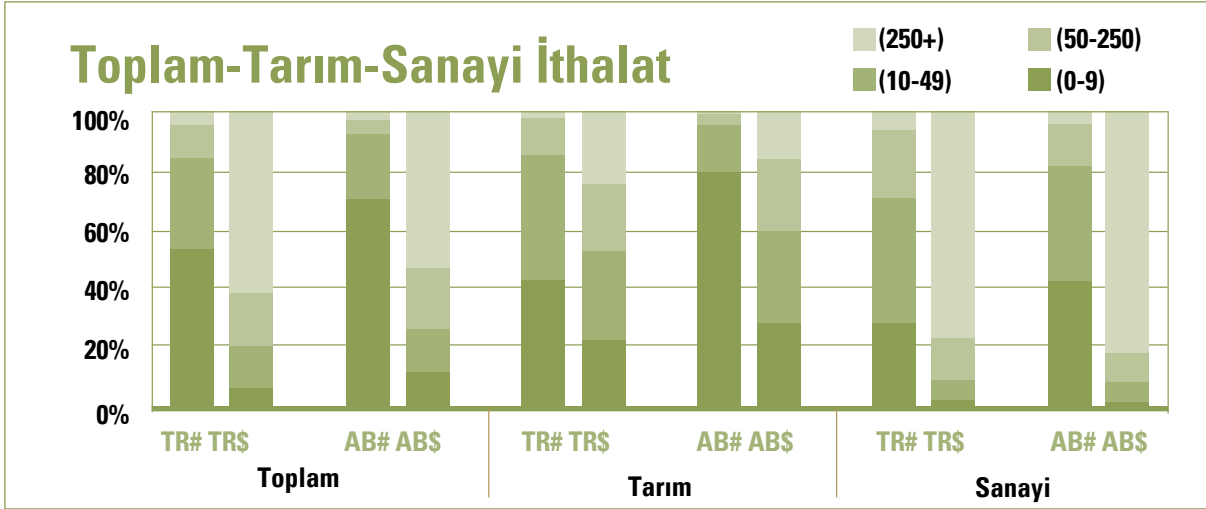
Kaynak: Tablo 7.9

ŞEKİL 7.3 TEKSTİL-GİYECEK-DERİ İHRACATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

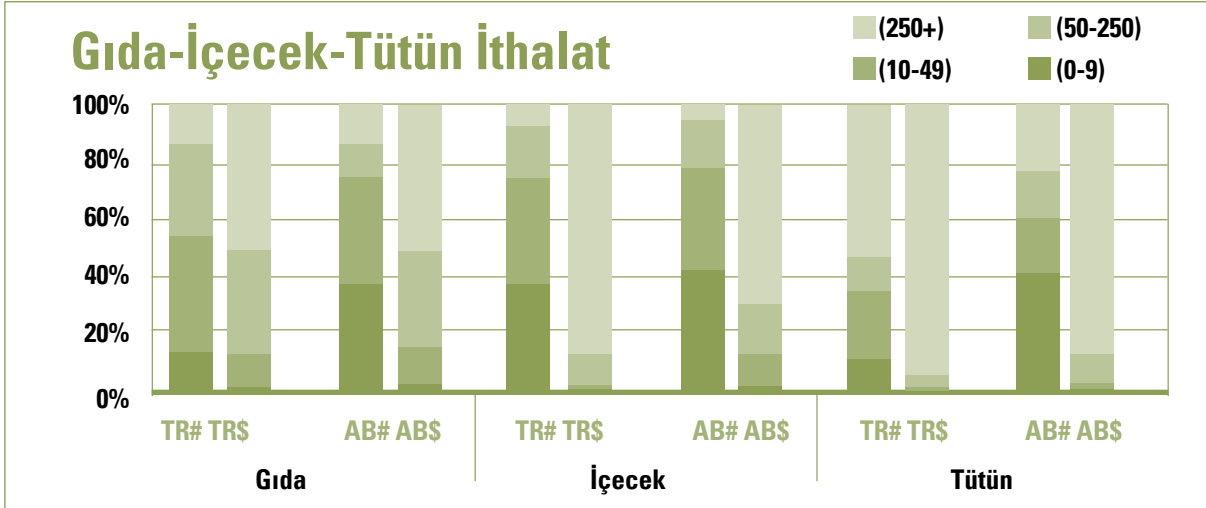
Kaynak: Tablo 7.9

ŞEKİL 7.4 TOPLAM-TARIM-SANAYİ İTHALATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

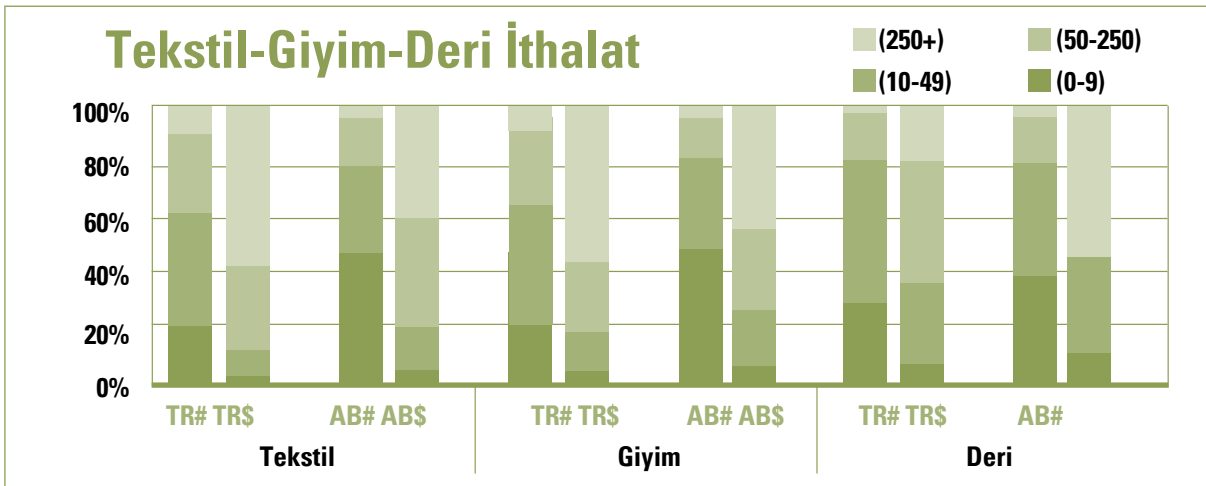
Kaynak: Tablo 7.10

ŞEKİL 7.5 GIDA-İÇECEK-TÜTÜN İTHALATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

Kaynak: Tablo 7.10

ŞEKİL 7.6 TEKSTİL-GİYECEK-DERİ İTHALATININ İŞLETME BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE DAĞILIMI, 2012

Kaynak: Tablo 7.10

7.3. FASILLARA GÖRE TARIM DIŞ TİCARETİ

7.3.1. Fasillara Göre Tarıma Dayalı Dış Ticaret

Tarım ticaretini en geniş tanımıyla işlenmemiş, işlenmiş tarıma dayalı ürünler ve tarımsal üretim girdilerini kapsayacak şekilde tanımladığımızda, 47 milyar doları bulan ihracat içinde en büyük payı tekstil ürünleri almaktadır. %21'le örme giyim eşyası ve aksesuarı, %13'le örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı, %4'le örme eşya ve %4'le pamuk ipliği ve mensucat en büyük ihraç payına sahip 10 fasıl arasına girmektedir. Tekstil ürünleri dışında %8'le yenilen ve sert kabuklu meyveler, %4 ile sebze ve meyve müstahzarları, %4 ile hububat, un, nişasta ve süt müstahzarları ve %3 ile hayvansal ve bitkisel yağlar ihracatta ilk 10'da yer bulan fasıllardır (Tablo 7.11).

26 milyon dolarlık tarıma dayalı ürünler ithalatı içinde en büyük payı %9'ar ile hububat ve yağlı tohumlar almaktadır. Hayvansal ve bitkisel yağlar, örülmemiş giyim eşyası, örme giyim eşyası, pamuk ipliği ve mensucat, ihracat gibi ithalat içinde de ilk 10'a giren fasılları oluşturmaktadır. Bunların dışında pamuk ve deri ürünleri, tarımsal üretim girdileri gübre ve kaba yem %4-%7 paylarla ithalatın ilk 10'u içinde yer almaktadır (Tablo 7.12).

Burada dikkati çeken tekstil ile hayvansal ve bitkisel yağların hem ithalat hem ihracat içinde önemli paya sahip olmasıdır. Bu ara mal ithalatı ve işlenmiş mal ihracatı ile açıklanamayacak bir durumdur, zira bu fasıllardaki hem ihracatın hem ithalatın en büyük kalemleri pamuk ipliği, tişörtler, fanilalar, atletler, kaşkorseler ve diğer iç giyim eşyası, kazak, süveter, hırka, yelek vb. eşyadır. İhracatta ilk ona giren fasıllardan pamuk ipliği ve mensucat ile

► TABLO 7.11 İHRAÇ DEĞERİ EN YÜKSEK 10 FASIL, 2014

(HS2&4)	FASIL-TARİFE ADI	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Mil.\$	İhracat Payı %	İthalat Payı %
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	10,025	985	9,040	% 21.40	% 3.78
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	6,233	1,883	4,350	% 13.31	% 7.23
8	Yenilen ve sert kabuklu meyveler	4,327	416	3,911	% 9.24	% 1.60
57	Halılar ve yer kaplamaları	2,348	174	2,173	% 5.01	% 0.67
63	Hazır eşya, takımlar	2,228	195	2,033	% 4.76	% 0.75
20	Sebze, meyve müstahzarları	2,090	99	1,991	% 4.46	% 0.38
5204-5212	Pamuk ipliği ve mensucat	1,705	1,264	440	% 3.64	% 4.86
60	Örme eşya	1,694	468	1,226	% 3.62	% 1.80
19	Hububat, un, nişasta, süt müstahzarları	1,656	221	1,435	% 3.54	% 0.85
15-(1504)	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	1,153	2,067	-915	% 2.46	% 7.94

Kaynak: TÜİK (2015d).

► TABLO 7.12 İTHAL DEĞERİ EN YÜKSEK 10 FASIL, 2014

(HS2&4)	FASIL-TARİFE ADI	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Mil.\$	İhracat Payı %	İthalat Payı %
10	Hububat	126	2,340	-2,213	% 0.27	% 8.99
12	Yağlı tohum ve meyveler	256	2,262	-2,006	% 0.55	% 8.69
15-(1504)	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	1,153	2,067	-915	% 2.46	% 7.94
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	6,233	1,883	4,350	% 13.31	% 7.23
5201-5203	Pamuk	171	1,758	-1,587	% 0.36	% 6.75
31	Gübre	151	1,471	-1,320	% 0.32	% 5.65
23	Hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	162	1,329	-1,168	% 0.35	% 5.11
5204-5212	Pamuk İpliği ve mensucat	1,705	1,264	440	% 3.64	% 4.86
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	10,025	985	9,040	% 21.40	% 3.78
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar	719	954	-235	% 1.54	% 3.67

Kaynak: TÜİK (2015d).

► TABLO 7.13 NET İHRACAT DEĞERİ EN YÜKSEK 10 FASIL, 2014

(HS2&4)	FASIL-TARİFE ADI	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Mil.\$	İhracat Payı %	İthalat Payı %
61	Örme giyim eşyası ve aksesuarı	10,025	985	9,040	% 21.40	% 3.78
62	Örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarı	6,233	1,883	4,350	% 13.31	% 7.23
8	Yenilen ve sert kabuklu meyveler	4,327	416	3,911	% 9.24	% 1.60
57	Halılar ve yer kaplamaları	2,348	174	2,173	% 5.01	% 0.67
63	Hazır eşya, takımlar	2,228	195	2,033	% 4.76	% 0.75
20	Sebze, meyve müstahzarları	2,090	99	1,991	% 4.46	% 0.38
19	Hububat, un, nişasta, süt müstahzarları	1,656	221	1,435	% 3.54	% 0.85
60	Örme eşya	1,694	468	1,226	% 3.62	% 1.80
11	Değirmencilik ürünleri, malt, nişasta	1,126	99	1,027	% 2.40	% 0.38
2	Etlar ve yenilen sakatat	659	6	653	% 1.41	% 0.02

Kaynak: TÜİK (2015d).

hayvansal ve bitkisel yağlar dışında kalan 8 fasıl aynı zamanda en büyük net ihracat kaydeden fasıllar olmuştur. Pamuk ipliği ve mensucat küçük değerinde bir ticaret fazlası verirken, hayvansal ve bitkisel yağlar ticaret açığının önemli bir kalemini olmuştur (Tablo 7.13). İthalatta ilk 10'a giren fasılların 7'sini aynı zamanda en yüksek net ithalatı olan fasıllar oluşturmaktadır. Kalan 3 fasıl, traktör, diğer bitkisel lifler ve ham post ve deridir. En büyük net ihracat %25 pay ihracat, %10 ithalat payı ile örülmüş ve örülmemiş giyim eşyası ve aksesuarında, en büyük net ithalat ise %1 ihracat ve %18 ithalat payı ile hububat ve yağlı tohumlarda görülmektedir (Tablo 7.14).

7.3.2. Fasıllara Göre Tarım-Gıda Dış Ticareti (DTÖ Tanımı)

Tablo 7.15'de DTÖ-Tarım Anlaşması kapsamında olan ve dar tanımlı, işlenmemiş ve gıda dışında az işlenmiş tarım

ürünlerinden oluşan tarım dış ticareti 2014 yılı için HS fasıl ve tarife bazında verilmektedir (Ek A).

İhracat içinde en büyük paya sahip fasıllar sırasıyla meyve ve sert kabuklular (%25), sebze ve meyve müstahzarları (%12) ve makarna ve pastacılık ürünleri (%9). Bunlara her biri %6 civarında paya sahip hayvansal ve bitkisel yağlar, değirmencilik ürünleri, sebzeler, kök ve yumrular ile tütün ve tütün mamulleri eklenince ihracatın %70'ine ulaşılmaktadır.

İthalat içinde en büyük paya sahip fasıllar sırasıyla hububat (%16), yağlı tohumlar (%16), hayvansal ve bitkisel yağlar (%14) ve pamuk (%12) olmakta ve toplam ithalatın yaklaşık %60'ını oluşturmaktadır.

Toplam ihracat içinde fasıllarda en fazla paya sahip 5 ülke payı ortalama %55'dir. Yoğunlaşmanın en fazla olduğu (%95 ve üzeri paya sahip) fasıllar sırasıyla ham ipek, nişastalı apre ve mordant ile yün yapağı ve hayvan

➤ TABLO 7.14 NET İTHALAT DEĞERİ EN YÜKSEK 10 FASIL, 2014

(HS2&4)	FASIL-TARİFE ADI	İhracat Milyon \$	İthalat Milyon \$	Net İhracat Mil.\$	İhracat Payı %	İthalat Payı %
10	Hububat	126	2340	-2213	% 0.27	% 8.99
12	Yağlı tohum ve meyveler	256	2262	-2006	% 0.55	% 8.69
5201-5203	Pamuk	171	1758	-1587	% 0.36	% 6.75
31	Gübre	151	1471	-1320	% 0.32	% 5.65
23	Hayvanlar için hazırlanmış kaba yemler	162	1329	-1168	% 0.35	% 5.11
15-(1504)	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar	1153	2067	-915	% 2.46	% 7.94
8701	Traktör	479	875	-396	% 1.02	% 3.36
5303-5311	Diğer bitkisel lifler, iplik, dokuma	26	276	-250	% 0.05	% 1.06
64	Ayakkabılar, getrler, tozluklar	719	954	-235	% 1.54	% 3.67
4101-4103	Ham post ve deri	3	237	-233	% 0.01	% 0.91

Kaynak: TÜİK (2015d).

kılları, en düşük olduğu (%50 ve altı paya sahip) yenilen gıda müstahzarları, makarna ve pastacılık ürünleri ile pamuktur (Tablo 7.15).

Toplam ithalat içinde fasıllarda en fazla paya sahip 5 ülke payı ortalama %74'dür. Yoğunlaşmanın en fazla olduğu (%95 ve üzeri paya sahip) fasıllar sırasıyla manitol -sorbitol, keten, kendir ve döküntüleri, ham kürk ve etler, en düşük olduğu (%50 ve altı paya sahip) sebze ve meyve müstahzarları, diğer hayvansal ürünler, ham post ve deridir (Tablo 7.15).

Türkiye'den en fazla meyve ve sert kabuklu ithalatı olan 5 ülke, toplam meyve ve sert kabuklu ihracatımızın %53'ünü, toplam tarım ihracatımızın %13'ünü alırken, en büyük hayvansal/bitkisel yağ ve hububat ithalatımızın olduğu 5'er ülke bu fasılların %88 ve %80'ini, toplam ithalatımızın %13'ünü oluşturur (Tablo 7.15).

7.3.3. Tarım-Gıda Dış Ticaretinde Ortaklar

DTÖ tarım anlaşması kapsamındaki fasıl ve tarifeler bazında en yüksek 5 ithalatçı ve ihracatçı ülkenin toplam içindeki paylarını Tablo 7.15'te vermiştik. Tablo 7.16 ve Tablo 7.17'de tarım dış ticaretimizde önemli yere sahip olan bu ticaret partnerlerimizin fasıl ve ülke bazında detayları verilmektedir.

Tarım ihracatımız içinde en önemli paya sahip ülkelerden ilki Irak'tır. Toplam 34 fasıl/tarifeden 11'inde en büyük, 5'inde ikinci en büyük ve 3'ünde en büyük 3, 4 veya 5. ithalatçı arasındadır. Toplamda 19 fasıl/tarifede Irak ilk 5 ithalatçımız arasındadır. Bu, tabloda kapsanan toplam tarım ticareti içinde %17 üzerinde bir pay demektir. İhracat içinde ikinci önemli ülke Almanya'dır. Kapsanan 34 fasıl/tarife içinde 14'ünde ilk 5 ithalatçı ülke durumundadır. Almanya'yı 11 fasıl/tarife ile Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan, 6 fasıl/tarife ile Rusya, İtalya ve Suudi Arabistan ve 5 fasıl/tarife ile İran izlemektedir (Tablo 7.16).

Tarım ithalatımız içinde en önemli paya sahip ülkelere ilki Almanya'dır. Toplam 34 fasıl/tarifeden 3'ünde en büyük, 5'inde ikinci en büyük ve 8'inde en büyük 3, 4

veya 5. ihracatçı arasındadır. Toplamda 16 fasıl/tarifede Almanya ilk 5 ithalatçımız arasındadır.

İthalat içinde ikinci önemli ülke ABD'dir. Kapsanan 34 fasıl/tarife içinde 14'ünde ilk 5 ihracatçı ülke durumundadır. ABD'yi 12 fasıl/tarife ile İtalya, 10 fasıl/tarife ile Hollanda, 9 fasıl/tarife ile Çin ve 6 fasıl/tarife ile Rusya ve İtalya izlemektedir (Tablo 7.17).

En önemli ihracat kalemi olan ve toplam tarım ihracatının %25'ini oluşturan meyve ve sert kabuklularda, en büyük 5 ithalatçı payı %53'dür. En büyük 5 ithalatçı arasında birinci sırayı %15 payla İtalya almaktadır. İtalya'yı %14 ile Rusya, %11 ile Almanya izlemektedir. Dördüncü ve beşinci sırada %7 ve %6 paylarla Irak ve Fransa gelmektedir. İkinci büyük ihracat kalemi olan sebze ve meyve müstahzarlarında Almanya %27 ile en büyük ithalatçıdır. Onu %5-9%paylarla Irak, Hollanda, ABD ve İngiltere izlemektedir (Tablo 7.16).

En önemli ithal kalemi olan ve toplam tarım ithalatının %16'sını oluşturan hububatlarda, en büyük 5 ihracatçı payı %80'dir. En büyük 5 ihracatçı arasında birinci sırayı %62 payla Rusya almaktadır. Rusya'yı %6 ile Ukrayna, %5 ile ABD izlemektedir. Dördüncü ve beşinci sırada %3'er paylarla Meksika ve Hindistan gelmektedir. İkinci büyük ithal kalemi olan yağlı tohumlarda, Paraguay, Brezilya ve ABD %13-%14 paylarla en büyük ihracatçılardır. Onları %8-%9 paylarla Romanya ve Ukrayna izlemektedir (Tablo 7.17).

➤ TABLO 7.15 DTÖ-TARIM ANLAŞMASI KAPSAMINDA TÜRKİYE TARIM DIŞ TİCARETİ, 2014

HS2-4-6 Fası/ Tarife	Fası-Tarife Adı	HS Fası/ Tarife İhraç Payı	HS Fası / Tarife İthal Payı	En Büyük 5 Ülke Fası İhracat Payı	En Büyük 5 Ülke Fası İthalat Payı	En Büyük 5 Ülke Toplam İhracat Payı	En Büyük 5 Ülke Toplam İthalat Payı
1	Canlı hayvanlar	% 0.15	% 0.97	% 82	% 78	% 0.12	% 0.76
2	Etler	% 3.75	% 0.04	% 83	% 95	% 3.10	% 0.04
4	Süt ürünleri,yumurta,bal	% 4.17	% 1.34	% 74	% 77	% 3.09	% 1.03
5	Diğer hayvansal ürünler	% 0.42	% 0.42	% 77	% 49	% 0.33	% 0.20
6	Canlı ağaç ve bitki	% 0.47	% 0.64	% 66	% 84	% 0.31	% 0.54
7	Sebzeler, kök ve yumrular	% 6.16	% 3.23	% 59	% 70	% 3.61	% 2.26
8	Meyve ve sert kabuklular	% 24.61	% 2.88	% 53	% 67	% 13.13	% 1.93
9	Kahve, çay ve baharat	% 0.98	% 1.08	% 56	% 68	% 0.55	% 0.73
10	Hububat	% 0.72	% 16.23	% 67	% 80	% 0.49	% 12.95
11	Değirmencilik ürünleri	% 6.41	% 0.69	% 71	% 58	% 4.56	% 0.40
12	Yağlı tohum ve meyve par.	% 1.45	% 15.69	% 53	% 57	% 0.77	% 9.02
13	Bitkisel özsu ve hülasalar	% 0.06	% 0.30	% 51	% 64	% 0.03	% 0.19
14	Örölmeye elverişli bitkiler	% 0.07	% 0.09	% 79	% 72	% 0.06	% 0.06
15-(1504)	Hayvansal ve bitkisel yağlar	% 6.56	% 14.34	% 76	% 88	% 4.99	% 12.69
1601-1603	Et ürünleri	% 0.31	% 0.03	% 78	% 92	% 0.24	% 0.03
17	Şeker ve şeker mamulleri	% 3.81	% 0.88	% 36	% 72	% 1.36	% 0.64
18	Kakao ve kakao müst.	% 3.63	% 3.89	% 39	% 88	% 1.40	% 3.44
19	Makarna, pastacılık ürünleri	% 9.42	% 1.53	% 43	% 71	% 4.03	% 1.09
20	Sebze ve meyve müstah.	% 11.89	% 0.68	% 52	% 46	% 6.15	% 0.31
21	Yenilen çeşitli gıda müstah.	% 4.46	% 4.12	% 30	% 58	% 1.35	% 2.37
22	Meşrubat, içkiler, sirke	% 1.85	% 2.10	% 53	% 63	% 0.98	% 1.32
23	Gıda döküntüleri, kaba yem	% 0.92	% 9.22	% 84	% 68	% 0.77	% 6.30
24	Tütün ve Tütün Mamulleri	% 6.10	% 3.91	% 50	% 61	% 3.06	% 2.39
290543-4	Mannitol+Sorbitol	0.00	% 0.17	% 79	% 100	% 0.00	% 0.17
3301	Uçucu yağlar, rezinoitler	% 0.18	% 0.16	% 87	% 65	% 0.16	% 0.10
3501-3505	Albüminoid maddeler	% 0.13	% 1.17	% 56	% 65	% 0.07	% 0.76
380910	Nişastalı apre ve mordant	% 0.01	% 0.01	% 98	% 90	% 0.01	% 0.01
382360	Sorbitol(n.e.p.)	% 0.00	% 0.00	% 0	% 0	% 0.00	% 0.00
4101-4103	Ham Post ve Deri	% 0.02	% 1.64	% 93	% 49	% 0.02	% 0.80
4301	Ham kürkler	% 0.00	% 0.04	% 55	% 98	% 0.00	% 0.04
5001-5003	Ham İpek	% 0.00	% 0.02	% 100	% 97	% 0.00	% 0.02
5101-5103	Yün, yapağı, hayvan kılları	% 0.31	% 0.26	% 95	% 81	% 0.29	% 0.21
5201-5203	Pamuk	% 0.97	% 12.19	% 47	% 90	% 0.46	% 10.97
5301-5302	Keten,kendir, kıtk ve dök.	% 0.00	% 0.04	% 92	% 100	% 0.00	% 0.04
	Toplam DTÖ-Tarım Anl.	% 100.00	% 100.00	% 55	% 74	% 55.48	% 73.82

Kaynak: TÜİK (2015d).

TİM TARIM RAPORU

► TABLO 7.16 FASILLARA GÖRE TARIM İHRACATININ EN BÜYÜK OLDUĞU ÜLKE VE FASIL PAYLARI, 2014

HS2&4&6	Fasıl/Tarife Tanım	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Top. (%)
1	Canlı hayvanlar	Suriye	57	Türkmenistan	7	Gürcistan	6	Azerbaycan	5	Lübnan	5	82
2	Etler	Irak	64	Hong Kong	9	Rusya	4	Suriye	3	Libya	3	83
4	Süt ürünleri-yumurta bal	Irak	55	Suudi Arab.	8	Suriye	5	Azerbaycan	4	İsrail	3	74
5	Diğer hayvansal ürünler	Almanya	45	Danimarka	9	Avusturya	9	Fransa	8	Hong Kong	7	77
6	Canlı ağaç ve bitki	Hollanda	19	Türkmenistan	14	İngiltere	13	Almanya	11	Irak	8	66
7	Sebzeler, kök ve yumrular	Rusya	36	Irak	8	Almanya	7	Bulgaristan	4	Sudan	4	59
8	Meyve ve sert kabuklular	İtalya	15	Rusya	14	Almanya	11	Irak	7	Fransa	6	53
9	Kahve, çay ve baharat	Ege SB	17	ABD	14	Almanya	10	Vietnam	8	Belçika	6	56
10	Hububat	İtalya	23	Irak	22	ABD	10	Fransa	7	KKTC	5	67
11	Değirmencilik ürünleri	Irak	49	Suriye	10	Filipinler	5	Angola	5	Sudan	3	71
12	Yağlı tohum ve meyveler	Rusya	16	Hindistan	16	Almanya	8	Ukrayna	8	Hollanda	5	53
13	Bitkisel özsu ve hülasalar	Almanya	16	İtalya	14	Filipinler	8	Çin	7	G. Kore	6	51
14	Örümeye elverişli bitkiler	Çin	40	İspanya	21	Belçika	8	Almanya	7	Hollanda	5	79
15-(1504)	Hayvansal bitkisel ve yağlar	Irak	51	Suriye	18	Lübnan	3	İran	2	Suudi Arab.	2	76
1601-1603	Et ürünleri	Irak	37	Hong Kong	18	KKTC	10	BAE	7	Azerbaycan	6	78
17	Şeker ve şeker mamulleri	Irak	13	ABD	9	Hollanda	5	Almanya	4	Mısır	4	36
18	Kakao ve kakao müst.	Irak	17	İran	7	Suudi Arab.	5	Cezayir	5	Libya	4	39
19	Makarna, pastacılık ürünleri	Irak	22	Suriye	9	Angola	5	Suudi Arab.	4	Yemen	3	43
20	Sebze ve meyve müstah.	Almanya	27	Irak	9	Hollanda	6	ABD	5	İngiltere	5	52
21	Yenilen çeşitli gıda müstah.	Irak	8	ABD	6	Çek Cum.	5	Almanya	5	Hollanda	5	30
22	Meşrubat, içkiler, sirke	Irak	17	KKTC	13	Almanya	11	Suriye	6	İngiltere	5	53
23	Gıda döküntüleri, kaba yem	Irak	56	KKTC	11	Suriye	8	Gürcistan	6	Azerbaycan	3	84
24	Tütün ve tütün mamulleri	ABD	18	İran	12	Belçika	7	Bahreyn	7	Endonezya	6	50
290543-4	Mannitol + sorbitol	İran	35	Azerbaycan	17	Türkmenistan	12	İstanbul SB	10	Mısır	4	79
3301	Uçucu yağlar, rezinoitler	Fransa	67	İngiltere	6	Almanya		İsviçre	5	Kanada	3	87
3501-3505	Albüminoid maddeler	İran	26	İsviçre	15	Irak	5	Kuveyt	5	Gürcistan	5	56
380910	Nişastalı apre ve mordant	Suudi Arab.	80	Irak	14	Türkmenistan	2	İngiltere	1	Rusya	1	98
382360	Sorbitol (n.e.p.)	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0	0
4101-4103	Ham post ve deri	İzmir S.B	93	Gana	2	Ukrayna	1	Moldova	0,5	Sırbistan	0	93
4301	Ham kürkler	Rusya	20	Tayland	18	Nijerya	10	Hong Kong	6	Fransa	2	55
5001-5003	Ham ipek	Suudi Arab.	95	Irak	2	İtalya	2	ABD	2	Na	0	100
5101-5103	Yün, yapağı hayvan kılları	Çin	64	İngiltere	21	Hindistan	5	İtalya	4	Portekiz	2	95
5201-5203	Pamuk	İtalya	14	Almanya	12	Polonya	7	Çin	7	Hollanda	5	47
5301-5302	Keten, kendir, kıtık ve dök	Sırbistan	68	Belçika	11	Tunus	6	Türkmenistan	3	Irak	3	92

Kaynak: TÜİK (2015d).

➤ TABLO 7.17 FASILLARA GÖRE TARIM İTHALATININ EN BÜYÜK OLDUĞU ÜLKE VE FASIL PAYLARI, 2014

HS2 & 4&6	Fasıl/Tarife Tanım	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Ülke	Pay (%)	Top. (%)
1	Canlı hayvanlar	ABD	25	Avusturya	20	Almanya	15	Macaristan	12	Çek Cum.	7	78
2	Etlər	BosnaHersek	76	Irak	7	Fransa	5	Macaristan	4	Almanya	3	95
4	Süt ürünleri-yumurta bal	Yeni Zelanda	27	İngiltere	15	KKTC	14	ABD	13	Almanya	8	77
5	Diğer hayvansal ürünler	Çin	13	ABD	11	İran	9	Kırgızistan	8	Almanya	8	49
6	Canlı ağaç ve bitki	Hollanda	37	İtalya	33	Almanya	6	Türkmenistan	4	Macaristan	4	84
7	Sebzeler, kök ve yumrular	Kanada	44	Çin	8	Kırgızistan	6	Mısır	6	Meksika	5	70
8	Meyve ve sert kabuklular	ABD	35	Ekvator	19	Kostarika	5	Şili	4	İran	4	67
9	Kahve, çay ve baharat	Brezilya	51	Hollanda	5	İtalya	5	Sri Lanka	4	Suriye	4	68
10	Hububat	Rusya	62	Ukrayna	6	ABD	5	Meksika	3	Hindistan	3	80
11	Değirmencilik ürünleri	Bulgaristan	16	Çin	13	Rusya	11	Hollanda	10	İsveç	8	58
12	Yağlı tohum ve meyveler	Paraguay	14	Brezilya	13	ABD	13	Ukrayna	9	Romanya	8	57
13	Bitkisel özsu ve hülasalar	Almanya	21	Fransa	17	Hindistan	11	Çin	9	İtalya	7	64
14	Örölmeye elverişli bitkiler	Hindistan	22	Sri Lanka	19	Sırbistan	11	Çin	11	İran	9	72
15-(1504)	Hayvansal bitkisel ve yağlar	Rusya	41	Endonezya	20	Malezya	12	Ukrayna	12	ABD	3	88
1601-1603	Et ürünleri	BosnaHersek	75	İtalya	5	İngiltere	5	Hollanda	4	Macaristan	3	92
17	Şeker ve şeker mamulleri	Rusya	47	Hindistan	7	Çin	7	Fransa	6	Hollanda	6	72
18	Kakao ve kakao müst.	Fildişi Kıyısı	41	Gana	26	Hollanda	12	Almanya	8	İtalya	2	88
19	Makarna, pastacılık ürünleri	Almanya	29	Polonya	21	Belçika	8	Hollanda	6	İtalya	6	71
20	Sebze ve meyve müstah.	İspanya	13	Yunanistan	9	Almanya	9	Brezilya	8	ABD	7	46
21	Yenilen çeşitli gıda müstah.	Hollanda	18	Almanya	15	İtalya	9	ABD	8	Hindistan	7	58
22	Meşrubat, içkiler, sirke	İngiltere	24	Pakistan	12	Avusturya	12	ABD	8	Fransa	6	63
23	Gıda döküntüleri, kaba yem	Rusya	22	ABD	16	Ukrayna	14	Arjantin	11	Brezilya	6	68
24	Tütün ve tütün mamulleri	Brezilya	24	Almanya	11	Hollanda	11	ABD	9	Hindistan	7	61
290543-4	Mannitol+sorbitol	Fransa	47	Almanya	22	Çin	15	İtalya	10	Hindistan	6	100
3301	Uçucu yağlar, rezinoitler	Almanya	15	Hindistan	15	Fransa	12	İspanya	12	ABD	11	65
3501-3505	Albüminoid maddeler	Bulgaristan	17	Almanya	14	Hollanda	13	Brezilya	10	Arjantin	8	65
380910	Nişastalı apre ve mordant	Fransa	35	Almanya	22	Hindistan	13	İtalya	12	G. Kore	8	90
382360	Sorbitol (n.e.p.)	-	0	-	0	-	0	-	0	-	0	0
4101-4103	Ham post ve deri	İspanya	17	İtalya	11	G. Afrika Cum.	9	Yunanistan	7	Avustralya	5	49
4301	Ham kürkler	Finlandiya	65	Danimarka	23	Kanada	4	Rusya	3	ABD	3	98
5001-5003	Ham ipek	Özbekistan	37	Çin	35	İtalya	12	Türkmenistan	9	Almanya	4	97
5101-5103	Yün, yapağı hayvan kılları	Romanya	38	Yeni Zelanda	18	Avustralya	14	Çin	8	Suriye	3	81
5201-5203	Pamuk	ABD	52	Türkmenistan	16	Yunanistan	11	Hindistan	6	Suriye	5	90
5301-5302	Keten, kendir, kıtık ve dök	Belçika	79	Litvanya	12	Mısır	8	İtalya	0,06	Fransa	0,01	100

Kaynak: TÜİK (2015d).

7.3.4. Tarım-Gıda Fasıllarında Değişim

Tablo 7.18'de seçilmiş tarım fasıllarının 2000-2014 yılları arasındaki paylarındaki değişimi gösterilmektedir. Geçtiğimiz 15 yılda, tarım ihracatında payını en fazla artıran fasıllar hububat, un ve pastacılık ürünleri, değirmencilik ürünleri ve etler. Payı en fazla düşen fasıllar ise hububat, pamuk ve tütün. En büyük kalem olan meyve ve sert kabuklu ihracatı %30 civarındaki payını

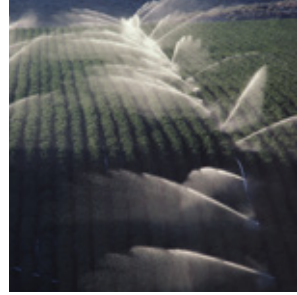
iniş çıkışlarla korumuş.

2000-2014 yılları arasında tarım ithalatında payı en fazla artan fasıllar yağlı tohumlar, hayvansal ve bitkisel yağlar ile hububat. İthalat payı en fazla düşen fasıllar pamuk, tütün ile yapağı ve yün. Pamuk, pamuk ipliği ve pamuklu mensucat, tarım ithalatımız içinde en önemli kalem olma özelliğini payı %34'den %23'e düşmesine rağmen son 15 yılda korumuş görünüyor.

► TABLO 7.18 TARIM DIŞ TİCARET SEÇİLMİŞ FASIL PAYLARI, 2000-2014

Fasıl	Fasıl adı	İhracat			İthalat		
		2000	2010	2014	2000	2010	2014
1	Canlı hayvanlar	% 0.1	% 0.1	% 0.2	% 1.1	% 3.4	% 1.1
2	Etler	% 0.3	% 1.9	% 4.1	% 0.0	% 2.5	% 0.0
4	Süt ürünleri, yumurtalar, bal,	% 0.7	% 2.8	% 4.6	% 1.2	% 1.3	% 1.5
7	Yenilen sebze, kök, yumru	% 7.1	% 10.1	% 6.8	% 3.2	% 3.2	% 3.6
8	Yenilen meyveler, sert kabuklular	% 27.8	% 31.9	% 27.2	% 2.2	% 3.2	% 3.2
9	Kahve, çay, baharat	% 1.6	% 0.9	% 1.1	% 1.1	% 1.0	% 1.2
10	Hububat	% 6.0	% 3.2	% 0.8	% 12.6	% 10.7	% 17.8
11	Değirmencilik ürünleri	% 2.7	% 6.6	% 7.1	% 0.2	% 0.5	% 0.8
12	Yağlı tohum ve diğer.,	% 1.1	% 1.7	% 1.6	% 8.9	% 15.7	% 17.2
15	Hayvansal ve bitkisel yağlar,	% 4.2	% 4.2	% 7.4	% 11.7	% 10.0	% 16.3
16	Et, balık müstahzarları	% 1.2	% 0.5	% 0.6	% 0.0	% 0.0	% 0.1
17	Şeker ve şeker mamulleri	% 6.3	% 3.5	% 4.2	% 0.5	% 0.5	% 1.0
18	Kakao ve kakao müstahzarları	% 2.2	% 3.9	% 4.0	% 2.0	% 4.1	% 4.3
19	Hububat, un, pastacılık ürünleri	% 3.1	% 7.4	% 10.4	% 1.1	% 1.7	% 1.7
24	Tütün ve tütün ürünleri	% 13.3	% 6.4	% 6.7	% 11.3	% 3.7	% 4.3
50	İpek	% 0.1	% 0.0	% 0.0	% 0.3	% 0.4	% 0.3
51	Yapağı ve yün,	% 3.1	% 1.6	% 1.2	% 7.8	% 3.7	% 2.7
52	Pamuk, pamuk ipliği, mensucat	% 19.2	% 13.3	% 11.8	% 34.8	% 34.2	% 23.0

Not: Fasıl yüzdeleri bu tabloda seçilen fasıl toplamına oranları vermektedir.
Kaynak: TÜİK (2015d)

**TARIM-GIDA
İHRACATÇILARI
NE DİYÖR?**

8. TARIM-GIDA İHRACATÇILARI NE DİYOR?

Tarım ve gıda malları ihracatında karşılaşılan sorunlara ilişkin değişik kaynakları tarayarak bir envanter çıkardık. Kaynak olarak temelde TİM Eğilim Anketleri, İhracatçı Birlik Raporları, Eraktan ve Arısoy (2012), Savcı (2009) ile Doğan vd. (2003)'den yararlandık. Daha sonra bu sorunları konularına ve tarımsal değer zinciri üzerindeki konumlarına göre tasnif etmeye çalıştık. Envanter oluşturma aşamasında sorun olarak belirtilenlerin geçerlilikleri, çözülebilirlikleri, muhtapları konusunda bir değerlendirme yapmadık. Ancak bu bölümün sonunda bu türden bir özetleme ve değerlendirme yapmaya çalıştık

8.1. TARIM VE GIDA MALLARI İHRACATINDA KARŞILAŞILAN SORUNLAR ENVANTERİ

Aşağıda tarım ve gıda malları ihracatında karşılaşıldığı belirtilen sorun başlıklarının bir listesini veriyoruz:

8.1.1. Genel Dünya Tarım Piyasalarındaki Sorunlar

- Dünya ekonomisindeki istikrarsızlık ve belirsizlik
- FED açıklamalarının piyasa etkileri
- Avrupa Merkez Bankası uygulamalarının etkisi
- Ortadoğu-Suriye-Rusya/Ukrayna, Çin/Japon, Güney Çin Denizi gerilimi.
- Asya, Afrika, Kuzey Kore'de istikrarsızlık.
- ABD'nin güçlenmesi ve faiz artışları
- Uluslararası tarım ve ticaret anlaşmaları

8.1.2. İhraç-İthal Edilen Ülkelerle İlgili Sorunlar

- Ülkelerdeki ekonomik koşullar
- Ülkelerdeki siyasi ve bürokratik engeller
- Ülkenin dilinin farklı olması
- İhracatta takas kullanımı
- ATR belgesi kapsamında üçüncü ülkelerden AB yoluyla ithalat
- Haksız ithalata karşı ulusal tüketici bilinçlendirmesi ve etiketleme eksikliği
- İnsan sağlığı ve çevreye zararlı kimyasallar içeren hammadde ve nihai ürün ithalatının sıkı kontrol edilmesi
- Üçüncü ülkelerden yapılan ithalat ve haksız rekabet
- İhracat sınırlamaları: uluslararası ambargo kararları, uluslararası anlaşmalar ve çok taraflı ihracat kontrol rejimleri
- Dış ülkelere ülkemiz menşeli ihraç ürünlerinde açılan aşırı dumping soruşturmaları,
- Hükümet uygulamaları ve ithalat kotaları
- Düşük fiyatlı ürünlerde sabit komisyon
- İhracat bedelinin zamanında alınamaması
- İhraç bedelinin sigortası olarak malın aşamalı parti-lerle gönderilmesi
- Takvim sınırlamaları

8.1.3. Dış Gümrüklerle İlgili Sorunlar

- Bazı ürünlerin ithalatındaki gözetim uygulamasının miktar kısıtlamasına döndürülmesi
- Korumacılık politikaları
- Tarife dışı engeller
- Yüksek ithalat vergileri
- Meşru amaçlar dışında kullanılan standartlar, teknik düzenlemeler ve uygunluk değerlendirmesi süreçleri

- AB giriş fiyatı
- Kalıntı standartları

8.1.4. İç Gümrüklerle İlgili Sorunlar

- Bürokratik engeller
- İptal edilen beyannameler için ceza uygulanması
- Dahilde işleme izni alınan mallar için (ihraç ve belge fiyat farkı nedeniyle) fiyat araştırması
- Hariçte işleme rejimi (HİR) kapsamında geri gelen malda ekspertiz ve bürokrasi
- HİR kapsamında işlendikten sonra Türkiye'ye geri gelen mallarla ilgili INF-2
- Üçgen trafikte hariçte işleme izin belgesinin gereksizliği
- Gümrüklerde uzman personel kıtlığı / gereksiz fiyat araştırmaları
- Yoğun günlerde bilgi işlem tıkanıklığı, mesai ücretleri
- Muayenede mal tanımının (GTİP) hatalı ve gereksiz değiştirilmesi
- Çıkış teyitlerinin geç gelmesi
- Deri gelen eşya veya tamir amaçlı geri gelen eşya işlemlerinin yavaşlığı
- Vekaletname /uygulamada yeknesaklık
- 4126 sayılı kaçakçılıkla mücadele kanununun bazı maddeleri çağdaş olmaması
- Test ve deneyler için laboratuvar eksikliği

8.1.5. Taşıma ile İlgili Sorunlar

Lojistik planlaması ve koordinasyon eksikliği

- Sık tarife değişimi / fiyat artırımını
- Duyarlı nakliyat firması azlığı
- Yüksek ulaştırma maliyetleri
- Türk TIR'lara AB'de kota uygulaması
- Şöforlere kısa (45 gün) Schengen vize süresi
- Nakliyecilere EUR-1 belgesi verilmesinden kaynaklanan gecikmeler
- Liman-demiryolu bağlantılarının olmaması
- Alternatif ulaşım yollarının sınırlı ve yetersiz olması
- Bazı limanlarda ekipman eksikliği
- Geçiş belgelerinin yetersizliği ve dağıtımında problemler
- Tarifeli gemi veya uçak seferi olmadığından bazı ülkelere aktarmalı nakliye
- Bazı pazarlara uzaklık ve ulaştırma maliyetinin yüksekliği
- Taşımada kayıplar
- Taşıma sigortaları yetersizliği ve pahalı olması

8.1.6. Rekabet Gücü ile İlgili Sorunlar

- Rekabetçi fiyat sunamama
- Yüksek katma değerli ürün üretememe
- Güvenlik: CE İşareti, Çevre: ISO 14000. Kalite: ISO 9000 Kalite Standartları
- Kalite-fiyat (yüksek kalite, düşük (uygun) fiyat) dengesi
- Rakiplerin çok kuvvetli ve kararlı olması
- Ürünlerin ihracata uygun olmaması,
- Düşük kalitede ve düşük teknoloji ile üretim yapılması,
- İhracata yönelik üretim için kapasite yetersizliği, zor ve riskli olarak kabul edilen dış pazarlar konusunda

psikolojik engeller,

- Dış pazarlarda yeni firmalar arasında yaşanan yoğun rekabet dolayısıyla kaliteli Türk mallarının çok düşük fiyata satılması
- Dış fiyatlandırmadaki yanlışlıklar,
- Merdiven altı yerli rakipler
- Bazı rakip ülkelerin fiyat kırması
- Fiyat /Piyasa/Pazar okuyamama
- Çeşit azlığı
- Uzmanlaşamama
- Yüksek maliyet ve ithalat anlamına gelen AB ambalaj talepleri
- Yerli ihracatçılar arasında fiyat kırma
- Vadeli ithalatta KKDF (Kaynak Kullanım Destekleme Fonu) uygulaması

8.1.7. Pazarlama Sorunları

- Tanıtım sorunu
- Ticarileşme ve markalaşma eksikliği
- Satış sonrası hizmet ve destek eksikliği
- Pazar ve müşteri ihtiyaçlarının yeterince analiz edilmemesi
- Web ve sosyal medya kullanımında eksiklik
- Devlet destekli fuarların özenle seçilmemesi
- Düşük fuar teşvik oranı
- Fuar teşvik prosedürlerinin çokluğu
- Türkiye'de düzenlenen uluslararası fuarlara teşvik olmaması
- yurt dışında ticari teşkilatlanma eksikliği

- Vize sorunları
- yurt dışı çıkış harcı bürokrasisi
- Bilgili, deneyimli ve dil bilen eleman ihtiyacı
- Rakiplerin yeterince tanınmaması,
- Hatalı pazarlama stratejileri,
- Kültürel farklılıklar
- Ülke imajı ve firma imajı
- Taklit mallar
- Dış ticaret organizasyonlarının yeterince yardımcı olamaması
- İhracatçıların her ülkeye mal satma olanağının bulunmaması
- Aktif pazar aramak yerine pasif talep beklemek
- Kısa ömürlü yerli firmalar ve imaj sorunu

8.1.8. Ulusal Ekonomi ve Tarım Politikası ile İlgili Sorunlar

- İstikrarsız döviz kurları
- Döviz kuru risk yönetimi eksikliği
- Nitelikli personel yetersizliği
- Ülke ekonomisindeki istikrarsızlık ve belirsizlik
- Kurumlara güvensizlik
- Ticaret kanunundaki yetersizlikler
- Petrol fiyatı yüksekliği
- Yetersiz teşvikler
- Demokratikleşmenin gerçekleşmemesi
- Çözüm sürecinin belirsizliği ve yavaşlığı
- Ulusal istihdam stratejisinin sektöre etkileri
- Sanayi İşbirliği Programının firmalara etkisi

8.1.9. Dış Ticaret Politikaları

- Yetersiz teşvik ve vergi uygulamaları
- Yüksek vergi maliyetleri

- Askıya alma sistemi
- DİİB işlem süresi uzunluğu / teminat maliyeti
- İhtisas gümrüğü uygulaması (gümrükler arası mal aktarımı zorunluluğu)
- Belli oranda yerli girdi kullanma zorunluluğu
- DİİB kapsamında denim giysi üretiminde ilgili tebliğde belirtilenin üzerinde fire sorunu
- Teşviklerin doğrudan değil dolaylı (BAĞKUR-Sigorta borçlarına mahsuben) ödenmesi
- İhracat stratejisi ve eylem planı olmaması

8.1.10. İç Piyasalarla ve Sektör ile İlgili Sorunlar

- Bürokratik engeller
- Kayıt dışı ticaret
- İç pazardaki fiyat istikrarsızlığı
- Sektördeki kapasite fazlalığı
- Piyasada yetersiz talep
- İç piyasa şartlarının dış piyasaya göre daha cazip olması

8.1.11. Finansman Sorunları

- Elverişsiz ve pahalı finansman olanakları
- Yüksek komisyon oranları
- Kredi limiti yetersizliği
- Merkez Bankası Reeskont kredi limiti
- Yüksek maliyetli ihracat faktöring
- Bankacılık sektörünün az sayıdaki kötülere göre genel uygulama yapması.
- Eximbank'ın sınırlı ve yüksek faizli kredi programları
- Bankacılık sektörünün yenilikçi, yaratıcı finansal çözümler üretememesi
- Tahsil edilemeyen ihracat alacakları

- Eximbank'ın kredi sigorta sisteminin olmaması
- Yüksek kredi faizleri
- Türk Eximbank ve KOSGEB kredilerinin zor alınması

8.1.12. İç Piyasalarda Üretim Sorunları

- Yüksek enerji maliyetleri
- Yüksek hammadde ve ara mal fiyatları
- Verimli, üretken ve etkin olamamak
- Ar-Ge'nin zayıf olması
- Verimsiz enerji kullanımı
- Tarımda etkin olmayan su kullanımı
- Yüksek istihdam maliyeti
- İthalata bağımlılık
- Düşen döviz kuru / Artan maliyet açmazı
- İstihdam üzerinden alınan vergilerin yüksekliği
- Görünmeyen maliyet unsurları
- Küçük parti sevkiyatlarda işlem maliyeti
- Kayıt dışı satış ve kayıt dışı istihdam

- Kalifiye işgücü eksikliği
- Çeşit, kalite ve miktar açısından üretimin yetersiz olması
- Tarım işletmelerinin küçüklüğü
- Çok sayıda üretici ile çalışma zorunluluğu
- Çok sayıda bahçe kalıntı analize yapılması
- Üreticinin kalıntı sorununa özen göstermemesi
- Üreticinin kotayı dolduramadığında menşei belirsiz ürünü katması
- Üreticinin örgütlü olmayışı
- Ne ihracatçıların ne üreticilerin birlikte hareket etmeyi bilmemesi
- Üretimin devamlılığının olmaması

8.2. SORUN ENVANTERİNİN ÖZET VE ANALİZİ

Görüldüğü gibi yukarıdaki bölümde sorun olarak öne sürülenlerin bir bölümü ihracatın ya da daha genel olarak ticaretin doğasında olan yüksek maliyet, düşük getiri gibi kar denkleminin değişkenleri, bir bölümü ise kendileri dışında gelişen faktörlerdir. Yine sorun olarak ortaya atılanların bir bölümü ulusal kaynaklı bir bölümü ise uluslararası kaynaklı, dolayısıyla çözümleri de ulusal ya da dış kaynaklı olabilmektedir. Son olarak sorunlar işletmeler arası farklılık gösterebilmekte ve her sorun her işletme için aynı oranda önemli olmayabilmektedir. Tablo 8.1'de yukarıda listelenen sorunların toplulaştırılmış bir özeti, sorunların kaynağı ve çözümleri konusunda bir değerlendirme ile birlikte sunulmaktadır.

➤ TABLO 8.1 SORUNLAR, KAYNAKLAR VE ÇÖZÜMLER

Sorun	Kaynak/Sorumlu	Çözüm
Dünya Piyasalarında Belirsizlik ve İstikrarsızlık	Uluslararası Arz ve Talep, İklim, Siyasi Sorunlar	İyi takip, Hızlı hareket, Sigorta mekanizmaları
Uluslararası Tarım ve Dış Ticaret Anlaşmaları	AB, ABD, DTÖ, GB, TTIP, TPP, RCEP, Çin, Rusya	Yakından takip, Dışlanma-maya, parçası olunmaya çalışma, Benzeri denge-leyici anlaşma ve tavizler
Haksız Rekabet, Damping, Tarife Dışı Engeller, Korumacılık vb.	İthalatçı Ülkeler ve Rakipler	İlgili Şikayet Mercileri: DTÖ, Uluslararası Kuruluşlar, Misilleme
Yüksek İthalat Vergileri	İthalatçı Ülkeler	Yapacak fazla bir şey yok. Anlaşmaların ve rekabet koşulları elverdiği oranda bizim ithalatımızda da kullanılabilir.
Talebe Uygun Ürün Sunamama (kalite, zaman, standart, tüketim alışkanlığı)	İhracatçılar ve Üreticiler	Tarım değer zincirinde ihracatçı ve üretici ortaklığı ve işbirliği
Ürünü Rekabetçi Fiyattan Sunamama	a. Değer zincirinin bir veya birden fazla ulusal aşamasından (ihracatçı dahil) b. Rakiplerin rekabet gücünün kuvvetliliğinden c. Rakiplerin görece fazla teşvikler veya korumalar sonucu avantaj yaratmaları	a ve b durumunda çözüm ulusal, etkinlik artırıcı tarım politikaları. c. durumunda ise kural dışı bir durum varsa uluslararası çözüm c. durumunda dengeleyici/televi edici ulusal destekler
İhracat ve İthalatta Yüksek İşlem, Vergi, vb Maliyeti	TC Hükümeti	Kural ve işlemler "kötü"lere göre belirlenmemeli, Kar/Zarar hesabı ve Lobi
Yüksek Nakliye Maliyeti	a. Pazarlara Uzaklık b. Küçük Ölçekli İhraç Partileri c. Yüksek Nakliye Ücretleri	a. Yapacak bir şey yok. b. İhracatçıların işbirliği c. Mazot fiyatı indirimi (genel olarak herkese)
Yüksek Ham Madde ve Ara Mal Maliyeti	Üreticiler ve İthalatçılar	İhracata soyunan ülkeler için piyasalarda bozuk-luklar dışında bunun olma-ması lazım. Aksi takdirde ilgili üründe ihracat değil ithalat düşünülmalıdır.
Pazarlama Sorunları	İhracatçılar ve Ticaret Ataşelikleri	Çözüm İhracatçı Birlikleri, Elçilikler, Ticaret Ataşelikleri, Yayın kurumları, Firma vb. ulusal ilgilerinin kontrolünde
Teşviklerin Yetersizliği	Sınırlı Bütçe/Sınırsız Aday	"Telafi Ediciler" dışında en son ve sınırlı çare
Finansman Sorunları	Ulusal ve Uluslararası Finans Sektörü	Uluslararası Finansman Piyasasına erişim

**TARIM-GIDA
VE DIŞ TİCARET:
25 GÖZLEM
25 ÖNERİ**

9. TARIM-GIDA VE DIŞ TİCARET: 25 GÖZLEM - 25 ÖNERİ

9.1. TARIM-GIDA SEKTÖRÜNE YAKLAŞIM

Türkiye’de son on beş yılda tarım-gıda sektörü ile diğer sektörlerin ihracat ve ithalatları birbirlerine yakın oranda büyümüştür. Tarım ve gıda dışı sektörlerin faydalandığı ticaret serbestisinden faydalanma imkanı olmayan sektörün ihracat başarısı gelecek için ümit vericidir. Sektör bir yandan geleneksel ihraç ürünlerinden meyve, sebze ve sert kabukluların ihracatını artırırken, işlenmiş gıda sanayii ürünleri ihracatını da küçük adımlarla da olsa artırmayı başarmıştır. Küçük adımların büyümesi gerekmektedir, aksi durumda Türkiye hızla değişen dünya tarım-gıda dış ticaretinde bulunduğu pozisyonu kaybedebilir.

Eski “tarım”, artık “tarım-gıda” haline gelmiştir ve sektör, diğer sektörlerle benzer şekilde, ulusal sınırları aşan kurumsal ağ desteği ile dünya piyasasına mal ve ürün arz eden, “ticaretin uluslararasılaşmasını” hızla arttığı bir görünümde. Bu değişim, çiftçileri, imalatçıları, pazarlamacıları, perakendecileri, tüketicileri, mal ve ürün akışına müdahale eden hükümetleri etkilemektedir.

Tarımsal üretimde, imalat ve dağıtım düzeylerinde teknik gelişmeler iş ilişkilerini yeniden yapılandırmaktadır. Tarım ve gıda politikaları yeni teknolojilerin geliştirilmesinde ve uygulamaya konulmasında etkili olmaktadır. Rekabetçi tarım ve gıdanın gelişmesi için, önce tarım mallarında, kullanılan üretim faktörlerinde ve tarım politikalarında anlayış değişikliklerinin yerleşmesi gerekmektedir. Artık tarım-dışı sektörlerde olduğu gibi tedarik zincirinde sadece girmek değil, kalıcılık sağlamak ve hatta değer zincirinde yer edinmek zorunlu hale gelmiştir. Paçal ve geçici tedbirlerle sektörde rekabetçi kalmanın olanağı yoktur.

Ülkelerin kaynaklarının (işgücü, arazi vb.) nicelik, nitelik, üretim ve piyasa büyüklüklerindeki farklılıklar nedeniyle, bu tür kavram ve anlayış değişikliklerine benzer hızda uyum göstermelerini beklemek haksızlık olur. Ancak, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki tüm tarım paydaşlarının kafalarını, kısa sürelerle de olsa gündelik sorunlardan kaldırarak, şartlar elverdiği ölçüde değişim algılamalarını artırma, hem dış piyasalarda rekabet edebilmek, hem de ithal ikameci davranışlarını daha etkin hale getirebilmek için gerekli hale gelmiştir. Yaklaşım değişikliklerinin politika düzlemine yansımaları kaçınılmazdır. Genel ekonomilerindeki istikrarlı büyüme ve politikaların etkinliği nedeniyle tarımdaki temel sorunları çözmüş olan ülkelerin dışında kalanların, bir yandan üretim şartlarını iyileştirirken, diğer yandan kavram değişikliklerini politika üretmede kullanmaları en azından var olan rekabet düzeylerinin korunması için şarttır. Küresel gıda değer zincirinde tüketicinin belirleyici ağırlığı ve sözleşmeli ilişkiler artarken, diğer taraftan dış ticarete dökme mallar yerine, farklılaşmış, yüksek katma değerli ürünler önem kazanmaktadır. Ülkelerin tarım politikaları bu değişiklikten nasibini almaktadır. Dünya fiyatlarına yakın fiyatların hüküm sürdüğü piyasalarda, çiftçilere destek azalmamakta, ancak şekil değiştirmektedir. Eskiden tarımsal girdi ve ürün aracılığıyla verilen destekler önceden belirlenmiş şart (çevre, sürdürülebilirlik, kırsal yaşam gibi) ve koşullara (ürün kaybı, gelir kaybı gibi) bağlanarak doğrudan çift-

çilere verilmektedir. Türkiye tarım-gıda sektöründeki var olan rekabetçi pozisyonunu devam ettirebilmek için bile, bu anlayış ve kavram değişikliklerini çok uzun sürmeyecek bir dönemde benimsemek zorunda kalacaktır. Yıllardır politikaların amaçları içinden eksik olmayan sektörün rekabet gücünü artırmak için kullanılan geleneksel araçların etkisi sınırlı kalmıştır. Gümrük Birliği Anlaşma yenilenme süreci sektör politikalarında değişim fırsatı olarak kullanılabilir. Böylelikle, sektörün uzun dönem stratejik hedeflerinin, uygulama planının ve kullanılacak araçların belirlenmesine başlanabilir. Bu çalışmada vurgulanan dünya tarım-gıda sektöründe gündem ve değişime paralel olarak, Türkiye’nin çeşitli açılardan dünyadaki yeri, üretim ve verimlilikteki eğilimler ile politikadaki gelişmeler işlenmiştir. Türkiye’nin tarım-gıda dış ticaretinin en önemli belirleyicileri sadece ihracata verilen desteklerden veya ithalata uygulanan vergilerden ibaret değildir. Ulusal üretim, verimlilik ve sektöre ilişkin sübvansiyon politikalarının özellikle ihracata önemli oranda etkisi kaçınılmazdır. Bu nedenle çalışmanın tümünden çıkarılan kısa-orta dönemde önemli görülen 25 gözlem ve bu gözlemlere ilişkin 25 kısa öneri demeti aşağıda sunulmaktadır. Gözlem ve öneri çiftlerinin sıralanmasında dış ticarete olan etkileri belirleyici olmuştur.

9.2. 25 GÖZLEM - 25 ÖNERİ

Gözlem 1: Türkiye ürün ve işletme türü çeşitliliğine sahiptir. Oysa tarım desteklerinde “her boyu uyar” yaklaşımı benimsenmektedir. Yüksek korumalar ve ağırlıklı olarak üretime bağlı mal bazında ödemeler bir yandan gıda güvenliğini sağlar, diğer yandan çiftçinin gelirini artırır. Bütçeden tarıma transfer edilen kaynak miktarı bir performans ölçütü olarak kullanılabilir.

Öneri 1: Tarımın gıda güvenliğini sağlamak, ithalata karşı ve ihracatta rekabet gücü artırmak isteniyorsa destekleme sistemi yeniden tasarlanmalıdır. Uygulanan yapıda, büyük işletmeler desteklerden yüksek oranda yararlanıyor, tüketici yüksek fiyat ödüyor, gıda ihracatçısının maliyeti artıyor (veya dahilde işleme izni alması gerekiyor). Süregelen politikaların değişmesi tarıma yapılan desteklerin azaltılacağı anlamına gelmez. Üretim miktarı bazında yapılan transferler azaltılırsa aynı kaynaklar amaca erişmek için daha etkin kullanılabilir. Bütçeden yapılan harcamalar hükümetlerin sektörde performansını belirlemekten uzaktır. Transferler banka hesabına yapılsa bile çiftçinin cebinde kalacak tutar ödeme türüne göre değişir.

Gözlem 2: Dünya tarım pazarlarında ne yazık ki tam rekabet koşulları yok. Çok farklı ve yüksek düzeyde destekler, ticaret engelleri söz konusu. Karmaşık kurallar ve anlaşmalar ihracatı zorlaştırırken, ithalatı çekici hale getiriyor.

Öneri 2: İşte tarım politikalarının bugüne kadar tam anlamıyla yerine getiremediği önemli işlevlerden ikisi bu noktada ortaya çıkıyor: Birincisi tarımını bu piyasalarda rekabet etmesini sağlamak üzere karşı tarafın haksız rekabetine (tarife, kota, soruşturma vb.) engel olmak, olamazsa dengeleyici destekler vermek. İkincisi tarım üreticilerinin ve ihracatçıların dışarıdaki haklarını korumak (piyasa engelleri, alacak tahsili, vize, vb.). Üçüncüsü dış ticaretin olmazsa olmazı olan doğru, güncel ve ilgili bilgi akımına katkıda bulunmak.

Gözlem 3: Tarım ürünleri dış ticaretinden beklenen ihracatın artırılması, ithalatın azaltılması ile petrol ve

¹⁵ Tedarik zinciri ürün nihai kullanıcıya ulaşana kadar geçen süreçteki tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Değer zinciri bir üründe rekabetçi avantaj edinmek için birbiriyle etkileşen tüm faaliyetleri içermektedir.

lüks tüketim kaynaklı dış ticaret açığının kapatılmasına katkıdır. Bu arada oluşabilecek olan ihracat gelirleri yan ürün olarak değerlendirilmektedir. Yani kendine yeterli ve aynı zamanda ihraç eden bir sektör arzulanmaktadır.

Öneri 3: Küreselleşen dünyada artık kendine yeterlilik, dışa kapalılık, içe dönüklük gibi kavramlar ilk önce terk edilmesi gereken kavramlardır. Tarım politikalarının da bu ve buna benzer amaçlardan arınması ve dış ticareti, ithalatıyla ve ihracatıyla bir tehdit olarak değil, faydalanılması gereken bir nimet olarak görmesi gerekmektedir. Dış ticaret tarım sanayiine ucuz girdi, tüketiciye ucuz ürün, tarım ve tarım sanayii ürünlerine pazar, iç pazarlarda rekabet, nakliyeciyi, ihracatçı ve ithalatçıya gelir ve üreticiye gıda değer zincirine eklenmesi fırsatları sağlar.

Gözlem 4: Türkiye dünya tarımına ve dış ticaretine yön veren uluslararası platformlarda aktif bir taraf değildir. Genelde bu platformlarda oluşan kararların istekli veya isteksiz uygulayıcısı durumundadır.

Öneri 4: Uluslararası tartışma ve karar platformlarına ilgisizlik, biraz bilgisizlik, biraz bu ortamları büyük yüklerin ve tarafların kontrol etmesi nedeniyle etkinin sınırlı olacağı düşüncesi, bir de bu ortamlarda etkili olmanın gereği olan istikrarlı katılımı ve yurtiçi koordinasyonu gerçekleştirilememekten kaynaklanmaktadır. Oysa bu ortamlara dersini çalışarak katılım son derece önemlidir. Getiriler şöyle özetlenebilir: Birincisi olup bitenler konusunda bilgilendirme, ikincisi olacaktan önce haberdar olmak ve üçüncüsü geleceğe yönelik kararlarda söz sahibi olmak. Unutmamak gerekir ki, uluslararası ortamlarda kararlar çoğunlukla oy birliği ile alınmaktadır. Bu nedenle en küçük ülkeler bile önemli tavizler alabilmektedir.

Gözlem 5: Türkiye tarımının en önemli sorunları arasında tarım işletmelerinin küçüklüğü ve dolayısıyla ölçek ekonomisinin getirilerinden yararlanılmadığı belirtilmektedir. Türkiye’de ölçek ekonomileri sadece tarımsal üretimde değil gıda sektörünün ve dolayısıyla tarım-gıda ihracatçılarındaki da bir sorunu olarak belirmektedir. Küçük ölçek arz zincirinin her halkasında hakimiyetini sürdürmektedir.

Öneri 5: Konuya dış ticaret açısından yaklaşıldığında ölçek sorununun iki noktada önem kazandığı görülmektedir. Bunlardan ilki tarımsal üretiminin ölçeğiyle bağlantılıdır. Dış ticaret şirketleri talebi karşılamak için çok sayıda kaynaktan ürün tedarik etmek zorunda kalmakta ve maliyet artmaktadır. Olası bir talep arzı durumunda yeterli miktarda kaliteli mal tedarik etme zorluğu eklenmektedir. İkincisi ise tarımsal dış ticaret şirketlerinin ölçeğiyle ilişkilidir. Dış piyasalarda çok sayıda küçük şirketin faaliyet göstermesi sonucunda alıcılara karşı pazarlık gücü kaybolmakta ve ihracatçı şirketler birbirleriyle rekabete girmektedir.

Tarımsal üretimde ölçeğin değişimi uzun zamana yayılacak ve kısa zamanda faydalarının ihracatçılara yansımalarının beklenmesi gerçekçi olmayacaktır. Bu nedenle, ihracatçıların daha çok gıda değer zincirinin üretim sonrası halkalarındaki ölçek ekonomileri üzerinde yoğunlaşmaları önerilmektedir. Dış ticaret şirketlerinin örgütlü davranışlarını güçlendirmeleri, mümkün olduğunca çok konuda işbirliği ağları kurmaları kısa ve orta dönemde çıkar yol olarak belirmektedir. İşbirliği ağları değer zincirinin tüm halkalarında, yararlı piyasa bilgilerinden tedarik kadar uzanmalıdır. Üretici ve ihracatçıların birbirlerini rakip olarak gören davranışlar yerine ortak hareket etmeleri gerekmektedir. Tarla kenarında veya sera kapısında kurulan anlık çiftçi-şirket ilişkilerinin kalıcı kurumsal bir yapıya evrilmesi alışkanlıkların değişmesi açısından bir başlangıç olabilir.

Gözlem 6: Dünya tarım ticaretinde etkili bir taraf olmayı sürdürmek için bir tarafta Çin ve Hindistan gibi emeğin bol ve ucuz olduğu, diğer taraftan ABD ve AB gibi teknolojinin yüksek olduğu ülkelerle rekabet etmek zorundayız. Göreli olarak ne kalifiye emeğin bol ve ucuz olduğu ne de ileri teknoloji kullanan tarımımızla rekabet gücümüzü sürdürmemiz kolay değil.

Öneri 6: Halen göreli avantajımız olan ürünlerin dışında katma değeri yüksek gıda ürünlerinin belirlenmesi ve kit olan destek kaynaklarının bu ürünlere yönlendirilmesi, bu alanda ucuz girdi ithalatının bile desteklenmesi ile dünya pazarlarında rekabet etmemiz ve kalıcı yer edinmemiz mümkündür.

Gözlem 7: İhracatçılar bazı ürünlerde yurtiçi ham madde ve ara mal arzının yetersiz, istikrarsız ve pahalı olduğunu, yurtdışından ithal edilmek durumunda kaldığında ise gümrük tarifeleri ve diğer engellerle karşılaştıklarını bu durumda uluslararası piyasalarda rekabet etmenin mümkün olmadığını iddia ediyorlar.

Öneri 7: Eğer iç piyasadaki olumsuzluklar piyasaya müdahaleden kaynaklanıyor ve dış piyasadaki rekabetçi koşullarda temine engel getiriliyor ise ihracatçı haksız yere mağdur edilmektedir. Bu durumda ihracatçının, mümkün ise ihracat sübvansiyonu, ithal kolaylıkları, yurtiçinden tedarik kolaylıkları ve telafi edici önlemlerle rekabetçi kalması sağlanmalıdır.

Gözlem 8: Gıda ürünleri ihracatında Dahilde İşleme Rejiminin (DİR) uygulamasında devamlılık sağlanamıyor. Arz fazlası olan tarım mallarında DİR kapsamında yurtiçinden mal tedariki zorunluluğu getirildiğinde belirlenen fiyatlar dış piyasa fiyatlarından yüksek olabiliyor. Bazı yıllarda ise bazı mallara geçerli sebep göstermeden DİR belgesi verilmiyor.

Öneri 8: DİR’in esas amacı sanayici ve ihracatçının dış pazarlardaki rakipleriyle eşit koşullarda hammadde ve ara mal tedarik etmesini sağlamaktır. Bu nedenle DİR kapsamındaki ürünler iç piyasa koşulları veya başka nedenlerle belirlenmemelidir.

Gözlem 9: Tarım ve gıda malları ihracat maliyetlerinin içinde en önemli unsur ham madde ve ara mal maliyetleridir.

Öneri 9: Tarım ve gıda malları ihracatında rekabet sert, kar oranı sıkıştıktır. DİR aracılığıyla sağlanan gümrük vergisi indirimi makbuldür. İhracat maliyeti diye adlandırabilecek kalemin altında pazara girme, genişletme, yerini kaptırmama, güvenilir tedarikçi sınıfına atlama ve tabii ki girdi tedarik maliyetleri sayılabilir. Ancak, DİR’in bürokratik ve finansal maliyetinin, sağladığı fiyat avantajını aşmaması gerekir.

Gözlem 10: Destekleme politikaları nedeniyle tarım mallarının iç piyasa fiyatları dışa göre daha yüksek seviyede oluştuğuna göre gıda ihracatçılarına daha fazla ihracat sübvansiyonu verilebilir.

Öneri 10: Türkiye, ihracat sübvansiyonu verilecek tarım ve gıda ürünlerini ve bu ürünlere verilecek ihracat sübvansiyonlarını miktar ve bütçeden harcamalar bazında DTÖ’ye verdiği taahhütlerinde belirlemiştir. Belirlenen tavan ihracat miktar ve harcama taahhütlerini aşmak anlaşmaya aykırıdır. İhracat kredileri ve nakliye sübvansiyonları gibi araçları kullanmada henüz bir sınır yoktur. Süregelen Tarım Anlaşması yenileme müzakerelerinde üstünde tek görüş birliğine varılan konu ihracat sübvansiyonlarını kaldırılması ve ihracat kredi sübvansiyonlarının kısıtlanmasıdır.

Gözlem 11: DTÖ-Tarım Anlaşması’nın yenilenememesi nedeniyle bölgesel serbest ticaret anlaşmalarının

kapsama alanının genişlemesinin yanında, gelişmiş ülkelerdeki düşük büyüme hızları, coğrafi yakınlık sınırlarını aşan mega-bölgesel serbest ticaret anlaşmalarını gündeme getirmiştir. Güney Doğu Asya'da RCEP, Pasifik'te TPP ve Atlantik'te TTIP bu türden anlaşmalardır. Özellikle TTIP, AB ile gümrük birliği nedeniyle Türkiye'nin tarım-gıda dış ticaretini etkileyebilir.

Öneri 11: Bu anlaşmaların en büyük özellikleri tarım-gıda ürünlerini eskiye oranla daha fazla kapsamalarıdır. TTIP yürürlüğe girdiğinde Türkiye'nin ihracatı etkilenirse, DTÖ'de anlaşma nedeniyle oluşan ticaret sapması soruşturması başlatılabilir. TTIP'in ABD ve AB'de gıda regülasyonlarının uyumu konusuna ağırlık vermesi beklenmektedir. Türkiye bu durumu fırsat olarak kullanıp gıda standart ve kalitesini yukarı çekebilir.

Gözlem 12: AB'ye üyelik gecikiyor, Gümrük Birliği'nin kapsamı genişliyor, AB ile ABD ve diğer bazı ülke ve ülke grupları ikili ve çok taraflı serbest ticaret anlaşmalarının müzakereleri devam ediyor. Türkiye'nin AB ile olan dış ticaretindeki tercih avantajları eriyor.

Öneri 12: Bilinmesi gerekiyor, ülkelerarası serbest ticaret anlaşmalarının yeni türlerinde artık tarımı kenara koymak mümkün değil. ABD-AB arasındaki TTIP dahil tümünde, tarım malları müzakere konularına dahil edilmektedir. Uzun lafın kısıyası, ya sektördeki aşırı korumaları düşürmeye başlayacaksınız veya çok yemesine neden olacaksınız. Tercih erozyonu ise, sadece TTIP'ten kaynaklanmayacaktır. AB ikili serbest ticaret anlaşması imzaladıkça erimektedir. Gümrük Birliği'nin yenilenmesi sırasında tarım-gıda mallarında diğer ülkelere verilmiş tercihlerin üstüne çıkılmalıdır. Ancak, Türkiye'nin önce halen yürürlükte olan AB ile tercihli ticaret anlaşmasından doğan yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekmektedir.

Gözlem 13: Dünya tarım ve gıda dış ticaretini az sayıda dev kontrol ediyor. Türkiye tarımsal üretim değerinde dünyada 7. olmasına rağmen çok sayıda küçük ihracatçı ve ithalatçı ile az sayıda güçlü şirketin karşısına çıkıyor.

Öneri 13: Dünya dökme mal ticareti 4 şirketin kontrolündedir. Bu mallarda zaten iddialı değiliz. Gıda tarafında ise çok uluslu şirketlerin hakimiyeti yaygındır. Süper market zincirleri de resme dahil edildiğinde tarım-gıda değer zincirinde yer edinmenin önemi anlaşılıyor. Politikaları Türkiye'nin tarımsal üretimini sadece miktar olarak değil istenen standartlara uygun hale getirmeye ve kalitesini artırmaya odaklamak gerekiyor. Aksi durumda fındık ve benzeri özel ürün, taze sebze meyve ihracatıyla yetinmek zorunda kalırız.

Gözlem 14: Kapsamı işlenmemiş tarım ürünleriyle sınırlanan tarım sektörünün toplam gelir ve dış ticaret içindeki payları düşmekte ancak işlenmiş tarım ürünleri ve tarım girdileri ile birlikte düşünüldüğünde katkı düşmemekte, tam tersine artmaktadır. Tarım sektöründe, tarım-dışı sektörler göre ihracatta işlenmişlik ve tüketim malı oranı yüksek, ithalatta ise düşüktür.

Öneri 14: Tarım sektörü, işlenmiş ve işlenmemiş, girdisi ve çıktısı, ithalata ve ihracatı, üretimi ve tüketimi ile bir bütündür ve katkısı bu şekilde değerlendirilmeli, önemi azımsanmamalıdır. Gelişme ile azalması beklenen tarım sektörünün ekonomiye katkısı değil, katma değeri yüksek tarım ürünlerinin, katma değeri düşük tarım ürünlerine göre daha fazla değer kazanması ve geleneksel tarım kapsamından sanayi kapsamına geçmesidir. Tarım sektörü sanıldığının aksine ham madde ve ara mal ihraç eden tüketim malı ithal eden bir sektör değildir. İhracat gelirlerini artırmak için

tüketim malı veya işlenmişlik oranını artırmak yeterli olmayacaktır. Tüketim malları içinde katma değeri daha yüksek ürünlerin ihracatına odaklanılması ihracat gelirlerini artıracaktır. Kulvar değiştirmek gerekebilir.

Gözlem 15: Toplam ihracatın dörtte birini önceden (ham madde ve ara mal) ithal ediyoruz, ihracatın %15'ini ise sonra (tüketim malı) geri ithal ediyoruz. Bu oranlar tarım ve gıda sektörlerinde diğer sektörlerden daha düşüktür. Tarım ihracatındaki yurtdışı katma değer oranları Türkiye'de tarım ve tarım sanayiinde AB ortalaması altında, tarım dışı sanayide ise AB ortalamasının üzerindedir. Türkiye ve AB ülkelerinde ithalat içindeki yerli katma değer (toplam ihracata) oranı tarım sektöründe (%0.2-%1.3) tarım-dışı sektörlerde (%12-%15) göre çok düşüktür.

Öneri 15: Bu gözlemler Türkiye tarım ihracat gelirinin bir bölümünü yurt dışına transfer ediyor, ithalat ile yurt dışına transferinin bir kısmını ise geri alıyor demektir. Bunun temel nedeni yurtdışından ham madde ve ara mal olarak işlenmiş olarak ihraç etmesi ve yine yurtdışından aldığı bazı tüketim mallarının ham maddesini ve ara malını ihraç etmesidir. Bu yapı sağlıklı bir denge tutturulduğunda arzu edilir bir durumdur ve Türkiye'nin tarım dışı ticaretinde mukayeseli üstünlüklerden yararlandığını göstermektedir.

Gözlem 16: Gerek ihracatımız gerekse ithalatımız içinde en büyük 5 ülkenin payı çok yüksektir. Alt sektörler göre değişmekle birlikte ilk 5 ülkenin payı ithalatta %50-%95 ihracatta %40-%85 arasında değişmektedir. Örneğin, en önemli ihraç kalemi olan ve toplam tarım ihracatının %25'ini oluşturan meyve ve sert kabuklularda, en büyük 5 ithalatçı payı %53'dür. Tarım ihracatımız içinde en önemli paya sahip ülkelerden ilki Irak'tır. Toplamda 19 fasıl/tarifede Irak ilk 5 ithalatçımız arasındadır. En önemli ithal kalemi olan ve toplam tarım ithalatının %16'sını oluşturan hububatlarda, en büyük 5 ihracatçı payı 80'dir. Bu fasılda en büyük 5 ihracatçı arasında birinci sırayı %62 payla Rusya almaktadır.

Öneri 16: İhracat ve ithalatımızın az sayıda ülkeye yapılması ve de bunların büyük bir bölümünün dünyanın jeopolitik riski en yüksek bölgesinde yer alması, ihracatta yüksek riski ve istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir. Ancak, çevremizdeki pazarların çoğunun bu durumda olması da bir şanssızlık ve veri kabul edilmesi gereken bir durumdur. Bu ülkelerdeki yerleşik ihracatçılara alternatif pazar arayışlarında ayrıcalık tanınabilir. Belirsizlikleri azaltma ve risklere ilişkin bilgilendirme olası kayıpları düşürebilir. Bu tür pazarlarda ticaret yapan firmaların B planlarının olması, esnek davranmaları ve peşin ödemeli ticareti tercih etmeleri yararlı olabilir. Burada devlete düşen görev, mümkün olduğunca bu ülkelerde ticaret yapanların can güvenliği korumak, onları riskler konusunda bilgilendirmek, alacaklarını tahsil etmede yardımcı olmak ve destekli sigorta mekanizması oluşturmaktır. Savaş nedeniyle kayıpların tazminine gidilebilir. İhracatta çıkacak sorunların çiftçiye yansımaları kaçınılmazdır ve gelir sigortasının devreye sokulması gerekebilir.

Gözlem 17: Tarım dışı ticaretini gerçekleştiren işletmelerin yaklaşık üçte ikisi 20 kişiden az eleman çalıştıran mikro ve küçük işletmelerdir. Bu işletmeler dış ticaret değerinin yarısından azını gerçekleştirirken, %5 dolaylarındaki büyük işletme ticaretin yarısından fazlasını gerçekleştirmektedir.

Öneri 17: Bu durum sadece Türkiye'ye has bir durum değil. AB ülkelerinde de ticaretin büyük kısmı mikro ve küçük işletmeler tarafından gerçekleştiriliyor ve az

sayıda büyük ihracatçı pastanın büyük kısmını alıyor. Bir taraftan küçük işletmelerin esnekliği avantaj teşkil ederken, diğer taraftan ölçek ekonomisi ve pazarlık gücü faktörleri göz önüne alındığında büyük işletmelerin daha avantajlı olacağı söylenebilir. Küçük firmaların sayıca hakim olduğu bu pazarlarda firmalar arası işbirliği, koordinasyon, bilgi ve pazar paylaşma vb. yöntemlerle paylar artırılabilir.

Gözlem 18: Türkiye iklim değişikliğinin olumsuz etkileyeceği riskli ülkeler arasındadır. Türkiye'nin karasal iç ve doğu bölgelerinin önemli bir bölümü ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi çölleşmeye eğilimli kurak araziler olarak değerlendirilmektedir

Öneri 18: İklim değişikliği sorunu, ülkelerin kısa dönemde tek tek sorunları olmaktan çok, uzun dönemde ortak sorunlarıdır. Sorunun çözümü de uluslararası platformlarda oluşturulacak ortak yaklaşımlarla olacaktır. Kısa dönemde iklim değişikliğinin etkileri bölgesel krizler (sel, kuraklık, doğal afet, vb.) dışında hissedilmemektedir. Bu nedenle de çözüm yolu arayışları çok hızlı seyretmemekte, etkiler hissedilir duruma geldiğinde de geç kalınmış olmaktadır. Bu nedenle ülke düzeyinde, bir taraftan uluslararası çözüm arayışlarının aktif parçası olmaya devam edilirken bir taraftan da iklim değişikliğinin yol açabileceği olumsuzluklara karşı uyum önlemlerini geliştirmekte yarar vardır.

Gözlem 19: Ülkeler geliştikçe ve küresel gıda ekonomisinin parçası oldukça bir taraftan gıda seçenekleri zenginleşip, bulunabilirlik tüm yıla yayılırken, diğer taraftan da gıda güvenilirliği sorunları çeşitlenmekte ve çözümü zorlaşmaktadır.

Öneri 19: Küreselleşmeyle beraber karmaşık bir hal alan gıda güvenilirliği sorunu milli sınırları aşmış, uluslararası bir sorun haline gelmiştir. Dünyanın bir köşesindeki sağlık sorunu kısa zamanda başka bölgeler yayılabilmektedir. Aynı şekilde gıda güvenilirliği gıda zincirinin tarladan, tüketiciye tüm aşamalarına kolaylıkla yayılabilmektedir. Küresel nitelikteki gıda güvenliği sorunun çözümü için hem gıda zinciri katmanları hem de uluslararası bilgi akışı, işbirliği ve ortak tedbirler kaçınılmazdır.

Gözlem 20: Türkiye'de tarım istatistiklerinin çeşitliliği artmamış ve niteliği yükselmemiştir.

Öneri 20: Ülkeler geliştikçe istatistikleri çeşitlilik kazanır ve nitelikleri yükselir. Tarım istatistikleri yıllardır yerinde saymaktadır. Tarım sayımı en yakın zamanda tamamlanmalı, bir kerelik, geçici düzeltmeler yerine sayım sonuçlarına göre istatistiklerde tutarlılığı sağlamak için köklü değişiklikler toptan yapılmalıdır. Nitelsiz istatistiklerle politika tasarımı, geliştirilmesi, uygulanması ve etki değerlendirmesi sağlıklı olmaz.

Gözlem 21: Son yıllarda destek listesine verimliliği artırmaya yönelik sertifikalı tohum, iyi tarım, toprak analizi ve benzerleri eklenmiştir. Eklenen diğer bir önemli kalem çeşitli tarım sigortaları için prim desteğidir.

Öneri 21: Sadece transfer amaçlı bütçeden desteklere bu türden kalemlerin eklenmesi ümit vericidir. Genellikle üretim/verim odaklı tarım sigorta sistemi yerleştiğinde, sigorta kapsamının gelir sigortasına genişletilmesi üreticinin fiyat riskini ve gelir belirsizliğini düşürür.

Gözlem 22: Tarım politikasının kağıt üzerinde sosyal ve ekonomik pek çok amacı var. Bütçe kaynakları bu çok sayıda amaçlar doğrultusunda ya da amaçsız bir biçimde gıda tedarik zincirinin değişik aşamalarında, çeşitli araçlarla (girdi destekleri, ürün destekleri, altyapı

destekleri, ihracat, ithalat engelleri vb.) herkese biraz sübvansiyon yaklaşımıyla sığ ve genelde dengesiz olarak dağıtılmaktadır.

Öneri 22: Tarım politikasının amaçları ve hedef kitlesi (üretici, tüketici, ürün, işletme türü vb.) belirlenmeli ve kaynaklar öncelik sırası belirlenmiş amaçlara göre dağıtılmalıdır. Desteklerin gıda tedarik zincirinin hangi halkasına verileceği bir optimizasyon sorunudur. Amaç, araç ve kısıtların doğru belirlenmesi ile çözülebilir. Amaç azami gelir yaratmak ise ileri veya geri bağlantısı en yüksek halkaya destek vermek, üretici gelirin artırılması ise doğrudan gelir desteği en optimal yol olabilir. Tarımsal destek politikalarının temel hedeflerini net olarak tanımlamadan veya amaç setine her şeyi koyarak bu sorunun çözümü olanaksızdır.

Gözlem 23: Tarım politikaları geleneksel olarak üretim ve üretici odaklı olmuştur. Oysa değişen tarım ve gıda sisteminde etkileme zinciri tersine işlemeye başlamış ve tüketicilerin tercihleri tarımsal üretimin nitelik ve niceliğini belirler hale gelmiştir.

Öneri 23: Tarım sektörünü ekonomik olarak geliştirmeyi amaçlayan tarım politikalarının, üreticiler kadar, sektörün ileri ve geri bağlantıları olan girdi sağlayıcıları ve tarım ürünü talep edenler ile ilişkilendirilmesi gerekir. Gıda değer zincirindeki konumlarını sağlamlaştırarak ve zincirdeki payları artıracak önlemler alınmadığı takdirde, çiftçilere yapılacak destek ödemeleri çiftçilerde kalmaz.

Gözlem 24: 2000'li yıllarda dünya tarım tartışmalarının gündemini en çok meşgul eden ve uluslararası düzeyde üzerinde mutabakat sağlanamayan konulardan birisi de Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar (GDO) içeren ürünler konusudur. Bir tarafta açlık, bir tarafta GDO'lu ürünleri reddeden ülkeler, bir tarafta bu konuya büyük yatırımlar yapan uluslararası dev şirketler, ABD, öbür tarafta bu konuda taraf tutmakta zorlanan uluslararası kuruluşlar.

Öneri 24: Bu konuda önemli olan Türkiye'de ve pek çok ülkede GDO tartışmalarının bilimsellikten uzak, popülist ve duygusal düşüncelerle yapıldığı, ancak uzun dönemde ekonomik ve sosyal değerlerin daha ağır basacağı ve GDO konusunun gündemde daha önem kazanarak kalacağı gerçektir. Konuyu geçiştirerek ve başını kuma gömerek 21. yüzyıl tarımdaki bu en önemli teknolojik gelişmesinden etkilenmemek mümkün değildir. Bu etkilenme olumlu veya olumsuz yönde olabilir. Önemli olan hazırlıksız yakalanmamaktır.

Gözlem 25: Artan biyoyakıt talebinin beraberinde geniş tarım alanlarının gıda ve yem üretimi yerine, biyoyakıtı yönelik ekim alanlarına dönüştürülmesi gelecekte yem ve gıda fiyatlarının artmasına neden olabilecektir. Özellikle de geniş tarım alanlarının pancar, mısır, kanola ve ayçiçeği gibi biyoyakıt üreten bitkilere ayrılması mono tarım kültürünü etkin duruma getireceği ve bunun toprak sağlığı ve tarımsal üretimin sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etki yaratacağı beklenilmektedir.

Öneri 25: Teknolojik gelişmeler bir taraftan daha verimli ve ucuz biyoyakıt üretmek yönünde, diğer taraftan gıda ile rekabet eden tarım ürünlerinden gıda dışı tarım ürünlerine ve nihayet genetik olarak geliştirilmiş yeni ürünlere yönelmiştir. Enerji güvenliğinin gerekliliği ve petrol fiyatlarının istikrarsızlığı nedeniyle enerji kaynaklarını çeşitlendirmesi daha bir önem kazanmıştır. Dünyanın pek çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkesi gibi Türkiye'de yeterli enerji kaynaklarından yoksun ve dışa bağımlıdır. Türkiye sahip olduğu iklimi, tarımsal yapısı ve tecrübesiyle dünyada aynı zamanda bir tehdit olarak yansıtılan biyoyakıt üretimini bir fırsatla dönüştürebilir.

KAYNAKLAR

- Aksoy, M. A. (2005). "Global Agricultural Trade Policies," der. M. A. Aksoy ve J. C. Beghin, Global Agricultural Trade and Developing Countries, içinde, World Bank, Washington D.C.
- Alexander, E., D. Yach ve G. A. Mensah (2011). "Major multinational food and beverage companies and informal sector contributions to global food consumption: implications for nutrition policy," Globalization and Health, 7:26. <http://www.globalizationandhealth.com/content/7/1/26>.
- Altan, Ş., M. Atan ve S. Tokpınar (2015). "Sektörel Etkinlik Ölçümü: Girdi Çıktı Tablosu ve Veri Zarflama Analizi İle Bir Uygulama," İşletme Araştırmaları Dergisi, 7:2, 214-234.
- Ar, F. (2008). Biyoyakıtlar Tehdit mi - Fırsat mı?, Mühendis ve Makine, Cilt 49, No: 581.
- Kalkınma Bakanlığı. (2014). Gıda Ürünleri ve Güvenilirliği, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Yayın No: KB: 2867 - ÖIK: 717, Ankara.
- Ash, K. ve I. Lejarraga (2014). "Can we have Regionalism and Multilateralism?" der. R. Meléndez-Ortiz, C. Bellmann ve J. Hepburn, Tackling Agriculture in the Post-Bali Context: A collection of short essays, içinde, ICTSD, Cenevre, 75-82.
- Baffes, H. ve H. de Gorter (2005). "Experience with Decoupling Agricultural Support," der. M. A. Aksoy ve J. C. Beghin, Global Agricultural Trade and Developing Countries, içinde, World Bank, Washington D.C.
- Bayaner, A. (2013). Türkiye Tarımı: Beklentiler ve Gelişmeler, TEPGE Yayın No: 224, Ankara.
- Bektaşoğlu, B., T. Engelbert ve M. Brockmeier (2015). "The effect of Aggregation bias: An NTB-Modeling Analysis of Turkey's agro-food trade with the EU", Assessment of Non-Tariff Barriers in Food and Agricultural Trade An Empirical Approach, içinde yayımlanmamış doktora tezi, University of Hohenheim, Institut für Agrar und Sozialökonomie in den Tropen und Subtropen Internationaler Agrarhandel und Welternährungswirtschaft: Hohenheim: Almanya.
- Boehlje, M. D., S. L. Hofing ve R. C. Schroeder (1999). "Farming in the 21st century." Staff Paper No. 99-9, Ağustos, Tarım Ekonomisi Bölümü, Purdue Üniversitesi.
- Bulutay T. (1995). Employment, Unemployment and Wages in Turkey, DIE & ILO pp. 218-220.
- CEMA (2013). Another strong year for the European agricultural machinery industry, Feb. <http://cema-agri.org/publication/2013-another-strong-year-european-agricultural-machinery-industry>
- Center for Science in the Public Interest (2005). Food Safety Around the World, June. <http://www.cspinet.org>.
- cevreonline (2015). <http://cevreonline.com>
- Cline, W. (2007). Global warming and agriculture: Impact estimates by country. Peterson Institute for International Economics: Washington D.C.
- Çakmak, E. H., H. Kasnakçoğlu ve H. Akder (1999). Tarım Politikalarında Yeni Denge Arayışları ve Türkiye, Yayın No: TÜSIAD-T/99-12/275, İstanbul.
- Çakmak, E. H. ve H. Akder (2005). DTÖ ve AB'deki Gelişmeler Işığında 21. Yüzyılda Türkiye Tarımı, TÜSIAD, İstanbul.
- Çakmak, E. H. ve H. Kasnakçoğlu (2003). "The Impact of EU Membership on Agriculture in Turkey," FEMISE Konferansında sunulan Tebliğ, 4-6 Aralık, Marsilya, Fransa.
- Çağatay, S., C. Saunders ve R. Amor (2001). "The Impact on the Turkish Agricultural Sector of the Potential Extension of the CU Agreement to Cover Agricultural Commodities," ETSG (European Trade Study Group) 3. Yıllık Konferansında sunulan tebliğ, Eylül 14-16, Brüksel, Belçika, 1-22.
- Çetiner, S. (2010a). "Genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) nedir? sorular ve yanıtlar-1", Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Cilt 10, No.38, 40-54.
- Çetiner, S. (2010b). "Genetiği değiştirilmiş organizma (GDO) nedir? sorular ve yanıtlar-2", Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, Cilt 10, No.39, 13-26.
- Çetiner, Selim (2011a). "Organik nedir? ne değildir?" Tarla Sera Dergisi, 14-16.
- Çetiner, Selim (2011b). "Organik ürünler daha güvenli, daha sağlıklı mı?" Tarla Sera Dergisi, 66-69.
- Dellal, İ., B. McCarl ve T. Butt (2007). İklim Değişikliği ve Tarım: Türkiye için Öngörüler, Uluslararası Küresel İklim Değişikliği ve Çevresel Etkileri Konferansı, Konya.
- Doğan, Ö. İ., M. Marangoz ve M. Topoyan (2003). "İşletmelerde İç ve Dış Pazarda Rekabet Gücünü Etkileyen Faktörler ve Bir Uygulama", Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE Dergisi, Cilt 5, Sayı 2: 114-138.
- DTÖ (2015). Türkiye ve DTÖ, Gümrük Vergisi Taahhütleri. https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/turkey_e.htm
- Dudu, H. (2013). Climate Change, Agriculture And Trade Policy: CGE Analyses At Regional, National and Global Level, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İktisat Bölümü, ODTÜ, Ankara.
- Durdu, Ö. F. (2010). "Effects of climate change on water resources of the Büyük Menderes river basin, western Turkey," Turk J Agric For, 34, 319-332. doi:10.3906/tar-0909-402
- Dünya Bankası (2016). WDI. <http://data.worldbank.org>
- Dünya Bankası (2016a). Pink Sheet, Commodity Prices. <http://data.worldbank.org>
- Dünya Bankası (2009). Implementation Completion and Results Report (IBRD-46310) on a Loan in the Amount of US\$600 Million to the Republic of Turkey for an Agricultural Reform Implementation Project, http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2009/12/16/000333038_20091216230906/Rendered/PDF/ICR11550P070281CODisclosed012115191.pdf
- Dünya Bankası (2001). Agricultural Reform Implementation Project, PID, http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2000/08/18/00094946_00081705310273/Rendered/PDF/multi0page.pdf.
- EB (Ekonomi Bakanlığı) (2016). İthalat Rejimi, Ankara, <http://www.ekonomi.gov.tr/EEA>
- EEA (2015). Avrupa Çevre Ajansı, <http://www.eea.europa.eu/tr/themes/climate/intro>.
- EC (2015a). Agricultural Trade Statistics 2004-2013 Annex 4. http://ec.europa.eu/agriculture/statistics/trade/2013/index_en.htm.
- EC (2015b). TARIK : Integrated Tariff of the European Union http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/tariff_aspects/customs_tariff/index_en.htm
- ELLS (2015). Euro League for Life Sciences http://www.euroleague-study.org/95073#fmulticontent_c178296-1
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2015). http://www.eie.gov.tr/iklim_deg/i_deg_nedir.aspx
- Eraktan, G. ve H. Ansoy (2012). Türkiye'nin Yaş Meyve-Sebze İhtacı, İTO, Yayın No: 2010-92, İstanbul
- Eryugur, H. O. (2006). Impacts of Policy Changes on Turkish Agriculture: An Optimization Model with Maximum Entropy, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İktisat Bölümü, ODTÜ, Ankara.
- Evans, J. P. (2005). "Impact of global warming on the Euphrates-Tigris watershed," Proceedings of American Geophysical Union Fall Meeting, December (pp. 209-218).
- Fan, S. (2014). Rethinking the global food system, The role of policy innovations IFPRI-HRRI Policy Seminar September 26, Washington, DC.
- FAO (1996). Rome Declaration on Food Security and World Food Summit Plan of Action. Rome, <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.htm>
- FAO (2016a). The State of Food and Agriculture, <http://www.fao.org/publications/sofa/en>
- FAO (2016b). Food Outlook, <http://www.fao.org/publications/card/en/c/de612b56-1779-4948-ba56-e5c04664e084/>
- FAO (2015c). Uluslararası Ticaret İstatistikleri, <http://faostat3.fao.org/download/T/TI/E>
- FAO (2016d). FAOSTAT. www.faostat.fao.org
- FAO (2014). Food Security Statistics, <http://www.fao.org/economic/ess/ess-fs/en/>
- FAO (2009). SOFA 2008, <http://www.fao.org/docrep/011/i0100e/i0100e00.htm>
- Food Processing (2015). <http://www.foodprocessing.com/top100/top-100-2014>.
- Fujihara, Y., Simonovic, S. P., Topaloğlu, F., Tanaka, K., et al. (2008). "An inverse-modelling approach to assess the impacts of climate change in the Seyhan River basin, Turkey," Hydrological Sciences Journal, 53(6), 1121-1136. doi:10.1623/hysj.53.6.1121
- GMWatch (2015). <http://www.gmwatch.org/latest-listing/1-test/10560-the-worlds-top-10-pesticide-firms-who-owns-nature>
- Göncü, S. (2005). İklim değişikliğinin su havzalarına etkisinin HSPF modeli ile incelenmesi. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Çevre Mühendisliği Bölümü, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.
- Grethe, H. (2004). Effects of Including Agricultural Products in the Customs Union between Turkey and the EU: A Partial Equilibrium Analysis for Turkey. Frankfurt am Main: Peter Lang Publishing Group.
- GTHB (2016). <http://www.tarim.gov.tr>
- GTHB (2007). İllere göre Tarımsal Ödemeler, 2003-2006, Ankara.
- Hamanaka, S. (2014). "Trans-Pacific Partnership versus Regional Comprehensive Economic Partnership: Control of Membership and Agenda Setting," ADB, Working paper Series on Regional Economic Integration, Manila, <http://www.adb.org/sites/default/files/publication/152753/reiw-p-146.pdf>.
- IFPRI (2015a). Global Food Policy Report, <http://www.ifpri.org/topic/global-food-policy-report>
- IFPRI (2015b). Bioenergy FAQs, <http://www.ifpri.org/book-774/ourwork/researcharea/bioenergy/bioenergy-faqs>
- ILO (2016). ILOSTAT, <https://www.ilo.org/ilostat>
- IPCC (2014). "Summary for policymakers". İc. Climate Change 2014: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Part A: Global and Sectoral Aspects. Contribution of Working Group II to the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change Cambridge University Press, Cambridge, United Kingdom.
- ITA (2015). http://www.trade.gov/static/doc_ag_equipment_snapshot.asp

- Janvry, A. (2009). "Agriculture for Development: New paradigm and options for success, Elmhirst Lecture, IAAE Conference, Beijing, 16-22 Ağustos
- Josling, T. (2015). Rethinking the Rules for Agricultural Subsidies, ICTSD and World Economic Forum, San Francisco, <http://e15initiative.org/publications/rethinking-the-rules-for-agricultural-subsidies/>
- Josling, T. ve C. Crombez (2013). "The Political Economy of Transatlantic Free Trade," Working Paper, FSI, Stanford, http://tec.fsi.stanford.edu/publications/the_political_economy_of_transatlantic_free_trade.
- Kadıoğlu, M., & Saylan, L. (2001). "Trends of growing degree-days in Turkey." *Water, Air & Soil Pollution*, 126(1), 83–96.
- Kadıoğlu, M. (2008). "Küresel iklim değişikliği ve Türkiye." *Mühendis ve Makina*, 50(593), 15–25.
- Kıymaz, Taylan (2014). "Dünya Gıda Krizi Sonrası Dönemde Tarımsal Ürünlerin Rekabet Durumu : Türkiye Örneği" *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt 25, Sayı 90: 21-48.
- Kömüşçü, A. U., Erkan, A., & Öz, S. (1998). "Possible impacts of climate change on soil moisture availability in the Southeast Anatolia Development Project Region (GAP): an analysis from an agricultural drought perspective". *Climatic Change*, 40(3), 519–545.
- KPMG (2013). The Agricultural and Food Value Chain: Entering a new era of cooperation, KPMG International, <https://home.kpmg.com/xx/en/home/about.html>.
- Laborde, D. (2014). "Implications of the Draft Market Access Modalities on Bound and Applied Tariffs" in *Tackling Agriculture in the Post-Bali Context: A Collection of Short Essays*, ICTSD, <http://www.ictsd.org/themes/agriculture/research/tackling-agriculture-in-the-post-bali-context-a-collection-of-short>
- Larson, D.F., W. Martin, S. Sahin ve M. Tsigas (2014). *Agricultural Policies and Trade Paths in Turkey*, WB Policy Research Working Paper 7059, October
- Leeuwen, M. van, vd. (2011). *Potential Impacts on Agricultural Commodity Markets of an EU Enlargement to Turkey*. JRC Report, EUR 24772 EN – 2011.
- Markets and Markets (2015). <http://www.marketsandmarkets.com/Market-Reports/seeds-market-376.html>
- MGM (Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü) (2015). *Bütçe İstatistikleri*, Genel Yönetim Bütçesi, <https://www.muhasabat.gov.tr/>.
- Moisé, E. C. Delpeuch S. Soares, N. Botini ve A. Foch (2013). "Estimating the Constraints to Agricultural Trade of Developing Countries", *OECD Trade Policy Papers*, No. 142, <http://dx.doi.org/10.1787/5k4c9kwfdx8r-en>
- Murphy, S., D. Burch ve J. Clapp (2012). "Cereal Secrets, The world's largest grain traders and global agriculture", *OXFAM Research Reports*. <http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/rr-cereal-secrets-grain-traders-agriculture-30082012-en.pdf>.
- Nowak-Lehmann, F., D. Herzer, I. Martínez-Zarzoso ve S. Vollmer (2007). *The Impact of a Customs Union between Turkey and the EU on Turkey's Exports to the EU*. *Journal of Common Market Studies*, 45, 719–743.
- OECD (2016a). *OECD-FAO Agricultural Outlook*, <http://www.agri-outlook.org/>
- OECD (2016b). *Producer and Consumer Support Estimates*, *OECD Database 1986–2014*. Paris: OECD
- OECD (2015c). *TİVA Veri Tabanı* <http://www.oecd.org/sti/ind/measuringtradeinvalue-addednaoecd-wtojointinitiative.htm>
- OECD (2015d). *TEC Veri Tabanı* <http://www.oecd.org/std/its/trade-by-enterprise-characteristics.htm>
- OECD (2014). *OECD-FAO Agricultural Outlook 2014-2023* <http://www.agri-outlook.org>.
- OECDStat, (2016). *OECD Statistics*, <http://stats.oecd.org>
- OECD-WTO (2012). *Concept Note*: <http://www.oecd.org/sti/ind/49894138.pdf>
- Önal, B., Y. S. Ünal ve H. N. Dalfes (2009). *İklim değişimi senaryosunun Türkiye üzerindeki etkilerinin modellenmesi*. *İTÜ Dergisi*, 8(5), 169–177.
- Özer, O. O., ve A. Özcelik (2009). *Tarım Ürünlerinin Gümrük Birliği Kapsamına Alınması Durumunda Etkiler : Bir Genel Denge Analizi [Effects in Case of Extending Customs Unions to Agricultural Products: A General Equilibrium Analysis]*. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 15(2), 73–81.
- Rabobank (2015). (<https://www.rabobank.com/en/about-rabobank/background-stories/food-agribusiness/five-priorities-for-global-food-agenda-in-2015.html>)
- RG (Resmî Gazete) (2014). 31 Aralık 2014 Tarihli ve 29222 Sayılı Resmî Gazete - 2. Mükerrer, <http://www.resmigazete.gov.tr/>.
- Roberts, D. ve T. Josling (2011). "Tracking the Implementation of Internationally Agreed Standards in Food and Agricultural Production," *Issue Brief*, *International Food & Agricultural Trade Policy Council*. <http://www.agritrade.org/Publications/SPSand NonTariffMeasures.html>.
- Sarıç, C. (2013). *The 10 Companies Controlling the World's Seed Supply NationofChange / News Analysis*, Pazartesi, 21 Ekim.
- Savcı, Y. (2009). "Kobi'lerin dış ticarete Karşılaştlıkları Sorunları", *Trakya Üniversitesi, SBE*.
- Y. Lisans Tezi, Edirne.
- Sayıstay (2015). *Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı 2014 yılı Sayıstay Denetim Raporu*, Ankara, www.sayıstay.gov.tr
- Sönmez, B. (2012). *Tarım Arazilerinin Sürdürülebilir Kullanımı Çalışma Grubu Taslak Raporu*, *Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)*, Kasım, Ankara.
- Statista (2015). (<http://www.statista.com/statistics/257347/leading-machinery-manufacturers-worldwide>).
- Steven M. J. ve S. Henson (2005). "Agro-Food Exports from Developing Countries: The Challenges Posed by Standards", *der. M. A. Aksoy ve J. C. Beghin, Global Agricultural Trade and Developing Countries*, içinde, *World Bank*, Washington D.C.
- Szala, G. (2013). *Futures Top 10 Global Trading Firms: Smart Money or Bad Boys*. July 25. <http://www.futuresmag.com/2013/07/25/10-top-global-commodity-trading-firms-smart-money?page=11>.
- Şensoy, S., M. Demircan ve İ. Alan (2008). "Trends in Turkey climate extreme indices from 1971 to 2004." *BALWOIS 2008 Konferansı— Ohrid, Makedonya – 27, 31 Mayıs 2008*, Perugia, İtalya.
- TGDF (Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Demekleri Federasyonu) (2015), *Türkiye Gıda ve İçecek 2014 Envanteri*, İstanbul, <http://tgdf.org.tr/pdf/2014envanter.pdf>.
- TİM (2015a). *Eğilim Anketleri*, <http://www.tim.org.tr/tr/ihracat-arastirma-raporlari-ihracatci-egilim-anketi.html>
- TİM (2015b). *İhracatçı Birlik Raporları*, <http://www.tim.org.tr/tr/birlikler.html>
- TMMOB (2015). *Meteoroloji Mühendisleri Odası*, Ankara <http://www.meteoroloji.org.tr/sayfa/28-kuresel-icinma-ve-iklim-degisikligi.html>
- Trachtenberg, E. (2012). *A Transatlantic Partnership—Agricultural Issues. Different Visions, a Common Destiny*, Washington: The German Marshall Fund of the US, http://www.gmfus.org/wpcontent/blogs.dir/1/files_mf/1349879071Trachtenberg_AgIssues_Oct12.pdf
- TÜİK (2016a). *Ulusal Hesaplar İstatistikleri*, <http://tuik.gov.tr>.
- TÜİK (2016b). *Enflasyon ve Fiyat İstatistikleri*, <http://tuik.gov.tr>
- TÜİK, (2016c). *Sanayi ve Hizmet İstatistikleri*, <http://tuik.org.tr>
- TÜİK (2016d). *Dış Ticaret İstatistikleri* <http://tuik.gov.tr>
- TÜİK, (2016e). *Üretici Fiyat Endeksleri (NACE 2)*, <http://tuik.org.tr>
- TÜİK, (2016f). *Tarım İstatistikleri*, <http://tuik.org.tr>
- TÜİK (2016g). *Sınıflama Sunucusu* <https://biruni.tuik.gov.tr/DIESS/>
- TÜİK (2016h). *İstihdam, İşsizlik ve Ücret İstatistikleri*, <http://tuik.org.tr>
- Türkeş, M. (2007). "Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen Ve Öngörülen Değişiklikler", *I. Türkiye İklim Değişikliği Kongresi – TİKDEK*, 11 - 13 Nisan, İTÜ, İstanbul
- TÜSİAD, (2007). *Uluslararası Rekabet Stratejileri: Türkiye Gıda Sanayii*, Yayın No: TÜSİAD/T-2007-09-442, İstanbul.
- USDA-ERS (2015). *International Agricultural Productivity Database*. www.ers.usda.gov/data-products/international-agricultural-productivity/documentation-and-methods.aspx#excel
- USDA-FAS (2015). *Foreign Agriculture Service Database*, <http://www.fas.usda.gov/data/south-south-agricultural-trade-rise>
- UNSC (1999). *International Family of Economic and Social Classifications*, UNSD, New York. unstats.un.org/unsd/class/intercep/training/escap03/escap03-5.PPS
- VDMA (2014). *Agricultural Machinery November 2013 : Market Perspectives*.
- WFP (2015). *WFP Food Procurement Map*, http://one.wfp.org/operations/Procurement/food_pro_map_12/fpm_popup/fpm_popup.html.
- WITS (2016). *World Integrated Trade Solutions*, World Bank, wits.worldbank.org
- WTO (2016). *Statistics Database*, stat.wto.org
- Uluslararası Kuruluş Web Sayfaları
- FAO: (www.fao.org).
- WSP: (www.wfp.org).
- WTO: (www.wto.org).
- IFAD: (www.ifad.org).
- WTO: (www.wto.org).
- WHO: (www.who.org).
- WORLD BANK: (www.worldbank.org).
- IMF: (www.imf.org).
- EUROPA: www.europa.eu
- EC: (<http://ec.europa.eu/dqs/agriculture/>).
- OECD: (www.oecd.org).
- CGIAR: (<http://www.cgiar.org/who-we-are>).
- IFPRI: (<http://www.ifpri.org/ourwork/about>).
- OXFAM: (<https://www.oxfam.org/en/about>).

A close-up photograph of a golden wheat ear, showing the intricate details of the grains and the long, thin awns. The wheat is set against a blurred background of other wheat stalks, creating a warm, golden-yellow color palette. The word "EKLER" is overlaid in the center of the wheat ear in a bold, pink, sans-serif font.

EKLER

Ek A: Dış Ticaret Sınıflamaları

Ülkelerin dış ticaret hareketlerini izlemek ve bunların uluslararası karşılaştırmalarını sağlamak için geliştirilmiş sınıflamalardır. Bu sınıflamalar aşağıda özetleyeceğimiz uluslararası sınıflamalar SITC, HS, AB HS ilişkili veri toplama sınıflamaları CN, SITC türevi analiz sınıflaması BEC, AB tarife sınıflaması TARIC, Türkiye türev tarife sınıflaması GTIP.

Standard International Trade Classification (SITC): Uluslararası Standard Ticaret Sınıflaması, HS kabul edilinceye kadar uluslararası dış ticaret verilerinin karşılaştırmasında ve ulusal düzeyde veri toplanmasında kullanılmaktaydı. 1996'da HS in devreye girmesinden sonra önemi azalmıştır, veri toplamada yerini HS'e bırakırken daha çok ekonomik analiz ve uluslararası karşılaştırmalar için toplulaştırılmış büyüklüklerin elde edilmesinde kullanılmaya başlamıştır 1950'de kullanılmaya başlanan SITC 4 kez revize edilmiştir (1960, 1976, 1985, 2006). Bu sınıflama BM İstatistik Bölümü tarafından güncellenip yönetilmektedir.

SITC Rev.4 10 Kısım, 67 Bölüm, 260 Grup, 1014 Alt Grup ve 2978 Madde ayrıntısında derlenebilmekte. Tablo 2.5 SITC 4'ün 10 Kısım'dan oluşan toplulaştırılmış yapısını göstermektedir. Bu çalışmada bizi 0,1, kısmen 2, 4 ve kısmen 6 ve 8. kısımlar ilgilendirmektedir. Uluslararası istatistiklerde 0, 1, 2 (27 ve 28. bölümler hariç) ve 4. kısım

► TABLO A.1 ULUSLARARASI STANDART TİCARET SINIFLAMASI, SITC REV.4

Kısım	Tanım
0	Gıda ve canlı hayvanlar
1	İçecekler ve tütün
2	Ham maddeler (petrol hariç), yenilemeyen
3	Mineral yakıtlar, yağlar ve ilgili malzemeler
4	Hayvansal ve bitkisel sıvı yağlar, katı yağlar ve mumlar
5	Kimyasallar ve ilgili ürünler
6	Mamul ürünler, esas malzemesine göre sınıflandırılanlar
7	Makine ve ulaşım araçları
8	Çeşitli mamul ürünler
9	Başka yerde sınıflandırılmamış mal ve işlemler

Kaynak: TÜİK (2015g).

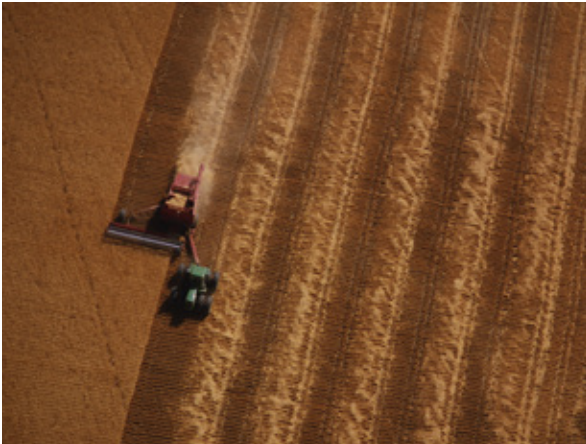
► TABLO A.2 UYUMLAŞTIRILMIŞ MAL TANIM VE KOD SİSTEMİ, HS 2012

Fasıl	Tanım
I	Canlı hayvanlar ve hayvansal ürünler
II	Bitkisel ürünler
III	Hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar ve bunların parçalanma ürünleri; hazır yemeklik katı yağlar; hayvansal ve bitkisel mumlar
IV	Gıda sanayii müstahzarları; meşrubat, alkollü içkiler ve sirke; tütün veya tütün yerine geçen işlenmiş maddeler
V	Mineral ürünler
VI	Kimya sanayii ve buna bağlı sanayii ürünleri
VII	Plastik ve plastik ürünleri; kauçuk ve kauçuk ürünleri
VIII	Deriler, köseleler, postlar, kürkler ve bu maddelerden mamul eşya; saracıye eşyası ve eyer ve koşum takımları; seyahat eşyası, el çantaları ve benzeri mahfazalar; hayvan bağırsağından mamul eşya (ipek böceği guddesi hariç)
IX	Ağaç ve ahşap eşya; odun kömürü; mantar ve mantardan mamul eşya; hasırden, sazdan veya örülmeye elverişli diğer maddelerden mamuller; sepetçi ve hasırcı eşyası
X	Odun veya diğer lifli selülozik maddelerin hamurları ve kağıt veya karton döküntü, kırıntı ve hurdaları; kağıt, karton ve mamulleri
XI	Dokumaya elverişli maddeler ve bunlardan mamul eşya
XII	Ayakkabılar, başlıklar, şemsiyeler, güneş şemsiyeleri, bastonlar, iskemle bastonlar, kemerler, kırbaçlar ve bunların aksamı; hazırlanmış tüyler ve bunlardan mamul eşya; yapma çiçekler; insan saçından mamul eşya
XIII	Taş, alçı, çimento, amyant, mika veya benzeri maddelerden eşya; seramik mamulleri; cam veya cam eşya
XIV	Tabii veya kültür inciler, kıymetli veya yarı kıymetli taşlar, kıymetli metaller, kıymetli metallerle kaplama metaller ve bunlardan mamul eşya; taklit mücevher eşyası; metal paralar
XIX	Silahlar ve mühimmat; bunların aksam, parça ve aksesuarı
XV	Adi metaller ve adi metallerden eşya
XVI	Makinalar ve mekanik cihazlar; elektrik malzemeleri; bunların aksam ve parçaları; ses kaydediciler ve kaydedilen sesi tekrar vermeye mahsus cihazlar televizyon görüntü ve ses kaydedicileri ve bunların parça ve aksesuarları
XVII	Araçlar, hava araçları, gemiler ve ilgili taşıma araçları
XVIII	Optik alet ve cihazlar, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar alet ve cihazları, tıbbi veya cerrahi alet ve cihazlar; saatçi eşyası; müzik aletleri; bunların aksam, parça ve aksesuarı
XX	Muhtelif mamul eşya
XXI	Sanat eserleri, koleksiyon eşyası ve antikalar

Kaynak: TÜİK (2015g)

toplamı tarımsal ticaret olarak kabul edilmektedir. 0, 1, 4. kısım ve 22.bölüm toplamı da gıda ticareti olarak kabul edilmektedir. 65 ve 84 bölüm toplamı ise tekstil ve giyim ticaretini göstermektedir. Pamuk 263 ile tarım, 12. bölümde yer alan tütün ve mamulleri gıda toplamı içinde yer alırken, 222.3. grupta yer alan çığıt hem gıda hem tarım toplamlarına dahil edilmekte, 65 ve 84. bölümlerde tasnif edilen tekstil ve giyim ne gıda ne de tarım toplamlarında yer almaktadır.

Harmonized Commodity Description and Coding System (HS) : Uyulaştırılmış Mal Tanım ve Kod Sistemi, Dünya Gümrük Organizasyonu (WCO) tarafından geliştirilen, dış ticaret verilerinin karşılaştırılması için kullanılan uluslararası gümrük ürün sınıflamasıdır. 1988'de uygulamaya konulan (HS88)'in, 1993 de Birleşmiş Milletler İstatistik Komitesi (UNSC) tarafından ülkelerde dış ticaret istatistiklerinin derlenmesi ve yayınlanması için kullanılması önerilmiştir. 1992, 1996, 2002, 2007, 2012 yıllarında güncellenen HS'i yönetmek ve güncellemekle WCO yükümlüdür. HS 2012, dört farklı detay düzeyinde toplulaştırılabilmekte ve sunulmaktadır. En toplulaştırılmış olan 1. düzeyde 21 fasıl bulunmaktadır (Tablo A.2). Bunu izleyen 2., 3., ve nihayet madde bazındaki 4. düzeylerde sırasıyla 96, 1224 fasıl ve 5205 madde vardır. Bu sınıflamada bizi bu çalışmada **1.** düzeyde I, II, III, IV, kısmen VIII ve IX, X. fasıllar ilgilendiriyor.

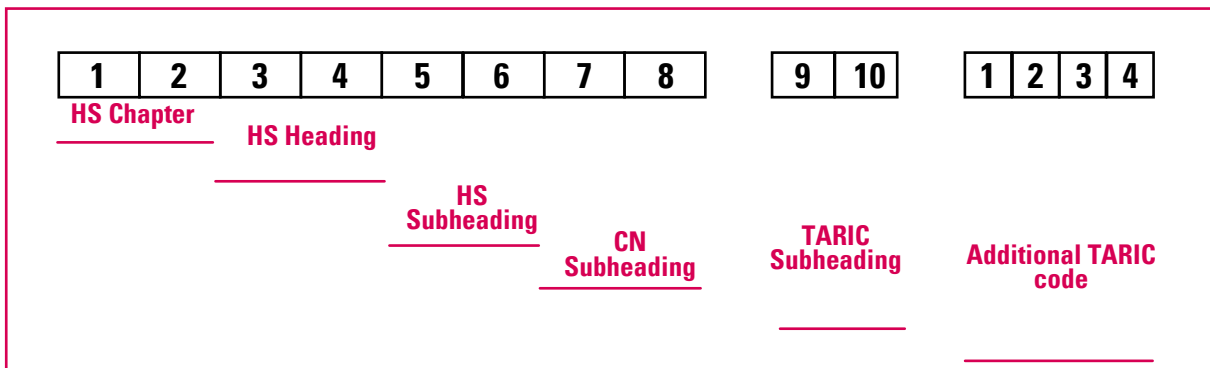
2. düzeyde ise genellikle 0-24 arası fasıllar tarımsal ürünler olarak alınmakta ancak bu fasıllar tütün ve mamullerini içerirken, 41-65. fasıllarda bulunan deri, ağaç, ve işlenmiş pamuk ürünlerini içermemektedir. HS in önemli bir özelliği tüm var (hatta ileride var olabilecek) olan ürünlerin biçim veya fonksiyonlarına göre sınıflandırılabilmesidir. HS Konvansiyonuna tabi ülkeler gümrük tarifelerini HS sınıflaması üzerine kurmak zorundadır. Temelde 6 basamak üzerine kurulu olan HS sistemi, ihtiyaca göre ve özellikle gümrük tarifelerinin belirlenmesi amacıyla 8, 10, hatta 14 basamağa kadar detaylandırılabilir. DTÖ Ticaret Anlaşmaları ve pazarlıklarında da HS sistemi üzerinden uygulanan tarifeler kullanılmaktadır. WCO, HS'de 1 Ocak 2017'de yürürlüğe girecek olan değişiklik ve güncellemeleri kabul etti. 233 adet olan değişikliklerin 85'i tarım, 13'ü ağaç, 15'i tekstil olmak üzere yarısı tarım ve çevre sektörünü ilgilendiriyor.

► TABLO A.3 GENİŞ EKONOMİK GRUPLARA GÖRE SINIFLAMA BEC REV.4

Kod	Tanım
111	Sanayi için işlenmemiş yiyecek ve içecekler
112	Hane halkı tüketimi için işlenmemiş yiyecek ve içecekler
121	Sanayi için işlenmiş yiyecek ve içecekler
122	Hane halkı tüketimi için işlenmiş yiyecek ve içecekler
21	Sanayi için işlem görmemiş hammaddeler
22	Sanayi için işlem görmüş hammaddeler
31	İşlem görmemiş yakıt ve yağlar
321	Motor benzini ve diğer hafif yağlar
322	Diğer motor benzini ve diğer hafif yağlar
41	Sermaye malları (Taşımacılık araçları hariç)
42	Yatırım mallarının aksam ve parçaları
51	Binek otomobilleri
521	Sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçleri
522	Sanayi ile ilgili olmayan taşımacılık araç ve gereçleri
53	Taşımacılık araçlarının aksam ve parçaları
61	Başka yerde sınıflandırılmamış dayanıklı tüketim malları
62	Başka yerde sınıflandırılmamış yarı dayanıklı tüketim malları
63	Başka yerde sınıflandırılmamış dayanaksız tüketim malları
77	Başka yerde sınıflandırılmamış diğer mallar

Kaynak: TÜİK (2015g)

► ŞEKİL: A.1 AB'DE KULLANILAN DIŞ TİCARET SINIFLAMALARI YAPISI

Kaynak: EC (2015a)

Combined Nomenclature (CN): Birleştirilmiş Mal Sınıflaması, AB ülkelerinin dış ticaret verilerinin derlenmesi ve Ortak Gümrük Tarifelerinin belirlenmesi amaçlarına birlikte hizmet etmek için 1987 yılında kabul edilmiştir. İlk 6 basmağı 5209 adet HS ile aynı olan bu sınıflama, HS'e 2 basamak daha ekleyerek toplam madde detayını 9379'a çıkarmaktadır. HS'e eklenen 2 basamak, alt başlıklar olarak eklendiğinden 8 basamaklı CN kolaylıkla 6 basamaklı HS'e indirgenebilmektedir. CN Eurostat tarafından yönetilmekte ve güncellenmektedir.

Integrated Tariff Codes of the European Union (TARIC Code): Avrupa Birliği Birleştirilmiş Tarife Kodları, AB'ye ithal edilecek ürünlere ilişkin farklı uygulamaları (tarife kotaları, tarife tercihleri, tarife indirimleri, tarife sınırlaması vb.) göstermek üzere (6 basamaklı HS+2 basamaklı CN+2 basamak TARIC olmak üzere) CN'e 2 basamak eklenerek 10 basamaklı olarak düzenlenmektedir. Üçüncü ülkelerle ticarete bu 10 basamaklı kod gümrük ve istatistik beyannamelerinde kullanılmak zorundadır.

Üye ülkeler CN'den sonra ulusal istatistik amaçlı alt başlık kullanabilirler (genelde bu amaçla 2-4 basamak kullanılmaktadır), yine 2 basamak TARIC kodlarından sonra ulusal amaçlı ek alt başlık kullanılabilir. AB'de kullanılan dış ticaret sınıflamalarını yapısı Şekil A.1'de özetlenmektedir.

Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu (GTİP): CN sınıflamasına bağlı kalınarak TÜİK ve Gümrük ve Ticaret Bakanlığı tarafından CN sınıflamasına 4 basamak eklenerek geliştirilen ulusal düzeydeki 12 basamaklı ürün sınıflamasıdır. GTİP 2014'de 21 Kısım/98 Fasıl/1230 Tarife/5222 HS 2012 Madde/9396 CN2014 Madde/16565 GTİP 2014 madde bulunmaktadır.

The Broad Economic Categories (BEC): Geniş Ekonomik Kategoriler, SITC'nin bölüm, grup, alt grup ve temel başlıkları için tanımlanmış 3 basamaklı taşınabilir malları son kullanımlarına göre gruplayan bir sınıflama sistemidir. 1971 yılında kullanılmaya başlayan bu sınıflama dört kez revize edilmiş ve bugün BEC Rev4 olarak son versiyonu kullanımdadır. BEC Düzey 1: 7/

TABLO A.4 TARIM ANLAŞMASI (AOA) ÜRÜN KAPSAMI

HS Fasıl Tarife No:	Tanım/Not
01-24	(Su Ürünleri Hariç) Gıda, İçecek, Tütün
29,05.24	Mannitol
29,05.44	Sorbitol
33.01	Uçucu yağlar, rezinoitler, ekstraksiyonla elde edilen yağ reçineleri ve terpenli yan ürünler, çözeltiler
35.01-35.05	Albüminoid maddeler, değişikliğe uğramış nişasta esaslı ürünler, tutkallar, enzimler
38.09.10	Esasi nişastalı maddeler olan apre ve mordant müstahzarlar
38.23.60	Başka yerde geçmeyen Sorbitol
41.01-41.03	Ham post ve deri
43.01	Ham kürkler (ham post ve deriler hariç)
50.01-50.03	Ham İpek ve döküntüleri
51.01-51.03	Yün, yapağı, hayvan kılları ve döküntüleri (kardesiz/taranmamış)
52.01-52.03	Pamuk ve döküntüleri
53.01	Ham keten
53-02	Ham kenevir

Kaynak: WTO (2015)

Düzey 2: 15/Düzey 3: 8 kategori olmak üzere toplam 19 kod/kategoriden oluşmaktadır (Tablo A.3).

BEC BM İstatistik Bölümü tarafından dış ticaret verilerini geniş ekonomik sınıflarda özetlemek ve SITC ile toplanmış dış ticaret verilerini Ulusal Hesaplar Sistemi (SNA) için anlamlı son kullanım kategorileri olan sermaye malları, ara mallar ve tüketim mallarına dönüştürmek üzere geliştirilmiştir. Böylece dış ticaret, ulusal hesaplar ve sanayi istatistiklerini ulusal, bölgesel ve küresel düzeyde birlikte analiz etme imkanı doğmuştur.

WTO Agreement on Agriculture (AoA): DTÖ Tarım Anlaşması Ürün Kapsamı, dış ticaret analizlerinde sıklıkla kullanılmaktadır. HS üzerine kurulu bu kapsamda temelde balıkçılık ve ormancılık hariç işlenmemiş ve işlenmiş tüm tarım ve hayvancılık fasılları (HS 01-24) ile işlenmemiş (ham madde) veya az işlenmiş (ara mal) gıda dışı tarım ürünleri (pamuk, yün, ipek, deri) kapsamaktadır (Tablo A.4).

➤ EK B: İŞLENMEMİŞ, AZ İŞLENMİŞ VE ÇOK İŞLENMİŞ HS2012 TARİFELERİ

		Kod	Tarife
Gıda			
	İşlenmemiş	GHU	0101-0106,0407,0409
Hayvancılık	Az İşlenmiş	GHS	0201-0210,0401-0404,0408-0410,1501-1506,1516-1518
	İşlenmiş	GHP	0405-0406,1601-1602
	İşlenmemiş	GBU	0701-0709,0714,0801-0810,0901-0910,1001-1008,1201,1204-1207,1210,1212,1802
Bitkisel	Az İşlenmiş	GBS	0710-0713,0811-0814,1101-1109,1208,1507-1515,1520-1522,1701-1704,1801-1805,290543-290544,3501-3505,2201
	İşlenmiş	GBP	1806,1901,1902,1904,1905,2001-2009,2101-2106,2202
	İşlenmemiş	GFU	0301,03020,0508
Balıkçılık	Az İşlenmiş	GFS	0303-0308
	İşlenmiş	GFP	1603-1605
Gıda Dışı			
	İşlenmemiş	DHU	0502,0504-0506,0510,4101-4103,4301,5001,5002,5101-5104,
Hayvancılık	Az İşlenmiş	DHS	0511,2301,4104-4107,4112-4115,4302,5003-5006,5105-5110
	İşlenmiş	DHP	4201-4206,4303,5007,5111-5113
	İşlenmemiş	DBU	0603,0604,1211,1301,1302,1401,1404,2401,2501-2503,4501,5301-5303,5305
Bitkisel	Az İşlenmiş	DBS	2302-2307,2403,3201,3202,3301,380910,382360,4502,5204-5207,5306-5308,5311,5602-5607,6310
	İşlenmiş	DBP	2203-2209,2402,5208-5211,5309,5310,5601,5608,5609,5701-5705,5801-5811,5901,5908,6001-6006,6101-6117
			6201-6217,6301-6309,6401-6406,6501-6507,6701,6702,4503,4504,4601,4602
Tarım Girdi			
Gübre		TÜG	3101-3105
İlaç		TÜİ	3808
Makine		TÜM	8432-8434,8436,8437,8701,8902
Tohum		TÜT	0601-0602,1209
Yem		TÜY	1213-1214,2308-2309
Makine		TSM	8210,8435,8438,8445-8449,8451-8453,8478

➤ EK B (DEVAM): HAM MADDE, ARA MALI VE TÜKETİCİ MALI HS2012 TARİFELERİ

		Kod	Tarife
Gıda			
	Ham Madde	GHH	
Hayvancılık	Ara Mal	GHA	0101-0106,1501-1505,1516-1518
	Tüketim Malı	GHT	0201,0202,0204,0206-0210,0401-0410
	Ham Madde	GBH	1001-1008,1201,1210
Bitkisel	Ara Mal	GBA	1101-1109,1202,1204-1208,1212,1802,1507-1515,1520-1522,1701-1703,290543,290544,3501-3505
	Tüketim Malı	GBT	0701-0714,0801-0814,0901-0910,1704,1801,1803-1806,1901-1905,2001-2009,2101-2106,2201,2202
	Ham Madde	GFH	
Balıkçılık	Ara Mal	GFA	0508,
	Tüketim Malı	GFT	0301-0308,1603-1605
Gıda Dışı			
	Ham Madde	DHH	
Hayvancılık	Ara Mal	DHA	0502,0504-0506,0510,0511,2301,4101-4107,4301,4302,4112-4115
	Tüketim Malı	DHT	5001-5006,5101-5110,4201-4203,4205,4206,4303,5007,5111-5113
	Ham Madde	DBH	1301,1302,1401,1404,2401,4501
Bitkisel	Ara Mal	DBA	1211,2302-2307,3201,3202,380910,382360,4502,5311
	Tüketim Malı	DBT	2203-2209,2402,4503,4504,4601,4602,5201-5212,5301-5303,5305-5310,5403,5601-5609,5701-5705,
			5801-5811,5901,5908,6001-6006,6101-6117,6201-6217,6301-6310,6401-6406,6501-6507,6701-6702

